TARİHİ ROMAN

BEKİR BÜYÜKARKIN

GÜN BATARKEN

CİHAN DEVLETİNİN HAZİN ÇÖKÜŞÜ

ÖTÜKEN

Gün Batarken, Osmanlı çöküşünün ızdırap verici hikâyesidir. İttihat Terakkî'nin iktidar sürecinde cereyan eden olayları, İstanbul'daki sosyal hayatı, baskı ve kaos içinde sürüp giden çekişmeleri, 1. Dünya Harbi'ne girişimizi, Birinci Kanal Harekâtı ve Çanakkale savaşlarının detaylarını, genel olarak harbin cephelerini, parti çekişmelerini, çekilen sıkıntılara rağmen Türk askerinin ve milletinin dayanıklılığını, sabrını, direncini o günün atmosferi içinde yaşarcasına "içeriden" vermektedir. Tarihimizin krizli dönemlerini tarihî gerçeklere dayanarak tesbit edip romanlarında işleyen Bekir Büyükarkın, krizin mahiyetini, krizden çıkma azim ve niyetinin doğrultusunu okuyuculara romanlarında hissettirmeye çalışmıştır.

GÜN BATARKEN

BEKİR BÜYÜKARKIN

ISBN: 978-9754377743
9 789754 377743

GÜN BATARKEN
BEKİR BÜYÜKARKIN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 818
KÜLTÜR SERİSİ: 346

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-975-437-774-3

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

İkinci Basım: 1981
5. BASIM

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Kapak Tasarımı: Zafer Yılmaz

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Karakış Basım

Baskı: ALTIN KİTAPLAR YAYINEVİ
Göztepe mah. Kazım Karabekir cad. No: 32
Mahmutbey-Bağcılar/İSTANBUL
Tel: (0212) 446 38 88 Pbx • Faks: (0212) 446 38 90
Sertifika Numarası: 44011

Tarama ve Düzenleme: Kutluk Bilge Kağan

İstanbul- 2019

GÜN BATARKEN

Bekir Büyükarkın

ÖTÜKEN

Bekir Büyükarkın: 1921 yılında İstanbul'da Etyemez Davutpaşası'nda dünyaya gelmiştir. Babası Ahmet Bey Malatyalı, annesi Nadire Hanım'ın babası ise Kastamonuludur. 1939 yılında Vefa Lisesi'ni, 1942'de Yüksek İktisat ve Ticaret Okulu'nu bitirmiştir. İkinci Dünya Harbi yıllarında askerlik görevini İslâhiye'de yedek subay olarak yapmıştır. Mart 1945'ten 1953 yılına kadar Anadolu Sigorta Şirketi'nde muhasebeci, daha sonra Kasım 1960'a kadar Türk Ticaret Bankası'nda Genel Muhasebe Müdürü olarak vazife gördükten sonra özel bir büro açarak "Serbest Malî Müşavirlik" yapmıştır. Eserlerinin çoğunu 1960-79 yılları arasında kaleme almıştır.

Yazı hayatına henüz lisede iken tiyatro eserleri yazmakla başlamış, çeşitli dergi ve gazetelerde şiir, hikâye ve romanları yayınlanmıştır. Vefa Lisesi'nde öğrencilik yıllarında "Efe" piyesini yazmış ve oynatmış, ilk hikâyeleri 1942 yılında "On İki Masal" adıyla *Yapı Dergisi*'nde yayınlanmıştır. 1945 yılında *Son Telgraf* ve *Akşam* gibi gazetelerde de hikâyeleri çıkmış, ilk romanı olan *Cadıların Kırbacı, Son Telgraf* gazetesinde tefrika edilmiştir.

İlk tiyatro eseri olan "Dökmeci" 1947 yılında C.H.P.'nin açtığı tiyatro yarışmasında Ahmet Muhip Dıranas'ın "Gölgeler" adlı oyunuyla birlikte ödül kazanmıştır. "Dökmeci", "Yarısı", "Duman", "Soytarı", "Tanyeri" gibi tiyatro eserleri İstanbul Şehir Tiyatroları'nda oynanmıştır. "Duman" Berlin'de de sahneye konmuş ve başka yerlerde de oynanmıştır. "Soytarı" adlı oyun TRT Televizyonu'nda dizi film olarak gösterilmiştir. "Yarısı" adını taşıyan oyun da yine senaryosu yapılıp filme çekilip TRT'de gösterilmiştir. Romanlarının birçoğu önce gazetelerde tefrika edilmiş, sonra kitap halinde yayınlanmış ve müteaddid baskıları yapılmıştır. *Son Akın* isimli romanı film yapılarak sinemalarda gösterilmiştir.

"Kavuk" adlı oyun Kültür Bakanlığı'nın açtığı Orta Oyunu Metin Yarışması'nda ödül kazanmış (17.12.1986), *Gece Yarısı* romanı Kültür Bakanlığı'nın "Edebiyat" ödülünü almış (28.3.1988), *Bozkırda Sabah* romanı tiyatro eserine çevrilip İnönü Vakfı Tiyatro Yarışması'nda ödül kazanmıştır (1988).

Bekir Büyükarkın, uzun yıllar tarihî araştırmalar yapmış ve romanlarından çoğunu bu araştırmalarının ışığında Türk tarihinden aldığı ilhamla yazmıştır. Romanlarında geçmişi günümüzde canlandırmıştır. Dünü bugünde göstermek, dünü iyi tanımak amacını gütmüştür. Tarihimizin derinliği ve millî kültürümüzün zenginliği gözler önüne konmuştur. *Tanyeri* romanında özellikle Türk kültürü ve millî şuurun varlığı ön alanda canlanmıştır. *Son Akın*'da serhat boylarındaki akıncıları ve millî duyguları dile gelmiştir. *Bozkırda Sabah*'ta Kurtuluş Savaşımızın yaşanılan görüntüleri, tarihî gerçekler ve değerlendirmeler dikkati çeker. *Suların Gölgesinde* romanı yerli ve yabancı tarihî kaynakların ve arşivlerin incelenmesiyle tarihin karanlığından gün ışığına çıkartılan büyük Türk denizcisi Kurdoğlu Muslihittin Reis'in hayatını ve Rodos Adası uğrunda yapılan fedakârlıkları gözlerimizin önünde canlandırır. Rodos ve 12 Ada'nın Türkiye'nin güvenliği için stratejik ve je-

opolitik önemini, ibret dersi olacak tarihî olayları anlatır. Tarihî olaylara ait bilgisinin genişliği, millî kültürümüze olan vukufu, san'at ve şairane duygu inceliği, vatan sevgisi ve Türklük şuurunun yüceliğini roman sayfalarına aksettirmiştir. Bekir Büyükarkın'a "Türk Kültürünün tarihî ve zengin birikimi üzerindeki çok değerli çalışma ve katkılarından dolayı" Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkez Başkanlığı tarafından "şeref üyeliği" berâtı verilmiştir (4.11.1997).

Eserleri ilk basılış tarihlerine göre şöyle sıralanabilir:

Tiyatro Oyunları; Dökmeci (1947), Yarısı (1967), Armutlar (1970), Yolcular (1970), Duman (1970), Keçiler (1970), Soytarı (1974), Balıkçı (1974), Genç Osman (basılmamış), Kuşak (basılmamış), Masal (basılmamış), Atilla (basılmamış), Tanyeri (1981), Kavuk (1987), Bozkırda Sabah (1988).

Romanları: Uğrak (basılmamış), Cadıların Kırbacı (1945), Maske (1956), Bir Sel Gibi (1961; Ötüken Neşriyat, 2014), Son Akın (1962), Belki Bir Gün (1964), Suların Gölgesinde (1966; Ötüken Neşriyat, 2014), Tanyeri (1967), Bozkırda Sabah (1969; Ötüken Neşriyat, 2013), Yoldaki Adam (1972; Ötüken Neşriyat, 2010), Gün Batarken (1976; Ötüken Neşriyat, 2010), Kutludağ (1979; Ötüken Neşriyat, 2011), Gece Yarısı (1987; Ötüken Neşriyat, 2014).

Film Senaryoları: Son Akın, Soytarı, Yarısı, Yoldaki Adam.

Hikâyeler: On İki Masal (1942), Tarihten Hikâyeler (1966; Ötüken Neşriyat, 2014)

Şiirler: Rüzgâr (1965)

Bekir Büyükarkın'ın uzun yıllar çeşitli derneklerde çalışmaları olmuştur. Vefadan Yetişenler Derneği'nin kurucusu (1947) ve başkanı, Vefa Kulübü'nün Divan Başkanı, Musiki Kültür Derneği'nin kurucusu (1960) ve başkanı olarak çok değerli hizmetleri vardır.

Bekir Büyükarkın evlidir (1965); eşi kültürlü bir İstanbul hanımefendisi olan Matematik öğretmeni Güher Büyükarkın'dır.

Bekir Büyükarkın, son eseri olan *Kervansaray*'ın son bölümünü yazdığı günlerde, 6.8.1998 tarihinde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. 8.8.1998 günü öğle vakti Şişli Camii'nde namazı kılınarak Edirnekapı Şehitliği'nde toprağa verilmiştir. Kendisine Tanrı'dan sonsuz rahmet diler, aziz hatırasını saygı ile anarız.

Av. Kemaleddin NOMER

ONLAR

Ragıp bir kahraman değildi; sadece olaylara karışmıştı. Onun hayranlıkla izlediği gerçek kahramanlar, özlemini duydukları geleceği göğüslerine bir hançer saplanmışcasına acıyla beklediler, sonra silinip kayboldular.

Tarih nankördür; kişiler ve kalemler gibi onları aramak zahmetine bile katlanmaz. Biz de istemeyerek, bu kahramanların adlarını değiştirmek zorunda kaldık. Başlıca üzüntümüz, eksik anlatmaktan, anılarını değerlendirememekten ileri geldi.

Aşı Boyalı Ev

Ragıp, Feride'yi beklerken sonsuz bir heyecan ve merak içindeydi. Ya gelmezse, ya görülürse, ya birileri ara yere girerse düşüncesi beyninde dolaşıp duruyor, bakışlarına gölge düşürüyordu.

Zaten, "Gel; artık yeter" diyebilmesi, onu çağırması güçlükle olmuş, böyle bir davete güçlükle karar verebilmişti.

Biliyordu, vakit henüz erkendi; kızın gelmesine daha kırkbeş dakika vardı. Yine de odanın içinde dolanıp duruyor, sık sık perdeyi aralayıp dışarısını gözlüyordu.

Evde kimseler yoktu; annesi gece yatısına, bir tanıdıklarına gitmişti. Zaten iki kişiydiler; annesi ve Ragıp. Babası öleli çok olmuştu. Annesi onu el kapılarında çalışarak büyütmüştü. Aldığı dul ve yetim maaşı geçimlerini bir türlü sağlayamamıştı.

İdadi'yi bitirdiği zaman, okumak istediği halde çalışıp para kazanmayı uygun görmüştü. Yine annesinin ısrarı üzerine Darulfünun'a kaydolmuş, bir taraftan da Tütüncü İsmail Efendi'nin yanında iş bulmuştu. Şimdi hem okuyor, hem çalışıyordu.

Feride'yi ise çok eskiden tanırdı. O zamanlar küçücük bir kızdı, kahverengine çalan gözleri, fıldır fıldır bakışları vardı. Zaman geçmiş, bu eski İstanbul mahallesinin ayrı ayrı köşelerinde oturan çocuklar birbirlerine öylesine ısınmışlardı ki, okul dönüşü bile yollarını gözler olmuşlardı. Feride, Ragıp'tan üç-dört yaş küçüktü. Fakat arzulu, dopdolu hislerle Ragıp'a bakardı.

Bir süre sonra Feride'yi okuldan alıp eve kapatan ailesi, Ragıp'ı sanki canevinden vurmuştu.

İşte, bu suretle yolları arnavut kaldırımı kaplı şu mahallede Feride'nin sesini Ragıp sadece kafes arkalarından dinlemeye başlamıştı.

"İkimizi bir odaya koysalar;
Üstümüze altın kilit vursalar
Seni de bana, beni de sana verseler."

Ragıp yokuştan aşağıya doğru inip Feride'lerin evinin önüne gelince kız hep bu şarkıyı söylerdi.

"Beni de sana verseler."

Bazen de kafesin aralığından bir karanfil, lâl rengi bir karanfil, ya da bir gül yere düşerdi. Ragıp etrafına çekinerek baktıktan sonra bu çiçekleri kaparcasına alır, evvela fesinin içine kor, sonra eve gidince, öper, okşar kitaplarının arasında saklardı.

Ragıp'ın annesi Hüsniye Hanım Feride'yi oğlu için istemeye gittiği zaman adeta kovulmuştu. Ona çekinmeden, "Onun bunun kapısında çalışmış birinin oğluna kızlarını verecek kadar küçülmediklerini" söylemişlerdi.

Ertesi gün Feride'nin iki ağabeyisi Ragıp'ı yolda çevirip karşısına dikilmişler, "Bir daha evlerinin önünden geçmemesini" tembihlemişler, ayrıca, "Hürriyet Partisi taraftarı bir babanın oğluna kız vermektense, bıyıklarını yolacaklarını" ilâve etmişlerdi.

Feride'nin bütün ailesi İttihatçıydı. Talat Bey, Enver Paşa, Cemal Paşa diyorlar da başka birşey demiyorlardı.

İstanbul'a gelen Alman askerî heyetleri, padişahın ürkek bakışlarla Cuma selamlığına gidişi, Enver'in gıcırdayan çizmeleri, donanmanın yarım yamalak Marmara'da dolaşışı, çok kimse gibi Feride'nin ailesini de sevindiriyordu. Hatta gurur da duyuyorlardı. Talat Bey ile Enver Paşa'nın resimleri evlerinin duvarında asılıydı.

Feride'nin ağabeyleri Şadan ile Sadi, iriyarı iki delikanlıydı. Mahallede çok kimse onlardan çekinirdi. Babaları bir iş görmese de epeyce dünyalıkları vardı. Şadan ile Sadi kahvede barbut attıkları zaman kaimeleri cüzdanlarından çıkarıp önlerine sürerlerdi. Ragıp onları uzaktan seyreder, sonra arkasını dönüp ilgilenmemeye çalışırdı.

İşte zaman bir türlü geçmiyordu. Daha kızın gelmesine yarım saat vardı. Bir sigara yaktı, perdeyi araladı; vakit öğleye yaklaşıyordu. Bu saatte buradan pek kimse geçmezdi. Karşıdaki arsa boştu. Moloz yığınları, çöpler olduğu gibi duruyordu.

Yalnız bir adam yalpa vurarak köşeyi dönmüş, etrafına bakına bakına yaklaşıyordu. Bu bir yabancı olmalıydı. Ragıp mahallelinin hepsini tanırdı. Adam birini kolluyor, birisini gözlüyordu sanki.

Ya Feride'nin ağabeyleri haber almışsa, ya bu adamı kasten gönderip yolu gözletiyorlarsa ne yapardı?

Hemen perdeyi kapadı, kendini değil, Feride'yi düşünmeye başladı. Kızı muhakkak öldürürlerdi; hem de sopayla vura vura. Kurtaramazdı, onlarla kolay kolay başa çıkamazdı. Hâlbuki geçenlerde Feride'yi Sütçü Musa Ağa'nın bahçe kapısı önünde görünce dayanamamış, "Gel artık" demişti. Vakit akşam üstüydü; Feride'nin yüzüne gölgeler düşmüştü. Gözleri bu gölgeleri emip aydınlatır gibiydi. Göğsü inip kalkıyor, dudakları başka türlü büzülüyordu.

"Geleyim mi? Nereye?"

"Bizim eve!"

"Aşı boyalı eve mi?"

"Evet! Bir saatçık olsun seni yakından göreyim. Konuşalım... Anlatacaklarım var."

"Peki. Geleceğim."

Gününü, saatini kararlaştırmışlardı. "Gel" demek ne kadar heyecan uyandırırsa "Geleceğim" diye cevap almak o kadar zevkli, gurur vericiydi.

Şimdi pişmandı; keşke çağırmasaydı. Sonunu düşünmesi gerekti. Bütün kanının çekildiğini hissetti. Hatta sevgisinden bile şüphe etti. Kendini bir kere daha yokladı. Sevginin bir arzu olup olmadığını anlamaya çalıştı. Ya da sevgi, bir ihtiras, taşan duyguların peşinde koşmaktı. Sonra bu duygular sönünce sevgi kalır mıydı acaba?

Feride'nin bu sevgide rolü neydi? O olmasa da, duygularını coşturan, hayallerini dolduran başka bir kız karşısına çıksaydı, aynı arzuyu, aynı özlemi hissetmeyecek miydi?

Perdeyi bir kere daha araladı; adam kaybolmuştu. Rahatladı, hatta sevindi de. Aralık duran sokak kapısını kapamaya lüzum kalmamıştı.

Feride'ye, "Sokak kapısını aralık bırakırım." demişti. Maksadı, vakit kaybettirmeden kızı içeri almaktı.

Sanki dışarıyı tekrar tekrar gözden geçirse, ya da odada durmadan dolaşsa vakit çok çabuk geçecekti.

Ceketini çıkardı, yeleğinin düğmelerini çözdü sokak kapısının arkasında durup Feride'yi beklemeye karar verdi. Hatta başını uzatır, yolun iki yanına iyice bakardı.

Hemen aşağıya indi; sanki birisi duyacakmış gibi ayaklarının ucuna basıyordu. Fakat sokak kapısından başını uzatmaya bir türlü cesaret edemedi. Kendi evinde kendini hırsız sanmaya başladı.

Malta taşının kenarına, duvarın dibine annesi bir süpürge bırakmıştı. Mutfağın, hafif rutubetli kokusu taşlığa yayılıyordu. Bir köşede annesinin terlikleri duruyordu.

Başka birisi, meselâ ilerdeki komşunun küçük kızı tuz istemeye, ateş istemeye gelirse kendisini kapının arkasında görünce ne cevap verirdi? Daha fazla oyalanmadı, hemen odaya gitti.

Çivitle kireç karışımı badanalı duvarlarda yer yer lekeler vardı. Tahtalar gıcırdıyordu. Köşedeki masada bir sürahi ile iki bardak duruyordu. Yandaki kerevete beyaz bir örtü serilmişti. Yastıklar da beyazdı.

Hüsniye Hanım elinden geldiği kadar evini temiz tutmaya çalışıyordu. Şu aşı boyalı, üç odalı ev ne kadar harap olursa olsun, onlara Ragıp'ın babasından kalmıştı.

Ragıp'ın babası vaktiyle Hürriyetçilere katılıp İttihatçılara karşı çıkmıştı. Adamın bir çıkarı olmamıştı, padişahlarla da ilişkisi yoktu. Abdülhamit'in Selânik'e sürgüne gönderilişine bile aldırmamıştı. Fakat İttihatçılara bir türlü sevgi ve güven besleyememişti. Bu inançsızlığı şöyle söyleyip başka türlü yaptıkları için mi, yoksa "Hürriyet, adalet, müsavat!" şarkıları arasında millete yön veremeyip etrafı kana buladıkları için miydi, pek kestirilemezdi.

Hürriyet Partisine de İttihatçılara karşı koymak için katılmıştı. Hürriyet Partisi bir süre iktidarı elde tutmuşsa da, istenileni asla yerine getirememişti. Babıâli baskınına kadar, Hürriyet Partisi memleketin hayrına bir iş yapmamış, bocalayıp durmuştu. Yaparım demekle yapmak arasında çok fark vardı.

Koskoca Balkanlar elden gitmiş, Makedonya bir rüya olmuş, Edirne bile zor kurtarılmıştı. Babıâli baskınından sonra iktidarı ele geçiren İttihatçılar, Edirne'yi kurtardıklarından dolayı övünüyorlardı.

Yıldızı parlayan Enver Paşa Harbiye Nazırı olunca İstanbul sokaklarında yeniden marşlar işitilmeye başlanmıştı.

Ragıp, yeleğinin cebinden saatini çıkarıp baktı; yüreği daha şiddetli çarpmaya, yavaş yavaş içine büründüğü uyuşukluktan sıyrılmaya başladı. Vakit tamamdı; Feride bir engel çıkmamışsa şimdi gelirdi.

Hırsla perdeyi araladı; cama burnunu yapıştırdı, dışarısını gözetlemeye çalıştı. Feride aşı boyalı evin hizasından gelirse Ragıp onu göremezdi. Kız da eve girmeye cesaret edemezse bütün arzular, bütün özleyişler, bütün ümitler yarıda kalırdı. Bu çöküntü, "Keşke gelmese" pişmanlığının içinde bile giderilemezdi. Birden başka türlü sarsıldı, başka türlü heyecanlandı, başka türlü şehevî bir duyguyla kavruldu. Feride geliyordu; yolun ne kenarındaydı, ne de karşıdaydı, adeta ortadan yürüyordu. Çarşafının içinde bile bu gelenin Feride olduğundan emindi. Adım atışından, yer yer çekingen, yer yer kararlı davranışından onu tanımamasına imkân yoktu.

Yine de kız, başını çevirmiyor, eve bakmadan yürüyordu.

Ragıp "Şimdi aralık kapıdan süzülüp içeri girecek" diye düşünürken, Feride yavaş yavaş aşı boyalı evden uzaklaşmaya başladı. O zaman Ragıp dayanamadı sevdiği kızın gözden kaybolacağını, bir daha geri dönmeyeceğini sandı. Sür'atle aşağıya indi, sokak kapısını büsbütün araladı. Ne olursa olsun dışarı çıkacak, kızın arkasından koşacaktı.

Fakat geri dönen Feride'yle karşılaşınca farkında olmadan elini uzattı, kızı hemen içeri çekti, kapıyı kapadı. Hiç konuşmadan, sadece soluyarak yukarı çıktılar. Odaya girer girmez kız, belki de ne yaptığının farkına varmadan üzerinden çarşaflarını attı, başörtüsünü fırlattı, kumral saçlarını Ragıp'ın gözlerinin önüne serdi.

"Sevgilim!" dedi.

"Sevgilim mi dedin Feride?"

"Sevgilim!"

Kız kollarını uzattı, genç adam hemen ona sarıldı... Öpüştüler. Bu, onun Feride'yi ilk öpüşüydü.

Bu kız cüretkâr mıydı, bu kız hafifmeşrep miydi yoksa sevda oyunlarına böylesine alışık mıydı? Genç adam bunların hiçbirini düşünemiyor, onun direnmeden dudaklarını uzatışı, kollarını boynuna dolayışı karşısında, daha ilerilere, çok daha ötelere gitme arzusuyla kıvranıyordu.

"Bu günü beklemiştim, hep bu anı gözlemiştim Ragıp!"

Ragıp onu, o beyaz örtülü kerevete uzattı. Ne yaptığının farkına varmadan, boynunu, omuz başlarını koklamaya başladı.

Kız direnmiyordu, hatta kız daha istekli, daha olmaz sanılanı bekler görünüyordu.

"Bir menekşe tarlası çiğniyorum Feride."

"Nasıl?"

"Menekşeler! Yumuşak, renkli olurlar! Menekşeler işte!"

Savaş yurdun kapısına kadar uzanmıştı. Donanmanın başında bir İngiliz amirali, ordunun içinde Alman subayları vardı. Sadrazam Sait Halim Paşa'nın silik resimleri yanında Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in canlı resimleri gazetelerde her gün görünürdü... Ekmeğin vesikayla dağıtılacağı, geceleri petrol lambalarının bile kısılması gerekeceği, Kırkçeşme sularının yakında kuruyacağı, halktan toplanan para ile İngiliz tezgâhlarında yaptırılan iki savaş gemisinin yurda döneceği haberlerine her gün bir yenisi ekleniyordu...

Bütün bunlar, uyuyup kalkmak, işe gidip gelmek, tütün fiatlarının yükselmesi, gece olunca karanlığa bürünen İstanbul, hatta alışılagelmiş görüş ve inançlar bile o anda unutulup bir kenara itilivermişti. Görünürlerse, yakalanırlarsa ne olur düşüncesi dahi uçup gitmişti.

Çevrede insanlar vardı. İnsan tek yönlü yaşamazdı, yasak meyva taşlanmamalıydı, inancın, güvencin bir yeri olmalıydı.

İşte o his bir türlü durdurulamayan o sel, birçok olmalıydı ile olmamalıydı önüne katmış, sürüp götürüyor, onları bu düşüncelerden büsbütün uzaklaştırıyordu...

Hani kız, "İkimizi bir odaya koysalar, üstümüze altın kilit vursalar" diye şarkı söylerdi ya, hani kız, zaman zaman pencereden bir al karanfil fırlatırdı ya, şimdi gerçekten bir odanın içindeydiler ve o al karanfilleri zamanı gözetmeden bol bol fırlatabilirdi.

"Seni ağabeylerim dövdü mü Ragıp?"

"Hayır!... Sadece yakama yapıştılar."

"Ne kötü, ne çirkin! Anneni bile kovmuşlar, utanıyorum!"

Belki kız bir yönüyle de ailesinden intikam almak istiyordu. Nasıl Ragıp onu severken bir başka anlamda intikam alıyorsa, Feride de sevilirken aynı intikam duygusu içinde rahatlıyordu...

Bunda bir boşalma, bunda bir huzura varma, bunda bir sevdaya güven vardı...

Maskesiz görünme, iradenin baskısını fırlatarak içten dışa dönme arzusuydu belki de bu...

Buna Ragıp çok zaman sonra samimiyet, riyadan uzak davranış diye ad taktı. Alışılmışı yıktıkları için kendisini güçlü sandı. Sevilmek gururu başka türlü oluyordu; Tütüncü İsmail Efendi'nin yaprak tütünlerini büyük bir hışırtıyla avucunun içinde eziyormuş sanıyordu.

"Daha çok sev beni." dedi kız. "Daha çok sev."

Hâlbuki Ragıp nedendir bilinmez, yavaş yavaş o unutulmuşluktan ayrılıyor, unutulmaması gerekene dönüyordu. Hatta Feride'nin nasıl gideceğini bile düşünmeye başlıyordu.

Burada suç belki de Feride'nindi; orta yere lâf sıkıştırmıştı, sonun başlangıcına giden yolu bir an için tıkamıştı. Ragıp bu yüzden gözlerini açabilmiş, şu kilimi, şu basma perdeyi, perdenin aralığında titreşen gün ışığını görebilmişti. Endişelerini, vicdanının sesini, alışılabilmişi dinler olmuştu.

Ayağa kalkmaya çalıştı. O anda kendisini güçsüz de hissediyordu. Kız kolundan çekti:

"Gitme, yanımda kal, uzaklaşma benden."

Ragıp bu sefer isteksiz, Feride'yi kollarıyla sardı; bu bir girdabın içinde dönüş, bir uçurumdan aşağıya düşüştü. Yine de fısıldadı:

"Karım olacaksın Feride."

"Nasıl?"

"Zamanı gelecek, önümüze hiç bir engel geçemeyecek."

"Nasıl?"

Kız, "Nasıl" derken bunun olamayacağına inanmış gibiydi. Ne Ragıp'ta böyle bir cesaret, ne de kendisinde bu duvarı Ragıp'sız yıkma gücü görebiliyordu. Yapsa yapsa hayalindeki sevdayı, hayalindeki arzuları böylesine bir kaçamakla gerçekleştirmeye çalışır, bütün o insanlardan, kendisini boğan alışılmışlıktan intikam alırdı.

Şimdi Ragıp, Feride'nin bir an evvel gitmesini de istiyordu. Bir saatin içine ne sığabilirdi, ne konuşabilirlerdi? Kız nasıl bir bahaneyle evinden çıkarsa çıksın yine oraya dönecekti. Belki de daha evvel dönmesi gerekirdi. Onun dile düşmesine, ona kötü gözle bakılmasına tahammül edemezdi.

Kız doğruldu, kız Ragıp'ı oturttu; başını erkeğin dizlerine koydu, gözlerini kapadı. Ne de güzeldi; perdelerin arasından süzülen gün

ışığı yüzüne bir kaç çizgi çekmişti. Beyaz, pırıl pırıl, canlı çizgilerdi bunlar. Kumral saçları kabarmış, bir kısmı alnını kaplamıştı. Vaktin yavaş yavaş onlardan uzaklaşmakta olduğuna aldırmıyordu, sadece sevda tütüyordu. Ragıp onun kadar sevdayla sarhoş olmadığına şaşıyor, için için kendisine kızıyordu.

Kızı alnından öpmek istedi, kız dudaklarını uzattı.

Genç erkek, "Menekşe tarlam." diye fısıldadı. Şimdi yine duyguları canlanmıştı. "Gitmese" diye düşünüyordu, "Hep burada kalsa."

Kızı yeniden okşamaya başladı. Bir an kızın ayak bileklerini tuttu, diz kapaklarını öpmek geçti içinden. Daha fazla ileri giderse belki de istemediğine varırdı. Ellerini çekti.

"Neyin var Ragıp?"

"Seni çok seviyorum."

"Konuş öyleyse benimle, anlat! Kim bilir bir daha ne vakit buluşuruz? Belki de hiç!"

"Buluşuruz, çağırırım seni."

"Sanmıyorum. Yalan söylemek, hesap verememek çok güç."

Ragıp donuk bir genç değildi. Duygularını, hatta endişelerini sırası gelince gerçeğe yakın anlatabilirdi. Fakat o anda, hisleri onu öylesine boğuyordu ki, ağzını açıp bir kelime dahi söyleyemiyordu. Onun yerine Feride konuştu:

"Seninle bir evim olsun istedim. Hep böyle dizinde yatayım istedim. Sabahları kahvaltını önüne kordum. Akşamları seni kapıdan karşılardım. Ayak seslerinden bile geldiğini anlardım. Olmayacak ama. Kaçır istersen beni."

"Yapamam!"

"Biliyorum, elbette yapamazsın!"

Ragıp şimdi bir dost arıyordu; kendilerine yardımcı olacak, yol gösterecek, hatta buluşmalarını sağlıyacak bir dostun özlemini çekiyordu. Yine de böyle bir insana sığınacak kadar aciz olmak istemedi. Hem kime güvenebilirdi? Sevginin bu yönü de tatlıydı. Hep bir kadını düşünmek, onun heyecanıyla yaşamak, dolup dolup taşmak az zevk miydi?

Şimdi içine bir kuşku düşmüştü "Ya onu başkasıyla evlendirirlerse?" sorusu karşısında ne karar vereceğini kestiremiyordu. En iyisi unutmaktı. "Gel" demesini bilen "Git" demesini de bilmeliydi. Zaman kimlerin yarasını iyileştirmemişti ki?

"Biz oyun oynuyoruz." dedi.

"Niçin? Ne lüzum var?"

"Lüzumunu bilmem; insanlar büyüseler de çocukluklarını unutamıyorlar! Sen hiç küçükken evcilik oynamamış mıydın? Ben de bazen kendimi baba yerine kordum. Her istediğim yapılsın derdim; yalancıktan somurtup bir köşeye çekilirdim."

"Baban da böyle miydi?"

"Değildi."

Dışarıdan sesler gelmeye başlayınca ayrıldılar. Bir adam adeta bağırıyordu:

"Şu camı kırmalı, bir taş atıp kırmalı!"

Feride hemen yerinden fırladı; bir an gelen sesleri dinledi, "Giyinmeliyim" dedi, "belki de geç kaldım..."

"Nasıl gideceksin?"

"Bilmem, sen söyle..."

Kız sür'atle çarşafını aradı. Yine de Ragıp onu seyretmekten kendini alamıyordu. Dışarıya bakmayı, gerçeği görmeyi istemiyordu. Korkusu geçmiş gibiydi. Şimdiden bir daha şu vücudu, şu eziliş bükülüşü, şu saçları, şu gözleri görememenin acısı çökmüştü içine.

"Giyinme, oyalan, seyredeceğim!"

Kız belki o anda korku ile ümitsizlik arasında bocalıyordu. Yine de Ragıp'ın arzusuna boyun eğdi; bir süre onun kendisini seyretmesini bekledi, sonra yavaş yavaş çarşafını giydi, başını örttü.

"Şu camı hâlâ kırmayacak mısın?"

"Yanılmışım; bu ev olmasa gerek. Buradaki Hürriyetçi çoktan öldü. Gidelim."

Sesler uzaklaşıyordu. Ragıp konuşanlardan birinin Feride gelmeden evvel sokakta dolaşan adam olabileceğini düşündü.

"Geldiğin yerden gitme," dedi; "yol uzasa da ilerdeki sokağa sap, geri dön!"

"Ya görürlerse?"

"Görmezler!"

Bundan sonrası Feride'ye kalıyordu. Tek başına yolunu bulup evine dönecekti. Çarşafına bürünürken:

"Evden çıkıp buraya gelinceye kadar çok heyecan duymuştum." dedi. "Burada, senin yanında hepsini unuttum, rahatladım, arzuluy-

dum, düşüncesizdim. Şimdi ise daha fazla endişeliyim. Allahaısmarladık."

Kız böylece gitti, Ragıp'la son defa öpüşmedi bile. Ragıp da onu sokak kapısına kadar uğurlayamadı. Oda kapısından başını uzattı, Feride'nin beş-altı basamaklı merdivenlerden aşağıya inişini seyretti, sokak kapısının yüzüne kapanışını duydu, o kadar...

Acele ediyordu, bir an evvel evden çıkmak istiyordu. Nedendi bilinmez, yangından kaçar gibi bir hali vardı.

Sedirin üzerini düzeltti, kilimi ayağıyla biraz itti, masaya bir göz gezdirdi, yerlerde Feride'den bir iz aradı, bir sigara yakıp söndürdü, sonra fesini giyip dışarı fırladı.

Feride'nin gittiği yerin aksine yürüdü. İçinde buruk, zaman zaman şahlanan bir his vardı. Bu, isteğin isyanı olmalıydı. Kızı neden doyasıya öpemediğine kızıyor, kendini âciz sanıyordu.

Belki de Feride, hayal kırıklığına uğrayarak gitmişti. Belki de o, bu eve Ragıp'tan çok şeyler bekleyerek gelmişti. Dökülüp saçıldığı halde hiç birini bulamamış, hayallerinin uzandığı yere bile erişememişti.

Kızı kaçırsa ne olurdu sanki? "Feride Ragıp'a kaçmış!" derlerse ne çıkardı? Ağabeyleri arkalarından koşardı. Rahat bırakmazlardı onları. Annesini de hırpalarlardı. Babadan kalma aşı boyalı ev, bir anda sönüp giderdi.

İmam, muhtar, bekçi yuhalar, bir kısım arkadaşı alay ederdi. Çevre boğardı onları; korkuyla, üzüntüyle geçen günler mutluluklarına gölge düşürür, Feride'nin uzatacağı dudaklarda, önüne sereceği sevdada, sabahları getireceği kahvaltıda, hattâ akşamları ayak seslerini dinleyip sokak kapısını açışında ne zevk, ne de tad kalırdı?

Belki de bunların hepsi bahaneydi, sadece kızın ağabeylerinden korkuyordu.

Şimdi içini yeniden acaip hisler bürümeye başladı. Yokuştan aşağıya inerken bile hayalleri öteki düşüncelerini öylesine silip götürdü ki, Feride'yi saçlarından okşamaya başladı. Onun bütün yakınlığını, kokusunu, başını bir hoş arkaya atışını, hattâ birlikte geçirecekleri günleri içinde, tâ benliğinde yaşamaya başladı. Bu yaşamak değil, kendi dünyasından sıyrılıp bilemediği bir âlemde herkesten uzak geziniş, bir bakıma kanat çırpıştı...

Sütçü Musa

AYAĞINA bir taş takılınca sendeledi. Yine de daldığı rüyadan kolay kolay sıyrılamadı. Etrafına buralarını yeni görüyormuş gibi bakındı.

Sütçü Musa'nın evinin önüne gelmişti. Yanda küçücük, kapısı kadar cephesi olan bir bakkal dükkânı vardı. Musa bu dükkânı kiraya verirdi; evinin arkasında da ineklerini beslerdi. Musa'nın evi tek katlıydı. Kafeslerin temizlik için kaldırıldığı zamanlarda basma perdeler rüzgârdan sallanırdı.

Sütçü Musa, evinin cephesini maviye boyamıştı. Bahçesini ise tahtalarla çevirmişti. Bahçede tavuklar gezinir, ağaç dallarında tünerdi. Musa'nın karısı Hasibe Hanım dallara ipler gerer, çamaşır asardı. Musa'nın yamalı donları, dirsekleri delinmiş fanilaları, çizgili mintanları, hep bu iplerde gözler önüne serilirdi. İneklerin ahırı, bahçenin sonundaydı.

Ragıp yokuştan aşağıya inerken Musa'nın evine bakmadan edemezdi. Rüzgârlı günlerde burnuna hafif bir gübre kokusu çarpsa bile, bakkal dükkânını, tek katlı mavi boyalı evi, tahtalarla çevrilmiş bahçeyi, tavukları, çamaşırları seyretmek isterdi. Hele Musa ile Hasibe Hanımı görürse, o gün işinin düzgün gideceğini sanırdı.

"Ragıp Bey nereye böyle? Dalgın dalgın yürürsün!"

Musa ona sesleniyordu. İneğin birini bahçenin yanındaki arsaya çekmiş, süt sağıyordu. Karısı da yanındaydı, elinde bir bakraç vardı, oyalı beyaz başörtüsüyle yüzünü yarı kapamıştı.

Ragıp onlara doğru ilerledi.

"Ragıp Bey ne olmuş sana? Yüzün gözün kızarmış, hasta mısın?"

"Değilim."

"Hele gel, biraz dinlen! Kadın, Ragıp Beyimize oturacak bir şey getir!"

Hasibe Hanım bakracı bırakıp gitti. Oldukça şişman, yuvarlak yüzlü, gözleri dudaklarından evvel gülen bir kadındı. Musa ona "Kadın" diye seslenirdi.

"Senin oğlandan ne haber Musa Ağa?"

"Ne haber olsun? Askerde işte... Kudüs nire, İstanbul nire? Üç ayda bir mektup gelir, o da bir yerlere takılmazsa"

Hasibe Hanım tahta bir sandalye getirdi, Ragıp oturdu.

"Kadın sen git artık. O boş bakracı da al, ineğin altındakini de. Bu yakınlarda hayvanlar süt vermez oldu. Nasıl versinler, ne yediriyoruz ki, ne alalım? Her şey ateş pahası, otu da öyle, samanı, mısırı, bilmem neyi de..."

Hasibe Hanım bakraçları aldı. Ragıp'a, "Annen Hüsniye Hanım nasıl?" diye sordu. Dudaklarının kenarında hafif bir çizgi, gözlerinde bir pırıltı vardı.

"Hiç, nasıl olsun? İyi, geçinip gidiyor."

"Eee! Ragıp Bey oğlum, sana bir şey sorsam darılır mısın?"

"Darılmam!"

"Anan, Feride'yi istemeye gitmiş de kovmuşlar derler, doğru mu?"

"Doğru!"

"Vay reziller vay! Senin gibi birini bulmuşlar da bunamışlar mı? Böyle damat bugüne bugün kime kısmet olmuş?"

Sütçü Musa çömeldiği yerden kalktı, belini birkaç kere ovuşturdu. Dudaklarının üzerine düşen bıyıklarına el atarken, "Hadi işine git kadın" dedi, "Ragıp Beyi rahat bırak..."

"İlâhi ağa! Oğlan dertli, görmez misin? Gamını dağıtmak gerek. Size bir sütlü kahve yapayım mı?"

"Yap ya."

Hasibe Hanım geri döndü, şişmanlığından umulmayan bir çeviklikle hoplaya hoplaya uzaklaştı.

"Ragıp Bey, sen bizim karıya bakma! Anlat bakalım, dünya nasıl, memleket nereye gidiyor?"

"Kötü görürüm."

"Bunlar batırırlar mı dersin memleketi? Şu Sultan Reşat pek pısırıkmış. Enver'e yakasını kaptırmış diye söylerler..."

"Bence bütün bu olanlar, neyin yapılması gerektiğini bilmemekten ileri geliyor Musa Ağa."

"Büyük laf edersin be oğlum, biz bu kadarını anlayamayız. Darülfünun ne vakit bitecek?"

"Yakında."

"Şu tramvaylar Galata Köprüsü'nden geçmeye başlayınca müruriyecilerin işleri güçleşmiş, önüne gelen tramvayların kıçına takılıp müruriye vermezler, herifler de arkalarından koşarmış. Bari topladıkları para devlete kal sa!"

Ragıp sıkılmaya başlamıştı. Temmuz güneşi insanı terletiyordu. 1914 yılı birçok olaylarla dolu geçeceğe benziyordu.

Şimdi de Ragıp, Feride'yle kolkola kırlarda dolaşmanın özlemini çekiyordu. Arada bir, kimsenin etrafta olmadığını görünce kızın çenesini kaldırıp yüzüne bakar, kokusunu ciğerlerine doldururdu. Bırakmazlardı, buna bile engel olurlar, "Sen elâlemin kızıyla kırlarda yalnız başına nasıl dolaşırsın?" diye üzerlerine yürürlerdi.

Bir horoz öttü, hem de hırsla, kızgın kızgın öttü. Ragıp ayağa kalktı. "Gideyim." dedi.

"Gitme! Biraz oyalan, daha kahvelerimiz bile gelmedi. Canın mı sıkıldı yoksa be oğlum?"

"Canım sıkıldı."

"Hele otur! Seni avutmak istemiştim. Demek ki beceremedimişim."

Ragıp oturdu. Sütçü Musa yeniden bıyıklarını parmaklarıyla taradı, sonra sordu:

"A be Ragıp Bey! Feride'yle tenha bir yerde buluşup, şöyle birkaç lâf etmeyi de düşünmedin mi?"

"Olur mu öyle şey Musa Ağa?"

"Olmaz mı?"

"Bizi görürlerse ne yaparız?"

"Doğru... Şey! Öyleyse! O buraya süt almaya gelse, sen de geçerken şöyle bir uğrasan, ben seni bırakmasam, bizim kadın da onu. Sonra bizim işimiz çıksa da sizi yalnız koyup gitsek ne dersin?"

Ragıp yeniden kızardı, yeniden aşı boyalı evi, Feride'nin bu eve bir solukta gelişini düşündü.

"Niye kızardın be oğlum? Kötü bir lâf mı ettik? Mahallede senin Feride'ye, Feride'nin de sana olan sevgisini bilmeyen kaldı mı? Kıza-

rım o namussuzlara; sütümü alırlar, parasını vermezler. O iki oğlan buradan geçerken kafalarını bile çevirip bakmazlar. Hâlbuki Feride iyidir, sen de iyisin. Hele sen, bunca okumuş yazmışlığın varken, karşımıza geçip bizimle konuşursun. Yaparım Alimallah, herifler tabancalarını çekip üzerime saldırsalar da seninle Feride'yi bir araya getirir, konuştururum. Bana Sütçü Musa demişler!"

Ragıp ter içinde kalmıştı. Elinde sütlü kahve fincanlarıyla yanlarına yaklaşan Hasibe Hanımın farkına bile varmamıştı.

"Sen niye geciktin kadın? Bir kahvenin pişmesi bu kadar sürer miydi?"

"Süt taştı, cezveyi yeniden sürdüm."

"Bizi dinliyordun değil mi? Bari başın göğe erdi mi?"

"Erdi! O dediğin olur, olur ama Ragıp Bey bize güvenemez. Damdan düşer gibi konuşursun!"

Hasibe Hanım, kocasına gülümseyerek baktı. Yürümediği halde göğüslerini oynattı. Belki de gençliklerinde Musa'nın onu köyden kaçırıp İstanbul'a getirişini, dağlarda, dere kenarlarında geçen gecelerini hatırladı. Musa güçlü adamdı doğrusu...

"Kaçır be oğlum!"

"Kimi?"

"Feride'yi!"

Şimdi Ragıp ne diyeceğini, ne yapacağını şaşırmıştı. Kulaklarında, *"İkimizi bir odaya koysalar — Üstümüze altın kilit vursalar — Seni de bana, beni de sana verseler"* şarkısı dolaşır olmuştu. Belki de bu şarkıyı, hattâ yola atılan al karanfilleri, Musa'lar da, başkaları da duymuş ve görmüşlerdi.

"Başka şeylerden konuşalım." dedi, "Benim Feride'yle öyle pek fazla yakınlığım yok. Bu lâfları duyanlar sahi sanırlar da kıza kötü gözle bakmaya başlarlar."

"Abe oğlum; senin bu sözüne ne ben ne de şu kadın kanar. Yine de kararını sen ver; öyle de olur böyle de, biz hazırız. Değil mi kadın?"

"Hazırız Musa Ağa. Hem de ağzımıza kilit vurup bekleriz. Ah, İsa'mı bir everebilseydim, dünyalar benim olurdu."

"Sanki benim olmazdı? Ağzından çıkanı kulağın işitiyor mu kadın? Ben bu iki ineği kimin için beslerim?"

"Kurbanın olduğum Musa Ağa! Oğlumuz İsa, askerden döner mi dersin?"

"Döner ya, neden dönemeyecekmiş? Her askere giden geri gelmese memlekette erkek kalmazdı!"

"İnşallah, inşallah!"

O güler yüz neredeyse ağlayacaktı. Fincanları yere koymuş, elleriyle dizlerini dövmeye başlamıştı.

"Hadi, zırlamaya kalkışma. Burnumun direğini sızlattın! İsa da döner, Ragıp Bey oğlumuz da Feride'sine kavuşur. Hele biraz sabredelim. Ne geldi aklıma bilir misin?"

"Ne geldi Musa Ağa?"

"Sana söylemiyorum kadın. Bizim petrollerimiz varmış."

"Nedir o?"

"Şu lâmbaları ne ile yakıyoruz?"

"Gazyağı desene."

"İşte gazyağı! Musul, Bağdat, Basra vilâyetlerimizin yakınlarında bol bol bulunurmuş. Bunları işletip para kazanmak amacıyla bir heyet kurulmuş. Gazi Muhtar Paşa başa geçmiş. Bazı zenginler ve tüccarlar da para vermişler. Petroller gâvurlara kaptırılmayacakmış! İyi mi olur dersin Ragıp Bey?"

"İyi olur, ama bırakırlarsa. Onlara El-Cezire petrolleri deniyor. Daha birçok madenlerimiz de ver. El atabilsek, mülkümüzün sahibi olabilsek. Bizi içerden dışardan yıkmaya kalkışmasalar. Ama kim yerine getirecek bunları?"

Ragıp adeta nutuk verir gibiydi. Geçmişi, içinde bulundukları sosyal çalkantıyı yaşar olmuştu.

Hasibe Hanım lâfa karıştı:

"Feride'yi oynak sananlar aldanırlar Musa Ağa! Şarkı söylemesi, evinin bahçesinde dolaşıp karanfil toplaması, sonra bunları sokağa fırlatması hafifliğinden değil. İçi yanar kızcağızın; Ragıp Bey hatırına gelince dayanamaz. Bir gün süt parasını istemeye gittiğimde, onu bir köşeye büzülüp ağlar görmüştüm. Söylediydim ya, unuttun mu yoksa?"

Ragıp, Hasibe Hanımı duymamazlıktan geldi. Şimdi bu iki insanı daha çok sevmeye başlamıştı. Karşısındakilerin anlayıp anlamadıklarına bakmadan belki de kısa bir süre aşktan kurtulmak için konuşmaya başladı:

"Önemli olan para değil Musa Ağa; fikirdir. Fikri bulabilsek, parayı ergeç sağlarız. Çalışırsak, inanırsak, birleşirsek başarırız. Sen vatanını sever misin?"

"Elbette. Ya sen oğlum?"

"Sorulur mu? Ama kuru sevgi bir işe yaramıyor, görüyorsun."

"Görüyorum. Yine de oğlumuzu askere seve seve gönderdik, hem de Kudüs denen yere. Ne yapalım?"

"Liman Paşa denen bir Alman Paşa'sı İstanbul'a gelince bizim askerleri teftiş etmek istemiş; hangi birliğe giderse gitsin, Enver Paşa hep aynı askerleri karşısına çıkarmış. Uzak olunca da levazım dairesi, asker yerine teftişlik yeni elbiseler gönderiyor, sonra bu elbiseleri geri alıyormuş!"

"Neden be oğlum?"

"Öteki askerlerimizin perişan, bakımsız, hattâ bitli halini göstermemek için."

"Kim kimi kandırır be oğlum?"

"Kendimizi!"

"Kendimiz de kanmazsak sonu neye varır?"

Ragıp soluk aldı. Karşısında gülümseyen, belki de sadece o anda oğluyla Feride'den başka birşey düşünmeyen Hasibe Hanıma bir an baktı.

"Vatan nedir Musa Ağa?"

"Bilmem! Sen söyle!"

"Cevdet Paşa'ya göre Türk askerinin köy meydanı, Ziya Gökalp'e göre Turan ülkesi, Namık Kemal'e göre bütün Osmanlı İmparatorluğu, Sadrazam Sait Halim Paşa'ya sorarsan belki de şeriatın hüküm sürdüğü her yer!..."

"Bunların hangisi doğru?"

"Senin düşündüklerin, içindeki sevgi. Bilmediklerin değil, bildiklerin, hayal olmayan, gerçek olan."

"Anlamadım."

"Balkan savaşları çabuk unutuldu. Edirne'yi geri almakla vatan kurtulmuş sanıldı. Donanmanın başındaki İngiliz Amirali Limpus, ordunun başındaki Alman generalleri yetmiyormuş gibi Jandarmanın başında da General Baumann var, bir Fransız. Biz neredeyiz?"

Ayağa kalktı, şimdi içinde vatanla Feride beraber ona yaslanmış, beraber canını acıtmaya başlamışlardı...

Açık Oturum

ARADAN bir hafta geçmişti.

Feride'yi yine sevmek istiyordu, hem de bu sefer başka türlü. Sadece yanyana oturup konuşarak sevmek.

O anda renklerin şekillerin, güzelin özlemini çekiyordu. Bir kanat takıp uçmak, şu güzelleri, şekilleri, renkleri, hatta insan elinin hırpalamadığı tabiatı yukarıdan doyasıya seyretmek için çırpınıyordu.

Feride onun kanadıydı, ona bürünüp, gerçekleştiremediği arzularını hayalinde yaşatıyordu. Hâlbuki istese bu arzuyu yerine getirebilirdi.

Yapmamıştı, yapamamıştı. Öyleyse neden sızlanıp duruyordu? Elma şekerini çamura düşüren çocuklar gibi niçin tepiniyordu?

"İnsan, baskısı altında kaldığı düşüncelerden, kaybettiklerinin özleminden bir türlü kurtulamıyor." diye söylendi. Bütün olayların, bu kaybedilenin, elini uzatabilse alacağını sandığının etrafında geçmesini isterdi kişi...

Öylesine boğulmaya başlamıştı ki, Tütüncü İsmail Efendi'den izin almış, akşamları bile ders çalışamaz olmuştu. Hâlbuki bu yıl Darülfünun bitmeliydi.

Masanın başındayken annesi Hüsniye Hanım odadan içeriye girdi. Elleri bulaşıktan, çamaşırdan, tahta ovmaktan morarmıştı kadının:

"Ne düşünüyorsun oğlum?"

"Hiç."

"Nasıl hiç? Eğer Feride'yi kafandan hâlâ atamadınsa yazık olur sana. Ben bir daha onu istemeye gitmem."

"Elbette gitmezsin. Seni tekrar küçülteceğimi mi sanıyorsun?"

"Hattâ başkaları araya girse bile bu eve Feride gelin gelmez."

"Gelemez. Ben de biliyorum bunu."

Ragıp ayağa kalktı, annesini hiç böylesine hırçın, böylesine katı görmemişti. Yaşlı kadın belki de birikmişleri, altında ezildiklerini sırtından atmaya çalışıyor, rahatlamak, derin bir nefes almak istiyordu.

"Ekmek yine pahalılaştı, gazyağı güçlükle bulunuyor. Nereye elini atsan hepsi ateş pahası. Nasıl geçineceğimizi şaşırdım. Tütüncü İsmail Efendi'den aldığın para da yetmez, benim dul maaşım da yetmez. Bari sen şu gaz lâmbası altında kara kara düşüneceğine ders çalışabilseydin bu kadar üzülmezdim. Bu yıl sınıfta kalıp Darülfünunu bitiremezsen mahalleliye büsbütün rezil oluruz. Ah rahmetli sağ olsaydı."

Sonra Hüsniye Hanım ağlamaya başladı. Onun hayatı işte böyleydi; kocası, ev işleri ve bir de oğlu. Ayrıca bir torunu olsun, geliniyle çarşıya pazara çıksın, beraber dikiş dikip şarkı söylesinler de isterdi.

Ragıp'ı odanın ortasında dolaşır görünce yumuşadı, "Ben size kanat gererim," dedi; "yeter ki sen üzülme evlâdım. Bir çaresini bul, evlen Feride'yle... Başka yere taşınırsınız, olur biter."

Ragıp annesini öptü, sonra bir anda nedense Avusturya Veliahdı Ferdinand'ın Bosna-Saray'da bir Sırp tarafından öldürülüşünü düşünür oldu. Avrupa Devletleri büsbütün birbirine girmişti. Her kafadan bir ses çıkmaya başlamıştı.

"Feride'yle son zamanlarda konuştun mu?"

"Hayır anne."

Gerçekten aşı boyalı eve gelişinden bu yana Feride'yi hiç görmemiş, ne yaptığını bile araştıramamıştı. Böyle sevda mı olurdu?

Masanın başına oturdu, gaz lâmbasını büsbütün önüne çekti, notlarını karıştırmaya başladı; fakat okuduklarının hiçbirini anlayamadı. Hafıza denen kutu kapağını açmış, içindekileri dışarıya salıvermiş, girmek isteyenleri de kovalamaya başlamıştı.

* * *

Sabahleyin okula giderken Manav Kâzım yolunu çevirdi; "Sütçü Musa'nın dükkânını işleten bakkal yine kaçak et satıyormuş." dedi.

"Biliyorum!"

"Kasap küplere biniyor; karakola haber verecekmiş."

"Hiç zahmet etmesin; komiserin de haberi vardır."

Manav Kâzım, Ragıp'a bir elma uzattı, "Ye, dedi. Sabah sabah iyi gelir, zihnini açar. Okula gidiyorsun değil mi?"

"Evet."

"Dönüşte kahveye uğra da konuşalım; dün akşam Feride alış-verişe geldi buraya."

"Feride mi? Bana ne?"

"Hiç. İyi kız, ağabeylerine benzememiş. Yazık oluyor! Hadi güle güle."

Kâzım, Ragıp'ın mektep arkadaşıydı. Mahalle mektebinde okurlarken beraber falakaya yatmışlıkları da vardı. Severlerdi biribirlerini.

Manav Kâzım önündeki peştemalın ucuyla meyvaları silip raflara dizerken, bir şarkı tutturur, bazen de *"Kadifeden kesesi,/ Kahveden gelir sesi,/ Oturmuş kumar oynar,/ Ah ciğerimin köşesi"* türküsünü okurdu. Sesi güzeldi, neşeliydi, akşamcıydı. Şimdiden dört çocuğu vardı; küçük küçük, boy boy...

Ragıp geri döndü; duygularının içine yine Feride girmişti. Ayrıca geleceğin ümitsizliği de beyninde bir yılan gibi kıpırdıyordu.

Feride'nin evine yaklaşınca duraladı. Acaba vazgeçse miydi? Şadan'la Sadi'nin karşısına dikilmelerini, sokak ortasında kavga etmeyi hiç istemiyordu. Belki de dayak yerdi; yüzü gözü şişmiş, kaşı patlamış bir durumda okula nasıl giderdi? Yine de ürkekliğini yendi; başını kafeslerden ayırmadan evin önünden geçti.

Bir şarkı bekliyordu, bir de kaldırıma düşmüş al bir karanfil. İkisi de yoktu. Arka sokaklardan dolanıp bir daha caddeye inmeden yoluna davam etti. Darülfünunun kapısından böylece isteksiz girdi. Hocanın anlattıklarını da ilgisiz dinledi.

Hoca, *Mecelle*'den bahsediyordu. Kalın kaplı bir kitabı açmış, parmağını oynata oynata okuyor, sonra başını iki yanına sallayıp okuduklarını açıklıyordu.

"Mecelle-i Ahkâmı Adliyye. Bilesiniz ki, hayatınız bu ahkâm üzerine kurulur, bu ahkâm üzerine yürür. Geçmiş dersleri şöyle bir tekrarladığımızda, hatırlayacaksınız ki; sâkıt olan şey avdet etmez, yani giden geri gelmez. Bunu asla aklınızdan çıkarmayasınız."

Hoca hırslı görünüyordu; soluk bile almadan anlatıyordu:

"Bir işten maksat ne ise, hüküm ona göre verilir. Zaruretler memnu olanı mubah kılar. Mani kalkınca memnu geri döner. Amma

ve lâkin ıztırar gayrin hakkını ibtal etmez. Bu şu demektir ki, bir adam aç kaldığı için birinin ekmeğini yese, sonradan onun bedelini ödemesi gerektir."

Ragıp artık sıkılmaya başlamıştı. Çevrenin, yapmak isteyip de yapamamanın baskısı onu şu anda fazla sıkıştırıyordu.

"Külfet nimete, nimet de külfete göredir. Kim ki bir şeyi vaktinden önce istical eylerse, mahrumiyetle muâteb olur."

Nihayet ders bitti; o zaman derin bir nefes aldı. Okuldan çıkıp yolda yürürken arkadaşı Ahmet, "Sırplarla Avusturyalılar arasında bir savaş olursa biz seyirci kalmalıyız." dedi. Diğer bir öğrenci Ahmet'in karşısına dikildi:

"Hadi oradan; sen ne anlarsın? Sırplılara yüklenirsek, bıraktığımız yerleri geri alırız. Arkamızda koskoca Almanya var. Enver Paşa işini bilir."

Delikanlı İttihatçıydı, Ahmet'le Ragıp'ı altı aylık iktidardan sonra İttihatçıların devirdiği Hürriyetçilerden sanıyordu.

Ragıp konuşmalara katılmak istemedi. Ahmet cevap verdi:

"İttihatçıların Balkan Savaşı'nda Hürriyetçileri başarısızlığa uğratmak için ordu içinde bozgunculuk yaptıklarını unutma."

"Aklını başına topla, şimdi seni yakalattırır, zindanlarda çürüttürürüm."

"Bu doğru; en başarılı yönünüz zindanlarda çürütmek. Bu konuda, üstünüze varacak yoktur."

İttihatçı delikanlının gözleri alabildiğine açılmıştı; neredeyse Ahmet'in üzerine yürüyecekti. Sonra nedense vazgeçti.

"Suçlu olan cezasını çeker." dedi. "Biz şimdiye kadar kaybettiğimiz yerleri geri alıp imparatorluğu eski durumuna getireceğiz. Bunun için de savaş gerek. Bu milleti savaştan başkası paklamaz."

"İktidarda kalmak, kaybolan itibarınızı kurtarmak için mi milleti savaşa sokacaksınız? Eskiden İstanbul'da kul taifesi kıpırdamaya başlayınca, Sadrazam Paşa hemen bir sefer açarmış! O devirler geçti..."

Birbirlerine küfretmediler, hatta yumruklarını bile sıkmadılar ama dişlerini gıcırdatarak ayrıldılar.

İki ayrı yerde kazan kaynıyordu; boşuna bir fokurdamaydı bu. Hâlbuki pişecek yemek ötede, biraz ilerlerinde duruyordu.

Belki de her gün böyle çekişmelerle, böyle hırgürlerle vakit ge-

çirdikleri için okumaktan soğumuşlar, Ragıp gibi hocalarının söylediklerinden sıkılmaya başlamışlardı. Birbirlerine düşman gözüyle bakıyorlardı, hatta yanyana oturmak bile istemiyorlardı.

"Pis herif!" dedi Ahmet. "Putlara tapıyor. Gözüne perde inmiş; karanlıkta dolaştığının farkında değil."

"Kim farkında ki?"

"Sen şimdi nereye gidiyorsun?"

"Mahalleye döneceğim."

"Ben de geleyim!"

Beraber yürüdüler. Kahveden içeri girdikleri zaman etrafı sigara dumanı ve tavla gürültüsünün sarmış olduğunu gördüler. Bir köşeye oturdular. Manav Kâzım yanlarına ilişti, "Çaylar benden." dedi.

Altmışaltı oynayanlar, hatta barbut atanlar bile vardı. Altı kol iskambile dalanların gözleri kendi takım arkadaşlarının vereceği işaretten başka birşey görmüyordu.

Çayları getiren Kahveci Veli, "Sabahtan beri oynuyorlar," dedi. "Şuradakiler dünyanın parasını kaybetti."

"Parayı nereden buluyorlar?"

"Bilmem! Evde hanımları, çocukları aç. Varsa kâğıt, yoksa kâğıt."

"Daha iyi ya; sen de kazanıyorsun."

"Yerin dibine batsın böyle kazanç! Topladıklarımla çay, kahve, şeker bile alamıyorum; her gün borç. Duvarda çetele için yer kalmadı. Hele son günlerde işsiz öyle çoğaldı ki, kahvede oturacak yer bulunmuyor."

Hayat belki de tavla oynayıp barbut atanlarca pek ağır geçmiyordu. Bir fırtınanın uğultusunu duymamak için geceleri yorganı başlarına kadar çekenlere benziyorlardı.

Manav Kâzım'ı ise akşamcılığı avutuyordu. Rakı şişesinin gerisine vurup, içindekileri bir çay bardağına boşalttı mı, evdeki dört çocuğu da, dükkânda çürüyen domatesleri de unutuyordu.

"Şu domatesler bir çürümese; keyfim pek kaçmayacak. Kopardıkları gibi kalsalar, elbet günün birinde bir alıcısı bulunurdu. Kahveci Veli benim gibi değil; çay da çürümez, şeker de. Üstelik veresiye de olsa müşterisi var!"

Ragıp, manavın sözünü kesti:

"Beni kahveye niye çağırdın?" diye sordu.

"Ha, şu mesele!.. Yanındaki arkadaşın nasıl bir adam?"

"Ahmet mi? İyidir. Beraber okuyoruz."

"İttihatçılardan olmasın?"

"Değil."

"Diyeceğim şu ki, seninkilere birileri devlet kesesinden para veriyormuş; kahvelerde sokaklarda konuşulanları duyursunlar diye. Komiser Hamdi'yi karakoldan niye uçurdular?"

"Bilmem!"

"Onlar gammazlamış! Komiser Hamdi bir gün, bıktım artık şu İttihatçılardan diye ağzından bir lâf kaçırınca seninkiler hemen yetiştirmişler."

"Olabilir. Bunları bana niçin anlatıyorsun?"

"Şunun için; sen de biraz bastığın yeri görsen iyi edersin. Bir gün canını yakacaklar. İstersen Feride'den vaz geç."

Ragıp, manava kızmaya başlamıştı. Böylesine uluorta konuşması hoşuna gitmemişti.

"Sus," dedi, "sen kendi işine bak."

"Bu da benim işim. İyi kız, hoş kız ama gel gör ki kardeşleri domuz. Tuh Allah belasını versin; geldiler işte. Hadi savuş buradan."

İçeriye Şadan'la Şadi girmişti. Etraflarına bakıyorlar, birisini arıyorlardı. Ragıp'ı görünce yaklaştılar. Birkaç yaş daha büyüğü olan Şadan söze başladı.

"Ulan! Sen bu sabah bizim evin önünden geçtin mi?"

"Niçin soruyorsun?".

"Cevap ver; geçtin mi, geçmedin mi?"

"Geçtim!"

"Ya! Biz sana ne demiştik?"

"Unuttum!"

İkisinin de bellerinde al kuşak vardı. Ayaklarına yalın kat birer papuç giymişlerdi. Feslerini yan yatırmışlar, bıyıklarını burmuşlardı.

Bir sustalının, "Tın" diye sesi işitilince Ragıp irkildi, hemen ayağa kalktı. Manav Kâzım geriledi, Ahmet ise Ragıp'ın yanında durdu.

"Ulan şunlara bak! Bize cephe alıyorlar! Üçü bir olmuşlar! Hele şu marul göbekli manava ne demeli?"

Etrafı saran sigara dumanı, Temmuz ayının sıcağı sanki kaybolmuştu. Oyuncular bile tavlanın, iskambil kâğıtlarının başından uzaklaşmışlar, bir kenara çekilmişlerdi.

"Demek evvelce konuştuklarımızı unuttun."

"Evet. Size hesap vermek zorunda değilim."

"Ulan biz İttihatçı'yız. Bu memlekete özgürlük getirmişiz. Yine de namusumuza kimsenin el atmasına dayanamayız."

"Evinizin önünden geçmek, namusunuza el atmak mıdır?"

"Elbette! Biz İttihatçılar, sokakta beraber giden kadınla erkekten karı-koca vesikası sormanın önüne geçtikse, Merkez Komutanlığında kadın dövdürtmez olduksa, kahvelerde erkeklerin entariyle oturmasını yasakladıksa günaha mı girdik?"

"Benim kimseye verilecek hesabım yok!"

"Nee? Üstelik bir de kafa tutuyorsun? Yedik ulan seni!"

Ragıp, Feride'nin ağabeyleriyle çatışırsa yumruk yumruğa geleceklerini sanmıştı. Fakat şimdi işin bu kadarla da bitmeyeceğini anlıyordu. Önünde bir gerçek vardı; ya buradan kaçacaktı, ya da bir sustalının sivri ucu göğsüne saplanacaktı. Birincisini yapmak elinden gelmiyordu. İkincisinden ise nasıl korunacağını bir türlü kestiremiyordu.

Nitekim olan oldu; sivri bir demir parçası üzerine doğru inerken Manav Kâzım'ın Şadan'a bir iskemle fırlattığını güçlükle fark edebildi. Bir de Ahmet'in bağırdığını duydu.

Gerisini pek hatırlayamıyordu; omuz başında bir sizi vardı, Manav Kâzım'la Ahmet'in üzerine bir kaç kişi üşüşmüştü ve Kahveci Veli ortalıkta çırpınıp duruyordu.

* * *

Gözlerini açtığı zaman annesi başucundaydı. Boynunu ve omuzunu sarmışlardı. Ragıp farkında olmadan fısıldadı,

"Biz Rus'lardan da fazla kendi kendimizin düşmanıyız."

"Ne dedin oğlum?"

Sedirde oturan Ahmet cevap verdi.

"Ne diyecek? Mahmut Şevket Paşa'nın kaatilini, Rus vapuruna girip yakalayan polis müdürü Azmi Bey'i Rus elçisinin tazyikiyle bir daha devlet hizmetinde kullanmamak üzere azleden bir idareden bahsediyor."

Ragıp'a yarasından ziyade duyduğu üzüntü acı veriyordu. Sonra bu üzüntü kine dönüşüyordu.

Ahmet ayağa kalktı, Ragıp'ın elini tuttu, "Güçlen" dedi.

"Nasıl?"

"Ben de yanındayım."

"Yetmez."

"Sen korkaksın."

"Hayır, ben sadece horoz değilim."

Ahmet diz çöktü, ayakta durup kendilerini endişe ile seyreden Hüsniye Hanıma kısa bir süre baktıktan sonra,

"İç sıkıcı oluyorsun," dedi, "ne yaptığını, ne yapacağını bilmiyorsun. Bu işin çıkar yolu şudur. Ya Feride'yi tamamen unutur, bu mahalleden taşınırsın. Bunun adına defolmak derler. Ya da Feride'ye kavuşmak için önüne dağ da çıksa devirir geçersin..."

"Olay bu kadar basit değil! Belki de bu olay bir Feride olayı değil. Beni şu anda yatağa düşüren bir sustalı da değil."

"Felsefe yapma, kendini avutmaya çalışma, beni kandıramazsın. Gerçekçi ol."

Ragıp'ın beynine kan hücum ediyordu. Arkadaşına kızmaya başlamıştı. Ateşi yükseliyordu. Farkında olmadan bağırdı,

"Asıl sen gerçekçi ol. Kızla bu şartlar altında naşıl evlenebilirim?"

"İki gönül bir olduktan sonra kim karışır?"

"Hâlâ anlamak istemiyorsun. Bir kızın sadece kendi isteğiyle evlenmesi hoş karşılanmaz. Ben çevrenin inançlarını çiğneyemem, Feride'ye kötü gözle bakılmasına dayanamam."

Ahmet güldü.

"Geç bu lâfları," dedi. "Sen arkandan bir kurşun yemekten korktuğun için Feride'yi kaçırmıyorsun. Belki bundan sonra evlerinin önünden bile geçemeyeceksin. Demek ki, Manav Kâzım'la ben, boş yere eşek sudan gelinceye kadar dayak yemişiz. Yazık olmuş bize; senin için değmezmiş. Belki de şu anda manavın karısı, kocasının yaralarına keten tohumu lapası koyup sana beddua etmekle meşguldür."

Ragıp inledi. Sonra hırsla doğruldu. Gözlerini kan bürümüştü.

"Sen benim arkadaşım değilsin," dedi. "Bir daha arama beni."

"Ne kolay! İşin içinden bu kadar çabuk sıyrılacağını sanıyorsan aldanıyorsun. Sen olmasan bile ben o iki herifin peşini bırakmayacağım."

"Ne yapmamı istiyorsun? Beni deli etme. Git buradan."

"Kaçır Feride'yi. Bizim eve getir. Babam bir imam bulur, hemen evlenirsiniz."

"Derhal yakalarlar bizi. Ayrıca annemin hali ne olur? Babanın başını da belaya sokmak istemem."

O zaman Hüsniye Hanım acı acı güldü. Hırslıydı, eli ayağı titriyordu. Karamsı, sarı bir renk alan yüzünde çizgiler daha derinleşmiş görünüyordu. Belini doğrultmaya çalışırken,

"Beni düşünme," dedi. "Razıyım; şart oldu, kaçır Feride'yi. Hattâ bu eve getir. İstersen okulu da bırak. Katlanacağım. Biz bu kadar ölmedik."

"Hayır! Hayır olmaz. Düşünmem gerek. Beni rahat bırakın."

Yavaş yavaş mahallenin üzerine akşam çöküyordu. Bazı evlerde gaz lâmbalarının şişeleri temizlenmeye başlanmıştı. Temmuz sıcağı akşamın serinliğinde eriyordu.

Ahmet dudaklarını bükerek, ayağa kalktı, güçlükle kapıya doğru yürüdü. Sonra geri dönüp Hüsniye Hanımın elini öptü, dışarı çıktı.

Kapanan sokak kapısının sesi duyulduğu zaman Hüsniye Hanım, Ragıp'ın karşısına oturmuş, derin derin soluyan oğlunu seyrediyordu.

Bu oturum, bu günlük burada bitmişti; karanlık, pencerelerden odanın içine girmeye başlamıştı.

Seferberlik

Sütçü Musa, Ragıp'a dudak bükercesine baktı. Eski ilgisini, hattâ sevgisini kaybetmiş gibi bir hali vardı:

"Niye geldin Ragıp Bey? Yaran iyileşti mi?"

"İyileşti. Feride'yle konuşmak istiyorum."

"Feride'yle mi? Feride bizim evde ne gezer?"

"Hasibe Hanım haber versin. Yedikule dışında bir yerde buluşalım."

"Nasıl gelir?"

"Siz söylemediniz mi, yardım ederiz demediniz mi? Artık gizlisi kapalısı kalmadı bu işin."

Ragıp şimdi kendini âciz hissediyordu. Birilerine sığınmak zorunda kalmıştı, rahat bırakmamışlardı onu. Kafasına her gün bir çivi çakmışlardı. Durmamacasına bir "Kaçır" lâfı dolaşmıştı ortalıkta. Yine de çok çırpınmış; korkak olmadığına evvelâ kendini inandırmak istemişti. Fakat bugün Ağustos ayının şu ikinci günü güneş İstanbul'u kavururken evden ilk defa çıkmış, Musa'ların bahçesine gelmişti.

Ne konuşacaktı Feride'yle? Bunu da pek bilmiyordu. Belki de onunla bir kere daha buluşmanın heyecanını tadacaktı.

Musa'nın inekleri biraz ilerde duruyordu, yorgun yorgun Ragıp'a bakıyorlardı. Hasibe Hanım yanlarına sokulmuştu.

"Demek bize güvenirsin?" diye sordu. "Nihayet inandın mı. Allah ikinizi bir yastıkta kocatsın."

Musa Ağa karısının lâfını kesti:

"Oyalanma," dedi. "Nasıl yaparsan yap, Feride'yi gör, olanı biteni anlat. Yoksa sen de mi korkuyorsun?"

"Bana Sütçü Musa Ağa'nın karısı Hasibe derler! O domuzlardan çekinirsem cehennemde yanayım. Sustalıyla kahvede adam vurmak marifet miymiş, anlarlar elbet. Bir yolunu bulur, kızın yanına sokulurum. Kaçıracaksın değil mi kızı?"

"Hayır! Sadece konuşacağım. Gününü, saatini kararlaştırın. Ben sizi surların dışındaki bostanların birinde beklerim."

Hasibe Hanım artık konuşmadı; yine oynaya oynaya, iri vücudundan umulmayan çeviklikle uzaklaştı.

Ragıp bir süre sustuktan sonra sordu.

"Senin oğlan İsa'dan ne haber Musa Ağa?"

"Hiç! Ne haber olsun? Epidir mektup da yok. Bi askerlikten dönse, bi eversek; o zaman ölsek de gam yemeyiz be oğlum!"

"Bugün seferberlik ilân edildi; İsa kolay kolay askerden dönemez."

"Sen de duydun demek. Bekçi boynuna davulu asmış, bağırıp duruyordu. Allah milleti korusun."

"Balkan Savaşları evveli seferberliğini hatırlar mısın?"

"Hatırlamaz olur muyum? O zaman ortalığı pek velveleye vermişlerdi. Bu seferki sessiz sedasız oldu; milletin kılı bile kıpırdamadı. Gâvurlar da biribirini yiyor. Bakalım bu işin sonu nereye varır?"

"Evvelâ Avusturya Sırplarla ilişkisini kesti, sonra da savaş ilân etti. Karadağ ile Rusya seferberlik yaptı. Dün de Almanya Rusya'ya harp ilân etmiş. Bu sabah gazetelerde okudum."

"Ben sana birşey söyleyeyim mi? Bizim millete savaş gerekmez! Balkan savaşlarında ne olduğumuzu gördük. Kendimizi toparlamak için daha yıllar gerek!"

"Nasıl?"

Elbette bu suale Sütçü Musa cevap veremezdi. Düşünebildikleriyle duyduklarını söylüyordu. Hoş Ragıp bile, "Nasıl?" derken, nasıl olması gerekeceğini pek bilemiyordu.

Sütçü Musa konuşmasının burada kesilmesini istemediği için, Ragıp'ın sorusuna cevap vermeden devam etti:

"Bekçiyi çevirdim. Keratanın davulu bile güm güm ötmüyordu. Biz de gidecek miyiz diye sorunca, korkma dedi. Komiser söylemiş;

bu seferberlik başka seferberlikmiş. Her iki gâvurun arasında kalacağımız için ne olur, ne olmaz diye tedbir alıyormuşuz! Biraz biraz aklım da yatmadı değil. Hem sonra seferberlik bugün değil, yarın başlıyormuş!"

"Ne fark eder?"

Şu Ragıp da öyle sualler soruyordu ki, Musa bir türlü cevap veremiyordu. Okumuş adamın hali başka oluyordu. Bu sefer lâfı değiştirdi:

"Bir arkadaşın varmış, adı Ahmet'miş; kavgada sana çok yardımı dokunmuş. Size hiç uğramıyor mu?"

"O günden beri gelmedi. Darıldı galiba."

"Manav Kâzım; dükkânının önünde bağıra bağıra yemin etmiş. 'Bir daha ne Ragıp'ın işine karışırım, ne de Şadan ile Şadi'ye karşı çıkarım.' diye. Galiba o da domuzlaştı. Belki de İttihatçı olmuştur."

Hasibe Hanım mutfak kapısının önünde görünüp onlara gelmelerini işaret edince, konuşmalarını kestiler.

Pabuçlarını çıkarıp içeri girdiler. Döşeme tahtaları hafif esniyordu. Hasibe Hanımın kendi eliyle yaptığı keçelerin üzerine basa basa sokak tarafındaki odaya geldiler. Bir sandalyenin üzerinde eski bir çift pabuçla bir fes duruyordu. İsa'nındı bunlar; askere giderken bırakmıştı; şimdi anne ile baba onlara bakıp avunmaya çalışıyorlardı.

Yere bağdaş kurup otururken Musa Ağa,

"Anlat kadın!" dedi.

"Ah! Ah! Bitmiş zavallıcık, bitmiş! Sararmış solmuş!"

"İnce hastalık mı demek istersin?"

"Değil, Allah'ıma çok şükür! Ragıp Bey'in hasretinden cayır cayır yanar. Hele ağabeyleri tarafından vurulduğunu öğrenince ne uyku kalmış, ne durak!"

"Kadın çıldırdın mı sen? Deli etme bizi; geç bu lâfları da neler konuştunuz onu anlat!"

"Talihimiz varmış Musa Ağa! Kızın anası da, babası da evde yoktu. Kapıyı ahretlik açtı. Feride Hanım beni görünce hemen içeri aldı. Bekliyormuş zavallıcık, doğmuş kalpcağızına. Yukarı kata çıkıp arka taraftaki odaya girdik. İçerisi karanfil kokuyordu. Bardakların içine bile renk renk karanfiller oturtmuştu. Bir köşede de udu duruyordu."

"Yeter kadın! Çenen mi düştü? Şimdi seni ayağımın altına alır çiğnerim."

"Ön odalarda oturmasını da yasaklamışlar. Yüksek sesle, biraz süt parası kalmıştı, istemeye geldim, dedim. Ahretlik mutfağa inince de Ragıp Bey'den selâm getirdim sana, diye fısıldadım. Vay efendim vay, sen misin söyleyen; başladı hüngür hüngür ağlamaya. Zor susturdum. Vallahi bu kıza yazık oluyor."

"Kadın, bırak yazık olma lâfını da sözünün sonunu ge tir."

"Gelecek. Ragıp Bey cehenneme çağırsa gelecek. Bir samalık*, iki baş soğan, bir de somun yetecek."

"Böyle mi dedi?"

"Demedi de ben konuşmalarından anladım. Bekliyor, çıkınını aldığı gibi kaçacak. Sonra ağabeylerim beni yakalayıp öldürürlermiş, ne umurumda diyor."

Ragıp pencereleri örten basma perdeleri araladı, yolu seyretmeye başladı. Kaçak iş yapıyordu, çocukça davrandığını sanıyordu. Bir Musa Ağa vardı, bir Hasibe Hanım vardı. İkisini de sever, beğenirdi. Temiz kalmasını bilmişlerdi, düşündüklerini kolay kolay saklayamazlardı. Kendilerine göre büyük çıkarlar peşinde koşmamışlardı. Yine de onlara bütün duygularını açmak gerekmezdi. Hele Feride'yi böylesine herkesin önüne sermemeliydi.

Musa Ağa, Ragıp'ı dışarıyı seyrederken görünce,

"Merak etmiyor musun?" diye sordu. "Bu ne biçim gönül? Kadın sen bana anlat."

"Niye sana anlatayım? Lâfın sahibi o, dinlemezse, gider süt sağarım."

Ragıp perdeyi kapattı, döndü.

"Dinliyorum," dedi. "Belki de sıkıldım, daha doğrusu istemediğimi yaptığım için üzgünüm."

"Feride'ye söylediklerinin hepsini anlattım. Yarın öğleden sonra beraber Yedikule'ye gideceğiz. Hangi bostan olur bilmem, bizi arar bulursun. Ben oradayken annesi eve döndü. Ona da biraz hava almak istediğini söyledi. Beni Hasibe Hanım gezdirecek, dedi. Kadın zar zor razı oldu. Arka sokaklardan gidin, caddeye çıkmayın, Ragıp iti

* Yağsız un çorbası (Yaşar Çağbayır)

yolunuzu çevirmeye kalkarsa bağırın diye de tembihledi. Ben yapacağımı yaptım, sonu Allah'a kaldı."

Ragıp, oda kapısına doğru yürüdü, elini kolunu sallaya sallaya girdiği bu evden bir hırsız gibi dönecekti. Musa Ağalarda olduğunu görürlerse, hele Hasibe Hanımın Feride'lere gidip geldiği anlaşılırsa hemen bir mana verirler, haber Feride'nin ağabeylerine kadar ulaşırdı. Bir oyun oynuyorlardı, köşe kapmaca, saklambaç, körebe gibi birşey. Ebe olan, bu oyunlarda cezasını çekerdi. Galiba ebe kendisiydi.

"Hey Musa Ağa, duyuyor musun, Bekçi Gaffar Ağa yine geçiyor?"

Bekçi babanın sesi, gittikçe yaklaşıyordu. Bu seste bir gariplik, kendine inanmamışlığın titrekliği vardı. Gaffar Ağa cenazeye de, düğüne de, yangına da koşardı. Hatta bunların acısına, tatlısına bakmaz, hepsini şevkle, içtenlikle yapardı. Tabutu taşırken de, bir eve su götürürken de, karlı kış gecelerinde sancısı tutan bir kadın için ebe peşinde koşarken de bir görev yapmanın dinlenmişliğini taşırdı. Fakat bu sefer seferberliği duyurmak, onun işine gelmiyordu. Hani bilse, inansa ki, bölük bölük asker trenlere binip türküler çağırarak uzaklaştıktan sonra, bir kısmı geri dönünce Moskof'u yendik, Makedonya'yı aldık. Tuna'ya vardık diyecekler, tokmağını başka türlü davuluna indirirdi. Daha Doksanüç savaşlarında Rusların Ayestefanos'a, Balkan Savaşları'nda Bulgarların Çatalca'ya kadar geldiklerini unutamamıştı. Trablusgarp'ı İtalyanlar çiğnerken elleri açık bakakalmışlardı. Girit de, Kıbrıs da, Adalar da, Mısır da böyle gitmişti.

Arabistan'da ise neler olur, Allah bilirdi...

İşte Gaffar Ağa geri dönmeyi, bir kabuğun içine sığınmayı bir türlü hazmedemiyordu. Yaşı altmışa varmıştı. Abdülhamit'i de görmüş, hürriyetin de uzağından yakınından dolanmıştı. Mithat Paşa'nın sürgününü, Abdülaziz'in ölümünü, İttihatçıların sokaklarda insan avladıklarını da bilirdi. Eh şimdi, devir İttihatçılarındı; onlar da geçer miydi, geçmez miydi pek bilemezdi ama, bildiği birşey varsa suyun dibi görünmüştü.

Şimdi Gaffar Ağa durmuş, tokmağını davula birkaç kere indirdikten sonra yine bağırmaya başlamıştı.

"Ey ahali! Duyduk, duymadık demeyin... Yarından itibaren seferberlik ilân edilmiştir. Genci, ihtiyarı, çağırılanlar vakit geçirmeden askerlik şubesine gidip teslim olsunlar!..."

* * *

Bostan kuyusu ağır ağır dönüyordu. Yedikule surlarının karşısındaki bostanlardan birine bir kaç kadın çocuklarıyla gelmiş, yere hasır serip oturmuşlardı. Etrafta nemli bir gübre kokusu vardı. İncirler henüz olmamıştı. Marullar ise çoktan tohuma kaçmıştı.

Çocuklar ellerindeki mısırları avurtlarını şişire şişire yiyorlardı. Kadınlar ise salatalıkları soymuşlar, tuzluyorlardı.

Kadınların en yaşlısı, bostanın gerilerine doğru uzaklaşan Feride'yle Ragıp'a baktıktan sonra biraz ilerde oturan Hasibe Hanıma yüksek sesle sordu,

"Kim bunlar hanım?"

"Kim olacak? Karı-koca... Yeni evlendiler de."

"Sen nesi oluyorsun?"

"Damadın annesi."

"Koskoca herifin bunca kadının arasında ne işi var? Gidecek başka yer kalmadı mı?"

Hasibe Hanım elindeki salatalığı ilerdeki su yalağında yıkamak için oturduğu tahta sıradan kalktı. O da yan gözle gidenlerin arkasından baktı.

Hava sıcaktı, Ağustos güneşi uçuşan sinekleri miskinleştirmişe benziyordu. Yeşil salatalar kıvırcık saçlı bir baş gibi duruyordu. Bahçıvan yamağı, yeni gelen kadın müşterilere salatalık ve haşlanmış mısır taşıyordu. Marul zamanı buraları daha kalabalık olurdu. Kadınlar suyun kenarında oturur, ilerde ağaçların arkasında erkekler dolaşırdı.

Ragıp Feride'nin elini tutmak istedi, kız vermedi. Feride donuk görünüyordu, eski istek ve heyecanını yitirmiş gibi bir hali vardı.

Bu sefer Ragıp onun peçesini kaldırdı, kız başını önüne eğdi.

"Niçin böylesin Feride, ne oldu sana?"

"Bilemiyorum. Korkuyorum."

"Kimden?"

"Seferberlik var, belki de savaş olacak!"

"Sana ne bundan?"

"Seni de askere alırlarsa?"

"Alsınlar, ben de giderim!"

"Bir daha nasıl görüşürüz? Ya savaşa da katılırsak? Ya geri dönmezsen?"

"Böyle konuşma Feride, konumuz savaş değil, beni dinle..."

Ragıp, kızı bir incir ağacının dibine oturttu, etrafına bakındı, görünürlerde kimseler yoktu. Bir çitin arkasından selvi ağaçları görünüyordu. O zaman Ragıp hemen Feride'nin yanına çöktü, uzandı, titrercesine kızın dudaklarına dudaklarını değdirdi.

Bu sefer Feride direnmedi. O da titriyordu, çeşitli haz ve ümitlerin altında eziliyordu.

İkisi de bir yasak meyva yiyiyorlardı, hâlbuki kızın istediği bu değildi. Ragıp'ı öylesine seviyordu ki, her tehlikeyi, hattâ ölümü bile göze almaya razıydı. Ayrıca annesinin, babasının, ağabeylerinin yüzlerine karşı bağırmak, onlarla tek başına savaşa girmek isteğiyle çırpındığı günler çok olmuştu.

Bir çıtırdı duyunca ayrıldılar. Kız toparlanmaya çalıştı, soluyordu, rengi büsbütün uçmuştu. Ragıp'ın dudaklarında ise kanat kanat, renk renk bir haz dalgası geziniyordu. Bunu unutamazdı, unutamayacağını anladığı için de "Evleneceğiz!" dedi.

"Nasıl? Hemen mi? Nerede?"

Feride yalnız kaldığı gecelerde hep geleceğin hayalini kurardı. Onları kendi âlemine göre süsler, renklendirirdi. Genellikle bu hayaller, gerçek dışı olmazdı. Bir peri sarayında yaşamayı hiç düşünmemişti. Faytonlarla İstanbul'un mesire yerlerinde gezinmeyi, arkasına bir arap bacı takıp kocasının verdiği paralarla çarşı pazar dolaşmayı özlememişti. İstediği, çardaklı bir bahçe ve güller arasında bir evdi. Orada kocasıyla beraber yaşayacaktı, çocukları olacaktı, hepsinin ötesinde kocası onu çok sevecekti.

"Niye cevap vermedin Ragıp? Ne vakit kaçıracaksın beni?"

"Kaçırmak değil Feride, evlenmekten söz ettim sana..."

"İkisi de bu şartlar altında aynı manaya gelmez mi?"

"Hayır!"

"Nasıl?"

Aşı boyalı evde de Ragıp, "Karım olacaksın" deyince, Feride aynı soruyu sormuş, "Zamanı gelecek önümüze hiçbir engel çıkamayacak?" cevabını almıştı. Acaba o zaman gelmiş miydi? Pek sanmıyordu.

Ragıp ayağa kalktı, bir an için bile olsa Feride'yi buraya niçin çağırdığını unutmuştu. İkisi böyle büzülmüşçesine bir ağacın dibinde

oturacaklarına elele kırlarda dolaşmalıydılar. Deniz kenarına inip çakıl taşları fırlatmalı, midye kabukları toplamalı, durmadan gülmeli, birbirlerine sarılmalıydılar...

Feride'nin saçları rüzgârdan dalgalanırdı o zaman, Denizin kokusu, kale kovuklarına sinmiş martıların feryadına karışır, özgürlüklerini önlerine sererdi. Sonra bir sandala binerlerdi, köpük köpük dalgaların arasında göğün mavisiyle denizin mavisini doya doya seyrederlerdi. Daha sonra öperdi kızı...

"Ne düşünüyorsun Ragıp? Sıkıldınsa gidelim!"

Ragıp ayıldı... Kendisi de hayret etti, ne kadar da gerçekten uzaklaşmıştı?

"Sıkılmak mı? Kim demiş? İstiyordum ki, burada bulunacağımıza seninle bir deniz kenarında olalım! Ya da deniz gören yüksek bir yerde. Kuşbakışı seyredelim denizi. Diz dize, yan yana, çekinmeden. Endişemiz olmasın, sevgimiz yarıda kalmasın. Belki de bu benim başka bir yönüm. Özgürlük isteyişim, tutkumun hudutsuz olması, renkler, şekiller, tabiatın hırpalanmamış güzelliğiyle beraber yaşama arzusu. Gölge düşmemiş, dile gelmemiş bir sevda..."

Kız, Ragıp'ın bu arzusunu o anda kavrayamadı. Yine de onu hayranlıkla seyretti.

"Evleneceğiz demiştim sana. Nasıl, ne vakit diye sorma bana. Şunu da aklından çıkarma, ağabeylerinden kendim için değil, senin için korkuyorum. Bu sebepten bekleyeceksin, sabredeceksin. Birbirimize gerektiğinde Musa Ağa kanalıyla haber göndeririz. Bir ev kiralayacağım uzaklarda, kimsenin bulamayacağı bir yerde. Ya okulu bırakırım, ya da bu yıl bitmesi için çok çalışırım. Kendime iyi bir iş bulurum. O zaman 'Gel' derim sana."

Feride cevap vermedi, sadece üzerinin tozlanmasına aldırmadan ağacın dibine iyice uzandı, kollarını açtı, fısıldadı:

"Bekleyeceğim..."

Ragıp evvelâ diz çöktü, kendini bir tepede, hayallerini ise gerçekleşmiş sandı. Sonra Feride'ye sarıldı. Öptü onu, doyamamacasına öptü, coştu, yine öptü. Şimdi yükseklerde değil, yerdeydi. Ayakları toprağa basıyordu.

Kızın gözleri sulanmıştı, olmaz demiyor, yapma demiyor, bırak demiyordu. Sadece dudakları boş kaldıkça, "Bekleyeceğim." diye fısıldıyordu.

Marmara'da İki Gemi

ARKA ARKAYA pencereye iki taş inip camlar etrafa saçılınca Hüsniye Hanım yerinden fırladı. Çamaşır leğenindeki köpüklü suları da beraberinde sürükleyerek mutfaktan odaya koştu.

Sokaktan bağırtılar geliyordu. Bu sesler, kızgın insanların, ateşte eti yanmışların, hatta kerpetenle tırnakları sökülmüşlerin feryadıydı sanki.

Sokak kapısına iki darbe indi, harap kapı olduğu gibi devrildi, içeriye bir yığın insan doldu. Hüsniye Hanım bunların bir kısmını tanıyordu; çoğu baba ekmeği yiyip kahvede zar atan takımındandı. İçlerinde bostanlardan incir çalıp yavuklusuna hediye diye götürenler de vardı...

"Nerede ulan, o alçak nerede?"

Hüsniye Hanım evvelâ hiçbirşey anlayamadı. Büsbütün sararmıştı, dizleri titriyordu, neredeyse olduğu yere çökecekti. Güçlükle ayakta durabildi, korkarak sordu:

"Benden ne istiyorsunuz? Alçak dediğiniz kim?"

"Oğlun! Ragıp!"

"Benim oğlum mert bir insandır. Çekilin, yaklaşmayın! İçinizde insan olan yok mu?"

Kalabalık Hüsniye Hanıma aldırmadı; bir kısmı evi araştırırken bir kısmı onu tartaklıyordu:

"Söyle, Ragıp nerede?"

"Okula gitti!"

"Ne vakit?"

"Biraz evvel!"

"Daha önce neredeydi?"

"Burada!"

"Yalan!"

Dolapların kapağını ardına kadar açmışlardı. Sandıkları bile didik didik ediyorlardı. Hüsniye Hanımın yabanlık çarşafı ile bir çift yamasız çorabı yerlerde sürünüyordu...

"Şadan ile Sadi ağabeyi gafil yakalayıp kim dövdürdü, bayıltıncaya kadar ağzını burnunu kim kanattı?"

"Bilmem..."

"Oğlun yaptı! Bir yığın hanım evlâdını peşine takıp biraz evvel Şadan ile Sadi ağabeyin yolunu çevirmiş!"

"Hayır! Benim oğlum bir yere gitmedi buradaydı. Sabahleyin erken kalktı, ders çalıştı..."

Hüsniye Hanımı göğsünden ittiler, hemen yere yığıldı. İtmeseler de düşerdi zaten, artık bütün gücünü yitirmişti.

Şimdi hırslılar geri dönüyordu, yerlerde köpük köpük çamaşır suları, yarı çamurlu ayak izleri ve bir de cam parçaları vardı.

Hüsniye Hanım, karşısında Bekçi Gaffar Ağa ile Manav Kâzım'ı görünce toparlanmaya çalıştı...

Yemenisi düşmüş, saçları dağılmıştı. Entarisi sıyrılmış, paçalı donu olduğu gibi meydana çıkmıştı. Terlikleri odanın bir köşesine fırlamıştı. Nedendir bilinmez, sağ ayağının nasırlı başparmağı durmadan kıpırdıyordu.

Bekçi dövündü, manav sırtını döndü, sonra Hüsniye Hanımı olduğu gibi bırakıp dışarı çıktılar. Yine de Hüsniye Hanım arkalarından sesleniyordu:

"Bulun oğlumu, söyleyin bir daha bu eve gelmesin, gizlensin!"

Yolda Gaffar Ağa başını iki yanına sallarken birden durdu, manavın koluna yapıştı,

"Sen neden geri kaldın?" diye sordu.

"Hiç! Merak ettim de! Kadın nasıl da sırt üstü yere uzanmıştı değil mi Gaffar Ağa? Ya sen niye oyalandın?"

"Hiç! Bizimkisi bekçilik, ne varmış?"

"Komiser'in tahkikat açar mı?"

"Açmaz! Vukuat olsun istemez!"

"Olanı biteni anlatacak mısın komisere?"

"Duymuştur bile."

Caddeye çıkınca ayrıldılar. Gaffar Ağa karakolun, Kâzım ise manav dükkânının yolunu tuttu.

Şimdi Gaffar Ağa dizlerine vura vura gidiyordu... "Seferberlik var." derken ne kadar gönülsüzse, "Vukuat var." derken de ümitsizdi. Bir kere ip incelmişti, hattâ birkaç yerine düğüm bile atmışlardı. Yamalı bir bohça duruyordu önlerinde, o da yer yer delinmişti. Birden karakola gitmekten vazgeçti, geri döndü...

Manav, karşısında bekçiyi görünce şaşmadı. Yine de sordu:

"Niye geldin Gaffar Ağa?"

"Hiç, şöyle bir uğradım. Yasak mı?"

"Ragıp'a haber vermemi mi istersin yoksa?"

"Durduğun kabahat!"

Kâzım peştemalını çıkartıp bir köşeye fırlattı, kovadaki çamurlu suyla ellerini yıkadı,

"Göz kulak ol!" dedi, "Dükkân sahibine kirayı ödemeye gidiyorum. Herif Marputçular'da, biraz gecikirim, anladın mı?"

"Anladım! Ragıp Efendiyi nerede bulacaksın?"

"Yetişirsem, Darülfunun'da!"

Manav uzaklaşırken, bekçi yolunu kesti,

"Fatih Sultan Mehmet Han İstanbul'u nasıl almıştı?" diye sordu...

"Almıştı işte, oyalama beni!"

"O zaman adalet varmış! Bir adam tarlasını başka bir adama satmış. Alıcı, tarlada bir çömlek altın bulmuş, hemen eski sahibine götürüp vermiş, bu, senin malın diyerekten. Eski sahibi de terslemiş onu, ben tarlamı sattım, altınlar senindir demiş. İş kadıya düşmüş... Neyse! Hikâye uzun! İşte Fatih Sultan Mehmet Han İstanbul'u da böyle aldı, sonra işleri de böyle yürüttü. Kafaya bir kere kötülük girdi mi, kolay kolay çıkmaz musibet! Adaletsiz yürümez bu araba..."

Manav, artık bekçiyi dinlemedi. Yolda hep Ragıp'tan ziyade evdeki çocuklarını düşündü. Bir de bulursa akşamları içmek için rakısını. Ayrıca şu seferberlik onun da aklını kurcalamıyor değildi...

Bir durgunluk, bir umursamamazlık vardı etrafta. Kendisi bile tuluat kumpanyalarında ikinci komiğe çıkan Hamza Baba'ya yoldan geçerken eskisi gibi takılamıyordu. Nezle olmuş, grip olmuş gibiydi; üzerine bir ağırlık çökmüştü. Bir de ürkekleşmiş, korkuya kapılmıştı.

Ayrıca iki Alman gemisi çıkmıştı ortalık yere. Zaman zaman o mahalleden ötekine haberler gidip geliyordu. Kahvelerde gazete okuyanların tepesine, iskambil oynamayı bile unutup üşüşenler oluyordu.

"Ne var, ne haber?" diye soruyorlardı birbirlerine. Seferberlikten ziyade, Çanakkale Boğazı'na gelen iki Alman savaş gemisini düşünür olmuştu halk!

Yıllardan beri oyuncağa hasret bir çocuğa hediye edilen bir oyuncak gibiydi Marmara'daki bu iki Alman gemisi...

Seferberlik ilânından bir hafta kadar sonra Göben ve Breslav adlı iki Alman gemisi, İngilizlerden kaçıp Çanakkale'ye sığınmıştı. Osmanlı hükümeti de kolaylıkla onlara geçiş izni vermişti. Üç gün sonra ise gemiler, İstanbul önlerinde demirlemişlerdi.

İşte manav, ne olursa olsun eskisi gibi gamını ayaklarının altına alıp dükkânın önünden geçen tuluat kumpanyalarının ikinci komiği Hamza Baba'ya takılamıyordu.

"Alnının ortalık yerinde takunya izi var, başaşağı mı yürüdün Hamza Baba?" diye soramıyordu. Hâlbuki Hamza Baba bu sözlerin daha nicelerini eskisinden fazla bekliyordu. O da, kendi gücü yetmeyince, birisi gelse de sönen balonunu üflese diye düşünüyordu. Bunu gönülden istiyordu.

Delik çizmelerle ne marş söylenir, ne de İstanbul kaldırımları inlete inlete yürünürdü. Çizmeyi yamamaya kalksan, yama tutmazdı.

"İngilizler, bundan sonra bizi rahat komazlar." demişti birisi manava. Balkan Savaşı'nın aksine, "Biz de çarpışır, hadlerini bildiririz." diyen çıkmamıştı...

Seferberliğin ilânından bu yana tam onaltı gün geçmişti. O gün 1914 yılının 18 Ağustosuydu ve iki Alman gemisine Türk bayrağı çekilecekti. Göben'in adı "Yavuz", Breslav'ın adı da "Midilli" olacaktı.

İttihatçılardan birçoğu, bazı gazetelerde hararetli yazılar yazmışlardı. *"Göben'le Breslav'ı Alman hükümetinden satın aldık, kimse bize karışamaz! İngilizler parasını peşin ödediğimiz 'Sultan Osman'la 'Reşadiye' zırhlılarımızı niçin bize vermezler?"* diye mürekkep tüketmişlerdi.

Manav Kâzım, Darülfünun binasının önünde Ragıp'a rastlayınca demincekten beri kafasının içinde dönüp dolaştırdığı düşüncelerini bir kenara bıraktı,

"Şadan'la Şadi'yi sen mi dövdürttün?" diye sordu.

"Hayır! Dayak mı yemişler?"

"Yine de eve gitme!"

"Niçin?"

"Parçalarlar seni, birkaç gün ortalıktan kaybolsan iyi olur. Anneni de hırpaladılar."

"Annemin başına bir felâket mi geldi yoksa? Feride ne yapıyor?"

"Feride'yi bilmem. Bir pundunu bulursam, seni gördüğümü annene söylerim."

Manav uzaklaşıyordu, Ragıp bileğinden yakaladı. Fakat hemen elini çekti, karşısında Ahmet duruyordu. Onunla kahvedeki dayak olayından bu yana hiç karşılaşmamıştı. Esasında Ahmet ortalıktan kaybolmuştu.

Birbirlerine yeni tanışıyorlarmış gibi bakıştılar. Hattâ Ragıp, manavı da bırakıp kaçmak istedi, Ahmet yolunu kesti:

"Dur gitme. Barıştık! O iki herifi ben dövdürttüm, beş kişi yetti. Yürü gidelim, konuşacaklarımız var. İstersen Alman gemilerine nasıl bayrak çekileceğini de görürüz..."

"Hiç hevesli değilim."

"Şu insanlara bak; bayram yerine gitmiyorlar, sadece bir şeyler seyretmek istiyorlar. Belki de bir süre bu seyir onlara yetecek..."

Manav onları yalnız bırakıp uzaklaştı. Ragıp da Ahmet'e uydu, beraber yürümeye başladılar.

Gerçekten halkta bir heyecan seziliyordu. Harbiye Nezaretinin önünde sert adımlarla ilerleyen askerlere, ilerden gelen bando seslerine, hatta parlak çizmeleriyle Harbiye Nezaretine giden genç Alman subaylarına bile aldırmıyorlardı. Şimdi şu insanların hedefi bambaşkaydı.

Ahmet,

"Harbe girersek Almanlar bizi yaşatmaz." dedi.

"Beraber çarpışsak bile mi?"

"Evet..."

"İngilizler yaşatır mı?"

"Onlar da yaşatmaz."

"Öyleyse ölelim mi?"

"Ölmeyelim. Duralım, aralarından çekilelim. Gösterişi bırakalım."

Sonra Ahmet, Ragıp'ın cevap vermesini beklemeden lâfı değiştirdi,

"Ben artık okumayacağım." dedi.

"Niçin?"

"Çağırmasalar da askere yazılacağım..."

"Biraz evvel söylediklerinle çelişki halindesin."

"Babamla konuştum, fikrini değiştirdinse Feride'yi kaçır, bizim eve getir. Yoksa hâlâ korkuyor musun?"

Ragıp'ın içinden, Ahmet'in yüzüne bir yumruk indirmek geçti, kendini güç tuttu, hızlı hızlı yürümeye başladı. Sonra durdu, adeta soluyarak cevap verdi:

"Kaçırmak değil, ben Feride'yle evlenmek istiyorum. Bu hususta onunla da anlaştım, bekleyecek beni. Onun endişesiz yaşamasını istiyorum. Akşamları eve dönerken acaba Feride'ye bugün birşey mi yaptılar diye kıvranmak istemiyorum. Dahası da var, onu nasıl geçindireceğim? Bunları sağlamadan evlenebilir miyim?"

Ahmet kahkahalarla güldü, sonra dudaklarının kenarında iki derin çizgi belirirken,

"Çocuk" dedi, "bugünkü şartlar altında bu saydıklarını nasıl elde edeceksin? Yolda yürüyen adamsın, nereye gittiğini de bilmiyorsun. Yalnız sen değil, herkes bilmiyor bunu. Gece olacak, belki de gün hiç doğmayacak. Söyler misin bana, vaktiyle anneni gönderip kızı neden istetmiştin? O zaman geçindirecek paran mı vardı?"

Artık konuşmadılar. Akın akın yürüyen halkla beraber sahile indiler. Durdular ve baktılar. O iki gemi oradaydı. Yavaş yavaş sallanıyor, sanki sulara görünmez harflerle bir takım yazılar yazıyorlardı. Elbetteki bu yazıyı okuyanlar vardı. Okuyup endişe edenler, hatta korkanlar da bulunurdu. Bir kısmı ise omuz silkip böylesi daha iyi, gün bu gündür diye düşünürdü.

Gemilere yukarıdan aşağıya iskele sarkıtmışlardı. Birkaç gemici bu iskelede oturmuşlar, "Göben" ve "Breslav" kelimelerini silmeye çalışıyorlardı. Fakat yerine yeni isimlerini yazmak niyetinde olmadıkları anlaşılıyordu.

Güvertelerde dolaşan Alman denizcilerinin de bir şaşkınlık içinde olduğu görülüyordu.

Gemilere yanaşan küçük teknelerin düdük sesleri kulaklara bir saatin tiktakları gibi çarpıyordu.

İki küçük tekne daha yanaştı bu iki savaş gemisine. Birkaç sandık yukarıya çekildi. Kalabalığın arasına karışmış bir Türk subayı,

"Fesler..." dedi.

"Ne fesleri?"

"General adlı bir Alman gemisi Almanya'dan gelen bu fesleri Doğu Afrika'ya götürecekti. Şimdi Alman denizcilerinin başlarına

geçirilecek. Bu suretle onlar da Amiralleri Suşon gibi Türk olacaklar..."

Gerçekten de sandıklar kırılıp, kıpkırmızı küçücük fesler elden ele dolaşmaya başladı. Kısa bir süre sonra da mavi şapkalar yerine bu fesler Alman gemicilerinin başlarına geçiverdi. Tıpkı tersine dönmüş birer saksı gibi duruyorlardı.

Almanlar şaşkınlıkla birbirlerine bakıp gülmeye başladılar.

Birden tiz bir boru sesi duyuldu. İngiliz Amirali Limpus'un yerine Osmanlı donanmasının başına geçen Goben'in amirali Şuşon, Şuşon Paşa olarak Göben'in güvertesinde belirdi. Yanında birkaç Türk paşası ve bir kaç da sivil vardı.

Vakit öğleyi geçmişti. Uzaktan olan biteni biraz daha iyi görebilmek için çırpınan halkta bir mutluluk, bir bilinmeyen sevinç ve inanç dalgası dolaşıyordu. Kurtulmuşlardı sanki, her şey olup bitmiş, güneş doğmuş, gün ışımıştı.

Bağırıyorlardı, çığlıklar atıyorlardı. Dizlerini dövüp feslerini yerlere çalıyorlardı.

"Yaşasın Enverler, Talâtlar, Cemaller..."

Padişah Sultan Reşat ne yapıyordu? Sadrazam Sait Halim Paşa neredeydi? Bu gemileri Türk sularına kim sokmuş, satın alma yalanını kim uydurmuştu? Kimsenin artık umurunda bile değildi. Eve gidince, başka gerçeklerle karşılaşınca eskiye dönecekler, eskisi gibi düşüneceklerdi. Fakat şimdilik o anı yaşıyorlardı. Onlar için o an önemliydi.

Ahmet,

"Gidelim," dedi. "Göreceğimizi gördük."

Döndüler. Yürümeye başladılar. Ne yapmaları gerektiğini pek kestiremeyen iki kişiydiler. Nerede duracaklarını bile bilemiyorlardı.

Ahmet,

"Bu devletin iplerini kim çekiyor?" diye sordu. "Sanırım üç dört kişiden fazla değil. Başta Enver Paşa geliyor. Ben yine de askere gideceğim."

"Okul ne olacak?"

"Kalıyor. İmtihanlar yaklaştığı halde kimse çalışmıyor. Arkadaşlar arasında birbirimizi yemekten öteye yaptığımız başka bir iş yok. İttihatçıymış, Hürriyetçiymiş, veryansın ediyoruz. Neyse! Sen kal, al Feride'yi bize taşın. Hiç değilse içindeki hasret dinsin. Babam elin-

den geldiği kadar size bakar, iyi adamdır o. Benim bir beklediğim yok. Belki de askere gitmekle boşalmışı doldurmak istiyorum. Devekuşu gibi başımı kumlara sokacağım, kendimi saklanmış, gizlenmiş sanacağım."

"Hiç görüşmeyecek miyiz?"

"Niçin? Dargın değiliz ki; elbette izinli çıkarım, seni bulurum. Gözlerinden mutlu olup olmadığını anlarım. Belki de bu bana yeter."

"Bana artık kızmıyor musun?"

"Hayır... Kimseye kızmıyorum. Kulaklarıma bir çatırdı sesi geliyor. Yıkılmak üzere olan bir bina var. Dışardan seyirci kalacağıma, içinde olup büsbütün altında ezileyim diyorum."

"Seninkisi de bir tutku. Çatırdayana destek olmak arzusu."

"Belki... Bir saniye ayakta tutabilirsen, sonra başkaları gelirler, yardımcı olurlar, kurtarırız. Benimkisi bir hayal. Ama ne yapayım, ben bu hayalle geçiniyorum. Kişilere hizmet değil, yaşamak hakkı olanları yaşatabilme hayali."

"Öyleyse ben de geliyorum, ben de askere yazılacağım."

Ahmet, Ragıp'a dik dik baktı. Onun bu isteğini beğenmemişe benziyordu. Sonra zorla güldü,

"Kal olduğun yerde," dedi. "Yapacakların var, onları bitir. Yine görüşürüz. Beni taklit etmeye kalkışma. Ne güzel şey sevmek, sevilmek. Bir arzuyu paylaşmak. İnsana güven verir. İnsana insan olduğunu hatırlatır. En koyu ihtiraslarda bile bir şeyler yapma, yenilenme, yeniden doğma isteği vardır. Çok düşündüm, çok tarttım, anladım ki ben bunlardan uzağım. Nasibimi almamışım, alamamışım. Fosilleşiyorum. Beni sevindirmek istersen getir Feride'yi; istersen kapının önünde nöbet beklerim. Söz veriyor musun?"

"Evet."

"Sağ ol. Başka lâfa lüzum yok. Evi biliyorsun. Beni bulamazsan da kapımız ardına kadar açık. Hadi hoşça kal..."

Ahmet uzaklaştı, belki de ağlaya ağlaya uzaklaştı. Onda, akşamları ufku kızıla boyayan güneşin karşısında insanların duyduğu bir gariplik vardı. Bu garipliğin sebebi pek bilinmezdi. Belki kişiler mutlulukla mutsuzluğun birleştiği bir çizgi üzerinde bulunduklarını sanarak durgunlaşıyorlardı.

Ragıp, Ahmet'e dönüp bakmadı. Hızlı hızlı yürümeye başladı. Manav Kâzım ne derse desin evine gidecekti. Annesini görecekti, Feride'yi bulacaktı.

Haydarpaşa'da Bir Paşa

O ANDA içindeki tutku tamamen eriyip kaybolmuş gibiydi. Yine de bir çarkın içine girmişti, çarkın dişleri onu ezecek, çark döndüğü yere doğru onu sürükleyecekti.

Oyalanıyordu; adımlarını sık atamıyor, yolu uzattıkça uzatıyordu.

Sonunda kararını verdi; Sütçü Musa'yla haber gönderecekti. Feride'yle bir yerde buluşup Ahmetlerin evine gidecek, nikâhlarını kıydıracaktı. İmtihanlara girmeyecekti. İyi bir iş arayacaktı. Sonra kolay kolay kimsenin bulamayacağı bir yerde bir ev tutup gizlice annesini aldırtacaktı.

Daha sonrasını düşünemiyordu. Hattâ evvelini de düşünemiyordu. Kısa bir süre için dahi olsa mahallede gezinmek istiyordu.

Feride'nin "Bekleyeceğim" diye fısıldayışını bile unutmuş görünüyordu. Yap dedikleri için âciz kaldığı için, zorladıkları için istemediğini yapıyordu.

Onunla yanyana olacağını, derin derin bakışacaklarını bile gözünün önünde canlandıramıyordu. O an, hayalinden silinmiş gitmişti sanki.

Feride'nin koltuğunun altında bir bohçası vardı, simsiyah bir çarşafa bürünmüştü; durmadan kaçıyorlar, sığınacak bir yer arıyorlardı. "Kaçak" olmak, çok ağır geliyordu ona. Bir bunalım içindeydi; avunamamanın, can sıkıntısının, tatmin olamamanın, yapılması gerekeni yapamamanın baskısı altındaydı

Aşı boyalı evin önüne geldiği zaman bir taş parçasının sırtına inmesini, ya da kalın bir sopanın omuzunda ikiye bölünmesini bekle-

di. Hâlbuki hiç birisi olmadı; yol tenhaydı, kendisini gözetleyen bile yoktu.

Sokak kapısı aralık duruyordu; daha doğrusu arkadan bir tahtayla kapıyı tutturmuşlardı. İtti, tahta düştü, içeri girdi.

Merdivenin başında Sütçü Musa'nın karısı Hasibe Hanımı gördü:

"Sen mi geldin Ragıp Efendi? Korkuttun bizi! Olanları biliyor musun?"

"Evet! Annem nasıl?"

"Fena değil. Yatırdım! Biraz da süt getirdim, iyi gelir."

"Musa Ağa ne yapıyor?"

"Ne yapsın, haber bekliyor."

"Neyin haberini?"

Hasibe Hanım başını salladı; sonra zorla gülümsedi. Onda o eski dinçlik, o eski arzulu davranış kalmamış gibiydi.

"Hadi git Ragıp Efendi oğlum," dedi; "bir süre kayboi. Yakalarlarsa, bu herifler seni çiğ çiğ yerler. Annene biz bakarız."

"Hayır; ben kararımı verdim. Feride'yle hemen evleneceğim. Sen bize yine yardım edeceksin."

Artık yüzgöz olmuşlardı. Ragıp hiç çekinmeden Hasibe Hanıma dilediğini söyleyebiliyordu. Utanmıyordu, adeta emrediyordu, işte arzuları yerlerde sürünüyordu.

"Hemen mi?" diye tekrarladı Hasibe Hanım. "Nasıl olacak bu? Musa'ya danışsak mı?"

"Danış istersen; kızı yarın sabah Beyazıt'a getirin yeter. Hepsi bu kadar. Şimdi biraz da annemle konuşayım."

Hasibe Hanım sevindi mi, sevinemedi mi, korktu mu, korkmadı mı; o anda pek anlaşılamıyordu. Yalnız çarşafını giymek için aşağıya inerken Bekçi Gaffar Ağa'yla karşılaşınca duraladı.

"Hayır ola Bekçi Baba?"

"Hayır olur inşallah! Ragıp Efendi'yi komiserim ister!"

"Ne yapacakmış Ragıp Efendi'yi komiserin?"

"Pek bilmem ama seferberlik varmış, asker ocakları asker beklermiş. Bizim mahallenin gençlerine de sıra gelmiş!"

Ragıp merdivenin üst başında duruyordu. Sanki manasını anlamamış gibi Hasibe Hanımla bekçinin konuşmalarını dinliyordu. Soğukkanlılıkla,

"Yarın sabah karakola uğrarım." dedi.

"Olmaz evlât, şimdi gel!"

"Gelmezsem?"

"Beni dinle kurbanın olduğum; haydi yürü."

Hüsniye Hanım da oda kapısının önüne gelmişti. Ragıp, annesine baktı,

"Merak etme anne," dedi, "hemen dönerim."

Hâlbuki hemen dönemedi. Karakolda komiser onu güler yüzle karşıladıysa da içinden pazarlıklı olduğu anlaşılıyordu.

"Otur bakalım Ragıp Efendi!"

"Beni neden çağırdınız?"

"Gaffar Ağa söylemedi mi?"

"Pek anlamadım."

"Bilirsin; harp kapımızın önünde dolaşır durur! Yakında bizim de Alman keferesinin yanında öteki gâvurlara karşı savaşacağımız da söylenir."

"Olabilir!"

"Üstelik seferberlik de ilân ettik. Sen ise genç ve dinçsin. Sizler olmazsanız bu ordu nasıl savaşır?"

"Askere mi alacaksınız beni?"

"Elbette!"

"Ben okuyorum, henüz darülfununundakilerin askere yazılmasına dair bir emir çıkmadı."

"Orasını bilmem! Senin için emir aldım! Yoksa kaçmak mı niyetin? Hani vatan, hani millet?"

"Pekâlâ, iki gün sonra şubeme gider, teslim olurum..."

"İşte bu olmaz! Bu andan itibaren asker sayılıyorsun. Mevcutlu olarak seni şubene göndereceğim. Bir çay içer misin?"

Komiser, masanın üzerindeki birtakım kâğıtları karıştırmaya başladı. Ragıp ise komisere acırcasına baktı. Bu bakışıyla olayların buraya kadar takip ettiği yolu hattâ olayları arkadan iten gücü bulup çıkardığını göstermek istiyordu. Esasında bunlar bilinen, pek az noktası karanlıkta kalmış konulardı. Karanlıkta kalanları da biraz düşünmekle aydınlatmak mümkündü...

"Öyleyse eve uğrayıp döneyim," dedi. "Annemi görürüm, biraz çamaşır alır gelirim..."

"Bu da olmaz. Emir böyle. Gaffar gitsin, ne istiyorsan getirsin. Mektup da yazabilirsin..."

"Annem okuma yazma bilmez..."

"Ne yapalım, suç bizim mi?"

O zaman Ragıp coştu, adeta bağırıyordu. Ayağa kalkmıştı, isyan ediyordu. Karşısına dikilseler, devirip geçerdi. Güçlenmişti. Adeta boyu da büyümüş, pazıları da şişmişti!

"Suç senin elbette komiser bey! Evime girerler, kapıları kırarlar, anneme saldırırlar, ses çıkarmazsın! Dahası da var, kahvede beni bıçaklarlar, ona da aldırmazsın. Suç kimin olacak, sen necisin burada? Şimdi de emir böyle diye annemi görmeme bile razı olmazsın! Vatan, millet demekle yürümez bu işler!"

Komiser de ayağa kalkmıştı, kozmatikli bıyıklarını buruyordu.

"Ben vukuat istemem," diye söyleniyordu. "Vukuat istemem, bunu böyle bil. Sizler için işimden mi olayım? O zaman evdekilere kim bakacak? Vatana, millete gelince..."

Ragıp, bir ayağı telle tutturulmuş tahta sandalyeye oturdu. Bir an soluk aldı. O zaman komiser de oturdu.

"Beni dinle," dedi, "şu Şadan'la Şadi'yi dövdürtmeseydin belki de işler böylesine karışmazdı."

"Ben dövdürtmedim onları, haberim bile yok."

"Kim dövdürttü?"

"Bilmem!"

"Neyse, belki de senin için en hayırlısı askere gitmek. Yoksa kan gövdeyi götürecekti. O zaman vukuat çıkacaktı, ben de işin içinden sıyrılamayacaktım. Sonra da bana yazık olacaktı. Biraz vakit geçsin, belki ortalık yatışır. O zaman gönlünüze göre davranırsınız. Allah büyüktür... Hem, savaşa girsek bile İngilizlerle Fransızlar, Almanlara karşı fazla dayanamaz diyorlar. Biz de payımızı alır, keyfimizce yaşarız. Belki de Makedonya'yla Oniki adalar, hattâ Mısır bile yeniden bizim olur! Ne dersin?..."

Ragıp bu soruya cevap vermedi. Yalnız,

"Annemi görmem gerek," dedi. "Bırakın gideyim. Merak etme kaçmam. Ben asker kaçağı olmak istemem..."

Bu sefer komiser diretti,

"Gidemezsin," dedi, "buradan bir adım bile atamazsın, vururum seni. Kıtana git, istersen o zaman izin alıp dön geri. Orasına karışmam, askerler düşünsün."

Sonra kapıda duran eli silâhlı iki jandarmaya baktı, rahatlamış gibi gülümsedi, bekçiye seslendi:

"Gaffar Ağa! Uğra şunun evine, annesine selâm söyle, merak etmesin, çamaşırlarını da al gel!"

Gaffar Ağa'ydı onun adı. Mahalleli "Bekçi Baba" diye seslenirdi. Silâh taşımazdı. Elindeki ucu demirli sopasını kullanırdı. Geceleri bu sopayla kaldırımlara vura vura dolaşırdı. Çok kimse onun bu sopa darbelerinden saatin kaç olduğunu öğrenirdi. Başına üstü âbânili bir serpuş oturturdu. Sırtına haydarî biçimi bir ceket ile ayağına bir şalvar ve kundura mest giyerdi. Renkli yün çoraplarını yaz kış ayağından çıkarmazdı.

O, mahalleyi bilirdi, gönlünde herkes için bir dosya açmıştı. Gelmişi, geçmişi bile bu dosyada saklardı.

Şimdi büsbütün kederliydi bekçi baba. Özellikle Ramazan geceleri dolaşırken, mani okuyup bahşiş toplarken elinden bırakmadığı muşamba fenerini arıyordu, biraz etraf aydınlansın diye. Kıyısından, köşesinden de olsa ışığın karanlığı delip şekilleri, renkleri başka türlü göstereceğini artık anlıyordu...

"Ne oyalanıyorsun Gaffar?"

"Hiç komiser bey! Hani diyordum ki Ragıp Beyle beraber gitsek de sonra geri dönsek, anasını görse.. Ana bu! Yüreği sızlamaz mı kadının?"

"Olmaz dedim. Durma yürü, başımı belâya sokma!"

Gaffar Ağa, sırtını büsbütün kamburlaştırarak odadan çıktı. Ragıp ayağa kalktı, iki jandarma silâhlarını kavradı.

"Otur," dedi komiser, "otur ve bir çay iç. Başka birşey yapayım deme..."

Ragıp oturdu ve bekledi...

* * *

Talimgâh, Harbiye Mektebindeydi. Kumandanları Rabe Beydi, bir Alman subayı...

Ragıp, Ahmet'ten evvel gitmişti talimgâha... Ahmet onu karşısında görünce, hemen anladı.

"Demek herşey yarıda kaldı!"

"Ne lüzum var? Eve gider gitmez yakaladılar, hapishaneye tıkar gibi buraya gönderdiler."

"Sen de hiç direnmedin. Kaçırmamak için kaçırılmayı en uygunu sandın."

"Asker kaçağı mı olsaydım?"

"Bari Feride'yi görebildin mi?"

"Hayır."

"Anneni?"

"Hayır."

"Şimdi ne yapacaksın?"

"Buradakiler ne yaparsa."

Ahmet, Ragıp'tan uzaklaştı, avluda kümelenmiş bir grup insanın yanına doğru yürüdü. Gelenlerin çoğunun ayağında doğru dürüst bir ayakkabı bile yoktu. Kimisinin gömleği yırtılmış, kimisinin şalvarı delinmişti. Başı açıkların, feslilerin yanında sarıklılar da vardı. Bir kısmı rugan iskarpinlerini, tozluklarını, hattâ gravatlarını bile çıkartmamıştı.

Bir çavuş gözüktü, "Dizilin" diye bağırdı. Sıralandılar. Sonra bir yüzbaşı geldi,

"Fazıl oğlu Ragıp kim?" diye sordu.

"Ben..."

"Tamam. Beni dinle, bir yere kıpırdamak yok, izine çıkmak yok, kıtana gidinceye kadar buradan bir adım bile atmak yok. Göz altındasın; dediklerimi dinlemezsen canın yanar. Bunu böyle bilesin. Askere zorla alınanlardan hoşlanmam."

Sonra talimler başladı; yat kalklar, süngü takıp süngü çıkarmalar, sağa sola geriye dönmeler.

Günler böylece geçti. Bir iltimasını bulup ayrılanların dışında onlar bir makina gibi aynı işi yaptılar. Öğleden sonraları geceyi, gece olunca sabahı beklediler.

Kapitülasyonların kaldırılışını, İngiliz Amirali Limpus'un Türkiye'den ayrılışını, Yavuz ve Midilli adını taşıyan iki Alman gemisinin Marmara'da geçit resmi yapışını, Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasını, donanmanın Karadeniz'de Türk ticaret gemilerine eşlik edişini, Sivastopol'un Türk savaş gemileri tarafından bombalanışını, Yavuz ve Midilli'nin Rus kıyılarından dönünce Haydarpaşa önlerinde bayraklarla donatılışını, İngilizlerin Seddülbahir'i bombalamalarını hep bu talimler sırasında kulaktan kulağa fısıltılar halinde öğrendiler.

Çok az kişi izine çıkıyordu, izine çıkanların bir kısmı da geri dönmüyordu.

Ahmet'e bir kere izin sırası gelmişti. Dönüşünde Ragıp'a:

"Anneni gördüm," dedi. "Çökmüş. Feride odasına kapanmış, kimseyle konuşmuyormuş. Manav Kâzım'ı da askere göndermişler. Sütçü Musa'yı buldum. Feride'ye selâmını iletecek. Annen hep dua ediyor. Daha haber ister misin?"

"İstemem."

Nihayet 11 Kasım 1914 tarihi geldi, çattı. O günün akşam üstü yüzbaşı onları karşısına dizdi. Geride, elinde kamçısıyla talimgâh kumandanı Alman Rabe Bey duruyordu.

"Arkadaşlar" dedi yüzbaşı. "İşte beklediğimiz gün geldi. Allah'a şükürler olsun, İngiliz, Rus ve Fransızlara karşı savaş ilân ettik. Bundan sonra mertlik günüdür. Arkamızda müttefikimiz Almanya dağ gibi durdukça, başımızda Başkumandan Vekilimiz Enver Paşa bulundukça sırtımız yere gelmez. Az zamanda düşmanlarımızın bellerini kıracağız. Bu gece size pilâvla irmik helvası var. Afiyetle yiyin. Padişahımıza ve başkumandanımıza dua edin."

Gece yatarken Ahmet fısıldadı:

"Belki sana daha evvel de söyledim yahut sen söyledin, şimdi pek iyi hatırlayamayacağım. Bu savaşa bizi İttihatçılar, iktidarda kalabilmek, itibarlarını kurtarabilmek için soktular."

Ragıp o anda konuşmak istemedi, gerilere dönüp geçmişi hatırlamaya çalıştı. Bu gerilere dönüş, üç buçuk aydan öteye gitmiyordu. Almanya'nın Rusya'ya harp ilânından sonra, İtalya tarafsızlığını ilân etmişti. Bunlar hep Ağustos ayı içinde olmuştu. Ayrıca Almanya Fransa'ya harp ilân etmiş, Alman orduları Belçika'ya girmişti. Bu sefer İngilizler Almanya'ya savaş açmıştı. Buna karşılık Avusturya, Rusya'ya harp ilân etmişti. Öylesine işler karışmıştı ki, kimin kimle savaşta olduğu anlaşılmaz hale gelmişti. Fransa ve İngiltere'nin Avusturya'ya, Japonya'nın Almanya'ya harp ilân edişleri peşpeşe olmuştu.

Eylülün ilk haftasında ise Marn Savaşı başlamıştı. Almanlar Fransa'nın işini bitirip Rusya'nın hesabını görmek istiyorlardı. Hâlbuki Fransızlar onları Marn'da durdurmuşlar, üstelik bir zafer de kazanmışlardı. Şimdi Türklerin karşısında sekiz devlet vardı, yanında ise duralamış bir Almanya...

Ahmet, Ragıp'ın konuşmadığını fark edince hırsla sordu:

"Bizi kim yönetiyor? Almanya mı, Enver mi, Talat mı, Cemal mi? Hep soruyorum bunu."

"Evet onlar. Fazlası değil."

"Ben yine çarpışacağım. Enverler, Almanlar için değil, kendim için dövüşeceğim."

Ragıp cevap vermedi. Battaniyeyi başına kadar çekti, sırtını döndü. Koğuş o gece hiç de sessiz değildi. Yer yer fısıltılar işitiliyordu. Belki de çok kimse sabaha kadar uyuyamayacaktı.

İki gün sonra talimgâhtakilerin bir kısmını Haydarpaşa garına götürdüler, içlerinde Ahmet'le Ragıp da vardı. Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Bahriye Nazırlığı üzerinde kalmak şartıyla Filistin'deki Dördüncü Ordu Komutanlığına atanmıştı. Onu uğurlayacaklardı.

İstasyon çok kalabalıktı. Bütün gar bayraklarla donatılmıştı. Talimgâhtakiler bir kenara dizilmişlerdi, lokomotifin tüten dumanını, bir de yanyana duran Enver'le Cemal'i seyrediyorlardı.

Cemal Paşa'nın sakalı, Enver Paşa'nın ise ince kıvrık bıyıkları vardı. Görünüşte bu sakalla bıyık birbirlerini tamamlıyordu. Gerçekte sakalla bıyık birbirlerinden çok uzaktaydılar. Şimdi yollar, nehirler, dağlar hele Arabistan çölleri onları daha da ayıracak, telgraf telleri arasında birbirlerini görmeye çalışacaklardı.

Vagonlara subaylar girip çıkıyor, yük vagonlarına atlar, otomobiller yerleştiriliyordu. Bu sırada Ragıp'la Ahmet'in tanımadığı bir adam ortaya atıldı, adeta secde eder gibi yere kapandı, sonra gırtlağını yırtarcasına konuşmaya başladı:

"Paşam... Aziz ve çok değerli Cemal Paşam. Bu vatan, bu millet senden büyük hizmetler bekliyor. Sen buna kadirsin, her işin üstesinden gelirsin, büyüksün, ulusun. Bize zafer haberlerini gönder. Yıllardan beri özlediğimiz, hasretini çektiğimiz Osmanlı'nın zaferini müjdele. Bize Mısır'ı geri al. Hattâ Kafkaslar'a, daha ötelere git. Bütün Osmanlı Ordusunu arkandan sürükle. Tâ Horasan'lara kadar uzan. Sana dua ediyoruz. Ayağını öpüyoruz..."

Adam galiba yorulmuştu. Bir an nefes almak için sustu. Fakat daha fazla konuşamadı. Etrafı şiddetli bir alkış kaplarken Cemal Paşa'nın Enver Paşa'dan ayrılıp bir kaç adım ilerlediği görüldü. Elini havaya kaldırmıştı, alkışlayanlara susmalarını işaret ediyordu.

Gözleri çakmak çakmaktı, çok heyecanlı görünüyordu. Belki Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nm önüne geçtiği için memnundu.

Konuştu, evvelâ hırçın, sonra yavaş, daha sonra sesini büsbütün yükselterek konuştu:

"Efendiler... Beyler... Askerlerim. Bana güveniniz... Vazifemin önemini ve güçlüğünü gayet iyi biliyorum. Bu görevi, ben ve yanımdaki kahraman arkadaşlarımla son damla kanımıza kadar yerine getireceğiz. Kanal'a yapacağımız hücumda, şayet başarı sağlayamazsak, arkamızdan gelen vatandaşlarım cesetlerimiz üzerinden geçerek İslâm'ın malı olan Mısır'ı İngiliz'lerin elinden muhakkak alacaktır. Mısır, bizim olacaktır. İşte söz veriyorum. Ya öleceğim, ya da Mısır'ı alacağım. İngilizleri kovacağım."

Daha da konuştu, daha da haykırdı: "Ben Dördüncü Ordu Kumandanıyım, ben Filistin Cephesi Kumandanıyım" diyordu. "O mukaddes toprakları kimlere bırakırız? Elbette Kafkasya bizimdir. Milyonlarca kardeşimiz oralarda bizi bekliyor..."

Enver Paşa'nın çizmelerini hafifçe yere vurmasına aldırmıyordu Cemal Paşa. Coşmuştu, ağlayanları, yerlere kapananları gördükçe daha fazla coşuyordu.

Kimse ona "Mısır'a nasıl gideceksin, Kafkaslara nasıl ulaşacaksın?" diye sormuyordu. "Olduğun yerde kal, olduğun yeri yaşat." diyen de çıkmıyordu. Ne olursa olsun savaşa girilmişti. Savaşa girenler sonunu elbet düşünmüşlerdi. Anadolu'nun kurak toprakları, Arabistan çöllerinde, bilmem daha nerelerde elbet akıtılacak kanı sağlardı. Bu kan da bu paşalara helâl olsundu. Böyle düşünüyorlardı oradakiler; genci, yaşlısı, askeri, sivili... Kalk borusu çalmıştı ya bir kere, elbette yürünecekti.

"Tih Sahrasını geçeceğim Süveyş'i geçeceğim! Kahire'ye varacağım! Mısır bizim olacak!"

O sahradan İskender geçmişti, o sahradan Yavuz geçmişti! Çölün sıcağı da, susuzluğu da onları etkilememişti. Savaşmışlar, Mısır'a varmışlardı. Cemal Paşa da geçecekti! Ona, "Geç!" diyenler kimlerdi? Doğu'da Ruslar varmış, İngiliz donanması bütün kıyıları sarmış; kimin umurundaydı. Ruslar da yenilecekti, donanmalar da batırılacaktı. Şimdi savaş vardı ve Almanlar böyle istiyordu. Kanı Türklerden, parası onlardandı... Balkan savaşlarından bu yana boş

yere ordu gençleştirilmemiş, İstanbul sokaklarında Alman subayları dolaşmamıştı.

Cemal Paşa sözlerini bitirince daha çılgınca bir alkış Haydarpaşa Garını kapladı. Kurbanlar kesilmeye başladı.

Bir aralık Ragıp uyanır gibi oldu,

"Cemal Paşa ne diyor?" diye fısıldadı.

Ahmet,

"İşitmedin mi?" diye sordu.

"Nasıl söyler bunu; bir kumandan düşmanına saldıracağı yeri ilân eder mi?"

"Eder belki! İstersen kendisine sor!"

Karşılarında Cemal Paşa'yı görünce irkildiler. Merasim kıtası da, talimgâhtan gelenler de hazırol vaziyetine geçmişlerdi.

Bir borazan "ti" çekiyordu, makine homurdanıyor, durmadan islim çıkarıyordu. Talimgâhın yüzbaşısı, Paşa'nın karşısında dizleri titrercesine duruyordu. Cemal Paşa ise eliyle işaret ediyordu:

"Yüzbaşı! Kime söylersen söyle; bu delikanlıları da istiyorum. Yeni elbiseler giydirilsin, rütbeleri verilsin, arkamdan hemen Filistin'e gelsinler! Onlara da ihtiyacım olacak! Anladın mı yüzbaşı?"

Yüzbaşı anlamasına anlıyordu da cevap veremiyordu. Paşa büyüktü, paşa bir dev olmuştu. Gerekirse talimgâh kumandanı Rabe Bey'e bile haber vermeden şuradakilere kendi eliyle işaretlerini takar, Cemal Paşa'nın arkasından Filistin'e gönderirdi. Enver Paşa, Cemal Paşa'nın hatırını kıramazdı.

Öyle de oldu; tren düdüğünü çalıp Haydarpaşa Garı'ndan ayrılınca Enver Paşa önlerinde durdu:

"Cemal Paşa ne dedi sana yüzbaşı?"

"Şey efendim! Talimgâhtan getirdiğim şu gençlerin rütbelerini takıp Dördüncü Orduya göndermemi emir buyurdular!"

"Dediğini yapın!"

Talimgâhtan gelenler sessiz ve kıpırdamadan duruyordu. İçlerinden ne düşünürlerse düşünsünler, artık bir Filistin yolculuğunun kaçınılmaz olduğunu gayet iyi biliyorlardı.

Yolculuk

ERTESİ GÜN Cihad-ı Ekber ilân edilmişti. Onlar şimdi Haydarpaşa'da trenin kalkmasını bekliyorlardı.

İki gün evvelki gibi gar kalabalık değildi. Zaman zaman bir askerî birliğin ayak sesleri duyuluyor, ilerde manevra yapan yorgun bir lokomotifin düdüğü işitiliyordu. Ragıp:

"Faydası olacak mı sanki?" dedi.

Ahmet dalgındı. Ağzında bir kibrit çöpü varmış gibi dudaklarını oynatıyordu. Farkında olmadan sordu:

"Neyin?"

"Mukaddes Cihad ilânının."

"Bilmem!"

İki arkadaş, iki dost değillerdi sanki. Şu trenin önünde karşılaşmışlar, yapacak başka işleri olmadığı için konuşmak zorunda kalmışlardı.

Tren birazdan hareket edecekti; belki o zaman iki dost, iki arkadaş olduklarını anlayacaklardı.

"Cihad-ı Ekber'e kimleri çağırdık biz?"

"Bütün Müslümanları!"

"Nerede onlar? Balkanlar'dakiler esaret altında, gelemezler. Mısır da öyle. Ötekiler ise bizim idaremizde. Çağırmaya lüzum var mıydı?"

Ahmet ayılmış gibi Ragıp'a dik dik baktı, sonra ağzındaki kibrit çöpünü düşürmüşçesine,

"Biz dediğin kim?" diye sordu.

Elbette onlar o anda birtakım duygular altında eziliyorlardı. Bu

duyguların kişiselliği yanında toplumsal yönleri de vardı. Ragıp bu sefer elindeki gazeteleri salladı.

"Okudun mu şunları? Dün biz yolculuk için hazırlanırken, birtakım kişiler Cihad-ı Ekber ilân edildi diye sevinçlerinden sokaklara dökülmüş, yeşil bayraklar çekilmiş, Tokatlıyan otelinin camları kırılmış, caddeler polis kordonu altına alınmış. Ne tesiri olacak bunun? Duyurmak istediklerimiz duydu mu acaba? Hiç sanmıyorum! Yalnızız biz! Kendimize yetmezsek yıkılacağız! Sana diyeceklerim şimdilik bu kadar. Ayakta durmaktan yoruldum. Kimi gözlüyoruz burada?"

Talimgâhtayken birkaç kere annesiyle Sütçü Musa'nın karısı yoklamaya gelmişti onu. Her seferinde Sütçü Musa'nın karısı, "Ne olursa olsun bekleyecek, sen içini serin tut." demişti.

Biraz evvel de Ahmet'in babası gelmişti gara; oğlunu kucaklamış, daha fazla duramayacağını anlayınca gözyaşları arasında ayrılmıştı.

Ragıp ise annesine bir erle iki satırlık mektup göndermişti. Kimsenin kendisini uğurlayacağını sanmıyordu. Fakat ne kadar sanmazsa sanmasın yine de etrafına bakmıyordu. Belki isyanı bu yüzdendi. Gelip de bir daha bulamamanın acısı gizli gizli içine çökmüştü. Kendisi için ölümü düşünmüyordu; yalnız dönüşte annesini göçmüş, Feride'yi başkasıyla evlenmiş görmek şimdiden içini dağlar olmuştu. Feride gerçekten bekleyebilecek miydi? Kime karşı ne zamana kadar dayanacaktı?

Yine bağırırcasına konuşmaya başladı; bu isyan kendisiyle ilgiliydi; kendisine dönüktü:

"Ben, komiserin kolumdan çekip talimgâha göndermesi sonucu da savaşa katılmıyorum. Asla beni suçlama! Kendi ayağımla gidecektim, hazırlanmıştım da... Kaçır diye tutturmuştunuz. Hâlbuki anlamı yoktu bunun. Şimdi çölde de, başka yerde de savaşmaya hazırım!"

Tren düdük çalıyordu, lokomotif hırslanmıştı. Dördüncü Ordu'ya katılan talimgâhlılar vagonlara biniyorlardı. Hıçkırıklar fazlalaşmıştı. Donuk bakışlar yanında nefes alamıyormuş gibi soluklarını sıklaştıranlar da vardı.

Sarıklısının, feslisinin, hattâ kalpaklısının gerisinde, bir köşede birkaç çarşaflı kadın göze çarpıyordu. Onların yüzlerini seçmek mümkün değildi. Yine içlerinde annesiyle Feride yoktu. Ragıp ne kadar örtünürlerse örtünsünler onları tanırdı.

Ahmet,

"Hadi bin," dedi; "ummadığını bekleme! Nasıl gelsinler? Annen dayanamaz! Ötekisi ise..."

Çekti Ragıp'ı kolundan. Tam merdivenlere ayak atmışlardı ki, Ragıp bir kere daha geriye baktı ve gördü onu.

Feride peçesini kaldırmış, Sütçü Musa'nın karısı Hasibe Hanımla beraber gözyaşları arasında ayaklarını sürüyerek trene doğru yaklaşıyordu...

Ragıp, farkında olmadan bağırdı; garın uğultusu, düdük sesleri onun bu haykırışını boğdu, kıza kadar ulaştırmadı.

Tren hareket etmişti, Ragıp ne kadar el sallarsa sallasın Feride aradığını bir türlü bulamıyor, demek istediklerini birkaç cümlenin içinde dahi olsa anlatamıyordu.

Sonunda Feride, Ragıp'ı seçebildi, fakat artık çok geçti. Daha fazla ayakta duramayacağını anlamış olacak ki, Hasibe Hanıma sarıldı, öylece kaldı...

Tren köşeyi döndü ve Ragıp onu bir daha göremedi.

* * *

Kırk saat sonra Konya'daydılar. Tren ne kadar yorulursa yorulsun onları daha bir süre taşıyacağa benziyordu. Her istasyonda soluğunu tazeliyor, biraz canlanıyor, sonra yine yoluna devam ediyordu.

Pozantı'da tren yolculuğu bitti. Şimdi önlerinde Tarsus'a kadar karayolu vardı, oradan yine trene binip Adana'ya geçeceklerdi. Adana'dan ötesinin nasıl, ne şekilde olduğunu içlerinde bilen yoktu.

Mevsim değişiyordu, geceleri dayanılmaz bir soğuk başlıyordu. Karşıda Toros Dağları ve onun dar geçitleri vardı.

Pozantı'da halk sessizdi. Heyecansız, hatta renksiz görünüyordu. Nefesi tükenmişcesine duran, bıkmışcasına yükünü boşaltan tren, Pozantılıları pek etkilemiyordu...

Askerler geliyor, askerler geçiyor, sonra dağ yollarında kaybolup gidiyorlardı.

Birkaç gün evvel Cemal Paşa da geçmişti buradan; hiç oyalanmadan yanındakilerle beraber otomobillere binip uzaklaşmıştı.

Kırçıl bir sabah başlıyordu. Menzil Kumandanlığı onlara bir handa yer göstermişti. Kaputlarına bürünmüşler, sabahın iyice doğmasını bekliyorlardı. Karşılarında titrek bir gaz lâmbası vardı. Önlerine konan bir tas çorbayı isteksiz içiyorlardı.

Biraz ilerde Almanlar kamp kurmuşlardı; kendi askerlerini, ayrı kafilelerle cepheye gönderiyorlardı. Türklere güvenleri olmadığı anlaşılıyordu.

Almanlar, buralarını onlardan daha iyi tanıyordu. Çoğu Anadolu'yu yeni görüyordu; içlerinde Bakırköy'den, ya da Kadıköy'den öteye gitmeyenler vardı. Köyü Anadolu'da anlayacaklar, Suriye'de değerlendirmeye çalışacaklardı. Savaşı lâfta biliyorlardı. Talimgâhtan evvel bir tabanca bile tutmamışlardı. Belki de savaş onlara, bir başlangıcın başlangıcı olacaktı.

"Kalkın! Gidiyoruz..."

Bir yüzbaşı, hanın kapısı önünde durmuş, sesleniyordu. Bekledikleri gün, hırçınlığını atmaya çalışan gün şu tepelerin, Torosların ardındaydı. İskender de bir sabah vakti bu dağlardan geçmişti.

Bir araba vermişlerdi onlara; yorulan binecek, böylece Toroslar'ı aşacaklardı.

Yola koyuldukları zaman, bir Alman otomobili homurdanarak önlerinden geçti, biraz sonra gözden kayboldu. Ahmet,

"Almanlar!..." dedi.

Ragıp gülümsemeye çalışarak sordu:

"Kabahat kimin? Onların mı?"

"Değil! Biz kendi kendimizi yemekle bu hale gelmişiz."

Yürüdüler. Gün bitmiyordu. Köy evleri sahipsiz gibiydi, yörükler yaylalardan inmiş olmalıydılar.

Şimdi de yağmur yağıyordu; korunmaya imkân yoktu. Ağaç altları bile onları ıslanmaktan kurtaramıyordu.

Tarsus istasyonunda tren beklerken Ragıp kafasına çakılıp kalan bir endişeyi tekrarladı:

"Bu konuyu Feride'yle de konuşmuştum. Yedikule bostanlarındaydık. Seni de askere alırlarsa diye sormuştu bana. Alsınlar demiştim ona. Görüyorsun ya çok evvelden savaşa katılmayı kabul etmiştim."

Yağmur hâlâ yağıyordu. Elbiselerini çıkarmışlar, asmışlar, kurutmaya çalışıyorlardı. Ahmet,

"Bir mektup yaz," dedi. "Ben de babama yazacağım."

"Benim yerime sen yaz, baban anneme iletir. Böylesi daha iyi. Tanışırlar; annemi belki baban korur."

"Ya Feride?"

"O uzaklarda kaldı, ona haber bile iletemem artık. Bu iş burada bitti. Savaş aramıza bir perde gerdi. Kimbilir kaç yıl geçecek aradan? Dönersem eğer, kimi nerede bulacağımı bile bilemiyorum. Bu basit bir yolculuk değil; daha doğrusu duyguların yeri olmamalı bu yolculukta. Seninle bile sonuna kadar beraber olacağım şüpheli!"

"Yine de onu unutamazsın, unutmaman gerek. Sana söylemiştim, keşke ben de sevilseydim demiştim. İkimizin arasındaki fark bu; sen sevilerek gidiyorsun, ben ise sevilmeyerek."

Konuşacak başka konuları yok muydu acaba? Belki de o anda çeşitli arzularını dile getirmemek için sevdanın ardına sığınmışlardı. Korkuları, endişeleri, bilinmeyenin verdiği ürkeklik, vınlayan kurşunlar, siyah sakalıyla Cemal Paşa, Araplar, İngilizler, Almanlar, hep beyinlerinin içinde çakılı olmalıydı.

Ahmet birden:

"Ben madalya istemem!" dedi.

"Niçin?"

"Hak etmedikten sonra!"

"Ya hak edersen?"

"Yine istemem!"

"Neden?"

"Hak edenlerin dışında, bir yığın insan bunların çeşitlerini öylesine göğüslerinde taşıyorlar ki, kalp para gibi geliyor hepsi bana..."

Daha fazla konuşmadılar. Ahmet kalem kâğıt çıkarıp babasına yazdı. Mektubu irtibat subayına verdiği zaman tren hazırdı.

* * *

Tarsus'tan Adana'ya geldiler. Adana'da fazla oyalanmadan aynı tren, yoluna devam edince sevindiler. Son durak Toprakkale'ydi; ondan sonra Halep'e demiryolu yoktu...

Yağan yağmurdan Adana Ovası'nı sular kaplamıştı. Yollara gömülüp kalmış arabaları mandalarla çıkartmaya çalışıyorlardı. Bir top devrilmiş, iki Alman arabası çamura batmıştı. Islak, yapışkan, karanlık bir gündü. Çoğu şimdiden uykusuzluktan şikâyet ediyordu. İşte gördükleri ilk savaş, tabiatın böylesine açılıp kapanan avuçlarıydı. Birisi,

"Toprakkale'den İskenderun'a tren hattı varmış." dedi. "İskenderun'dan sonra Halep'e yaya gidecekmişiz!"

Fakat umdukları gibi olmadı, İskenderun tren yolu da çökmüştü. Artık yeniden yaya gideceklerdi.

Ve böylece yola koyuldular. Dörtyol'dan hareket ederken Ermeniler onlara dik dik bakıyordu. Ellerini bellerine dayamışlar, bir saatlik dinlenmeden sonra yağmur altında ilerleyen, çamura bulanmış, omuzları çökmüş, yol yürümekten paytaklaşmış bu subay namzetlerini dudak bükerek seyrediyorlardı.

Yollar hep ıslak ve çamurla kaplıydı. Birkaç tahta köprü sellere dayanamayıp yıkılmıştı. Uzaktan Akdeniz gözüküyordu. Körfezi ablukaya alan bir İngiliz savaş gemisinin karartısı seçiliyordu.

İskenderun'a vardıkları zaman çoğu hastaydı. Kimisinin ayağı şişmiş, kimisinin dizi yarılmıştı. İçlerinde zatürree olan bile vardı. Çorapları ayakkabılarının içinde vıcık vıcık kayarcasına dönüyordu.

Kolbaşı, Garnizon Komutanıyla konuştuktan sonra onlara bir yer buldu; bir gün dinleneceklerdi.

Ahmet büsbütün donuktu artık. Duygudan uzakmışçasına karşı dağlara bakıyordu. Hani birisi tef çalsa, göbek atsa başını bile çevirmezdi. İçinde gizliden gizliye yükselen bir kin vardı. Bu kin kime karşıydı, belli etmiyordu. Elbet birgün bağıra bağıra söylerdi. Yumruğunu sıktı, yere uzanmış Ragıp'a baktı.

"Keşke kaçırsaydın onu, bir an evvel evlenseydin. Bir çocuğun da olurdu. Dönüşte bir evlâtla karşılaşırdın. Fena mıydı? Beni sevseydi birisi, hiç kimsenin gözünün yaşına bakmadan kaçırırdım... Ne İttihatçı uşaklarına, ne eli kamalı Şadan ile Sadi'ye, ne de çevreye aldırırdım! Geri dönemesem de bir evlâdım olduğunu bilirdim. Belki o zaman böyle çamurda bata çıka yürümenin anlamı daha iyi anlaşılırdı."

Ahmet hâlâ bir kin duyuyordu içinde. Şadan ile Sadi' yi dövdürtmeden evvel de bir kin taşımıştı. Sonra içini kemiren kurt kaybolmuş, ya da sinmişti...

Ragıp ise kiminle olursa olsun kavga etmek istiyordu. İnsanlar bazen bir bahane uydurarak karşısındakine çatar, rahatlamaya çalışırdı. Aslında bu çatış, bu bağırış başka sebeplere dayanır, hattâ karşısındakiyle bile ilgisi olmazdı. Bu bir nevi boşalmak, taşan hislere yol vermekti... Şimdi de Ahmet, talimgâhtan ayrılırken, dağıttıkları Şinayder tabancasını okşuyordu. Ayrıca aklının bir köşesine takılmış da, bir türlü çıkartamıyormuş gibi tekrarlıyordu:

"Sorumsuz olanlar, iktidardan en fazla yararlananlardır. Aslında İttihatçı, Hürriyetçi diye birşey yok! Paylaşamadıkları kimin malıydı acaba?"

"Sana göre İttihatçılar bu vatanı sevmiyorlar mı?"

"Elbette içlerinde vatanını seven, onun için çalıştığını sananlar var! Bu, kedinin yavrusunu sevmesine benziyor; boğuyor karşısındakini."

Artık konuşmadılar, soyunmadan yattılar, sabahı beklediler... Uykuları delik delik, parça parçaydı. Ertesi sabah hemen yola çıkamadılar, ancak öğleye doğru toparlanabildiler.

Şimdi önlerinde Halep vardı; yol yine bozuk ve dönemeçliydi. Menzil kumandanlığının verdiği araba bir süre sonra yokuşu tırmanamaz olunca yine ağırlıklarını sırtlarına vurup yürümeye başladılar.

Yol, tamir görmek için yer yer kazılmış, eski taşlar bir kenara konmuş, yeni getirilen taşlar da karşı sıraya dizilmişti. Bazen öyle çukurlara rastlanıyordu ki, üzerinden atlamak gerekiyordu.

Yol kenarında onları seyreden, başı yemeniyle sarılı bir adama Ragıp sordu:

"Bu yol ne vakit tamire başlandı?"

"Bilmem bey! İki yıl mı desem, üç yıl mı desem! Daha fazla değil!"

"O günden bu yana hep böyle mi duruyor?"

"Hee! Gelirler elbet!"

Beylan'da sabahladıkları zaman yollarının daha ne kadar süreceğini bilmiyorlardı. Katılma istasyonuna varabilmek için adeta bir süre yüzercesine yürümüşlerdi. Paçalarını diz kapaklarına kadar sıvadıkları halde, etrafı kaplayan sel suları pantolonlarını ıslatmıştı. Trene adeta birbirlerinin üzerine yığılırcasına bindiler. Halep'e kadar bir saatlik tren yolculuğu onları hiç de dinlendiremedi.

Halep ummadıkları kadar büyük geldi onlara. Hattâ bakımlıydı da. Yalnız Türkçe konuşan pek azdı. Buraların insanları adeta Türkçe'yi unutmuşlardı. İstasyondaki dilenci, "Esselâmü aleyküm ya bek!" diye sesleniyordu.

Bir subay sokuldu yanlarına,

"Nerede kaldınız?" diye çıkıştı. "Büyük Cemal Paşa sizi arıyor."

İçlerinden bir tanesi sordu:

"Niçin?"

"Sizinle konuşmak istiyormuş!"

"Cemal Paşa nerede şimdi?"

"Şam'a gideceksiniz... Dördüncü Ordu Karargâhı Şam'da. Evvelâ Ordu Kurmay Başkanı Albay Von Frankenberg'i göreceksiniz."

Demek Cemal Paşa onları bekliyordu. Bu bekleyişe çoğu bir mânâ veremiyordu. Hâlbuki hiç oyalanmamışlardı. Dağlar kolay kolay geçit vermez, yollar kolay kolay yürünmezken daha çabuk nasıl gelebilirlerdi?

Anadolu'dan geçerken, harap köyler, ocağı sönmüş evler görmüşlerdi. Oralarda insanlar birbirinin içinde, yine de birbirinden uzaktı. Bakışlar donuk, ümitler sönüktü. Fakat Halep böyle miydi? Şu istasyonun önünde bile, görebildikleri kadarıyla bakımlı yollar, düzgün evler, tok insanlar vardı.

Akşama Şam'a gitmek için tekrar trene binerlerken etraftaki kalabalığı daha başka, daha çeşitli buldular.

Askerler gidip geliyordu; aldıran yoktu. Yalnız Şâmiye bozkırlarından koyun getiren göçebe Araplarla, Al-Cabbül gölünden tuz getiren göçebe Araplar çok daha fazla dikkati çekiyordu.

"Şamfıstığı" diye bağıran şu Arap, onlara adeta sırıtarak bakıyordu. Yolcular avuç avuç şamfıstığı alıyor, kabuklarını saça saça yiyiyordu.

Bir satıcı yarı Türkçe, yarı Arapça bağırıyordu, "Halep işi kumaşlarım var!" Bir diğeri önündeki sabunları gösterip "Temizler!" diye sesleniyordu...

İlerde, Toroslardan gelen Kuvayk Irmağı akıyordu. Ovalar yer yer beyaza boyanmış gibiydi ve onlar güneye doğru ineceklerdi.

Halep'ten kimler gelip kimler geçmemişti ki; bunu ilerdeki kayalık tepenin üzerinde duran hisar, haykırır gibiydi.

İskender de buralardan geçmişti.

Milâttan önce 64 yıllarında Romalıların Suriye eyaletinin içine katılan Halep, uzun bir sulha kavuşmuştu. İsa'nın nefesi oralara kadar gelince, şehrin bir kısmı Hıristiyan olmuştu.

Bizanslılar da Halep'e el uzatmışlardı; İsa'nın Museviler tarafından öldürüldüğünü unutmuş gibi, Musevilerin iktisadî dehasıyla Halep'te çıkarlarını sağlamışlardı.

İran istilâsı Halep için çok yıkıcı olmuştu. Keyhusrev'in Halep'e indirdiği darbe; Justinian tarafından kolay kolay giderilememişti.

636 yılında Halid bin Velid kumandasındaki Arap orduları, şehri elde etmekte pek fazla güçlük çekmemişti. Romalılardan kalma sütunlu caddenin başındaki büyük tak'ın üzerine ilk cami kurulmuştu.

1085 yılında, Malazgirt'ten ondört yıl sonra, Süleyman Şah'ın önderliğiyle, Melik Şah'ın askerleri Halep'e girmişlerdi.

Halep güzelleşiyor, Halep büyüyordu; yeni yeni eserlerle süsleniyordu. Venedik'ten gelen tacirlerle birlikte Halep sokaklarında çeşitli kavim, din ve mezheplerin inançları dolaşıyordu.

Bu sefer de Moğol istilâsı başlamıştı. Hülâgu şehre girince yakıp yıkılmadık yer kalmamıştı.

Sonunda da Kölemenlerin elinden Halep'i Osmanlılar almıştı. Yavuz Sultan Selim Han, kır atının üzerinde Halep sokaklarından geçerken, dörtyüz yıl sonraki bugünü belki de hiç düşünmemişti.

Yavuz orada, o sokaklarda Venedik tacirlerinin, İtalyan kumaşlarına karşılık Gilan ipliği alışlarını izlemişti.

Eyyubîler'in kılıçlarını güneşe uzatıp parlattıkları surlarda dolaşan Yavuz, Halep'in Şam'dan sonra Suriye'nin en büyük şehri olmasını emretmişti.

Hanlar yapılmış, çarşılar kurulmuş, camiler yükselmeye başlamıştı. Vezir Han'ı, ya da Kurt Bey Han'ındaki develerin geviş getirişi şu bir avuç subay namzedinin hayalinde o anda canlanamamışsa da, Ahmediye, Şabaniye, Osman Paşa medreseleri ile Behram Paşa ve Husrev Paşa camileri gözlerinin önünde şekillenmişti.

Katolik ve Musevi mahallelerinde yükselen binalarda ise, hayat başka türlü devrini sürdürüyordu.

Hele Anadolu'dan Halep'e bir türlü varamayan demiryolunun Halep'ten güneye, hattâ Bağdat'a doğru uzanışı, yıkık Anadolu istasyonlarıyla alay edercesine işitilen düdük sesleri, Büyük Cemal Paşa'yla karşılaşınca nasıl konuşacaklarını bir türlü kestiremeyen subay namzetlerine, içinden çıkamayacakları bir bilmece gibi geliyordu.

* * *

Hama'yı, sonra da Humus'u geçmişlerdi. Güneyin sıcak havası, çok uzaklarda da olsa çölün sinsi kokusu yüzlerine çarpmaya başlamıştı.

Belki de şu bir avuç insan o anda aynı şeyi düşünüyordu. İstan-

bul'da Bahriye Nazırı olan Cemal Paşa, Halep'e gelir gelmez Büyük Cemal Paşa olmuştu.

Halep istasyonunda onları uğurlayan yüzbaşı, "Sakın Büyük Cemal Paşa demeyi unutmayın," diye tembihlemişti. Sonra öteki Cemal Paşa'yla karıştırırsınız. Büyük Cemal Paşa, Ordu Kumandanıdır, ötekisi Kolordu Kumandanı."

Sonra aynı yüzbaşı onlara, "Niye İskenderun üzerinden Halep'e geldiniz?" diye sormuştu. Gâvur dağlarını aşıp İslâhiye üzerinden Müslimiye'ye varsaydınız, oradan da trene biner, Halep'e ulaşırdınız!"

Tren sarsılıyordu; batıdan gelen Akdeniz kokusuna karışan uzak çöllerin kavruk kokusu onları gittikçe sarıyordu.

Yorgunluklarını bir türlü üzerlerinden atamıyorlardı. İlerdeki vagonda bir grup Alman askeri bira içip şarkı söylüyordu. Bağırtıları trenin tıkırtılarını bile aşıp, onlara kadar ulaşıyordu.

Şam garına ayak bastıkları zaman hiç oyalanmadılar. Damaskus Palas Oteli'nde karargâh kuran Cemal Paşa'nın yanına varmak için bilmedikleri sokaklarda kendilerine yol aradılar.

Şam sokaklarında sesler birbirine karışıyordu. Bol bol Arapça, Ermenice, Almanca, hattâ İngilizce konuşuluyordu. Fakat Türkçe'yi anlayan pek çıkmıyordu. Güney'e doğru inildikçe Türkçe büsbütün unutulur olmuştu.

Kendilerine yol göstermesi için bir Arap'a kâğıt para uzatmıştı Ahmet. Arap başını sallıyor "Gümüş" diyordu. Artık anlıyorlardı ki, Şam'da Türkçe gibi Türk parası da geçmiyordu.

Nihayet Damaskus Palas'ı bulup Dördüncü Ordu Kurmay Başkanı Albay Von Frankenberg'in karşısına çıktılar. Kurmay Başkanı tercüman aracılığıyla

"Nerede kaldınız?" diye sordu. "Kumandan Paşa sizi arar. Hemen yanına götürün şunları."

Cemal Paşa, Haydarpaşa garında gördükleri Cemal Paşa'ya nazaran biraz yorgundu. Ama yine de azimli ve iradeli görünüyordu. Oturduğu masanın başından kalkmamıştı. Yanından çıkmak üzere olan dört kişilik bir Arap heyetine:

"İstemem!" diye bağırıyordu. "Bir daha tekrarlanırsa hepinizi asarım, bunu böyle bilesiniz."

Heyet üyeleri yerlere kadar eğilmişti; konuşmakta güçlük çekiyorlardı. Yine de bir badireden kurtulabilmek için dil dökmenin gerekli olduğunu anlıyorlardı.

"Asla tekrarlanmaz Kumandan Paşa Hazretleri. Yemin ederiz. Bundan sonra geçtiğiniz her yere bayraklar astıracağız."

"Astırın."

"Yolda giderken sizi gören herkes alkış tutacak."

"Tutsunlar."

"Sizi sevip saymayan kalmayacak."

"Bekliyorum."

"Allah ömrünüze ömür katsın Kumandan Paşa Hazretleri..."

Heyet odadan çıkınca, Cemal Paşa karşısına dizilen subay namzetlerine baktı. Şimdi gözleri donuktu, kendisinden daha zekisine tahammül edemeyen insanların hırçınlığını taşıyordu. Bu hırçınlığı ne kadar gizlemeye çalışırsa çalışsın, sesinin tonundan, ellerinin hareketinden belli ediyordu.

"Nerede kaldınız? Yollar bu kadar uzun muydu? Kim oyaladı sizi? Bir daha gecikirseniz hepinizi idam ettiririm. Biliniz ki, bu vatanın, hele savaşın asla gecikmeye tahammülü yoktur."

Zaman zaman susuyor, bir türlü cevap veremeyen karşısındaki subay namzetlerini aynı donuk bakışlarıyla süzüyordu:

"Şimdi beni dinleyin. Sizden fedakârlık ve kahramanlık bekliyorum. Biliyorsunuz, dünyanın en güçlü devletlerine karşı savaşa girdik. Hele burada, Tih Sahrası'nda İngiliz'ler var. Yakında çölü geçip onların üzerine yürüyeceğiz. Binbaşı Mümtaz Bey kumandasındaki Arap gönüllü müfrezesi Elariş'i işgal edip yerleşmişler. Bilmelisiniz ki Elariş'ten sonra çöl başlar. Bu sahil yoludur. Ayrıca Teşkilât-ı Mahsusaya bağlı gönüllülerden meydana gelen bir müfreze de İzmir'li Eşref Beyin emrinde Sina çölünün hemen ortasındaki Kalatülnah'da bulunuyor. Onlar vatan evlâdı da siz değil misiniz? Bu yüzden sizler de çöle gideceksiniz, iyice yoğrulup tam bir asker olacaksınız. Sizi Sekizinci Kolordu emrine veriyorum. Kumandanınız Mersinli Cemal Paşa'dır. Kurmay Başkanınız ise Von Kress'tir. Şimdi gidin, Sekizinci Kolordunun hangi birliğinde görev alacağınızı öğrenin. Şam'da ancak bir gün dinlenebilirsiniz. Sonra hemen kıtalarınıza katılacaksınız. Emirlerimi dinlemez, savaşta korkaklık yaparsanız, hiç acımam, idam ettiririm."

Dışarı çıktıkları zaman bir kere daha anladılar ki, Halep'ten itibaren Enver Paşa unutulmuştur. Suriye ve Filistin'de sadece Cemal Paşa vardır. Sanki Osmanlı İmparatorluğu ikiye bölünmüş, her birinin başına genç birer paşa geçmiştir.

* * *

Geceyi misafirhanede geçirdikten sonra, ertesi sabah hepsi ayrı ayrı yerlere gidecek, bu suretle günlerce beraber süren bir yolculuk böylece bitecekti. Çoğunun önünde çöl vardı. Kumların sıcaklığını, develerin sallana sallana bu sıcak kumlarda ilerleyişini şimdiden görür gibiydiler.

Bir Arap geçiyordu yanlarından, birden durup yüzünü kuzeye çevirdi:

"Berze..." dedi.

"Türkçe söyle, Türkçe..."

"Berze'ye bak. Orada Mescid-i İbrahim var. İbrahim doğmuş. Mübarek, gidin görün."

Arap uzaklaşıyordu, şimdi önlerinde mukaddes kitapların sahifeleri açılıyor, tarih birbirinin üzerine devriliyordu sanki.

Asurluların, Babillilerin, Greklerin, Romalıların egemenlikleri, yüzyıllar boyunca Şam'a çeşitli duygular, çeşitli yaşayışlar getirmişti.

Şam'ın Müslümanlar tarafından alınmasından sonra şehirde pek fazla değişiklik yapılmamıştı. Eski surlar, hatta su yolları olduğu gibi bırakılmıştı. Halid bin Velid'in önünden kaçan Bizans askerleri şehri terkettikleri zaman kiliselerde çanlar çalınmıştı.

Halid bin Velid karargâhını Dayr Şaliba'da kurmuştu. Güneyde doğan yeni bir inanç ve imanın gücüne, İslâmın üstün beşerî yapısına karşı bu eski şehir fazla dayanamamıştı.

Şam'a Dimaşk derlerdi. İslâm Peygamberinin kültüre ve ilme verdiği değer bu Dimaşk'ta gerçekleşmek yoluna girmişti. Muaviye zamanında ise bütün Suriye birleştirilmişti.

Muaviye, Şam Valiliği sırasında kendine gittikçe güvenmeye başlamıştı. Hicretin otuzaltıncı yılında Halife Osman'ın öldürülmesinden sonra Halife Ali'ye karşı mücadele eden, Ali'nin ölümünden sonra da Hasan'ın feragati üzerine halifeliği ele geçiren Muaviye olmuştu.

Aziz Johannes Kilisesi, eski camii ve Muaviye'nin Sarayı al-Hazra, yanyana idi. Muaviye çan sesleriyle uyanır, çan sesleri arasında sarayından çıkıp camiye giderdi.

Bu şehrin merkezine, 705 yılında Halife Velid zamanında yığın yığın işçiler toplanmıştı; artık ezan seslerini boğan çan sesleri işitilmeyecekti. Çünkü "Acaib-i seba-ı âlem"'in* üçüncüsü olarak övülen "Emevi Camisi" yükselmeye başlamıştı.

Mısır'dan malzeme ve usta işçiler, İstanbul'dan mozaikler getirtilmişti. Kucaklar dolusu altın harcanmış, bu suretle muhteşem bir eser doğmuştu.

Hâlbuki Abbasîler, Emevîlerin yaptıklarını ortadan kaldırma çabasına girişmişler, Dimaşk susuz kalmış, bir çiçek gibi solmaya başlamıştı. Hazra hapishane olmuş, Emevî mezarları yağmalanmış, surlar yıkılmış ve devletin yeni hâkimleri, Şam'ı bırakıp Irak'ta hüküm sürmeye başlamışlardı.

Abbasî halifelerinin güçsüzlük zamanlarında ise Şam'daki Müslümanlar sadece ellerini göğe kaldırmakla yetinmişlerdi. Sonra Halife Osman'ın Kur'an-'ı Kerim'i Tabariya'da Haçlıların elinden alınıp Şam'a getirilince şehir imanını tazeler olmuştu. Selâhattin Eyyübî devri ise Haçlılara karşı yapılan savaşların damgasını taşımıştı.

Selâhattin, İngiltere Kralı Rişar ile yaptığı sulh anlaşmasından altı ay sonra ölünce, evvelâ kaleye, sonra Medresetü'l-Miziye'ye gömülmüştü.

Hülagü'nün Moğol atlıları 1260 yılında Şam'a girince Eyyübî devleti bir daha dirilmemek üzere yıkılmıştı. Memlükler ise Moğalları Ayn-Calut'ta yenince bütün Suriye'nin, dolayısiyle Şam'ın da hâkimi olmuşlardı. Onlar da Moğollarla anlaşan Hıristiyanlara bir ceza vermek için tarihî Meryem Kilisesini yıktırmışlardı.

Sonra Timur gelmişti buralara. Memlüklü Faraz'ı kaçırıp şehre girince yağma başlamıştı. 20.000 kişinin büyük camiye kapatılarak elleri havada alevler arasında kavruluşu Timur'a ne derece huzur verdi bilinemezdi ama bu felâket Şam için büyük bir çöküntü olmuştu. Fakat Timur'un 1401'de, Ankara'da dağıttığı Osmanlı Türkleri, bir var olmanın savaşını yaptıktan sonra, tam 114 yıl sonra, 1516 yılında bir Ramazan günü Yavuz Sultan Selim'in ardından Şam'a

* Dünyanın yedi harikası

girmişti. Artık şehir yağmalanmayacak, yıkılmayacak, bütün sanat eserleri korunacaktı.

İşte böylece şehir Osmanlı İmparatorluğunun uçsuz bucaksız ülkelerinden biri, bir paşalık merkezi olarak 1914 yılına kadar yaşamıştı.

Üstelik Şam'da Osmanlı Türkleri, sayılamayacak kadar sanat eserleri meydana getirmişlerdi. Anadolu'nun bağrından kopan bir hoşgörürlülüğün sonucu Şam'da camiler, medreseler, sebiller, yollar birbirini kovalamıştı.

O gün Ragıp'la Ahmet, Şam'da böylece gelişi güzel dolaşırlarken, ertesi gün birbirlerini göremeyeceklerini biliyorlardı. Filistin onları dağıtmıştı.

Meydan caddesine gelmişlerdi. Yan yana iki cami gördüler. Güçlükle öğrendiler. Dervişiye ile Sinaniye diyorlardı bu iki camiye.

Sinaniye'ye girdiler, bu camide imanlarını tazelediler, Allah'a yalvardılar. Buna şiddetle ihtiyaç duyuyorlardı. Burada, başka türlü garip olmuşlardı.

Şimdi birbirlerine çok yakındılar, aralarında bir engel yoktu, onları hiçbir kuvvet o anda ayıramazdı.

Dışarı çıkınca "Allahaısmarladık!" dedi Ragıp. Bakışları benek benek, gözleri doluydu... İkisi de nefessiz kalmışçasına soluyordu.

Develer geçiyordu yanlarından; bedeviler Şam sokaklarını doldurmuştu. Bayraklar sallanıyordu evlerden, dükkânlardan... Bir manga asker tüfeklerini dik tutmaya çalışarak ilerliyordu. İlerden gelen çan sesleri askerlerin yorgunluğunu büsbütün artırıyordu.

Sordular, yine güçlükle anladılar. Fesini kaşının üzerine indirmiş bir Arap, "Büyük Cemal Paşa geçecek!" dedi.

Cemal Paşa'nın arzusu ne çabuk da duyulmuştu! Dünyanın her tarafında kan gövdeyi götürürken Şam'da o anda şenlik vardı.

Ragıp yeniden,

"Allahaısmarladık," dedi, "umarım ki görüşürüz!"

"Görüşürüz! Kendine iyi bak."

"Sen de."

İkisinin de niyeti, ertesi günü beklemeden kıtalarına gitmenin çarelerini aramaktı. Bir an evvel varalım da ne olursa olsun muydu bunun anlamı? Yoksa bir boşluğu doldurmak, bir yokluktan kaçış mıydı?

Çölde Ayak İzleri

"BİRÜSSEBİ"YE gidecekti Ragıp. Orada 27. Tümene bağlı bir alay vardı. Ahmet ise şimdilik Şam'daki 25. Tümen emrinde kalmıştı.

"Birüssebi" neresidir bilmezdi Ragıp. Elbette öğrenecekti. Ona, "Birüssebi çölün başlangıcıdır." demişlerdi.

Kudüs'e vardığı zaman, orada dinlerin harman oluşunu gördü. Musevi, İsevi ve Müslümanlar içiçeydi.

Doğu'dan gelenlerin çok Tanrı inancı ile Musevilerin sadece kendilerine ait tek Tanrı inancı çarpışmış, sonunda herkesin tek Tanrısı inancı doğmuştu burada.

Museviler Ağlama Duvarı'nın önünde neden ağlarlardı, pek bilinemezdi. Musa'yı inkâr ettikleri için mi, İsa'yı öldürdükleri için mi, yurtsuz kaldıkları için mi, yoksa içlerini yıkamak için miydi bu?

İsa'nın çarmıha gerildiği Golgotha tepesi, karşıda duruyordu. Mezarı da oradaydı.

Eski Kudüs'ün dar sokaklarından yükselen sesler, kulakları çınlatıyordu. Kudüs'ün eski adı Jerusalem'di; Arap'lar El-Kuds derlerdi.

Davut, Kudüs'ü bir baskınla ele geçirmişti. Oğlu Süleyman, Yehova tapınağını yaptırmıştı. Sonra Babilliler bu tapınağı yıkmışlardı. Keyhusrev'in izniyle Kudüs'e dönen Museviler şehri onarmışlar, tapınaklarını yeniden yapmışlardı.

İsa'nın doğumundan 63 yıl önce Pompeius kumandasındaki Roma askerleri Kudüs'ü ele geçirdikleri zaman, tapınağa girip dua eden rahiplerin hepsini öldürmüşlerdi. Artık bütün Filistin, Romalıların eline geçmişti.

Tapınak tahrip edilmiş, bir kısım kutsal eşya ile yedi kollu şamdan elden ele dolaşmıştı. O tarihten bu yana Museviler tapınağın yakınlarında, bir duvarın önünde ağlamışlardı.

Musa on emir vermişti Musevi'lere. Fakat Museviler Musa'yı dinlememişler, hattâ onu bırakıp gitmişlerdi.

Musa, Tûr-i Sina'da Tanrı'yı görmek istediği zaman, dağ erimiş, Tanrı'nın ilâhî nuruna dayanamamıştı. Müslümanlar bunu, Tanrı'nın kâinata sığamayacağı, onun için zaman ve mekân'ın olmayacağı şeklinde yorumlarlardı.

Hazreti Muhammed, Mekke'den ayrılmadan evvel Müslümanların birinci kıblesi olarak Kudüs'ü göstermişti.

Putlar yıkılıp Hıristiyanlık yayılınca Kudüs bütün Hıristiyanlar için de kutsal bir şehir olmuştu.

Hazreti Ömer, Kudüs'e geldiği zaman adaletini göstermek amacıyla üzerine yamalı bir hırka giymişti. Doğrudan doğruya eski mabede gitmiş, orasını Müslümanlar için ibadet yeri haline sokmuştu. Şimdi ise Osmanlı İmparatorluğu buralarda sadece bekçilik yapıyordu.

Ayrıca Almanların, İngilizlerin, Rusların, hattâ Fransızların köşkleri de vardı Kudüs'te. Dürzîler baharat kokularını saça saça, Museviler saçlarını örerek, Araplar entarilerini sürüye sürüye Kudüs sokaklarında geziniyorlardı. Ve buralarına Osmanlı, hâlâ "Bizim" diyordu. Ragıp artık buna hiç inanmıyordu. Eğer Ahmet olsaydı, ona şunu sorardı, "Acaba biz, bizim miyiz?"

İşte şimdi güneşin nasıl batmakta olduğunu daha iyi gördüğünü sanıyordu. Eline bir mızrak geçirip fırlatıverseydi; güneşi daha çabuk devirir, beklemekten kurtulur, hiç değilse karanlık içinde yeni günün ümidini yaşardı.

Kudüs'te Ragıp'ın önünden yine yorgun askerler geçiyordu; Adana'dan beri yaya geldiklerini söylüyorlardı. Onlar da Tih Sahrasına gideceklerdi. Ragıp anlıyordu ki, Osmanlı sağmamış, sağılmıştı! Şimdi ise sütü bitmek üzereydi, memeleri pörsümüştü, durmadan soluyordu...

Kudüs'ten ayrılıp Sebastiya'ya vardığı zaman önünde yeni bir yol uzanıyordu. Menzil Kumandanı ona bir araba vermişti. Arabaya hasta askerler de binmişti. 1914 yılı Aralık ayına rağmen hava çok sıcaktı. Çöle iyice yaklaşmışlardı.

Deve kervanları yol boyunca uzanıyordu. Yaya giden bir birliğin başında bir üsteğmen ona, "Birüssebi'de buluşuruz." diyordu. Üsteğmenin atı şimdiden terlemeye başlamıştı. Arap askerleri ilerde çadır kurmuşlardı.

Halilürrahman'da yol bitti. Kum taneleri ayaklarının altında gıcırdamaya başladı. Yusyuvarlak taşlar yerlere serilmişti. Bir kervana katılmışlardı, artık geceleri yol alıyorlardı. Sıcak bütün etrafı sarmıştı. Bu garip ülkenin şikâyetçi olmayan tek varlığı develerdi. Yer yer açılmış kuyu sularından içebilmek için çamur yutmayı da göze almak gerekiyordu.

Birüssebi'ye vardığı zaman artık tabanları yarılmıştı. Burası bir köy bile değildi. Etrafa askerlerin basık, yassı çadırları yayılmıştı.

İstanbul'dayken ona böyle bir yolculuk yapacağını söyleseler di katiyen inanmazdı. Hattâ böylesine yol yürüyeceği aklının köşesinden bile geçmezdi. Bu gücü nereden bulmuştu? Bunu daha sonraları araştıracaktı.

Şimdi olduğu yere çökmüş, etrafına bakınmaya çalışıyordu. Görebildiği, boşluk, yine boşluktu.

Bir hikâye anlatmak istiyordu kendine. Yalan da olsa bir hikâye. Sevgi üzerine kurulacaktı bu hikâye, vuslatla sona erecekti. Fakat etrafı saran boşluğun içinden bu hikâyeyi çekip çıkartamıyordu.

"Sefa geldin subay namzedi. Serinlemek için rüzgâr mı bekliyorsun?"

Hecinine binmek üzere olan bir yüzbaşı ona böyle sesleniyordu! Şakacı bir subay olmalıydı bu. Nitekim Ragıp'ın cevap vermesini beklemeden, hecinini ayağa kaldırmış, kıtasının başına geçmiş, uzaklaşmıştı.

Ragıp bundan sonra hecinlere çok rastlayacaktı. Uzun boyunları, ince bacakları, küçük başları, çekik karınları vardı bu hayvanların, öteki develer ne kadar ağırsa, hecinler o kadar sür'atli giderlerdi.

İstediği şu anda bir şarkı, bir türküydü. Feride, *"İkimizi bir odaya koysalar"* derdi ya; belki de bu sesi özlüyordu. Sonra bir tanıdık yüz görmek istiyordu; ona koşmak, "Merhaba!" demek ne kadar zevkli olacaktı.

Bir asker sokuldu yanına, selâm verdi. İşte bir tanıdık yüzdü o; güneşten çatlamış derisi, yanık teniyle Anadolu'nun, kendi memleketinin evlâdıydı. "Merhaba" yerine, "Alay Komutanım seni bekler." dedi asker.

Eşyalarını bıraktı, yangından çıkmış gibi ayakları yana yana ilerledi.

Alay Kumandanı onu görünce güldü, daha doğrusu Ragıp böyle sandı. Yine de bu gülüşte bir şefkat, bir sevgi aradı.

Bütün insanlar, hepsi birbirini sevse ya da bütün insanlar sevgi nedir bilmese dünyanın hali nasıl olurdu acaba?

"Sefa geldi efendi! Adın ne senin?"

"Ragıp kumandanım!"

"Beni dinle Ragıp Efendi! Alayımın çok subaya ihtiyacı var. Kendine iyi bak, kendini koru! Birazdan güneş burasını yakıp kavuracak, onun için hemen birliğine gidip dinlenmelisin. Seni Üsteğmen Eşref'in yanına veriyorum. İyi çocuktur. Ondan askerlik öğreneceğine eminim. Şimdilik söyleyeceğim bu kadar."

Alay kumandanı sustu. Ragıp onun yine güldüğünü sandı. Selâm verip çıkarken, Alay Kumandanının arkasından seslendiğini duydu.

"Unutma; çöl ve düşman hataları affetmez!"

* * *

Üsteğmen Eşref onu oturduğu yerden ayağa kalkmadan karşıladı, "Adınız ne?" diye sordu.

"Ragıp!"

"İyi, memnun oldum. İliş şuraya da konuşalım!"

Üsteğmenin güneş, dışından ziyade içini kavurmuşa benziyordu. Serinlemek istediği anlaşılıyordu. Bardaklar dolusu su içse, yine de içinin ateşini söndüremeyeceğini biliyordu. Dudakları yer yer çatlaktı, bakışlarını güneş söndürmüş olmalıydı. Yere bakarak konuşuyordu, gözlerinin fazla ışığa tahammülü yoktu.

"Çölü bilir misin Ragıp Efendi?"

"Bilmem!"

"Neyse, bunu geçelim, nasıl olsa öğreneceksin! Sana demek istediğim şu; gençsin, belki de tatlı rüyaların ardından koşuyorsun. Güneş ise bu rüyaları eritir, savaş da öyle. Almanların peşinden bu savaşa girmeden evvel de ben burada çarpıştım. Kimlerle mi diye soracaksın. İnsanlarla, develerle, kumla, hepsinden korkuncu güneşle çarpıştım. Çeşitli düşünceler karşıma dikildikçe onları da devirip geçmeye çalıştım. Silâhım yetmiyordu, daha doğrusu şu tüfek, şu tabanca faydasızdı. Başka bir silâh gerekti. Zaman zaman o silâhı bulduğumu sanıyordum, ama kullanmasını beceremiyordum. Yetti mi, başını ağrıttım mı?"

"Hayır." dedi Ragıp. "Sizinle anlaşacağımı sanıyorum üsteğmenim."

"Bana üsteğmen deme. Askerlerin yanında kumandanım dersin, yalnız kalınca Eşref diye seslenirsin."

"Çalışırım."

"Yalnızım. Benden başka subay yoktu bu bölükte. Takım kumandanlığını bile çavuşlar yapıyordu. Onlara ne kadar yakın olmak istersem isteyeyim, yine de uzak duruyorlar. Yanlarına sokmuyorlar beni. Kıymetli bir eşya imişim gibi neredeyse bir camekânın içinde saklayacaklar. Şimdi sen geldin, hiç olmazsa konuşacak birisi var karşımda. Biliyor musun, bu gece gidiyoruz."

Ragıp "Nereye?" diye sormadı. Sadece üsteğmenin kaşlarının üzerindeki çizgilere baktı. O çizgiler zaman zaman daha da derinleşiyordu. Nefesi ılık çıkıyordu. Yorulmuş gibi soluduğu zaman ümidini, ayaklarının altına düşmüşçesine yerde arıyordu.

"Nereye diye sormuyorsun. Ben söyleyeyim. Çöle açılıyoruz. Etrafı kolaçan edeceğiz. Ayrıca bizden evvel keşfe çıkıp kaybolan küçük bir birliği de arayacağız. Nasıl, beğendin mi?"

Ragıp hiç düşünmeden,

"Beğendim!" dedi.

"Sahi mi söylüyorsun? Yorgun değil misin?"

"Çok yorgunum! Ama ne çıkar? Zaten Birüssebi denen bu yerde dinleneceğimi sanmıyorum. Askerliği ise gerektiği gibi bilemesem de öğreneceğimi umuyorum üsteğmenim."

"Eşref de!"

"Evet, askerliği de öğreneceğim Eşref!"

"Evli misin?"

"Değil!"

"Hiç sevdin mi?"

"Hayır!"

"Neyse vakitsiz sordum. Bizimkiler gözümde tütüyor. Karımla kızım. İki yıldan beri görmedim onları. Ne vakit izin almaya kalksam bir engel çıkarıyorlar karşıma. Senin anlayacağın, Balkan Savaşından beri buradayım..."

Üsteğmen Eşref sustu, Ragıp'ı derin derin süzdü, sonra yorulmuşçasına tekrar bakışlarını yere indirdi. Onun şu anda, bir mezarın başındaymış gibi bir hali vardı. Bir dua okumak istiyordu da duayı

unutmuştu sanki, bir türlü bulup çıkartamıyordu. Hatırlayabilse, hem ölüye, hem de kendisine faydası dokunacaktı belki de...

"İttihatçılar nasıl?"

"Ne gibi?"

"Öyle ya ne gibi? Neyse bunu da bırakalım. İyi dinle beni; çölde Kanal'a giden üç yol vardır. Birincisi kuzeydeki Akdeniz kıyısı boyunca uzanan Gazze-Elariş-Katya-Kantara... Eski kervan yoludur bu. Su nispeten bulunur. İskender de, Yavuz da, bütün fatihler de bu yoldan geçmişler. Ama biz geçemeyiz, donanmamız yok. Denizlere hâkim değiliz. Düşman gemileri topa tutarlar sonra bizi. İkinci yol çölün güneyindedir. Maan-Akabe-Nahil-Süveyş... Mısır hacılarının yoludur bu. Burada da su bulunabilir. Yine de işimize yaramaz; Akabe civarındaki İngiliz donanması canımıza okur. Geride üçüncü yol kalıyor, Çölün ortasından geçen yol yani burası. Birüssebi-Hafir-Celcafe-İsmailiye. Yol demek lazımsa diyelim. Hep kum, rüzgâr esti mi ciğerlerin bile kum dolar. Biri-Hasânâ'dan ötesinde ise su arama. Bedeviler buldukları iki avuçluk suyu bile gizlerler. Zaman zaman nereye gideceğini, ne yapacağını şaşırır, dönüp dolaşıp aynı yere gelirsin. Çünkü çölde ayak izleri çabuk kaybolur. Şaştın mı? Belki de bana Musa'nın ayak izleri ne oldu diye soracaksın? Onu git, Musevilerden öğren. Museviler kırk yıl süreyle bu çölde kaybolmuşlar. Sonra nasıl yol bulup Filistin'e varmışlar bilemem! Musa'nın ayak izleri ha! O dönmüştü, biz gidiyoruz!"

Ragıp birden Musa'nın ayak izlerini düşündü. Musa, elindeki asayla Kızıl Deniz'i yarıp çöle adım attığı zaman, arkasından gelen kavmine bakmış, ayak izlerini hiç bir kum fırtınasının silemeyeceğine inanmıştı belki de. Çünkü bu ayak izleri bir özgürlüğün, bir baskıdan kurtuluşun, bir kendine dönüşün işaretiydi.

Şimdi Üsteğmen Eşref gülüyordu; konuşmasından adeta haz duymuşa benziyordu. Dudakları yanaklarına doğru yayılıyor, siyah saçlarının tepesindeki bir tutam beyaz saç adeta kıpırdıyordu...

"Yine birbirlerini yiyorlar mı? Yahut başkalarını yemeye çalışıyorlar mı?"

"Kimler?"

"İttihatçılar! Sözde devlet idare ediyorlar. Alman altınıyla bir avuç Alman subayının herşeye yeteceğini sanıyorlar. Altından evvel neyin

gerektiğini düşünmeye başlamışlarsa eğer, yine de sevesim gelir onları! Yanılıyor muyum? Sahi sen nerede nereye kadar okumuştun?"

Sonra Ragıp'ın cevabını beklemeden bağırdı:

"Hasan! Hasan Çavuş!..."

Çadırın kapısı aralandı; güneşin bile ne belini bükebildiği, ne de gözlerini söndürebildiği bir asker karşılarında durdu.

"Buyurun Kumandanım!"

"Ragıp Efendinin çadırını hazırlayın!"

"Hazırladık Kumandanım!"

"Eşyalarını taşıyın."

"Taşıdık Kumandanım!"

"Çay kaynatın, harareti gitsin."

"Kaynıyor Kumandanım!"

"Yatağını serin; dinlensin!"

"Yatağını da serdik Kumandanım."

"Elini, yüzünü yıkayın!"

"Su hazır Kumandanım!"

"Senin yerine birinci takıma Ragıp Efendi kumanda edecek. Görevini devret!"

"Çok sevindim Kumandanım."

"Ona yardım edeceksin."

"Ne emrederse hemen yerine getiririm Kumandanım."

"Git, Allah kahretsin! Hep sen mi beni yeneceksin? Bir gün de yenilmeyi öğrensene!"

"Benim kumandanım yenilmez, Kumandanım!"

O zaman Üsteğmen Eşref okşadı Hasan Çavuş'u. Hasan Çavuş da gevşedi, serinledi, hattâ bütün yorgunluğunu üzerinden attı. Fakat asla yayılmadı, yere serilmedi. Yalnız çok mutluydu, bunu bakışlarından anlıyordu Ragıp...

"Hasan Çavuşla beraber gidin Ragıp Efendi! Karnını doyur, dinlen. Akşama görüşürüz. Kitabın var mı?"

"Getirmedim, vakit olmadı."

"Bende birkaç tane var; istersen gönderirim."

Ragıp selâm verdi, Hasan Çavuşla beraber çadırdan çıktı. Güneş kavuruyordu etrafı; Ragıp gözlerini elleriyle örttü...

* * *

Dörder kişilik sıralar halinde yürüyorlardı. Gece yarısına doğru yola çıkmışlardı. Gök aydınlıktı. Yıldızlar olduğundan da parlaktı, böyle gecelerde sadece hayal kurulurdu; çölün ayazı ilikleri titretse de insanın içindeki duygular canlanır, şahlanırdı.

Yüzelli kişi kadardılar. Üsteğmen Eşref'le Ragıp atlarına binmemişler, askerler gibi yaya gidiyorlardı. Yanlarında kendilerine yol gösteren bir bedevi vardı. Yola çıkmadan evvel karşılarına geçmiş, yerlere kadar eğilerek, "Esselâmün aleyküm ya bek" demişti onlara.

Çölden evvel bu bedevi etkilemişti Ragıp'ı. Esmer yüzlü, siyah seyrek sakallıydı. Başını kaldırıp çipil gözleriyle içindeki bütün duygulara perde germesini başararak süzmüştü onları. Ayakları çıplak, başı açıktı. Göğüs kılları dışarı fırlamıştı. Üstünde sadece kirli bir entari vardı. Boynundan aşağıya doğru bir torba sarkıyordu. İşte böylesine o, tabiatın içindeydi; bembeyaz dişlerini gösterip sırıtırken bile tabiatla beraberdi.

İlerledikçe adımlar yavaşlıyordu; ayaklar biraz daha kumlara gömülüyordu. Gök hâlâ o berraklığını, o lâciverdin içinde benek benek parlaklığını koruyordu.

Muhakkak ki çölde bir hayat vardı. Tabiat her yerde olduğu gibi burada da kanununu yürütüyordu. Böcekleri, bedevileri, susuzluğun içinde damla damla birikmiş suları, rüzgârın meydana getirip sonra dağıttığı kum tepeleriyle çöl canlıydı. Fakat onlar bu hayatı gereğince göremiyorlardı. Yalnız içlerinde bir tanesi, bedevi Abdülkerim, onların sezemediklerini, göremediklerini biliyordu. Zaman zaman başını çevirip "Allah yansuru İslâm."* diye fısıldıyordu.

Çölde hâlâ dörder kişilik sıra halinde ilerleyen şu birlik, yere yapışmış bir gölge gibiydi.

Sonsuz sessizliğin içinde kumların çıkardığı hışırtı arasında bilinmeyenin üzerine doğru yürüyorlardı.

"Bana bak Abdülkerim; bizi bir çıkmaza sokarsan, bizi satarsan elimden kurtulamazsın."

"Lâ vallâh, lâ billâh bek!..."

"Sen buradaki kabilelerin hepsini adlarıyla, şeyhleriyle bilir misin Abdülkerim?"

* Allah Müslümanları muzaffer etsin.

Bedevi Türkçe'yi pek beceremiyordu. Yine de Üsteğmen Eşref'in sorusundaki mânâyı seziyor, ona cevap vermekte gecikmiyordu.

"Bilirim ya bek!"

"Nerede onlar?"

Parmağını gecenin içinde dolaştıran Abdülkerim, "Orada!" diyordu, "Şurada, ötede!.."

Görülen hiç bir şey yoktu. Orası, ya da şurası çölün gecenin içinde kaybolan sonsuzluğuydu.

Kum tepeleri bir deve hörgücü gibi önlerinde belirip siliniyordu. Sonra bir yokuş tırmanır gibi soluklarının daraldığını hissediyorlar ve yine sanki bir ovaya inmişçesine rahatlıyorlardı.

Üsteğmen Eşref, parmaklarını uzatsa kolaylıkla bedevinin burun deliklerinden içeriye geçirebilirdi; çünkü o, burun deliklerini öylesine açmıştı ki, en ufak bir kokuyu bile kaçırmak istemiyordu.

"Yoruldun mu Ragıp Efendi?"

"Yorulmadım Kumandanım!"

"Biraz mola verelim mi dersin?"

"Sen bilirsin!"

Aslında Ragıp bir adım bile atamayacak kadar dermansızdı. Üstelik üşüyordu. Sabah olsun, ısınsın, önünü görsün istiyordu. Şu aydınlık karanlık onu ürkütmeye başlamıştı.

Artık hayal kurma imkânını yavaş yavaş yitiriyordu. Feride'yi, annesini, Ahmet'i, Manav Kâzım'la Sütçü Musa'yı gözlerinin önünde canlandırmaya çalışıyor, fakat bir türlü başaramıyordu.

Şimdi Hasan Çavuş vardı önünde, yanında, arkasında. Hasan Çavuş, dağ başlarında kartal yuvası gibi gözüken bir kaleydi; içine girmenin, orada olup biteni anlamanın imkânı yoktu. Hiç değilse şimdilik yoktu.

Bütün bir gün Hasan Çavuş ezilmeden, bükülmeden, fakat asla gülmeden, ne istediyse hattâ istemediklerini bile önüne sermiş, yanından ayrılmamıştı. Hasan Çavuş bir takım komutanıyken komutanlığını elinden alan adamı kınamamış, onun toyluğuyla eğlenmemiş, aksine onu dinlendirebilmenin çarelerini aramıştı. Fakat Ragıp, Hasan Çavuş'un mutlu mu, mutsuz mu olduğunu; isteyerek mi, istemeyerek mi hizmetine koştuğunu bir türlü öğrenememişti. Belki de Hasan Çavuş'un dili başkaydı, fakat Ragıp bu dili Üsteğmen Eşref gibi bilemiyor, bu dille konuşamıyordu.

"Annen var mı Ragıp Efendi?"

"Var Komutanım!"

"Ona mektup yazdın mı?"

"Evet; yazıp Hasan Çavuş'a verdim."

"İki ayda annenin eline varır. İki ayda da onun cevabı gelir. Dört ay sonra sen nerede olursun; bunu da kimse bilmez!"

"Ben de böyle düşünmüştüm."

"Sevgiline de selam gönderdin mi?"

"Yok!"

"Ne yok?"

"Sevgilim yok!"

"Hep böyledir işte; saklamayı bir marifet sanırsınız. Sır mı bu? Sevmek ayıp mı? Birgün bunalıp da anlatmaya kalkarsan o zaman da ben dinlemem; kavrulup kalırsın!"

Ragıp ayağını sürüdü, Üsteğmen Eşref bunu gördü, "Dur!" dedi. Bu ses fısıltı halinde ağızdan ağıza artçılara, hattâ ağırlıkların yanında yürüyen başgedikliye kadar yayıldı; bölük olduğu yerde kaldı, sonra askerler kumlara uzandı.

Tepelerinde hâlâ yıldızlar parlıyordu. Hasan Çavuş'un getirdiği örtülerin üzerine uzanmışlardı. Şimdi Ragıp'ın gözlerinin önünde Feride vardı. Hasibe Hanım'a yaslanıp Haydarpaşa Garında trenin arkasından koşan Feride, aşı boyalı eve gelen Feride, şu anda tamamen örtünmüştü. Fısıltısı bir ninni gibi kulağına çarpıyordu. "Bekleyeceğim!" diyordu. Ne zamana kadar, nasıl bekleyecekti? Bu soruyu o anda kendi kendine soruyordu Ragıp.

Şimdi de onu kaçırmadığına pişmandı. Kim ne derse desin, peşlerinden nasıl bir tehlike koşarsa koşsun, alışılmışı ne şekilde yıkmış olursa olsun Feride'yi kaçırmalı, bir gececik bile olsa onunla yan yana bulunmanın hazzını yaşamalıydı. Belki o zaman, Hasan Çavuş'un getirdiği bu örtülerin üzerine uzanıp gökte konuşan yıldızları seyretmenin başka türlü bir anlamı olurdu.

Hasan Çavuş hurma getirmişti onlara. Üsteğmen Eşref,

"Ye," dedi. "Yalnız su içmek yok. Ben emretmedikçe kimse mataralarına el dahi atmayacak. Çölde çok su içmek susuzluğu büsbütün artırır!"

Hasan Çavuş uzaklaşırken Üsteğmen Eşref bir hurma attı ağzına,

başını çevirdi, bedevi Abdülkerim'i aradı. O ise biraz ilerde yere kapanmış, kumu kokluyordu.

"Ne yapıyorsun orada Abdülkerim?"

"Ayak izleri ya bek! Geçmişler..."

"Kim?"

Bedevi cevap vermedi; veremedi. Endişeliydi; yanlarına geldiği zaman bile etrafını kokluyordu.

"Söylesene, kim geçmiş buradan?"

"Haruniler!... Sonra İngilizler..."

"Şimdi neredeler?"

"Bilmez ya bek!..."

"Haruniler dediğin kim?"

"Bir kabile!"

"Dost mu, düşman mı?"

"Bilmez ya bek!"

Üsteğmen ayağa fırladı, "Kalkın." dedi. Sonra saatine baktı. Daha sabah olmasına üç saat vardı.

"Gidiyoruz! Şu bedevinin iz dediğini kovalayacağız. Kimse parmağını tüfeğinin tetiğinden uzaklaştırmasın!"

Sinsi bir yürüyüş başladı... Üsteğmen gözünü bedeviden ayırmıyordu. Hasan Çavuş da bedevinin yanındaydı. O, eğilip kalktıkça, bazen arkasına dönüp baktıkça bir düşmanla karşılaşacaklarını, bir kurşunun kum yığınlarının arkasından vınlıyacağını sanıyorlardı.

İşte gün doğmak üzereydi; çöl renk değiştiriyor, yıldızlar tek tek sönüyordu. Güneş birazdan yüzünü gösterecekti.

Abdülkerim,

"Durmak ya bek!" dedi.

"Niçin?"

"Kaybettik. Rüzgârı beklemek var. Hem su!"

"Ne suyu?"

"Burada bir kuyu görürüm. Şu ağacı..."

Abdülkerim, sözünü bitiremedi. Bir koku almışçasına çırpındı. Yüzünü biraz güneye çevirirken,

"Haruniler ilerde." dedi. Sonra hemen koştu.

O zaman Üsteğmen yeni hatırlamış gibi:

"Herkes su içsin," dedi. "Burada konaklıyoruz."

Bir hayli ilerde, büyükçe bir kum tepesi vardı. Önlerinde ise kü-

çücük bir ağaç duruyordu. Bedevi ağacın dibine çökmüş, elleriyle kumları kazıyordu. Kumlar ıslak çıktıkça gülümsüyor, neşeleniyordu. Bir an geldi ki Abdülkerim herşeyi unuttu, avuçlarını soktu, çukurdan çıkardığı kumlu, çamurlu suyu içmeye başladı.

"Yıkanmak, serinlemek ya bek!"

Çöl artık uyanıyordu. Bir duman kaplamıştı etrafı, serin bir rüzgâr esiyordu. Askerler ise peksimet ve zeytinle sabah kahvaltılarını yapıyordu. Su mataralarına el sürülmemiş, görevliler kuyudan kovalarla su taşımaya başlamışlardı.

Şimdi de develer sulanıyordu. Sırtlarındaki ağırlıklarıyla boyunlarını uzatarak su içiyorlardı.

Ragıp nefes aldıkça göğsünde bir tıkanıklık hissediyordu. Farkında olmadan tükürdü, sanki ağzından kum boşaldı. Dudaklarının ucuna bile kumlar yapışmıştı.

Bir daha tükürdü, sonra önündeki sarı boşluğa baktı. Yine çölde kendilerinden başka hayat yok sandı, yine çölde yeşili görmenin boş yere bir bekleyiş olduğunu düşündü. Fakat yanılıyordu; sinekler uçuşuyordu gözlerinin önünde. Hayal görmüyordu, gerçek sinekti bunlar. Sanki onunla alay ediyorlardı.

Nöbetçilerle gözcüler hariç, bütün asker çadırlarına sığınmıştı. Ragıp da Hasan Çavuş'un kurduğu sahra çadırına girdi. Ayaklarının ayakkabısının içinde bir tuhaf kıpırdadığını farketti. Bunu ne zamandan beri hissetmişse de aldırmamıştı. Hemen ayakkabılarını çıkardı; o zaman çoraplarının olmadığını gördü. Çoraplarının sadece koncu duruyordu, altı erimişti.

Daha fazla oyalanamadı; hemen yatağına uzandı...

Uyumanın mı, yoksa bir an evvel savaşmanın mı iyi olacağını kestiremiyordu. Boğaz'ı düşünüyordu. Yedikule bostanlarında marul yiyordu. Bostan beygirinin döndükçe gıcırdattığı dolaplardan dökülen kuyu sularıyla serinlemeye çalışıyordu.

Çölde ise rüzgâr kesilmiş, güneş gittikçe yükseliyordu; bu sefer çadır bezleri tutuşacakmış gibi kızışıyordu.

Şimdi kendi kendini inandırmaya çalışıyordu; sabretmesini bilirse kazanmasını da bilecekti. Esas savaş, düşmandan önce kendisini yenmesi olacaktı.

Üsteğmen çadıra girdi, gülümseyerek sordu:

"Nasıl, alıştın mı?"

"Hayır..."

"Ne doğru cevap, seni beğenmeye başladım. Dinle beni; şayet bu çöl günün birinde beni de yutarsa bölüğün kumandasını sen üzerine alacaksın. Bu yüzden hazırlıklı ol."

"Elimden ne gelirse yaparım! Ama ölmek niye? Kal sağlıkla. Evvelâ benim dirilmem, dirilip de ayılmam gerek. Bu böyle yürümez. Daha ilk gün bezip bütün sorumluluğu üzerimden atarak bir kenara sindim."

Üsteğmen Eşref tekrar gülümsedi:

"Dirileceksin" dedi. "Hiç tasalanma. İlk günler hep böyle olur. Sende yılacak göz yok. İçindekilere sor, içindekilerden cevap bekle, oradakiler susarsa o zaman kork. Şimdi gel benimle, Haruniler'e gideceğiz. Tedbirli olmak gerek."

Dışarı çıktıkları zaman sıcak öylesine çökmüştü ki, Ragıp bir anda eriyeceğini sandı. Başlarındaki kefiyeler bile onları güneşten koruyamıyordu.

Biraz ilerde Hasan Çavuş'la dört er duruyordu. Hep beraber yürümeye başladılar. Yine bedevi önlerindeydi. Kum tepesinin üzerine çıktıkları vakit, ileride bir hurmalık gördüler. Aşağıya doğru inerken Abdülkerim,

"Bu gece burada sevişmişler." dedi.

"Ne demek o?"

"Zifaf olmuş, düğün varmış."

Bedevi yere eğildi, kumları okşadı,

"Elli okkanın ötesinde, hem de gebe bir kadın sevişenleri gözlemiş..." diye devam etti.

Abdülkerim sanki bilmece çözüyordu. Her kum tanesinin, hattâ esen rüzgârın bile onca büyük değeri vardı. Yaşananı, yaşanacak olanı kumlarda izliyor, havayı koklayarak yürüyordu.

Hurma ağaçlarına yaklaştıkları zaman kabilenin çadırlarını da seçtiler. Bir köpek havladı, kızgın güneşin altında onlara doğru yaklaşmaya çalıştı. Sonra Şeyh göründü. Elini uzattı, "Dostuz." dedi. Galiba başka Türkçe de bilmiyordu. Durmadan gülüyor, eğilip kalkıyor, yine gülüyordu.

Urbanlar çadırlarından başlarını çıkarmışlardı. Develer, hecinler, hattâ cins Arap atları hurmalıkların dibindeydiler.

Bu sefer Şeyh eliyle göğsünü bastırıyor, "Şeyh Kâmil... Haruni..." diye söyleniyordu.

Üsteğmen Eşref, Bedevi Abdülkerim'e seslendi:

"Sor bakalım, İngilizler ne vakit gelmişler buraya? Şimdi neredelermiş?"

Şeyh çadırına doğru götürmek istiyordu onları. Terden sırılsıklam olmuş şu insanlara âdeta acıyordu...

"Dostunuz..."

Çölde Türkçe olarak işitilen tek sesti bu. Güneşten erimiş gibi, sıcaktan uçmuş gibi, havada asılıp kalmış gibi dalgalanıyor, titreşiyordu bu ses.

Ragıp birkaç bedevi kadın da gördü. Siyah birer entari giymişlerdi. Kollarında gümüş bilezikler, ayaklarında bakır halkalar vardı. Başlarına da siyah bez sarmışlardı. Çıplak ayakları çölün sıcaklığını hissetmiyordu. Çöl onların kanlarını tutuşturuyor olmalıydı. Sürmeli gözlerinde şehvetin yakıcı parıltıları geziniyordu. Hele içlerinden bir tanesinin gözleri kadar güzel bir çift göz gördüğünü Ragıp bugüne kadar hatırlamıyordu.

Şeyh Kâmil, Ragıp'ın bakışlarını bir anda yakalamıştı. Ağzını daha geniş yayarak gülüyordu bu sefer. Üstelik bedevi Abdülkerim'e soruyor, Abdülkerim de becerebildiği kadar Türkçeye çeviriyordu.

"Beğenmiş mi Zehra'yı? Amcaoğlu yoktur; bu yüzden istediğiyle evlenebilir. Zehra da beğenmişse bir düğün daha yaparız. Buyursunlar dinlensinler, konuşalım, dostuz."

Üsteğmen Eşref elini tabancasına atıp ilerledi.

Askerler, Şeyh çadırının gölgelik yerine çekildiler. Hasan Çavuş kapının ağzında kaldı. Ragıp'la Üsteğmen, bedevi Abdülkerim'le beraber içeri girdiler.

Yerlere ipek halılar serilmişti, karşıda atlastan bir sedir vardı. Bir köşede çay kaynıyordu. Bir tül perde çadırı ikiye bölmüştü.

Şeyhin yanında kabilenin kadısıyla kasas memuru duruyordu. Bezden bir entari giymişlerdi. Siyah maşlak, agel ve kefiyeleri vardı. Ayaklarında birer meşin halkayla baş parmaklarına tutturdukları yalnız tabanlarını kaplayan bir kösele bulunuyordu.

"Buyur! Dostuz! Biz Türklerden kötülük görmedik. Sular gelsin, hurmalar gelsin..."

Abdülkerim, Şeyh'ten öylesine ürküyordu ki, yüzüne asla ba-

kamıyordu, gözlerini yerden kaldıramıyordu. Galiba titriyordu da. Onun söylediklerini Türkçe'ye çevirmeye çalışırken ürküntüsü büsbütün artıyordu.

"İngilizler ne yapmaya gelmişler, kaç kişiydiler?"

"Yirmi kadar. Sizi gözetleyeceklermiş. Daha ileri gidemediler. Bizden de iki urbanı rehin alıp geri döndüler. Bilemeyiz şimdi neredeler."

"Daha evvel bizim bir birliğimiz çöle açılmıştı. Bir çavuş, sekiz er! Onları gördünüz mü?"

"Görmedik ya seydi!"

"Doğru mu?"

"Doğru!"

Şimdi çadıra kadınlar girmişti, içlerinde Zehra da vardı. Leğen ve ibrik getirmişlerdi. Her ikisini de adeta soymaya başladılar; ayaklarını, yüzlerini yıkadılar havlularla kuruladılar, sonra çekilip gittiler.

Üsteğmenin kendi askerine kana kana su içmeyi yasak ettiği bu çöl ortasında böylesine bol suyu kabilenin nereden sağladığına Ragıp hayret ediyordu.

Artık kendisini bir asker değil, tarih öncesini araştırmaya giden bir seyyah sanmaya başlamıştı. Hele Zehra, o sürmeli gözleriyle bir ceylân gibi baktıkça, Saba Melikesi Belkıs zamanından kalma, yüzyıllar boyunca taptaze yaşamanın sırrına ermiş bir dişi sanıyordu onu...

"Bize on bedevi vereceksin Şeyh!"

"Elbette!"

"Bu akşam yola çıkacağız!"

"Nereye ya seydi?"

"Bilemeyiz. Yalnız bizi arkadan vurmaya kalkışırsan elimden kurtulamazsın!"

"Canımızı yakmazsanız, canınızı yakmayız ya seydi! Lâkin Urban gümüşü de, altını da sever. Çölde yalnız kalanın bir düşmanı güneşse, bir düşmanı da Urban'dır; hiç acımaz, soyar!"

"Sonra o soyulmuşları sen de Urban'ın elinden alırsın, değil mi?"

"Çöl kanunudur; şeyhi olmayan bedevi yaşayamaz. Şeyhin de beslenmesi gerek!"

Kadınlar şimdi de hurma getirmişlerdi; Zehra ise elinde iki bakraç taşıyordu. Birinde deve sütü, diğerinde keçi sütü vardı.

"Urbanlar sadece beyaz hurma yer. Bunlar ise ambere cinsidir.

Misafirlerimiz için saklarız, buyurun! Hele Zehra'nın elindeki deve sütünün tadına doyum olmaz; afiyetle için. Zehra'ya gelince..."

"Ne olmuş Zehra'ya?"

"Arkadaşınızı beğenmişe benzer ya seydi! Kabilemin en nadide çiçeğidir, bakiredir, serbesttir!"

Şeyh'in belinde ince, uzun bir kılıç vardı. Dişleri her bedevi gibi beyazdı. Onun da sakalı seyrekti. İnce parmaklarını oynatıyor, zaman zaman koyu esmer yüzünde gezdiriyordu. Şeyhlerin cömert ve cesur olduğunu göstermek için hem ikramdan çekinmiyor, hem de oynak bakışlarına gölge düşürmemeye çalışıyordu.

"İngilizlerle yakında savaş var değil mi ya seydi?"

"Bilmem!"

"Biz biliriz. Haruniler Türklerden yanadır. Diğer kabileler için bir şey diyemem; içlerinde İngilizleri tutan bulunur. Sizin karınız, anneniz var mı?"

"Annem yok da karım var!"

"Ya arkadaşınızın?"

"Onun da karısı yokmuş da annesi varmış!"

"Ne iyi! Zehra buna sevinecek!"

Bu sefer Üsteğmen Eşref kızdı,

"Şeyh Kâmil," dedi, "bu Zehra lâfını ağzına almasan iyi edersin. Biz buradan uzaklaşınca siz yine bu vahada mı kalacaksınız?"

"Bilinmez, belki gideriz. Yalnız size şunu söyleyeyim, çöl insafsızdır. Çok dikkat etmek gerek, yasalara uymak gerek. Bir Üsteğmen Halet Efendi varmış; bir şeyhin kızı hep peşinden gidermiş. Tutkunmuş Halet Efendi'ye. Bizim Zehra da öyle olursa Urbanlar kolay kolay yaşatmaz!"

Üsteğmen Eşref ayağa kalktı; bir an şeyhin belindeki kılıcıyla kuşağındaki kamasına baktı. Sonra arkalarında durup ellerindeki yelpazelerle kendilerini serinletmeye çalışan iki bedeviyi süzdü. Eğer şu sedire uzanıp biraz dinlenebilse kendisini yeniden dünyaya gelmiş sanırdı. Hemen uyur, rüyasında bir masal da yaşardı. Bir çağlayanın etrafa köpük köpük sular saçtığı bir yerde, geleceğin ümidini değil, gelen ümidin içinde bunca yıldan beri göremediği karısı ve çocuğuyla bir gün, dopdolu bir gün geçirirdi. Bunda şehvetin buruk lezzeti olabileceği gibi, duygunun, hazzın, arzuların da yeri bulunurdu.

Hemen silkindi, üzerindekileri değil, içindekileri atmaya çalıştı,

"Gidiyoruz!" dedi.

"Niçin ya seydi?

"Bu kadarı yeter. Konukseverliğine teşekkür ederim. Yine karşılaşırsak uğrarım."

"Bana adınızı bağışlamadınız ya seydi."

"Eşref! Üsteğmen Eşref!"

"Arkadaşınınki?"

"Subay namzedi Ragıp!"

Dışarıda gün en sıcak anını yaşıyordu. Kumlar kızgın birer tuğlaydı. Belki bu sıcakta yumurta pişerdi, mum bile erirdi. Böyle olduğu halde dört asker yine de dimdik duruyordu; şikâyetsiz, ümitsizliğin içinde ümitli duygularını boğarak, içlerini dışta göstermeyerek bekliyorlardı. Hele Hasan Çavuş; tüfeği elinde, ter buram buram elbiselerinden dışarı fışkırmışken çadırın ağzında bir heykel gibiydi.

"Anadolu'dan geldi bunlar," diye fısıldadı Ragıp. "Anadolu ve çöl! Nereden nereye! Niçin? Çölün hâlâ Anadolu evlâdının emilecek kanına mı ihtiyacı var acaba?"

Şimdi Ragıp daha güçlükle yürümeye başladı. Sendeliyor, ayağını sürüyor, düşmemek için direniyordu. Çadırlarının önüne vardıkları zaman Üsteğmen Eşref,

"Dinle beni" dedi; "birazdan uyur, gece yine yola çıkarız. Bizim bedevi Abdülkerim'le iki askeri alaya göndereceğim. Alay Komutanına raporumu verirler. Yarından itibaren bölük konakladığı yerde kalacak. Sen de şeyhin vereceği on bedeviden beşini yanına alıp takımınla daha ilerilere gideceksin!"

"Nereye kadar?"

"Üç konaktan fazla açılma; sonra geri döner, beni bulursun. Sıkışırsan bana haber gönderirsin. Gerekirse bir mangayı öne sürersin. Hasan Çavuş yanında kalır; hiç değilse biraz oyalanırsın. Yalnız suya dikkat et, arada bir çay içsinler!"

Üsteğmen ayrılınca Ragıp çadırına girdi, yatağına uzandı. Bu sefer derin bir uykuya daldı.

O gece bir konak daha ileriye giderlerken uyurgezer bir hali vardı. Kendini bir türlü toparlayamıyordu. Ertesi gece ise bölükten ayrılıp takımıyla birlikte çölde ilerlerken sorumluluğun ağırlığını taşıyordu.

Ay, çölün karanlığını alıp götürmüştü. Ayak sesleri, dalga sesleri

gibi geliyordu. Bu onun ilk defa kendi kaderiyle birlikte başkalarının da kaderini yüklenişiydi.

Şimdi Feride yerine annesini özlüyordu. Sonra ay gözlerini kamaştırıyor, onu özlediklerinden uzaklaştırıyordu.

Şeyh'in verdiği bedevilerle Türkçe olarak anlaşmasına imkân yoktu. Onlara okulda öğrendiği Arapça'yla sualler soruyordu. Fakat bedeviler bu Arapça'yı pek anlamıyorlardı.

Bilemediği bir yol vardı önlerinde; Kanal acaba daha ne kadar ilerdeydi? Eldeki harita yanlışlarla doluydu.

Sabaha doğru bedevilerden ikisi yere kapandı. Sonra elleriyle ilerisini gösterdiler. Hasan Çavuş koştu, acı acı inledi. Orada bir çift asker pabucu duruyordu. Ve bir ağacın dibinde çırılçıplak, anadan doğmuşcasına çıplak bir adam yatıyordu.

Hasan Çavuş ilk defa duygularını dışarı dökmüştü, belki de ağlıyordu.

Ragıp da koştu, o zaman hayatının en acı, en karanlık anını yaşamaya başladı. Üzerinde hiçbir örtü bulunmayan, bütün uzuvları meydanda olan, sıcak bir külde pişirilmiş gibi simsiyah, ağzından köpükler sızan adamı, Ragıp tanımıştı. Bu genç Sütçü Musa'nın oğlu İsa idi.

"İsa beni tanıdın mı? Çabuk su getirin."

Hasan Çavuş, koparırcasına matarasını çıkardı; evvelâ İsa'nın yüzünü yıkadı, sonra o köpüklü ağıza yavaş yavaş su damlatmaya başladı.

Şu ağaç, hurmalığın dışında, onların çölde rastladıkları ikinci ağaçtı. İsa buraya nasıl, nereden gelmişti?

"İsa söyle, ne oldu sana? Bak yüzüme, gülümse."

Bir çift pabuç hâlâ olduğu yerde duruyordu, İsa'yı soyanlar onu nedense alıp götürmemişlerdi.

"Hasan Çavuş, hemen bir çadır kurup İsa'yı içine taşıyın."

"Faydasız kumandanım, ölecek..."

"Hayır, yaşamalı o."

"Yaralanmış da; hem sırtından. Bir süre aktıktan sonra kanı donup kalmış..."

"Sen nereden biliyorsun?"

"Hep böyle oluyor kumandanım."

Askerler, İsa'nın üzerini örttüler. Ragıp onun başını dizlerine koydu. Hasan Çavuş dimdik ayakta kaldı.

Yine sabahın ayazı başlamıştı, yine çöle bir bulut çöküyordu. Birazdan rüzgâr çıkacak, sonra güneş kumları kavurmaya başlayacaktı.

"İsa, dinle beni. Yaşayacaksın. Biraz dinlen, seni çadıra taşıyacağız, yaralarını temizleyeceğiz, yıkayacağız. Hiç birşeyin kalmayacak..."

Bu sözlere artık Ragıp da inanmıyordu, fakat İsa'nın inanmasını istiyordu.

İsa gözlerini güçlükle açtı, sonunda Ragıp'ı tanıdı... Kuru bir ses çıktı dudaklarından:

"Sen misin Ragıp Ağabey? Ne işin var çölde? Annem, babam nasıl?"

"Hepsi iyiler, selâmları var."

"Yine bakkal mahallede kaçak et kesiyor mu?"

"Bazen... Bulursa."

"Babamın inekleri duruyor mu? O iki ineği benim için saklıyordu, evlenmem için. Askerden dönüşte bir kız alacaklardı bana..."

"Alacaklar, sözlerinden dönmediler İsa."

"Annemle babam demişlerdi ki, senin pabuçlarınla fesini bir sandalyenin üzerine koyup askerden dönünceye kadar kaldırmayacağız. Duruyor mu oldukları yerde Ragıp Ağabey?"

"Duruyor İsa."

Ragıp'ın gözleri yeniden kumların üzerindeki pabuçlara takıldı. Onlar da olduğu yerde duruyordu. Belki de evdekiler gibi bir daha dönmeyecek sahibini boş yere bekleyeceklerdi. Sanki İsa'yı soyanlar, İstanbul'daki pabuçlarını biliyormuş gibi çölde de bir hatıra bırakmak istemişlerdi.

İsa büsbütün tükenmek üzereydi şimdi. Bir mum gibi sönüyordu. Adeta titriyordu. Çok güçlükle konuşabiliyordu.

"İngiliz'lerle çarpıştık Ragıp Ağabey. Çok kalabalıktılar. Altlarında kısrakları vardı. Tüfekleri alev kusuyordu. Aniden bastırdılar bizi. Arkadaşların hepsi öldü. Çavuş da öldü. Nasılsa ben kurtuldum. Günlerce yürüdüm, bilmeden yürüdüm. Bu ağacın dibinde kendimden geçtim. Bedeviler soydu beni, neyim varsa alıp götürdüler. Tüfeğimi, anamın göğsüme yerleştirdiği Kur'an'ımı bile. Hakkını helâl et Ragıp Ağabey..."

İsa'nın başı kaydı, Ragıp düzeltmeye çalıştı, söyleyecek söz aradı, bulamadı. Dudaklarından çıkacak her kelimeyi çölün eriteceğini sanıyordu.

Hasan Çavuş matarasında kalan son suyla İsa'nın şakaklarını oğuyor ve bir dua mırıldanıyordu.

"Kim o bedeviler? Hangi kabileden?"

İsa, bu suali işitmedi, yine gözlerini açtı ve yine güçlükle fısıldadı:

"Annemle babam öldüğümü duymasınlar. Beklesinler beni; sandalyenin üzerinde duran pabuçlarımla fesime bakıp beklesinler, umsunlar hep. Böylesi daha iyi değil mi Ragıp Ağabey?"

Sonra İsa çırpındı ve bir daha gözlerini açmamak üzere kapadı. Ragıp, "Hayır..." diye bağırıyordu. Hasan Çavuş ise kumları kazıyordu; İsa'ya bir mezar yapmak için.

Nitekim onu, çöldeki pabuçlarıyla beraber gömdüler. Bir kuru dal bile dikemediler başına. Yalnız çadırlarını kurup bütün gün orada kaldılar.

Gece olunca bir bedeviyle iki asker Üsteğmen'e haber vermek için geri dönerlerken, onlar da batıya doğru ilerlemeye başladılar...

İşte Ragıp artık inanmıştı; çölde de bir düzen vardı; elbette bunun bir yasası olmalıydı. Ölmemek için öldürmenin, yaşamak için yaşatmamanın bir yasa olup olmadığını burada, şu kum deryası içinde bulup çıkartmak istiyordu.

Böylece ayak sesleri ve yıldızlar arasında bir gece daha geçti. İki konak geride Üsteğmen Eşref'i, bir konak geride de İsa'yı bırakmışlardı.

Yine sabah oluyordu; bedeviler etrafa bakmıyorlar, yerleri kokluyorlardı. Sabahın sisi çöle daha koyu çökmüştü.

Hasan Çavuş yanına sokuldu,

"Bedeviler burada kalmamızı ister galiba kumandanım." dedi.

"Su buldular mı?"

"Hayır kumandanım!"

"Nasıl konaklayacağız? Burada bir ağaç bile yok!"

"Sen bilirsin kumandanım!"

"Gözcü çıkar, üç kişilik bir keşif kolu gönder; fazla uzağa gitmesinler."

Hemen Ragıp'ın çadırını kurdular. İçine girdi. Üşüyordu şimdi.

Yine de birilerine mektup yazmak istiyordu. Bu belki de korunmak ihtiyacından ileri geliyordu.

Hasan Çavuş ona çay ve zeytinle biraz peksimet getirdiği zaman adeta sevindi,

"Gitme." dedi.

"Buyur Kumandanım!"

"Seninle biraz konuşmak istiyorum."

"Ben sizinle konuşmasını beceremem ki Kumandanım!"

Üsteğmen haklıydı; o da bunca zaman konuşamamanın acısını çekmişti. Hâlbuki Ragıp, birkaç cümleye bile razıydı. Geçmişten ufak bir hatıra, geleceğe nasıl bakılması gerekeceği, sahifeleri devrilmiş bir kitaptan bir satırın anlamını tartışmak ona yetecekti. Bunlar olmasa bile, birisi ona masal söylese yine avunurdu. Çocukları avutmak, uyutmak için söylenen masallardan farkı olmayabilirdi bu masalın.

"Kahvaltınızı yaptıktan sonra uyuyup dinlenin Kumandanım!"

"Düşman nerede? Kim kimi gözlüyor? İngilizler hâlâ Kanalın batısında mı? Nereden öğreneceğiz bunları? Uyumakla işler hallolmuyor Hasan Çavuş?"

"Sabretmek gerek Kumandanım!"

"Nasıl sabredelim, kime karşı sabredelim? Bizim savaşımız çölle mi, düşmanla mı?"

Bağırıyordu; kendi de sabretmenin gerektiğini düşündüğü halde şimdi buna inanmamak istiyordu.

Hasan Çavuş hâlâ bir heykel gibi duruyordu karşısında; ancak kıpırdarsa onun canlı olduğunu anlayacaktı.

Aceleyle kahvaltısını yaptı; artık Hasan Çavuş'un yanında kalmasını istemiyordu. Hasan Çavuş dışarı çıkarken Ragıp çadırın aralığından baktı. Karşıda kocaman bir kum tepesi duruyordu. Her taraf sessizdi. Askerler de çadırlarına çekilmişlerdi, bedeviler görünürlerde yoktu.

Çölün sabahki ayazı kaybolmuştu. Hava gittikçe boğucu bir hâl alıyordu. Sıcak çok erken çöküyordu.

Ürktü ve yatağına uzandı. Uyuyamayacaktı; gömleğini, hattâ fanilasını bile çıkardı; yine de terliyordu. Başını soğuk bir suya sokmak istedi. Çölde bunu sağlamanın imkânı yoktu; o zaman gecenin özlemini çekti. Gece ne de olsa serin oluyordu, gece rutubet getiriyor-

du. Arap, "Ya leyli..." derdi. Demek çölde gece hep özlenirdi. Biraz dalar gibi oldu, sonra kamçı yemişçesine bir acı duyarak uyandı. Ter, yatağa bile geçmişti. Sendeleyerek çadırın kapısına doğru yürüdü, dışarıya doğru baktı. Güneşi, o kavurucu güneşi göremedi. Gök gri bir renk almıştı, top top bulutlar geziniyordu, kumlara gölgeler düşmüştü. Bir de Hasan Çavuş çadırın önünde duruyordu.

"Ne istiyorsun Hasan Çavuş? Yağmur yağacak değil mi? Serinleyeceğiz!"

"Hayır Kumandanım; fırtına kopacak! Yerinizden kalkmayınız, yüzükoyun yatın, gözlerinizi kapatın! Size haber vermeye geldim. Sizi yalnız bırakmam Kumandanım!"

"Bedeviler nerede?"

"Şimdilik burada!"

Bulutlar gittikçe büyüyor ve çoğalıyordu. Kumlardaki gölgeler siyahımsı bir renk alıyordu. Bu kadar bulut, bu kadar kısa bir zamanda böylesine bir araya nasıl yığılmıştı; anlamanın imkânı yoktu.

Havada bir ıslık sesi duyunca farkında olmadan yere uzandı. Çadırın kapısı sallanmaya başladı. Bir kum yığını hücum etti içeriye. Adeta yağmur yağıyordu; kum yağmuru. Etraf tamamen kararadı, sanki birden gece oldu.

Ragıp yerinden uçacağını, kumlarla beraber savrulacağını sandı. Sonra kumlarla çevrili bir mezarın içine gömüldü.

Gözlerini farkında olmadan elleriyle kapamıştı, üzerinde bir ağırlık vardı; onu olduğu yere bastırıyor, uçmasını önlüyordu.

Çadırın iplerinin koptuğunu anlıyordu. Rüzgârın durmadan şiddetlenen ıslığı bir ok gibi beynine, hattâ kalbinin üzerine saplanıyordu.

Tabiat kudurmuştu; aman dinlemiyor, insaf bilmiyordu. Sanki bir el kumları alıyor, başka yerlere serpiyor, sonra oradan kaldırıp kova kova üzerine döküyordu.

Ragıp boğulacağını anlıyordu. Üzerindeki ağırlık olmasa biraz soluk alabilmek için yerinden kıpırdayacaktı.

"Kıpırdama Kumandanım, gözlerini sakın açma Kumandanım!"

Bu, Hasan Çavuş'un sesiydi. Rüzgârın ıslığıyla birlikle kulaklarına çarpıyor, okşuyordu onu.

Yalnız rüzgâr değil, kurtlar, tarih öncesi canavarlar da dolaşıyordu

sanki etrafta. Öyle bir uğultu, öyle bir haykırıştı ki bu, ellerini gözlerinden çekip kulaklarını tıkamak istiyordu.

Sonra nasıl oldu bilinemez, canavar haykırışları, rüzgârın amansız ıslığı yavaş yavaş uzaklaşmaya başladı. Bir an uykuya daldığını sandı. Rüya görüyordu adeta; yeşil yeşil otların dalgalandığı, mavi mavi denizin sahile uzandığı bir yerdeydi.

Bunun gerçek olup olmadığını anlayabilmek için gözlerini açmaya çalıştı, başaramadı. Göremiyordu, seçemiyordu... Sadece şekiller vardı etrafta, koyu gölgeler içinde kaybolan şekiller...

Elini uzattı, etrafını yokladı. Her taraf kumdu. Birisi onu bu kum çukurundan tutup çıkarmaya çalışıyordu.

"Geçmiş olsun Kumandanım, acele etme Kumandanım. Şimdi biraz tükür Kumandanım."

Tükürdü, ağzından sadece kum döküldü. Kulakları da, burnu da kum doluydu. Bunu, ellerini yüzünde gezdirdikçe, anlıyordu. Başka bir el de gözlerinde dolaşıyordu, kirpiklerini siliyordu. Sonra birkaç damla su kirpiklerinden aşağı doğru kaymaya, başladı.

Yüzünü ıslatıyorlardı, ağzını çalkalıyorlardı. Hattâ omuz başlarını oğuyorlardı.

O zaman ayılır gibi oldu, ayakta durmaya çalıştı ve gördü. Karşısında Hasan Çavuş vardı, ona gülümseyerek bakıyordu. Evet, Hasan Çavuş ilk defa gülümsüyordu.

"Emir verirseniz Kumandanım; bir kısım asker silâhları temizlerken, diğerleri kaybolan çadırları, hayvanları, beylik eşyaları arasın..."

"Sen miydin benim üzerimdeki Hasan Çavuş?"

"Evet Kumandanım. Bağışlayın Kumandanım Fırtına size zarar vermesin diye böyle yaptım Kumandanım."

"Niye gülümsüyordun demincek?"

"Kurtuldunuz da, yaşıyorsunuz da onun için..."

"Sana birşey olmadı mı?"

"Bana ne olur ki Kumandanım? Allah büyüktür."

Sonra Hasan Çavuş sekerek uzaklaştı, iki askerle birlikte Ragıp için yeni bir çadır kurmaya başladı. O zaman Ragıp karşıdaki kum tepesinin kaybolmuş olduğunu gördü.

Çöl yine kavruluyordu. Güneş hızını alabilmek için kumlara olanca ağırlığıyla yaslanmıştı.

* * *

Eline bir ip alıp çölün enini, boyunu ölçmek istiyordu. Bu düşüncesine kendisi de gülüyordu. Belki de bu gülüş, akşamın serinliği etrafa yayılmaya başladığı için de olabilirdi.

Hasan Çavuş, "Bedeviler kaçmış." dediği zaman bir süre yine güldü. Sonra kaşları çatıldı, farkında olmadan yumruklarını sıktı,

"Ne yapacağız şimdi?" diye sordu.

"Beni cezalandırın Kumandanım."

"Cezalandırmak mı? Seni kırbaçlatsam yeridir. Hani akıllıydın, hani her iş elinden gelirdi? Niye gözlerini dört açmadın? Şimdi bize kim yol gösterecek?"

"Öyleyse beni kırbaçlatın Kumandanım."

"Geri döneceğimizi mi sanıyorsun? Görevimizi yarıda mı bırakacağız? Olmaz! Verilen emri yerine getireceğiz; ileri gideceğiz."

Bağırıyordu, o kendine has mantığı bir anda sönmüş, uyuşuk hisleri şahlanmıştı. Artık sıcağı da, fırtınayı da unutmuştu. Önünde sadece çöl, arkasında ise ondan haber bekleyen bir bölük vardı. Bu kadar yolu, bunca çileyi çölde kaybolmak için mi çekmişti?

"Nasıl oldu bu? Bedevileri neden kaçırdınız?"

"Fırtınadan yararlanmışlar. Bütün gün arattım, buluruz diye size söylememiştim."

"İki türlü suçlusun. İki türlü cezalanacaksın. Bana vaktinde haber verseydin, peşlerinden koşardım onların muhakkak bulurdum."

Elbette bu lâfına kendisi de inanmıyordu. Çölde yalnız başına adım bile atamazdı.

"Sen bize yol göstereceksin?" diye bağırdı.

"Nasıl yaparım Kumandanım? Ben çölde yol bulabilemem Kumandanım."

Hasan Çavuş'un gözlerinden iki damla yaş süzüldü. Yine de dimdik duruyordu. Yalnız boğaz kemiği inip kalkıyordu.

"Söyle, bize yol göstereceksin değil mi?"

"Başüstüne Kumandanım. Takıma yol göstereceğim Kumandanım..."

"Hemen git buradan, takım hazırlansın, yola çıkıyoruz."

Öyle de yaptı; gökte yıldızlar parlarken dörder kişilik sıralar halinde yola koyuldular.

Sanki İstanbul'daki Ragıp değildi o, eskisi gitmiş, bambaşka bir insan belirmişti... Bu yeni insan, bir evvelkine durmamacasına yumruk sallıyordu, kovuyordu, onun mantığına tahammülü yoktu artık.

"Gideceksin, göreceksin, döneceksin." diyordu yeni Ragıp. "Çöl seni yenemeyecek, sadece çöl değil, kimse seni yenemeyecek... Savaşacaksın, ölmeyeceksin, Feride'yle evleneceksin, çocukların da olacak..."

Ayakları başka türlü basıyordu kumlara. Hiç yorgunluk hissetmiyordu kendinde. Bütün gece, hattâ bütün gün mola vermeden yürüyeceğine inanıyordu...

Önünden giden Hasan Çavuş'u sırtından görüyordu, oraya yıldızların ışığı düşmüştü. Yalnız Hasan Çavuş'un boynu eğikti, hattâ, sırtı bile biraz kamburlaşmıştı.

Artık Hasan Çavuş'u sevmiyordu, hattâ hiç kimseyi sevmiyordu. Ne annesini, ne Feride'yi, ne Ahmet'i, ne manavı, ne de sütçüyü... Yine de bir tutkusu vardı; kumlarda kıpırdayan özgürlüğün tutkusuydu bu.

İşte Musa'nın yüz yıllar boyunca kum fırtınalarının bile silip götüremediği ayak izlerini görüyordu. Mutluluğun başlangıcının mutsuzluk olduğuna inanıyordu.

"Yenilmeyeceğim Hasan Çavuş... Yenilmeyeceğim... Bunu aklına sok..."

Hasan Çavuş cevap vermiyordu. Sanki sağır ve dilsizdi gölgesi kumlara düşmüştü, adeta yerleri kokluyordu. Ragıp ise yeniden bağırıyordu,

"Cevap versene bana, yenilmeyeceğim diyorum sana, sen de yenilmeyeceksin."

"Yenilmeyeceksiniz Kumandanım."

"Ya sen?"

"Emredersiniz Kumandanım, ben de yenilmeyeceğim."

Gökte ay büsbütün şaha kalkmıştı. Ayaklar kumlara gömülüyordu. Yıldızlar önlerindeydi ve onlar yürüyordu.

Birkaç moladan sonra gün ışımaya başlayınca Hasan Çavuş durdu,

"Gitmesek iyi olur Kumandanım." dedi.

"Niçin? Su mu buldun buralarda?"

"Değil, başka bir koku geliyor burnuma."

Hasan Çavuş, daha fazla konuşmadı. Ragıp da anladı. "Takım yat..." diye bağırdı. Havada bir kurşun vınladı. Ölmek, ya da öldürmekle karşı karşıyaydılar artık.

İleride, kumlarda sürünen bir insan görünce yanındaki askerin tüfeğini kaptı, tetiği çekip ateş etti.

"Vurdun Kumandanım, sen meğerse keskin nişancıymışsın Kumandanım."

Bu onun ilk attığı kurşun, ilk öldürdüğü insandı. Adam öldürebiliyordu demek!

Kusmak geldi içinden, yer yer kırmızıya boyanan şu kumlar üzerine midesinin değil, insanlığın isyanını boşaltmak istiyordu.

Fakat kurşun sesleri sıklaştıkça, çölün sıcaklığına barut kokuları yayıldıkça bu isyanını da unuttu, öyle ki, geçmiş, en sevdiği insanlar, özel endişeleri, ümitsizlikleri, hepsi silinmeye, hattâ bir daha geri dönmeyeceklermiş gibi uzaklaşmaya başladı.

Şimdi gördüğü, karşılarında kendilerini kuşatmaya çalışan İngilizler ve yavaş yavaş eriyip kaybolan askerleriydi.

Havanın sıcaklığını unuttuğu gibi, merhamet ne demektir, bunu bile kafasından çıkarıp atmıştı. Vuracaktı, ne olursa olsun takımını buradan kurtaracaktı; ölmeyecek, öldürecekti. Bunun için durmadan tetiğini çekiyordu bunun için durmadan emirler veriyordu. Bu emirler yerinde miydi, kendilerine ne dereceye kadar yararı dokunuyordu; araştırmasına imkân yoktu.

Gördüğü ne kum, ne tepelerine dikilen güneş, ne de önünde sonsuz gibi duran ufuktu. O sadece İngilizleri görüyordu, daha doğrusu düşman diye belleneni izliyordu. Bir de dudaklarında bir kuruluk, bir gerileme vardı. Bunu zaman zaman hissediyor, bir an geliyor unutur gibi oluyordu...

"Ateş! İkinci manga sağa kay!"

Bağırıyordu, hattâ askerlere isimleriyle sesleniyordu.

"Sivaslı Ali! Samsun'lu Rüstem'i destekle!"

Bir de Hasan Çavuş'u görüyordu. Hasan Çavuş ardına sindiği kum birikintisinden başını kaldırmış, göğsünü ileri doğru uzatmıştı.

"Ne yapıyorsun? Yat aşağıya!"

Hasan Çavuş, Ragıp'ın bağırışını duymuyordu sanki; eline bombasını almıştı, düşmana doğru sürünüyordu. Nitekim yaklaştı da; kurşunlar sağından solundan vınlıyarak geçerken bombasını fırlattı.

Evvelâ bir sessizlik oldu; derin bir kuyuya gömülüyormuş gibi havada bir boşalma hissedildi, sonra şiddetli bir gürültü duyuldu. O zaman Ragıp yeniden bağırdı:

"Süngü tak! Marş!"

"Allah Allah!" sesleri çölü kapladı. Şu bir avuç asker, gözünü bile kırpmadan çölün bayıltıcı sıcağına aldırmadan ileri atıldı.

Yerinden fırlayıp Ragıp'ın ayaklarına yapışan Hasan Çavuş şimdi yalvarıyordu,

"Sen önden gitme Kumandanım! Yetmez mi? Kal geride; ben hemen askerin önüne geçerim! Hasan Çavuş ne güne durur?"

Hasan Çavuş'u dinlemedi bile; o da koştu, tabancasını ateşledi, bu kanlı çatışmanın içine daldı.

Feryatlar ve iniltiler duyuyordu; dövünenler vardı etrafında;

"Rizeli de gitti! Keşanlı da rahmete kavuştu! Konyalı da gözlerini kapadı!"

Ve bir an geldi ki çöl, eski sessizliğine, tabiatın aşıladığı sinsi sessizliğine kavuştu. Hiç bir şey olmamış gibi, kumların emdiği kan sadece bir boyaymış gibi, şurada bir daha gözlerini açmamacasına yatanlar analarını, eşlerini, sevgililerin bekledikleri değilmişçesine güneş kumlara çöktükçe çöktü.

Yaralılar "Su!" diye bağırıyordu. Ayakta duranlar önlerinde kıvranan yenik İngiliz askerlerine acıyarak bakıyordu.

"Ne emrediyorsunuz Kumandanım?"

"Yaralılarımızı sarın, şehitlerimizi gömün! Ve su!"

"Su mu Kumandanım?"

"Herkes istediği kadar içsin!"

"Sonra suyumuz kalmazsa Kumandanım?"

Ragıp Hasan Çavuş'un sorusuna cevap bile vermedi; çatlamış dudaklarına matarasını dikti. Sıcak su ağzının içinde dolaşırken bile ona buz gibi geliyordu.

"Sen de iç Hasan Çavuş!"

"Ben susamam ki Kumandanım!"

"İnsanlar susar! Her şeye susar Hasan Çavuş! Suyunu bana saklıyorsan onun bir yudumunu bile içmem; bunu böyle bilesin!"

"Aslan gibisin Kumandanım!"

"Şimdi yaralı İngilizlerin de yarasını saracaksınız. Sağ kalanlardan bize iki tutsak yeter. Diğerlerini geldikleri yere göndereceksiniz!

Onların hiç birisinin bizim İsa gibi bedeviler tarafından soyulmasını, güneş çarpıp yerlere serilmelerini istemem! Anlıyor musun Hasan Çavuş?"

Hasan Çavuş belki de bu sefer anlayamıyordu. Ragıp'ın, "Hemen çadırları kurdurt, burada konaklıyoruz!..." demesine bile cevap veremiyordu. Ama artık inanıyordu ki, karşısındaki şu adam, düşündüğünden de iyi çıkmıştı. Onu her geçen gün daha fazla sevmeye başlamıştı.

Çadırına çekilip günün batmasını beklerken kendini ölçmeye çalıştı. Artık hisleri ve davranışları tek çizgi üzerinde gitmiyordu; dalgalı bir deniz gibiydi onlar, zaman zaman iniyor, zaman zaman yükseliyordu...

Bağırabiliyor, Hasan Çavuş'u bile hırpalıyordu. Kahvede "Tın" diye ses çıkartan sustalıya karşı davranışının çok üstündeydi şimdi. Kurşunlar vınlarken bile şaşırmamış, vurmuş, öldürmüştü. Bu an onun dönüm noktası olmuştu. Anlamıştı ki, çölde esaslı İngiliz birlikleri yoktu; müfrezeler halinde keşfe çıkıyorlardı. Şimdi geri dönmesi gerekti. Hâlbuki bedeviler kaçmıştı; yolunu bulması çok şüpheliydi. Sorumluluk omuzlarına altından kalkamayacağı kadar ağır bir yük gibi çökmüştü.

Şu sıcak olmasa, susuzluk damağından vücudunun her yerine böylesine yayılmasa daha olumlu düşüneceğini sanıyordu. Bir de yalnızlık! Yalnızlık bir kurşun gibi kalbini deliyor, oynuyordu. Tekrar çarpışmaya, kum fırtınasına bile razıydı.

İşte bir türlü uyuyamıyordu. Daldıkça bir denizde boğulacak gibi oluyor, silkiniyor, çırpınıyordu.

Gördüğü kum, kum ve yine kumdu! Sonra güneş, sıcak ve ter! Kumla konuşmak kabil olsa, karşısına alıp konuşacak, ona buralardan kaç kişinin geçtiğini, bedevi aşkının nasıl olduğunu, akşamın ya da sabahın hafif serinliği altında kaç kişinin seviştiğini soracaktı.

Hasan Çavuş içeri girince, silkindi,

"Ne istiyorsun?" diye sordu.

Hasan Çavuş tere ve kana bulanmıştı; hiç uyumadığı, bir an dahi dinlenmediği belli oluyordu. Adeta olduğu yerde sallanıyordu.

"Kumandanım! Beni bağışla; ben takımımı ne ileri götürebilirim, ne de geri! Nerede bulunduğumuzu bile bilemem. Bakarım, araştırı-

rım; ne arkamız geldiğimiz yer, ne önümüz gideceğimiz yer! Kaybolduk Kumandanım!"

Ragıp, Hasan Çavuş'un bu sözlerini duymuyordu sanki. Sadece onu seyrediyordu. Derileri çatlamış bir yüz, ışıltısını söndürmüş gözler, inancını, gücünü yitirmemek için çırpınan bir insan duruyordu karşısında.

"Dinle beni; sen Tanrı'nın sana verdiklerini hiç çekinmeden harcayan bir insansın!"

"Nasıl Kumandanım?"

"Ne aldın da böylesine vermeye çalışıyorsun?"

"Mangalar dinlenmeye çekildi, yaralılar sarıldı, ölüler gömüldü, düşmanın silâhları toplandı, emirleriniz üzerine hepsi geri gönderildi. İleriye gözcü çıkarıldı. Şimdi düşmandan aldığımız biraz suyumuzla erzakımız da var. Daha ne yapayım Kumandanım?"

"Onları aç mı geri gönderdin?"

"Ellerine bir silâhla su ve erzak da verdim. Sizin dediğiniz gibi çölde eriyip gitmesinler, güçsüz kalıp bedeviler soymasınlar diye."

"İki esir ne diyor?"

"Dilinden anlayan yok Kumandanım!"

"Öyleyse bu gece geri dönüyoruz. Ben yol göstereceğim size. Yoksa pes edeceğimizi, kadere boyun eğeceğimizi mi sanıyorsun? Ölmedik daha, ölmeyeceğiz de!"

Hasan Çavuş sendeleyerek, hattâ güçlükle geri döndü. Yıkılmamak için büyük bir çaba harcadığı, sadece kendi imanına sarıldığı anlaşılıyordu.

Ragıp,

"Dur!" diye bağırdı.

"Buyur Kumandanım!"

"Yaralısın sen!"

"Biraz! Ne çıkar bundan? Çok kimse yaralandı!"

"Ama sen bu sıcağın altında ayakta dolaşıyorsun! Korkarım yaranı bile sardırmadın! Demincekki soruma cevap ver! Niçin Tanrı'nın sana verdiklerini hiç çekinmeden tüketmeye çalışıyorsun?"

"Kusurum ne Kumandanım?"

"Neden kum fırtınasında beni korumak için üzerime kapandın, neden boy hedefi göstererek düşmana bomba fırlattın, niçin yaralı olduğun halde şu sıcağın altında hâlâ dolaşıyorsun? Daha sayayım

mı? Bıktım, usandım senden! Senden başka bu takımda insan yok mu?"

"Var! Hepsi de görevlerini yapıyorlar. Siz ise bana güveniyor, bana emir veriyorsunuz. Ben ölürüm de geri dönmem. Bilirim üzdüm sizi. Meraklanmayın, yolu da bulacağım, takımımı bölüğüme götüreceğim. Böyle istemiyor muydunuz Kumandanım?"

Ragıp doğruldu, alnındaki terleri sildi; bir kardeşiyle karşılaşmış gibi gülümsedi:

"Yat." dedi.

"Nereye Kumandanım?"

"Benim yatağıma! Dinlen! Yaranı temizleyeceğim. Burada uyuyacaksın. Senin yerine ben askere göz kulak olacağım."

"Olabilemez Kumandanım!"

"Emrediyoruz sana; uzan şuraya! Çırpınma! Yetmez mi? Yalnız sen değilsin nöbette! Bakışların yine eskisi gibi pırıl pırıl oluncaya kadar uyuyacaksın."

Kolundan tuttu, çekti; Hasan Çavuş bir an sallandı, sonra olduğu gibi yatağa yığıldı. Sadece soluyordu, sadece dudaklarına bir gülümseme yayılıyordu...

Omuzunu bir kurşun sıyırıp geçmişti ve Ragıp ömründe ilk defa bir yara temizliyor, bir yara sarıyordu.

Onun bu çabası belki de çölün boşluğu içinde var olduğunu kendisine inandırması içindi. Böylece uyumadan oturdu, Hasan Çavuş'u seyretti ve düşündü. Ümitsizliğin yıkılmaktan öte bir etkisi olmadığını şimdi daha iyi anlıyordu.

Henüz işin basındaydılar. Cemal Paşa boş yere Filistin'e gelmemişti. Şam sokaklarında askerler, kıtalarına gitmek için boş yere acele etmiyordu. Önlerinde Kanal vardı; ne olursa olsun oradakiler verilmiş bir sözü tutacaklar, Süveyş'e saldıracaklardı.

Şimdi bir an evvel gecenin olmasını istiyordu. Zaten hep gece olmasını istemişti. O zaman yıldızlara baka baka geri dönecekti. Hangi yıldızlardı bunlar? Binlercesinin içinden hangisi bölüğünün olduğu yeri gösterecekti? Bilemiyordu. Kumlardaki ayak izlerini gözlerinin görmesine, çölün her an değişen kokusunu burnunun almasına imkân yoktu.

Yalnızlık yine çöktü üzerine, ezmeye başladı onu, boğmaya çalıştı, isyan etti; kendine seslendi, kendisine bağırdı. Geçmiş günler

bile avunmasına yetmiyordu. Ne Feride'nin aşı boyalı eve gelişi, ne annesinin çamaşırdan çatlamış elleri, ne Musa Ağa'nın süt sağışı yeterliydi. O anda âdeta toplumdan kopmuş gibiydi. Sanki birisi onu yakalamış, havaya kaldırmış, çölün ortasına bırakıvermişti.

Gözü Hasan Çavuş'a takıldı; okşamak geldi içinden. Daha doğrusu Hasan Çavuş'a sığınmanın yalnızlıktan kurtulmak olacağına inandı. Mendilini ıslattı; Hasan Çavuş'un alnını, yanaklarını silmeye başladı. Görüyordu, Hasan Çavuş derin bir uykuya daldığı halde hiç de mutlu değildi. Onu üzen belki de ne çölde kayboluşları, ne omuzundaki yarası, ne dinmeyen yorgunluğuydu; sadece kumandanının yatağına yatmış olmasıydı.

İçeriye bir nöbetçi girince âdeta irkildi. Hoşlanmamıştı, sanki suçüstü yakalanmıştı.

"Kumandanım! Bir bedevi kızı sizinle konuşmak ister..."

Toparlanmaya vakit kalmadı. Karşısında Zehra'nın durduğunu görünce şaşırdı.

Zehra'nın ayakları yine çıplaktı. Kavrulmuş teninden hayat fışkırıyordu, gözleri ise insanı delip geçiyordu. Sadece, "Ya bek!" diyordu. Onun bilip bileceği Türkçe bu kadardı zaten!

"Ne istiyorsun? Neden, niçin geldin? Nasıl buldun bizi?"

Kız gülüyordu, baygın baygın gülüyordu. Belki de sarılmak, başını Ragıp'ın göğsüne yaslamak istiyordu.

Bir ayna çıkardı koynundan Ragıp'a uzattı. Ragıp, o aynada uzamış sakallarını, çatlak dudaklarını, sönük gözlerini gördü.

"Çok çirkinim değil mi? Maksadın ne? Yoksa bana mı kaçtın? Şeyh'in dediklerini unuttun mu? Bir erkeğin arkasından nikâhsız giden bir kızı bedeviler yaşatmazmış!"

Ne konuşursa konuşsun cevap alamıyordu. Şimdi Zehra diz çökmüş, elindeki aynayı kendisine çevirmiş, saçlarını, kalın etli dudaklarını, hattâ kulaklarındaki küpelerini seyrediyordu. Arada bir de soluyordu. Her soluyuşta iri göğüsleri kıpırdıyor, bakışlarını şehvet bürüyordu.

Ragıp nöbetçiye,

"Götür bu kızı" dedi.

Sonra Zehra'nın direttiğini görünce,

"Sen git, kız kalsın" diye ilâve etti.

Şimdi şurada Hasan Çavuş uyuyordu, onlar ise karşılıklı birbirlerine bakışıyorlardı.

"Dinle beni, sana el sürmek istemem. Bu hiç işime gelmez. Hemen dön kabilene. Canına kıymasınlar; yazık olur sonra sana. Hem benim bekleyenim var. Söz verdik birbirimize; savaştan sonra onu muhakkak bulup evleneceğim! Anlıyorsun değil mi?"

Belki Zehra bu sözlerden bir mânâ çıkartabiliyordu. Ama ne olursa olsun o kararını vermişe benziyordu. Vuslat istiyordu; bunca yıl çölün kanını tutuşturan sıcaklığına dayanmıştı. Şimdi karşısına gönlünce bir erkek çıkınca, artık vuslatın kaçınılmaz olduğunu anlamıştı...

Nitekim Ragıp'ın elini yakalamıştı; onu nikâhtan sonra bedevi kızlarının yaptıkları gibi binbir nazla arkasından koşturacak, sonra çölün bir köşesinde yorulmuşçasına kumlara uzanıp teslim olacaktı...

"Olmaz Zehra! Bırak elimi! Burada yalnız değiliz... Ayrıca benim bir görevim de var; sonu ne olur bilmem ama savaşacağız! Bunun için geri dönmem gerek! Bölüğümü bulmam gerek. Hiç oyalanmaya vaktim yok!"

Farkında olmadan Zehra'yı itti. Kızın elindeki ayna düştü, portatif masanın ayağına çarptı, parçalandı. Sadece ayna parçalanmadı, Zehra'nın dünyası da dağıldı. Kız, bir feryat kopardı, sonra ayna kırıklarını toplamaya çalıştı, ayna parçalarının yarısı elindeyken ümitsiz bakışlarla Ragıp'ı süzdü. Avucunu kapatmıştı, parmaklarının arasından kan sızıyordu:

"Ya bek!"

Hasan Çavuş uyanmıştı, hiç bir şey anlayamadan onlara bakıyordu. Ragıp ise bu sefer dilinin döndüğü kadar Arapça söylüyordu:

"Yazık sana Zehra! Bak ellerin de kanamış! Kabilene dönmeye korkuyorsun değil mi?"

"Ya bek!"

"Yanımızda mı kalmak istiyorsun?"

Kız, "Evet" dercesine başını salladı. Bu bir teslim oluş, bu bir kadere boyun eğişti. Nerede olduklarını bilemeyen, geleceği gerektiği gibi bir türlü kestiremeyen şu insanların yanında sırf tutku peşinde koşan, tutuşan kanına avuç avuç soğuk su serpmek isteyen Zehra'nın davranışı ne kadar çelişki halindeydi.

Hayat buydu işte. Ragıp'ın göremediği, bilemediği, sezemediği daha binlerce çelişki vardı dünya yüzünde. Toprağın altındaki kurtlar gibi kaynaşıyordu insanlar. Zehra'nın aynasıyla beraber dünyası ne kadar parçalanmışsa, şu takımdaki askerlerin iç dünyaları da öylesine parçalanmıştı.

"Senden bir dileğim var Zehra; madem gitmek istemiyorsun, bize yol göster, bizi bölüğümüze ulaştır. Bölüğü bulamazsan Birüssebi'ye götür. Sana teşekkür ederim, seni asla unutmam. Ama benden başka bir şey isteme."

Zehra bir kenara büzüldü, Hasan Çavuş yatağından doğruldu, Ragıp kumların üzerine oturdu ve böylece akşamı beklediler.

* * *

Uykusuz geçen bir günden sonra geriye dönüş yine de dinlendirici, yine de inandırıcıydı.

Sanki ayaklarının altında kumlar yoktu; hiç birisi kumlara batıp çıkmıyordu. Hava İstanbul'un meltemi gibi ılıktı. Gökteki yıldızlar başka türlü parlıyordu, burunlarına nemli bir koku çarpıyordu.

Ragıp eliyle gösterip,

"Bu tarafa doğru yürüyeceğiz." diyordu.

Zehra başka yönü işaret ediyordu. Demek ki şu kız olmasa, yalnız başlarına kalsalar, yollarını şaşırırlar, çölde kaybolup giderlerdi. Yine de Ragıp şüpheleniyor, inanamıyor,

"Acaba, diyordu, acaba?"

Ertesi sabah gün tekrar yüzünü gösterirken Ragıp bütün gece hiç sızlanmadan, hattâ zaman zaman neşelenip sekercesine yürüyen Zehra'da bir duraklama, yeniden bir çöküntü hissetti.

Güneşe tapanlar gibiydi kız, güneşin önünde secde etmek isteyenler, ondan yardım umanlar gibiydi kız.

Şimdi de dizlerinin üzerine çökmüştü, hattâ kulağını kumlara dayamıştı. Ölüm fermanını dinleyen, celladını bekleyen bir mahkûma benziyordu o anda.

Üzüntüyle baktı Ragıp'ın yüzüne, yine,

"Ya bek!..." dedi.

Bu sözde bir çırpınıştan ziyade, bir boyun eğmişlik gizliydi.

Bütün takım durmuştu. Hasan Çavuş sendelememeye çalışarak Ragıp'ın karşısındaydı. Ragıp ise durmadan Zehra'yı gözlüyordu.

Bu sefer kız parmağıyla doğuyu gösteriyordu. Gelenler vardı; bu gelenler dost muydu, düşman mıydı, yoksa tamamen yabancı mıydı? Ne olursa olsun, eğer Zehra için gelmişlerse öldürtmeyecekti onu.

"Yere yat!..." diye bağırdı.

Beklediler... Biraz sonra karşılarında bir mangayla bir bedevi görünce hepsi ayağa fırladı. Anlıyorlardı, kurtulmuşlardı.

Nitekim manganın başındaki onbaşı, Ragıp'ın önünde durup:

"Sizi aramaya çıktık Kumandanım," dedi. "Bizi üsteğmen gönderdi."

Ragıp onbaşıyı duymamış gibi geri döndü, Zehra'ya bakmak istedi. Hâlbuki Zehra, başını önüne eğmiş güneşe aldırmadan, kumlara bata çıka, geldiği yere doğru uzaklaşıyordu...

Kanal

Birüssebi'de gittikçe artan bir canlılık görülüyordu.

Kimse savaştan bahsetmiyordu, yine de herkes bakışlarıyla savaşı beklediğini belli ediyordu.

Develer geliyordu. Askerler talimden dönünce hemen çadırlarına sığınıyordu. Atlar, hecinler, arabalar etrafa serpilmiş gibiydi. Ve yine her gün gerilerden tabur tabur asker katılıyordu aralarına.

Manda ve öküzler top arabalarının yanında duruyordu. Ester ve mekkârelerin bağırtıları, şu varla yok arasındaki Birüssebi köyüne sanki bir canlılık veriyordu.

Fakat hepsinden fazla deve vardı ortalıkta. Suriyeli askerler develerin yanında yatıp kalkıyordu.

Çelik saclardan yapılmış tombozları istihkâm askerleri arabalara bindirip indiriyorlardı. Sonra piyadeler bunları sanki önlerinde deniz varmış gibi kuma sürüyorlar, üzerlerine sıçrıyorlardı.

Ve yine asker geliyordu Birüssebi'ye. Ragıp her gelen birlikten Ahmet'i soruyordu. Ahmet yoktu; Ahmet'i bir türlü bulamıyordu.

Çölde menzil kurmaya giden bir birliğin arkasından bakan Üsteğmen Eşref, Ragıp'a seslendi:

"Beni İsrail'in çölde mahvına ne sebep olmuştu?"

"Susuzluk."

"İyi biliyorsun! Tarihten yüksek not mu alırdın sen?"

"Pek değil."

"Develer bize su yetiştirecek! Şu tombozlar da suyun üzerinde durmamızı sağlayacak! Ne iyi değil mi?"

Konuşurken ıslık çalıyordu, sesinin tonu insanı iğneliyordu. Bir

an geldi, daha fazla dayanamamış olacak ki, Ragıp'ın kolunu kavradı, adeta bağırırcasma,

"Ruslar'a saldırmışız!" dedi.

"Ne vakit? Nerede?"

"Sarıkamış'ta, Allahüekber Dağlarında. Enver Paşa da oradaymış; orduya o kumanda ediyormuş."

"Nereden duydun?"

"Anadolu'dan yeni gelen bir birliğin kumandanı söyledi. Biz de burada 25 ve 10'uncu tümenlerle Mısır'ı ele geçirmeye çalışacağız."

O gün inancını yitirmişe benziyordu üsteğmen, sonra bu bezginliğini giderebilmek için nutuk çekmek, zafer türküleri söylemek istiyordu. Fakat ne daha fazla konuşabildi, ne de zafer türküleri söyledi, sadece, "Gidelim" dedi.

Beraber Eşref'in çadırına döndüler. Üsteğmen bir kitap alıp okumaya çalıştı. Ragıp'ın ise kafasında "Ruslar'a saldırmışız" lâfı dolaşıyordu.

Allahüekber Dağlarını hayalinde canlandırmaya çalışıyordu. Sonra kum tepeleri yerine karlar, bembeyaz gözün alabildiğine uzanan karlar ve bu karlara damlayan kıpkızıl, tertemiz Türk kanı... Kurşunlar vınlıyordu, toplar gürlüyordu, belki de giyecek elbisesi, çizmesi olmayan Türk askeri bu karlara bata çıka ilerlemeye çalışıyordu. Fırtına uğulduyor, tipi göz açtırmayacak kadar yüzleri kamçılıyordu. Orada korkunç bir soğuk, burada ise gittikçe şiddetini artıran bir sıcak vardı.

"Ruslar'a saldıran kaçıncı orduymuş?" diye sordu Ragıp.

Üsteğmen elindeki kitabı fırlattı

"Okunmuyor." dedi.

"Ne okunmuyor?"

"*Hurmalar Altında Sevda.*"

"Sualime cevap vermedin."

"Üçüncü Ordu."

"Kumandanı kim?"

"Hasan İzzet Paşa!"

"Neden orduya kendisi kumanda etmiyormuş?"

"Enver Paşa'ya, bu kışta Ruslar'a karşı saldırılmaz dediği için."

Sonra Üsteğmen Eşref güldü. Bayağı keyiflenmiş gibi bir hali vardı. Belki de bu keyiflenme, bir şeyi unutmak isteğinden doğuyordu.

"Alıştık," dedi. "Sen bana sen diyorsun, ben de sana efendi demiyorum. Hep böyle gitsin. Yanımda bir kardeşim var sanayım. Ne geldi aklıma biliyor musun? Enver Paşa Cemal Paşa'dan baskın çıktı?"

"Ne için?"

"Enver Paşa, Cemal Paşa Mısır'a girmeden evvel, Rusya'nın yolunu tutacak. Cemal Paşa'yı geride bırakacak!"

"Hiç düşünmemiştim."

"Ruslara taarruz 21 Aralıkta başlamış. Bugün ise Ocak'ın onikisi. Demek yirmiüç günden beri orada savaşıyorlar. Biz ise henüz birkaç keşif hareketinden ve ufak tefek çarpışmalardan başka bir şey yapmadık!"

Durdu, ellerini göğe kaldırdı,

"Allah Türk'ü Korusun!" diye fısıldadı. "İstiyorum, ne olursa olsun zaferi özlüyorum. Başka türlü yaşayamayacağım. Karım, çocuğum vız geliyor şimdi."

Sustu, yine yatağına uzandı, eline yeniden o kitabı aldı. Bir süre gözlerini satırlar arasında gezdirdi. Dudakları geriliyor, gözleri kapanıyordu. Silkindi, kitabı fırlattı,

"*Hurmalar Altında Sevda!*" diye tekrarladı. "Amma da sevişmişler. Yatmışlar, kalkmışlar, sevişmişler. Adam ağacın tepesinde hurma topluyormuş, kadın da ağacın dibinde oturuyormuş. Güneş kanını tutuşturdukça ağaçtan iniyor, kadını seviyor, tekrar ağaca tırmanıyormuş. Bir gırtlak, bir de o iş; başka alışverişleri yokmuş! Hele geceleri! Neyse! Hatırıma gelmişken sorayım; senin Zehra ne yapıyor acaba?"

"Bilmem!"

"Bizim müfrezeyle karşılaşmasaydın, sizi başka yerlere götürecek, çöl ortasında bir hurma dibi bulmanın çarelerini araştıracaktı."

"Belki de!"

"Bir daha ayağını denk al; bedeviler hem onu, hem de seni arkadan bıçaklarlar. Bedeviler her ne kadar amcaoğlu olmayan kızları kiminle isterse evlenmekte serbest bırakmışlarsa da nikâhsız olmaz bu iş! Yine de Zehra'ya acıyorum; senin nerene tutulmuş acaba? Şu kadınların işine akıl sır ermiyor!"

Üsteğmen Eşref bir özlemin içindeymiş gibi gerindi. Neredeyse kendisini ılık, baş döndürücü bir okşayışa bırakacak, daha doğrusu bu okşayışın hayaliyle yaşayacaktı.

Üsteğmen Eşref'in alay eder gibi bir hali vardı sanki. Fakat teslim olmadı, silkindi,

"Hasan Çavuş hasta!" dedi.

"Evet çok üzülüyorum."

"Onu çölde insafsızca kullanmışsın."

"Hayır, kendisi istedi. Önüne geçmeye çalıştım, başaramadım."

"Çöl yiyecek onu; kum ve güneş! Keşke onun gibi olabilseydik. Cömertçe harcayabilsek, düşüncelerimizi boğup, başkaları için didinebilseydik!"

"Ben de öyle söyledim; Tanrı'nın verdiğini hiç çekinmeden tüketiyorsun, dedim. Bizimle gelmesin artık; bir hastahanede yatıp dinlense iyi olur!"

Çadıra bir haberci girince sustular. Gelen asker, selâm verdikten sonra,

"Cemal Paşa geldi!" dedi.

"Ne Cemal Paşa'sı oğlum? Ne vakit geldi?"

"Şimdi geldi Kumandanım. Tabur Komutanım, bütün bölüklerin hazır olmasını emrediyor!"

Yerlerinden fırladılar. Dışarıdan gürültüler, ayak sesleri duyuluyordu.

Biraz sonra bütün asker hazırdı; Cemal Paşa'nın teftişini bekliyorlardı. Nitekim Cemal Paşa da gözüktü.

Bir taraftan da dilenciler sarmıştı Birüssebi'yi. Hep bir ağızdan inlercesine, dua edercesine bağırıyorlardı.

"Allah Cemal'dir ve Cemal'i sever!"

Araplar da bu yalvarmaya başka türlü cevap veriyorlardı.

"Haydi zafere. Cemal Paşa gir Mısır'a! Haydi zafere!"

Sonra hep birden alkış tutarcasına sesleniyorlardı,

"Ey Büyük Cemal Paşa, ey Şam valisi!... Bizim ırzımız, namusumuz çok pahalıdır... Irzımız sana emanettir; ey Büyük Cemal Paşa..."

Cemal Paşa nedense sinirliydi; bütün bu bağırtıları duymak istemiyor, kafasındaki düşüncelere bir yol vermeye çalışıyordu. Bu yüzden askerin karşısına aynı hırçınlıkla dikildi ve sesini hiç alçaltmadan konuştu:

"Ey seferî kuvvet! Sizden zafer bekliyorum! Biliyorsunuz yapacak çok işlerimiz var. İhmal ve tembelliklerini görürsem, en yüksek mevkileri işgal edene bile en şiddetli cezaları vermekten asla çekin-

meyeceğim. Böyle anlarda adlî tedbirlerle işlerin yürümeyeceğini biliyorum; bu yüzden merhametsiz ve insafsız olacağım!"

Sekizinci Kolordu Kumandanı Cemal Paşa, onun Kurmay Başkanı Von Kress ve Ordu Kurmay Başkanı Von Frankenberg, Büyük Cemal Paşa'nın arkasında duruyordu. Cemal Paşa yine konuşuyordu:

"Seferi kuvvetin komutanı Sekizinci Kolordu Kumandanı Cemal Paşa'dır. Ama ben de yanınızda olacağım. Aranızdan bir an bile ayrılmayacağım! Bunu asla aklınızdan çıkarmayın! Yakında ordu emrini sizlere duyuracağım! Kumandanlar, subaylar, askerler! Bu millet fedakârlık ister! Yakında yine görüşürüz."

Cemal Paşa gidince hepsi dağıldı. O geceyi yarı uyanık geçirdiler. Ertesi gün ordu emri geldi. Artık Mısır seferi başlamak üzereydi. Merkez kol Birüssebi'den yani çölün ortasından İsmailiye istikametinde, sağ kanat Akdeniz kıyısı, Kantara istikametinde, sol kanat ise güney yolu üzerinden Süveyş istikametinde ilerleyecekti. Mahrutî, hattâ portatif çadır bile kullanılmayacak, açıkta yatılacaktı. Subay eşyaları onbeş kiloyu geçmeyecekti. Emireri ve aşçılar kaldırılmıştı.

Bir er için günde "Çöl tayını" adı altında 600 gram peksimet, 150 gram hurma veya zeytin, 23 gram şeker, 9 gram çay ayrılmıştı. Asker günde 4 kilo, beygirler 18 kilo, develer 5 kilo su içebilecekti. Sahra ve obüs toplarının tekerleklerine 35 santim genişliğinde taban takılacaktı.

Ertesi gün 14 Ocak 1915'te yola çıktılar. Yine Ragıp'ın bölüğü öndeydi. Bedevi Abdülkerim de yanlarındaydı.

Güneşten erimiş gibi pırıl pırıl parlayan kum denizi vardı ayaklarının altında. Ufukta mor, eflâtun, pembe ve kızıl renklere bürünmüş dağlar görünüyordu. Bulutsuz mavi bir gökyüzü tepelerindeydi.

Onlarla beraber yola çıkan başka bir bölüğün askerleri "Albayrak Kahire semalarından dalgalansın" diye bağırıyordu.

Bir irtibat subayı yanlarına sokuldu,

"Kazanacağız, yürüyün!" diye seslendi.

Üsteğmen Eşref,

"Yürüyoruz, dedi. Durmuyoruz!..."

"Kanalı geçince, bizim geldiğimizi haber alan Mısır vatanseverleri ayaklanacak. İngilizlerin savunma hatları, kışlaları yerle bir olacak. Kahire'yi alacağız; bütün Mısır elimize geçecek. Yoksa siz inanmıyor musunuz? Bu asker neden bağırmıyor?"

Üsteğmen Eşref,

"Bizi rahat bırak," dedi. "Askerime de karışma. Savaşa gidiyoruz, çarpışacağız. Belki senden de hırslı çarpışacağız. Gösteriş gerekmez. Hepsi bu kadar!"

"İki gün sonra gece yürüyüşü başlayacak. Gündüzleri dinleneceksiniz. İyi mi?"

"İyi!"

Subay gidince Üsteğmen rahatlamış gibi derin bir nefes aldı; sıcak hava ciğerlerini yaktı sanki.

"İyi ki Hasan Çavuş'u bıraktık," dedi. "Artık bu sıcağa dayanamazdı."

Ragıp güldü,

"Hasan Çavuş dayanacak." dedi.

"Ne demek o?"

"Kaçmış! Ağırlıkların yanına saklanmış; bizimle beraber geliyor!"

Gün öğleye yaklaşıyordu, sıcak büsbütün kavuruyordu. Böylece kaç gün gidecekler, ne vakit Kanal'a varacaklardı? Kimse bilemiyordu.

Ragıp şimdi verilen son emri kafasında tekrarlıyor, evvelce geçtiği bu yerlerin aynı yer olup olmadığını araştırıyordu.

"Herkes çantasında üç günlük demirbaş erzak taşıyacak. Yürüyüş kolunun yanında birkaç nefer rastladığı çalı-çırpıyı toplayıp develere yükleyecek. Bunlarla konaklarda çay pişirilecek. Olmazsa çay soğuk suyla hazırlanacak. Gerektiğinde şekersiz çay içilecek. Bir günlük içme suyu bir matarayı geçmeyecek. Asla çamaşır yıkanmayacağı gibi el-yüz yıkamaya bile kalkışılmayacak!"

Bir kum tepesinin arkasında öğle sıcağını atlatmak için mola verdikleri zaman Üsteğmen Eşref:

"Birinci kademe olarak arkamızdan bir hecinsuvar alayı, üç istihkâm bölüğü, iki köprücü takımı, bir malzeme kolu ile kuyucu müfrezesi geliyor," dedi. "Daha sonra obüsler, arabalar, develer ve yine develer! Onbeşbin deve toplanmış diyorlar!"

"Biz kaç kişiyiz?"

"Pek bilmem! Belki de develer kadarız."

Güldüler, sonra kafalarında düğümlenip kalan birçok soruyu çözmeye çalıştılar.

Karşılarındaki düşman ne derece güçlüydü? Kanal dedikleri Sü-

veyş ne biçim yerdi? Günlerce aç ve susuz yol alan, sıcakta kavrulan, kumlarla pençeleşen bu asker nasıl savaşacaktı? Hele galvanizli çelik saçlardan yapılmış tomboz adı verilen o sallarla Kanal'ı geçmek gerçekleşecek miydi?

Üsteğmen Eşref yerinden fırlayıp adeta bağırmaya başladı,

"Geçeceğiz, yeneceğiz, kazanacağız! Yavuz Selim nasıl geçmişti?"

Üsteğmen Eşref, iman tazelemeye çalışıyordu; evvelâ kendisi inanmak istiyordu. İçindeki şeytanı kovup atmak, hattâ onu boğmak için çırpınıyordu.

"Beni dinle Ragıp Efendi; şüpheyle karşımda durursan seni geri gönderir, Hasan Çavuş'u yeniden takımın başına geçiririm. Allah şahidim olsun yaparım bunu. Ben askerim; hislerime, mantığıma savaş sırasında hiç yer vermem. Evvelâ çölü yeneceğiz, çölle savaşacağız, sonra da düşmanı yeneceğiz! Ayrıca bu mevsim yağmur mevsimidir. Yağmur da yağacak, kuyular suyla dolacak. Hiç sıkıntı çekmeyeceğiz! Bak yağıyor, yağıyor işte!"

Gerçekten de yağmur yağmaya başlamıştı. Evvelâ tane tane, sonra bardaktan boşanırcasma dökülüyordu. Asker, tüfeğini ters asıp göğsünü açmış, bütün suyun kumlardan önce kendisini yıkamasını, serinletmesini istiyordu. Ağızları da açıktı; yağmuru içmek için çırpınıyorlardı.

"Yağmur! Bereket! Hele şükür!"

Üzerlerinden sular süzülürken ellerini göğe kaldırmışlar, Allah'a şükrediyorlardı. Kumlar ise büyük bir açlıkla yağmuru yutuyordu. Öyle oburdu ki kumlar hiç doymayacağa, hiç kanmayacağa benziyordu.

Bu sırada Ragıp da bağırıyordu, yağmuru unutmuşcasına bağırıyordu:

"Sen beni ne sanıyorsun Üsteğmen Eşref? Korkak mıyım, sırf kendi canımı mı düşünürüm? Hiç kimseye takım kumandanlığını bırakmam. Elbet ben de çarpışacağım! Belki senden de atılgan! Ölürsem ne gam. Benim acıdığım, karşısına geçip secde ettiğim bir vatanım var! Onu düşünürüm, onun için yanarım. Boş yere silinmesini istemem. Yoksa askere bir rastlantı sonucu alındığımı mı işittin? Hayır, içimde yaradır, bunu Ahmet'e söylemiştim, Feride'ye de! Gidecektim; komiser çağırmasa da bir süre sonra gidecektim!"

Yağmur birdenbire kesildi, çöl birdenbire kurudu. Sular buhar oldu, uçtu. Yine sıcak çöktü çöle, nemli nemli sıcak.

Üsteğmen Eşref Ragıp'ın elini kavradı; kendine çekti, kucakladı.

"Seni kim bırakır?" dedi, "Dostumsun, arkadaşımsın, hepsinden üstün kardeşimsin! Beni yalnızlıktan kurtardın, beni bana gösterdin. Ama benden sakladıkların var. Feride dediğin kim? Anlatacaksın, söz mü?"

"Söz!"

Akşam üstüne doğru yola çıktılar. Hep yürüdüler. Gece çökünce konakladılar. Gökyüzü yine berraktı. Yine sayılamayacak kadar çok iri iri yıldızlar vardı. Yakındı, alçaktı; ellerini uzatsalar yıldızları teker teker tutacaklarını sanıyorlardı.

Kumları elleriyle kazıp birer çukur açmışlar, içine uzanmışlardı; böylece yatacaklardı.

Üsteğmen,

"Rahat edeceksin!" dedi.

"Evet!"

"Allah rahatlık versin."

"Sana da!"

Ne bir kuş uçuyor, ne bir kervan geçiyordu şu anda. Çöl de onlar gibi uykuya çekilmişti.

Ragıp biraz evvel yedikleri yemeği düşündü. Peksimet koymuşlardı önüne; önce ıslatmışlar, sonra hafif külde ısıtmışlardı. Yumuşamıştı peksimet; çatlamış, kabarmıştı. Çay da kaynatmışlardı, beş tane zeytin de vermişlerdi, çölün ıssızlığı içinde onları zevkle yemişti.

Yine o ıssızlık sürüp gidiyordu. Her şey güzel görünüyordu gözüne, elini değdirdiği kum bile. Yumuşacık, yeni kazılmış toprak gibiydi kum. Bereket fışkıracaktı neredeyse.

Orada tarlalar yeşerecek, gürül gürül ırmaklar akacak, salkımsöğütler bu ırmaklara baş eğecekti. Sonra Feride sokulacaktı yanına,

"Allahın verdiğine saygı duyalım!" diyecekti.

Ahmet de oradaydı; şehit olmamıştı, sapasağlamdı, gülümsüyordu.

"Sevin birbirinizi," diye fısıldıyordu, "geç bile kaldınız!"

Kuşlar cıvıldaşıyordu, onlar da sevişiyordu. Ağaçlarda meyvalar

olmuştu. Çiçekler kırmızı, lâl rengindeydi hep. Civardan gelip geçenler türkü çağırıyordu; hepsi mutlu. hepsi şendi...

Yemyeşildi işte şu kum! Hattâ Allahuekber Dağlarında çarpışanlar, o bembeyaz buz tutmuş karlarda değil, bu çimenlerin üzerinde ilerlemişler, şimdi zafer türküleri söyleye söyleye geri dönüyorlardı.

Ragıp gözlerini kapadı, uyudu, hem de mutlu uyudu. Tekrar tekrar rüya gördü...

Ertesi sabah yine çölle savaş başladı. İki gün sonra gece yürüyüşüne geçtiler. Gündüzleri bir yere sığınmak, bir gölgelik bulmak çok güçtü. Dayandılar ve ümitlerini tüketmemek için çırpındılar.

İbin, son telgraf merkeziydi; ayrıca çölün de ortasıydı. Doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru uzanan belirsiz iki dere yatağının birleştiği yerdi İbin.

İbin arkalarında kalınca yüzelli kilometre yol aldıklarını, daha önlerinde Kanal'a kadar yüzelli kilometre yol bulunduğunu düşündüler...

Hiç İngilizlere rastlamamışlardı, hattâ bedeviler bile kaybolup gitmişti. Çöl daha insafsız oluyordu; nefes almak bile çok güçleşiyordu. Bayılanlar, hummaya yakalanıp sayıklayanlar vardı. Ayın solgun ışığı geceleri onları biraz avutuyordu.

Ocak ayının sonuna doğru, bir gece Üsteğmen Eşref,

"Tombozları taşıyan arabaları düşünüyorum." dedi. "Onlar bu çölü nasıl aşıyorlar acaba? Hayvanlar, develer, toplar hep peşimiz sıra geliyor. Ne zevkli bir yürüyüş değil mi?"

O gece kum tepelerinin üzerinde mavi lemalar uçuşmaya başladı. Gökte ışıktan bir çizgi vardı; zaman zaman kayboluyor, sonra yine parlıyordu.

Üsteğmen Eşref,

"Kanala yaklaşıyoruz." dedi.

Sonra karşısında Hasan Çavuş'u görünce başını çevirdi... Hasan Çavuş titriyordu, hummaya yakalanmışçasına titriyordu. Başı önüne eğikti, korkuyor çekiniyordu. Birden karar vermiş gibi konuştu:

"Ben iyiyim Kumandanım! Hamdolsun ne yaram kaldı, ne kavrulmam!"

"Bunun için mi geldin karşıma?"

"Bunun için Kumandanım!"

"Öyleyse hemen ağırlıkların yanına dön. Seninle konuşmak istemiyorum."

"Etme Kumandanım! Benim ne suçumu gördün?"

"Daha ne olsun? Emrimi dinlemedin; hastahaneden kaçtın! İsteseydim seni Divan-ı Harbe verirdim..."

"Keşke verseydin Kumandanım! Böyle senden uzak, hiç bir işe yaramadan ben nasıl yaşarım? Düşmanı göğüslemezsem, köyüme ne yüzle dönerim? Bana inanmaz mısın yoksa? Beni korkak mı sanırsın? Bir avuç kum mu beni yıldırır? Etme Kumandanım; ayağını öpeyim, bırak ben de savaşayım!"

"Hastaydın! Yapacağını yapmıştın. Senin daha fazla çökmeni istememiştim. Buraya kadar nasıl geldiğine hâlâ şaşarım."

"Ne varmış bunda Kumandanım? Hem bir canın ne önemi olur ki? Dedem derdi bana, bir can bin can kurtarır. Sen de vaktiyle bir can uğruna kurtulmuş bin candan birisin! Oh benim Kumandanım, bırak da savaşayım!..."

Üsteğmen Eşref neredeyse ağlayacaktı; hem bağırmak istiyor, hem de hıçkırıklarını zorla tuttuğu için kendisine kızıyordu. Bir insan ağlaması gerekirse ağlamalıydı, bunun önüne geçmek yalancıktan ağlamak kadar gülünçtü.

"Git," dedi; "Ragıp Efendi'nin yanında kal. Yalnız boş yere ölmek yok, anladın mı?"

Hasan Çavuş artık çocuklar gibi şendi. Neredeyse şarkı söyleyecek, zıplayıp oynayacaktı. Ama yine de titriyordu; ulu bir çınar gibi sallanıyordu.

Ertesi sabah tepelerinde bir İngiliz uçağı görünce kumlara büsbütün yapıştılar.

1 Şubat Pazartesi günü ise İsmailiye'ye on kilometre kala durdular. Kanal artık yakınlarındaydı ve bu yürüyüş böylece onsekiz günde bitmişti.

Ketibetü'l-hayl denen kum tepesi İsmailiye'nin güneydoğusuna düşüyordu. Uzaktan Kanal bir çizgi gibi gözüküyordu.

Bir Urban'a rastladılar; bir elinde bir kemik tutuyor, öteki eliyle kumlarda nasılsa kalmış at gübresinde arpa ayıklıyordu. Onları görünce sadece başını kaldırdı; kaçmadı, belki de kaçacak gücü kalmamıştı. Bir taş duruyordu biraz ilerisinde, büyücek bir taş.

Üsteğmen Eşref, Abdülkerim'e,

"Sor şuna," dedi, "hiç burada İngiliz görmüş mü?"

"Görmemiş ya bek!"

"Burada ne işi varmış?"

"Karnını doyurur, şu taşın yanında da uyurmuş!"

Urban elini açtı, ekmek dilendi onlardan. Yarı belini kapatan bez parçasından başka üzerinde hiç bir örtü yoktu.

"Su da istiyor mu?"

"Verirseniz içecek!"

Üsteğmen Eşref etrafına bakındı, birilerini arar gibiydi; zinde tok, suya hasret çekmeyen birilerini... Hâlbuki hepsinin omuzları çökük, dudakları çatlak, gözlerinin altı çürüktü. Çoğunun dizleri burkuluyordu. Ağırlıkları korumakla görevli gedikli de yanlarına gelmişti. Bir avuç suyun özlemi, onun da içinde kavuşulması güç bir sevgili gibi tütüyordu.

Üsteğmen Eşref,

"Kim buna peksimet ve su verecek?" diye sordu.

Hasan Çavuş, Hüseyin Onbaşı, Er Rıza, hattâ Gedikli Haşmet, hep birden cevap verdiler:

"Ben!..."

Hasan Çavuş hepsinden evvel atıldı, torbasından bir parça peksimet çıkardı, matarasını açtı.

Urban peksimeti kaptı, matarayı ağzına dikti ve sonra kaçmaya başladı. Belki elinden peksimeti alırlar, başaşağı edip midesindeki suları boşaltırlar diye korkuyor, artık görünmemeyi, bir kenara sinmeyi uygun buluyordu.

Gedikli Haşmet, selâm verip karşısına dikildiği zaman Üsteğmen Eşref güçlükle ayıldı:

"Ne istiyorsun Haşmet?"

"Sefere çıktığımızdan bu yana açlıktan beş devemiz öldü Komutanım! Tulumlardaki yedek suyumuza kimse ilişmedi. Cephane ve silâhlarımız da tamam!"

"Ya askerlerim? Onlar ne oldu?"

"Bunu siz bilirsiniz Kumandanım."

Üsteğmen hiçbir şey bilmek istemiyordu. Artık gerçekten kaçıyordu. Kendi gücünü tüm yitirmek üzereydi; bedeninden ziyade içindeki gücünü.

Karşısında tabur kumandanını görünce sadece,

"Buyurun!" dedi.

Sonra gözlerini tabur kumandanından uzaklaştırıp hâlâ bir çizgi gibi gözüken Kanal'a çevirdi.

Orada bir hayat vardı, oradan gemiler geçiyordu. Kanal'ın batısından Nil akıyordu. Kahire daha uzaklardaydı ve İngilizler, savaş gemileri, kocaman topları, otomobilleriyle Mısır'da kümelenmişlerdi.

Tabur kumandanı da yorgun ve bitkindi. Sesi çok uzaklardan geliyormuş gibi işitiliyordu.

"Üsteğmen; hemen burasını tahkime başlayın. Taburumuz Kanal'ı geçme emrini aldı. Asla diğer taburlardan geri kalmamak gerek. Geçiş yeri, Yosum ile Tosum'un iki kilometre güneyi. Bu gece buradan hareketle beş kilometre kadar batıya gideceğiz. Yarın akşam ise güneş battıktan sonra Kanal hizasından yürüyüp güneye doğru ilerleyeceğiz. Tosum'un doğusunda, Kanal'a üç kilometre kala düz bir yerde durup istihkâmcıların getireceği tombozları bekleyeceğiz. Her hücum koluna bir tomboz ayrılmıştır. Dört tabur yanyana olacak. Her taburda iki bölük bulunacak. Biri yedekte kalacak. Senin bölüğün taarruz edecek bölükler arasındadır. Obüs bataryası, bir piyade taburu muhafazasında Timsah Gölündeki düşmanın savaş gemilerini ateş altına alacak. Ayrıca bir topçu taburu ile bir piyade alayı da İsmailiye'nin on kilometre kuzeyindeki Ferda'nın doğusunda gösteriş taarruzu yapacak."

Tabur kumandanı bir an sustu, konuşmaktan yorulmuş gibi yutkundu ve sonra sözlerini şöyle bitirdi:

"Büyük Cemal Paşa, ordu karargâhıyla birlikte arkamızdan geliyor. Bu gece burada Ketibetü'l-hayl'de olacak. Beni dinlemiyor musun Üsteğmenim?"

"Dinliyorum Kumandanım!"

"Öyleyse ne düşünüyorsun?"

"Şu askeri!"

"Ne olmuş?"

"Bu gece sabaha kadar yürüdüler. Şimdi nasıl tahkimat yapacaklar? Hepsi uykusuz, aç ve susuz!"

"Askerlik bu! Anladın mı?"

"Anladım Kumandanım! Askerlik bu!"

Üsteğmen Eşref, tabur komutanı uzaklaşırken arkasından kıpırdamadan baktı. Sonra seslendi:

"Takımlar tahkimata başlasın!"

Şimdi de adeta seviniyordu. Belki iki gün içinde Kanal'ın sularıyla elini yüzünü yıkayacaktı. Hattâ sulara başını bile sokardı. Ayrıca şu çölden de kurtulmuştu. Hele Kanal'ı geçip Nil'e varırlarsa orada avuç avuç su içerdi.

"Mısır'a gitmek iyi olacak." dedi.

Ragıp çekinmeden sordu,

"Serinlemek için mi?"

"Sen de mi benim gibi düşünüyorsun?"

"Hattâ bütün bölük de böyle düşünüyor!"

Asker tahkimata çoktan başlamıştı. Eğilip kalktıkça belleri iki kat oluyordu. O gün hepsi uykusuzdu. Uykusuzluk, yer yer susuzluğu bile bastırıyordu.

Ragıp onlardan bir şikâyet, bir direnme bekledi. Hâlbuki hepsi sessiz, hepsi işinin başındaydı. Hattâ akşama doğru biraz oturup peksimetlerini ıslatırlarken "Kalk!" emri gelince bile direnmediler. Kumlara gömüle gömüle, ayaklarını sürüye sürüye yürümeye başladılar. Büyük Cemal Paşa gelmeden Ketibetü'l-hayl'den ayrılıyorlardı.

İşte Kanal'a büsbütün yaklaşıyorlardı. Tepelerinde, bulutlar arasında bir ay vardı; küçücük. Işıldaklar gökyüzüne çizgi çizmeye başlamıştı. Kanal tamamen aydınlıktı. Gemiler, ışıklar içinde gidip geliyorlardı. Karşıda, İsmaili-ye bile aydınlıktı. Savaş gemileri suya gömülmüş gibi görünüyordu.

Ragıp,

"En iyisi obüslerle şu gemileri batırıp geri dönmekti." dedi.

"Niçin?"

"Kanal'ı tıkardık!... Düşmanın can damarını kesmiş olurduk!"

"Yine mi mantık? Artık onu burada unut. Hattâ özel hayatında bile mantığa sık sık başvurma!"

"Özel hayatımı anlattımsa suç mu işledim?"

"Ne düşünüyorum biliyor musun? Muhakkak Feride'yle evlenmelisin sen! Sefer dönüşü izin alırım sana. Alay kumandanına çıkarım, tümen kumandanına çıkarım; yalvarırım. Ben yıllardan beri karımla çocuğumu görmedim ama o Feride'siyle evlensin derim. Anneni de bulursun. Hattâ Sütçü Musa'yla karısını da. Manav Kâzım'ı, Bekçi Gaffar Ağa'yı da unutma. Ahmet'i de ararsın. Bir bütün olursunuz. Hiç kopma onlardan."

Bu bir hayaldi; karanlığın renklendirilmesiydi. Gönül, gönüle fırça sürüyordu.

Beş kilometrelik yürüyüşü bitirip, asker sonunda dinlenmeye çekilince onların uykusu tamamen kaçmıştı. Bir gün daha böylece üzerlerine devrilecekti ve ertesi akşam Tosum'un doğusundan Kanal geçilecekti.

Ragıp,

"Dua edelim!" dedi.

"Yarın ederiz, taarruzdan önce; gönlünün ne dileği varsa Tanrı'na duyur. Ben de öyle yapacağım!"

"Nedir o?"

"Ölmek! Şanla, şerefle ölmek. Çocuğumu da arar bulursun. Baban çölü yendi, düşman kurşunu ise bir rastlantıydı!" dersin.

Yanlarına bir irtibat subayı sokulunca, sustular. İrtibat subayı taburun emrini bildirdi:

"Yarın gece taarruz sekiz buçukta olacak! Tombozlar istihkâmcılardan alınıp piyadeler tarafından suya indirilecek. Kanal geçilince demiryolu ile Kanal arasında mevzilenecek. Parola 'Sancak-ı Şerif'tir. Sigara içmek, konuşmak yasak. Tüfekler doldurulmayıp makanizmaları açık tutulacak. Sadece süngü takılacak."

İrtibat subayı ayrıldı. Onlar da sadece beklediler. Sessiz ve donuktular; birbirlerine söyleyecekleri hiç bir şey kalmamış, birbirlerini tamamen anlamışlardı sanki. Yalnız Ragıp sordu,

"Asker yüzme biliyor mu?"

"Bilmeyen de var!"

"Onlar ne olacak?"

"Bizimle beraber gelecekler!"

Ertesi gün, 2 Şubat 1915 günü öğleden sonra havada bir acayiplik sezildi. Nemli bir koku yayılmaya başladı etrafa, sonra birden gök kapandı. Üsteğmen "Sıkı tutunun" diye bağırdı. Bu sefer Ragıp, Hasan Çavuş'u aradı. Buldu da; hemen üzerine kapandı.

Çölün o korkunç fırtınası yine başlamıştı. Kasıp kavuruyordu etrafı. Ağızları açmaya imkân yoktu. Yine de Hasan Çavuş,

"Etme Kumandanım!" diye inliyordu. "Sana yazık değil mi? Ben koruyayım seni."

Ragıp ise homurdanıyordu:

"Hayır! Sen hâlâ hastasın. Bırak; biraz da almasını bil!"

Fırtına hiç dinmeyeceğe benziyordu. Kum tepelerini oradan oraya savuruyordu. Kanal da gözükmüyordu, gök de gözükmüyordu.

İşte güneş batmak üzereydi. Yola çıkmak zamanı gelmişti. Burada daha fazla kalamazlardı. Fırtınanın yavaşladığı bir sırada, "Kalk!" emrini verdi Üsteğmen Eşref.

Ağızlarına kumlar dolarak, oradan oraya savrularak yürümeye çalıştılar. Tanımıyorlardı etraflarını, tamamen değişmişti her yer.

Üsteğmen Eşref, Bedevi Abdülkerim'in yakasına yapışmıştı, ağzını bir mendille tıkamış, "Yol göster!" diye bağırıyordu.

Yine de Tosum'un doğusuna vardılar. Kanal şimdi üç kilometre ötelerindeydi. Tombozları getirecek arabaları bekleyeceklerdi.

"Fırtına eski şiddetinde olsa dünyada adım atamazdık." dedi Üsteğmen Eşref.

Ragıp susuyor; daha doğrusu Kanal'ı nasıl geçeceklerini düşünüyordu. O körolası mantığı yine çalışmaya başlamıştı. Tombozlar gelecek, suya indirecekler, üzerine sıçrayacaklar ve karşı sahile varacaklardı...

Askerlikten pek anlamıyorsa da bu işi yönetenler de, başta Büyük Cemal Paşa olmak üzere savaş esnasında bir Kanal nasıl geçilir, herhalde pek bilmiyorlardı; Kanal'ın en geniş yeri yüz metre olsa bile...

Üsteğmen Eşref,

"Neler söylüyorsun sen?" diye sordu.

"Bir şey söylediğim yok; susuyorum."

"Söylüyorsun; kendi kendinle konuşuyorsun. Şu yarı aydınlık gecede dudaklarının kıpırdayışından, alnının kırışıklarından anlıyorum. Yere iyice uzan ve bekle. Tombozlar gelince takımının başına geçersin!"

"Hasan Çavuş burada kalsın; hâlâ hasta. Adım atacak hali bile yok. O güç, o ataklık böylesine nasıl tükendi; anlayamıyorum."

"Elindeyse alıkoy onu!"

Ragıp da Hasan Çavuş'u durduramayacağını biliyordu. Onu zorla alıkoymak, onu bir an evvel ölümün kucağına atmak demekti. Bu yüzden yerinden bile kıpırdamadı; gittikçe artan bir heyecanın baskısı altında yeniden beklemeye başladı.

Bildirilen saat yaklaşıyordu; birazdan tombozlar gelecekti. Ve ondan sonra zihinlerdeki geriye dönme, geçmişi yaşama duracak, ânı yaşama, ânı kurtarma içgüdüsü başlayacaktı.

Kanal'da, karşı yaka hâlâ aydınlıktı. Doğuda ise, çölün o korkunç sessizliği hüküm sürüyordu. Sanki şu sahilde binlerce kişi, ellerinde silâhlarıyla, ölmeye hazır beklemiyorlardı!

Dakikaları dakikalar kovalıyordu, gece durmamacasına ilerliyordu. Saat sekizbuçuğa gelmişti, tombozlardan bir haber yoktu. Buna dayanmak, çölün sıcağına göğüs germekten daha güçtü.

Saat dokuz oldu; on oldu. Sonra onbir oldu. İkisi de birbirlerinin ellerini aradı, buldular, sıkı sıkıya kavradılar.

Saat onikiye geldiği zaman günlerce yol yürümüş gibi yorgundular.

Ragıp,

"Tombozlar gelmeyecek," dedi, "taburdan bilgi alsak iyi olur!"

"Gelecekler! Sus! İstersen dua et, ben de ediyorum. Öyle dememiş miydik?"

Artık hiç konuşmadılar. Saat bire yaklaştığı zaman bir ayak sesi duydular. Nöbetçi parola sordu. Bir istihkâm subayı yanlarına sokulup,

"Arabalar biraz ileride!" dedi.

"Nerede kaldınız?"

"Fırtınadan yolumuzu şaşırdık. Oyalanmayın; tombozları indirin. Allah yardımcınız olsun?"

Ve o anda herşey bitti, ne beklemenin baskısı, ne geriye dönüş, ne Kanal'ın nasıl geçileceği düşüncesi iz bırakmadan uçup gitti. Şimdi tek bir düşünce vardı kafalarında; ne olursa olsun, karşıya varılacak, savaşılacaktı.

"Allahaısmarladık Üsteğmenim!"

"Güle güle subay namzedi. İnan başaracağız!"

Askerler, istihkâmcılardan tombozları devir alıyorlardı. Arabalardan indirmek, sonra sahile doğru götürmek insan üstü bir gücü gerektiriyordu. Yine de inlemeden, şikâyet etmeden görevlerini yerine getirmeye çalışıyorlardı.

Sonunda üç kilometrelik yol tükenecekti. Ragıp hesap ediyordu; bin metre kaldı, sekiz yüz kaldı, beş yüz kaldı. Neredeyse elini uzatıp suyu okşayacaktı.

İşte, dörtyüz metreye inmişti bu yolculuk. Sonunda dörtyüz metre de bitecekti. Bitmeyen ne vardı ki?

Karşıdan köpek havlamaları işitince Ragıp duraladı; Üsteğmene

bakındı. Biraz ileride onun karartısını gördü. Eşref de etrafına bakınıyordu; şaşkın bir hali vardı. Hele Timsah gölünde iki İngiliz savaş gemisi ışıldaklarını üzerlerine tutunca Üsteğmen'in, "Oyalanmayın!" diye bağırdığını işitti.

Askerler tombozların altında koşmaya başladılar Ragıp onlardan evvel sahile vardı. O zaman ilk silah sesini duydu. Kanal'ın karşı yakasından ateş başlamıştı.

"Üsteğmenim fark edildik!"

"Ne olursa olsun tombozları indirmeye bak! Durmak yok, ileri!"

Ragıp'ın Üsteğmen Eşref'le son konuşmasıydı bu. Onun bir daha sesini işitemedi. Sadece birbirlerine el salladılar; sanki kucaklaştılar.

Ragıp farkında olmadan saatine baktı; üçü yirmi geçiyordu. Gök kırçıllaşmak üzereydi.

Ateş altında kendisi de sırtladı tombozunu; sanki kuş gibi hafif geldi ona. Suya ayakları değiyordu.

"Bırakın, atlayın!" diye bağırdı.

Şimdi sahilden uzaklaşıyorlardı; buna Ragıp da şaşıyordu. Önünde üç tomboz daha vardı; sür'atle gidiyorlardı. Suların akıntısı, gittikçe şiddetlenen düşman ateşi altında, karşı sahilin ışıkları sanki Ragıp'ın gözlerini kamaştırıyordu.

Kanalın ortasında olduklarını anladığı an önde giden üç tombozu göremedi. Düşman makinalı tüfeğinin yaylım ateşi gittikçe sıklaştığı sırada yanındaki bir er sadece, "Ah!" dedi.

Ragıp:

"Varıyoruz!" diye haykırdı, "Dayanın, öndeki tombozları yalnız komayın!"

Şimdi de, "Allah!... Allah!" sesleri duyuyordu. Önde gidenler karşıya ayak basmış olmalıydılar. Gurur duydu bundan. Kendisi de varacak, kendisi de "Allah! Allah!" diye haykıracaktı. Fakat bu seslerin devamını daha fazla işitemedi. Şiddetli ateş altında bile korkunç bir sessizlik kapladı Kanal'ı.

Ragıp üzerinde bir ağırlık hissettiği zaman son defa geriye baktı; peşlerinden iki tomboz daha geliyordu o kadar!

"Kim üzerime abandı?" diye sordu.

"Ben kumandanım!"

"Çekil kenara Hasan Çavuş!"

"Çekilebilemem kumandanım!"

"Emrediyorum sana; kendini koru."

"Seni koruyorum kumandanım. Ben beni yemişim! Vatan sağ olsun."

"Yaralı mısınız yoksa?"

"Ne çıkar kumandanım?"

"Yüzme bilir misin sen?"

"Hayır kumandanım!"

Ragıp, Ne olursa olsun karşıya varmak istiyordu, ne olursa olsun düşmana saldırmak istiyordu. Ne olursa olsun gerilememek, şu Hasan Çavuş'u emin bir yere bırakmak istiyordu. İstedikleri böylece hep, "Ne olursa olsun"du.

Hasan Çavuş'u yana yatırmaya çalışırken iki kurşun vınladı, Hasan Çavuş soludu, bir asker "Batıyoruz!" dedi. Sonra sesler yükseldi:

"Hakkını helal et kumandanım!"

Gördüğü, işittiği buydu. Kanal'ın serin sularında kendini bulunca Hasan Çavuş'u da beraberinde sürüklediğini anladı. O sessizdi, kıpırdamıyordu bile, hiç çırpınmıyordu.

Yüzdü, yüzdü, battı çıktı, yine yüzdü. Zaman zaman su yutuyordu, bir türlü yolunu bulamıyordu. Işıklardan kaçıyordu, yine ışıklara yakalanıyordu. Karanlığa doğru gitmek istiyordu, başaramıyordu.

Etrafında birkaç kişi daha yüzüyordu; onlar da dolanıyorlardı. Kurşunlar vınladıkça, şarapneller suları kabarttıkça dalarak gitmenin daha hayırlı olduğunu anlıyordu: yine de Hasan Çavuş'u bırakmıyordu.

Kıyıya ayak bastığı an, ortalık ağarıyordu. Şimdi de düşmanın top atışı sıklaşmaya başlamıştı. Güllelerin havada sektiğini görür gibiydi.

Hasan Çavuş'u sudan çekti, uzaklara götürüp bıraktı... Ortalıkta kimseler yoktu; terkedilmiş, senelerden beri insan uğramamış bir adaya geldiğini sandı. Farkında olmadan kıyıya döndü, Kanal'ın suyundan iki avuç içti. Sonra çılgınca bir telaşla geriye döndü; avucunda su vardı, bunu Hasan Çavuş'a içirecekti. Niçin içirecekti? Bilemiyordu.

Parmaklarının arasından sular dökülüp kaybolduğu sırada Hasan Çavuş'un önünde diz çökmüştü:

"Hasan Çavuş! Nasılsın Hasan Çavuş? Aç gözlerini kurtulduk!"

Hasan Çavuş gerçekten gözlerini, açtı gülümsedi, hatta,

"Yaralı değilsin ya kumandanım?" diye sordu.

"Değilim! Hiç bir şeyim yok!"

"Çok şükür!"

Hasan Çavuş'un son sözüydü bu; gözlerini kapattı, bir daha açmadı. Ragıp sarstı onu,

"Uyan!" diye bağırdı. "Yaranı saracağım, seni sırtımda taşıyacağım! Kurtulacaksın, kurtulacağız! İnanmıyor musun bana?"

Hasan Çavuş, sağ olsaydı inanırdı kumandanına. Sırtındaki kocaman iki yaradan hâlâ kan sızarken bile, "Ne varmış bunda?" diye sorardı. Ama şimdi konuşamıyordu; inancını kendine saklamıştı, kendisiyle beraber götürecekti.

Ragıp, o nemli toprağı kasaturayla, hatta zaman zaman parmaklarıyla kazıp Hasan Çavuş'u içine korken bile sayıklarcasına söyleniyordu...

"Neden öldün Hasan Çavuş? Hâlbuki seni sırtımda da değil, kucağımda taşıyıp götürecektim. Yaşatacaktım seni!"

Son toprağı da örtüp Hasan Çavuş'un kasatura kılıfını başucuna diktikten sonra gözlerinin kararmakta olduğunu anladı. Artık dizleri onu ayakta tutamıyordu. Birilerini aradı, bir yardımcı gelsin istedi, bulamadı, kendinden geçti.

Türk kesiminden obüs bataryalarının ateşi başlamıştı, Timsah gölünün güneyinde sarı bir duman sütunu yükseliyordu...

Nihayet gözlerini açtı. Kimbilir kaç saat böylece kalmıştı? Yine geceydi, yine gökte yıldızlar vardı. Sanki gün hiç doğmamış, sanki zaman geri geri gitmişti.

İşte Hasan Çavuş'un mezarı oradaydı, yanıbaşında. Kasatura kılıfı hâlâ duruyordu.

Sonra kızdı kendine, hatta küfretti. Dedikleri gibi korkağın biriydi; niçin savaşmamıştı, niçin kaçmıştı? Üstelik de hiç bir şey olmamış gibi şurada sızmıştı.

Şimdi ise ne ses vardı, ne seda. Tüfekler patlamıyor, toplar gürlemiyordu. Sadece birkaç geminin ışıldağı yanıp sönüyordu.

Tekrar uzandı. Karnı acıkmıştı, dudakları kurumuş, dili pas tutmuştu. Şimdi ne yapması, nasıl yapması gerektiğini düşünüyordu. Ayrıca bu süre içinde neler olmuştu? Türk ordusu neredeydi, bulunduğu bu yer neresiydi?

Hiç bir soruya gerektiği gibi cevap veremedi. Bildiği bir şey varsa

şimdi tamamen yalnızdı. Fakat tabancası belinde duruyordu; eğer tabanca ateş alırsa kendini koruyabilirdi.

Aklına hemen buradan uzaklaşmak geldi; ayağa fırladı gerilere doğru yürümeğe başladı. Fakat nereye gideceğini bilemiyordu. Kimi bulacak, kimin kucağına düşecekti?

Sahilden epeyce uzaklaştı, sonra durdu. Gece ona eskisinden daha karanlık geldi. Sanki gökte yıldızlar parlamıyor; çöl, gecelerin kanununu yaşamıyordu.

İngilizler buralara gelmiş olabilirdi; yakalanırsa ne yapardı? Esir olmak istemiyordu. Bir kampa tıkılmak, sonu gelmeyen bir bekleyişin içinde yaşamak hiç hoş bir şey değildi.

Yürüdü, yürüdü; içindeki ezikliğin artmakta olduğunu anlayınca durdu, oturdu. En iyisi sabahı beklemekti. Güneş ne kadar yakıcı olursa olsun sabahı beklemek, etrafını görerek gitmek en hayırlısıydı.

Yere uzandı, midesinin üzerine yumruğunu dayadı, günün doğmasını gözledi.

Gökte kırçıl ışıkları gördüğü zaman biraz ilerisinde bir ses işitti; yerinden fırladı, tabancasını çekti, bağırdı.

"Kimsin? Kıpırdama, vururum!"

Yanı başında denecek kadar yakın bir yerde bir Türk subayı uzanmış kıvranıyordu. Yaralıydı subay, ağzından köpükler geliyordu. Yine de sevindi, kurtulduğunu sandı.

"Ne oldu sana? Neredeyiz? Bana yol göster, gidelim hemen!"

Yaralı subay güçlükle konuştu. Hayal kırıklığına uğramış bir insanın, umup da bulamayanın bezginliği gizliydi sözlerinde:

"Yenildik! İngilizler bizi taradı, karşıya geçenlerin bir teki bile dönmedi. Tombozların hepsi delindi. Yalnız obüslerimiz Hardinç kruvazörünü batırmış Timsah gölünde. Öyle diyorlar. Bilmiyor muydun bunları?"

"Bilmiyorum," dedi Ragıp, "biz Kanal'ın ortasında battık. Yüzerek karaya çıktım. Hepsi bu kadar! Beraber dönelim; orduya yetişelim!"

"Beni bırak, sen git. Hem acele et. Cemal Paşa dün karşılıklı top atışından sonra geri dön emrini verdi. Bu gece bizimkiler çekilmiş olmalılar. Bütün gece yürümüşlerdir. Geç kaldın, yetişmeye bak; yoksa çöl seni yutar!"

"Senin burada ne işin vardı?"

"Son bir keşif yapacaktık; düşmanın buraya ayak basıp basmadığını anlayacaktık. Birden baskına uğradık. Bir kısmımız öldü, yaralılarımızı da götürdüler. Beni de öldü sanıp bıraktılar. Ama iyi oldu, Tanrının şanslı kullarındanmışım ben!"

"Niçin?"

Yaralı subay inledi, ciğerlerine sabahın serin havasını doldurmaya çalıştı. Ağzı çarpılıyor, gözleri kapanıyordu. Uzandığı yeri benek benek kan lekeleri kaplamıştı. Tekrar güçlükle konuştu, son arzusunu bildirdi:

"Bilemezsin, ölmek ne iyi! Yoksa şu İngilizlere yenilmenin acısını ömrüm boyunca yaşayacaktım ben. Başım önünde dolaşacaktım, suçu kendimde bulacaktım!"

"Neden?"

"Sorma! Böyle yaratılmışım. Hadi oyalanma; güneydoğu'ya doğru uzaklaş. Çantamda biraz peksimetle zeytin de var, al onları git! Allah yardımcın olsun!"

"Beraber gideceğiz!"

"Hayır! Beni gömme bile! Üzerimde ağırlık istemiyorum!"

"Bizim Üsteğmen Eşref'i gördün, mü? Ahmet diye bir arkadaşım vardı; tanıyor musun?"

"Hayır! Tanrım, ne büyüksün sen!"

Yaralı subayın ağzından son bir köpük daha geldi, başı kaydı ve onun da dünyası burada bitti.

Şimdi Ragıp'ın bir elinde iki dilim peksimet, bir elinde de bir kaç tane zeytin vardı; onları yemeye çalışarak uzaklaşıyordu.

Gün bir hayli aydınlanmıştı. Yürüdükçe araba tekerleklerine, hayvan leşlerine, papuçlara ve delik su tulumlarına rastlıyordu. Bulacağına, yetişeceğine inanıyordu. Fakat öğleye doğru gücü tükendi. Sıcak kemiklerini bile eritir hale gelmişti.

Devrilmiş bir arabanın dibine oturdu, daha doğrusu gölgesine sığındı.

İşte özgürdü; koskoca çölün içinde özgür! Sevdiklerinden de sevmediklerinden de uzaktı! Burada savaş yoktu, insanlar birbirlerini boğazlamaktan vaz geçmiş görünüyorlardı.

Mutlu bir hayatı vardı çölün; sakin, ıssız, hırçın olmayan bir yaşayış. Eğer geri çekilen Türk ordusuna yetişirse yine onsekiz gün

yürüyüp çölü aşacaktı; yetişemezse şu çölün aydınlık özgürlüğü onu boğacaktı. O zaman bu özgürlükten ürktü; yalnızlığını paylaşacak birilerini aradı. Bu insanlar, Sütçü Musa'nın oğlu İsa'yı soyan bedeviler bile olsa razıydı.

İnsanlar yalnızken bütün oluyordu. Yanında başkaları bulununca bu bütünlük parçalanıyordu. Yarıya bölünüyor, çeyrekleşiyor, belki de onda bire iniyordu. Öyleyse insanlar bütün olmaktan niçin korkarlardı? Kendilerini görmemek için mi, bütünlükleri yeterli olmadığından mı?

Sıcak gittikçe çöküyordu, ama ne olursa olsun yola koyulmalıydı, son birliklere yetişmeliydi. Gece hiç yolunu bulamazdı. Artık bütün olmayı değil, parçalanmayı istiyordu.

Tepesinde bir İngiliz keşif uçağının gürültüsünü işitince çölde de o özgürlüğün bulunmadığını, barışın bir hayalden öteye geçmediğini hatırladı.

Ayağa kalktı, yürümeye başladı. İlerledikçe devrilmiş arabalara daha az rastlamaya başladı.

Sonra çizgi çizgi izler de silindi, artık çölde hiç bir iz kalmadı. Sanki buralardan binlerce kişi geçmemişti; çöl bir anda yarılmış, hepsini gömmüş, sonra üzerlerini kumla örtmüştü.

Yetişemeyeceğini, varamayacağını düşündükçe susuzluğu büsbütün artıyor, direnme gücü azalıyordu.

Durdu; güneşe bakmaya çalıştı, eğildi kumları seyretti, sonra inledi. Daha doğrusu inlediğini sandı. Dudaklarından çıkan sadece kuru bir nefesti.

Koca bir bölük, kumandanıyla birlikte kaybolmuştu. Sadece bölük değil, taburlar yok olmuştu. Şimdi, Kanal'ın öteki yakasından gelen, "Allah! Allah!" seslerini duyar gibi oluyordu. Gidenler geri gelmemiş, tombozlar delinmiş ve her şey oracıkta bitmişti.

Hasan Çavuş'u kendi eliyle gömmüştü, kendisinin neden yaralanmadığına, neden toprağa gömülmediğine hayret ediyor, hatta üzülüyordu.

Sipsivri, kupkuru bir ağaç görünce bütün gücüyle koştu, kumları eşelemeye başladı; aradığı bir damla suydu, bir damlacık, ama yoktu. Yine de kumu yaladı!

Kahramanlık mı yapmıştı, savaşmış mıydı? Hayır! Hiçbirisi değildi. Esas kahraman, esas savaşan Hasan Çavuştu. Kendisi sadece

ölümden kaçıyordu. İsa gibi olmamak, soyulmamak, gömülmemek için ölümden kaçıyordu. Demincekki, keşki ölseydim lâfı, koca bir yalandı.

"Öleceksin!" diyordu içinden bir ses. O zaman bağırıyordu: "Ölmeyeceğim!"

Sonra kendisini de inandırmak için belki yüz kere "Ölmeyeceğim!" diye tekrarlıyordu.

Bir damla su bulabilseydi, bir damlacık! Nasıl da dirilir, nasıl da gücünü tazelerdi.

"Su! Su!" diye haykırdı.

Bu sesi sadece kendisi duydu; ürktü, bir kum tepesine sırtını dayayıp geceyi beklemeye karar verdi.

Tabancasını yanına koymuştu. Ummak istiyordu; neyi, ne için olduğunu bilmeden ummak! Zaten bu sıcakta bir adım bile atamazdı. Yine de her geçen saatin, onu Türk ordusundan biraz daha uzaklaştıracağını biliyordu.

Ayağa fırladı, güneşten kurtulabilmesi için ellerini başına götürdü, kumlara bata çıka yürümeye başladı. İleride bir deve leşi görünce yine su aradı. Orada bir asker de vardı, ölü bir asker.

Ölüye bakmadı, bile, tekrar kumları eşelemeye başladı. Biraz daha eşelerse su çıkacak sanıyordu. Tırnakları kırılırcasına, parmakları kanayıncaya dek eşeledi kumları; yoktu. Eğildi, kokladı, burnuna en ufak bir nem kokusu bile çarpmadı.

Sonra gözü yine askere ilişti; bu sefer gülümsedi, gülümsedi değil, güldü bile.

Asker yan dönmüştü matarası görünüyordu. Koştu, matarayı koparırcasına çıkardı, açtı kapağını. Mataranın içinde adeta kaynamışçasına sıcak bir kaç yudumluk su vardı.

Düşünmeden matarayı ağzına dikti; küçücük kurtlar dudaklarında oynaşırken bile bir yudum, bir yudum daha içti, sonuna kadar içti.

Bitmesin istiyordu; kurt değil, solucan dahi olsa razıydı. Matarayı fırlattı, sonra eğildi, aldı, içinde yanlışlıkla su kalmış mı diye baktı, yine fırlattı...

Kanamamıştı, üstelik susuzluğu büsbütün artmıştı. Boğazında kurtlar kıpırdarken askere gözü takıldı; onu böylesine yalnız bırakamayacağını anladı. Hemen askerin kasaturasını çıkardı, son gücünü

de harcayarak bir mezar kazdı. Kumları askerin üzerine örtmeden evvel de künyesini okudu: "Erzincanlı Mehmet oğlu Mustafa!..."

Şimdi hem yürüyor, hem de Mehmet oğlu Mustafa'yı düşünüyordu. Kimdi? Annesi, babası, eşi, çocukları ne yapıyordu acaba? Kendisi de böyle, çöl ortasında ölseydi, ona ilk rastlayan aynı soruyu soracaktı; kim bu adam diyecekti?

Düşünceleri, gerilere doğru gitti; bir kaç ay evveline, hatta daha öncelere. O zaman gerçek anlamda hiç gülmediğini, gülene de pek rastlamadığını hatırladı.

Birgün bu olanları, kendi hayat hikâyesiyle birlikte yaşayanları, ya da yaratanları anlatırsa, dinleyenler "Yeter." diye bağırırlardı. "Biraz da güleceğimiz konulardan bahset!"

Ne yapsınki bu imkâna sahip değildi. Gülmenin şartları vardı, o şartlar ise eriyip kaybolmuştu. O zaman kendisine, "Ne olursa olsun gül!" diye haykırdı. Bu emre uydu, gülmeye başladı. Şartları kendisi yaratıyordu. Haline gülüyordu. Sütçü Musa'nın karısının sallana sallana yürüyüşüne gülüyordu, hattâ annesinin çamaşır leğenini devirişine gülüyordu.

Akşamın karanlığı çöle çökmeye başlayınca gülmenin yanısıra cesareti de arttı.

"Yılmayacağım!" diye bağırdı, "Yeneceğim, başaracağım!"

Mantığının, "Nasıl?" diye sorduğu suale cevap bile vermedi. Bir şey daha öğreniyordu, hem kendi gücünü, hem de insan tamamiyle kendisi olunca mantığının etkisinden kurtulması gerektiğini.

Oturdu, uzandı, soluk aldı. Sonra ayakkabısını çıkardı, eriyen çoraplarını aradı, uzayan sakalını okşadı, dudağındaki çatlakları parmağıyla saydı ve tekrar gülmeye başladı.

Bir ses ona, "Yetişemeyeceksin, yolunu çoktan kaybettin, kimbilir çölün neresindesin?" diye haykırıyordu. O ise yumruklarını sıkıp "Yetişeceğim, yönümü kaybetmedim!" diye cevap veriyordu.

Hani çöl geceleri çok güzel olurdu ya, hani çöl gecelerinde gökte yıldızlar parlardı ya, hani çöl gecelerinde insanın üzerinde terler kurur, serinler, rahatlardı ya! İşte; böyle bir geceydi o gece de. Ragıp ise artık uyuyordu; bazen karanlık, bazen ümit dolu rüyalarla uyuyordu. Gözlerini açtığı zaman karşısında bir bedevi gördü. Hemen tabancasına sarıldı; keşke tabancasının ateş alıp almadığını gündüz deneseydi.

"Ya bek!"

Bedevi sırıtıyordu; ona yardım etmek ister gibi bir hali vardı.

"Yaklaşma vururum seni!"

"Ya bek!"

"Bırak bu lâfı. Neredeyim ben? Beni birliğime götür!"

Bedevi geri döndü; uzaklaşıyordu. Arkasından koştu, kolundan yakaladı.

"Gitme, vururum diyorum! Biraz su ile yiyecek ver bana!"

Bu sefer bedevi konuşmadı, sadece parmağıyla ilerisini gösterdi.

Orada bir kadın duruyordu. Sabahın boşluğunda bile Ragıp bu kadını tanıdı.

"Zehra!" dedi.

"Ya bek!"

Haruni kabilesi biraz ileride olmalıydı. Ve bedevi uzaklaşırken Zehra ona yaklaşıyordu. Koltuğunun altında bir yiyecek çıkını, elinde ise su güğümü vardı.

Koştu, güğümü kaptı, suyu kana kana, dudaklarından aşağıya taşıra taşıra içti. Sonra yiyecek çıkınına sarıldı. İçinde ne bulduysa ağzına atmaya başladı. Bir an geldi ki, yaptığından utandı. Lokmalar ağzında yayılmaya başladı, onları güçlükle yuttu, yine "Zehra!" dedi.

Kız gülüyordu. Bembeyaz dişlerini dudaklarının üzerine sermiş, siyah saçlarını omuzuna dökmüş, ayak bileklerindeki halkaları şangırdatıyor ve gözlerinin içi gülüyordu...

Sonra iyice yaklaştı, Ragıp'ın önünde diz çöktü; gömleğini, kefiyesini çıkardı, paçalarını sıvadı. Ragıp'ı yıkamaya başladı.

Ragıp adeta teslim olmuştu. Bu kız ne isterse yapacağını anlıyordu. Sular başından aşağıya doğru döküldükçe, o sivri parmaklar ayaklarında dolaştıkça bir huzura gömülüyor, gözleri kapanıyordu.

Çölde, kabilenin genç ve çapkın kızları, amca oğulları olmayınca gözüne kestirdikleriyle evlenirlerdi. Düğün sabahı, güneş henüz doğarken gelin kokular sürünür, çadırından fırlar, alabildiğine, çölde koşmaya başlardı. Damat ise arkasından büyük bir hırsla onu kovalardı. Sonra yorulmuş gibi kız, bir çukurun içine kendini atar, biraz nazdan sonra erkeğine teslim olur, geri dönmek için güneşin iyice doğmasını beklerdi.

Zehra da baharat kokuyordu ve Ragıp'ın saçlarını okşadıktan sonra koşmaya hazırlanıyordu.

Ragıp onu arkasından seyretti; hatta birkaç adım da attı. Fakat durdu. İşte yalnız değildi, artık kendisiyle baş-başa olmaktan uzaklaşmıştı ve mantığı bir balyoz gibi hislerinin üzerine inivermişti.

Zehra geri dönüp baktı ona; çukurun başına varmıştı. Ragıp'ın yerinden kıpırdamadığını anlayınca, eliyle "gel!" dedi,

Ragıp, eski yerine oturdu; o da eliyle, "gel" dedi. Kız bunu başka türlü anladı. Büsbütün canlandı, eskisinden daha hırslı Ragıp'a doğru koşmaya başladı.

Fakat Zehra'nın dünyası biraz sonra yıkıldı. Ragıp onu elinden tuttu, yanına oturttu, hatta alnından öptü. Hepsi bu kadardı.

"Dinle!" dedi. Yarı Arapça yarı Türkçe konuşuyordu. Kızın anlayıp anlamadığına aldırmıyordu.

"Zehra; gitmem gerek! Bana yol göster, bu sefer yolumu şaşırtma. Beni bekleyenler var, hepsinin üstünde, benim görevim var! Seninle sevişirsem çölden ayrılamam; sonra bana asker kaçağı derler. Hâlbuki biz bir savaşa giriştik. Vatanımın çiğnenmemesi için ne olursa olsun bu savaşı kazanmamız gerek. Küçücük, hatta bir kum tanesi bile olsam, bir taşın arasına sıkışırsam koca bir duvarın çökmesinin önüne geçebilirim. Ne olur beni Birüssebi'ye götür!"

Evvelce de böyle söylemişti galiba Zehra ya, şimdi pek hatırlayamıyordu.

Kız adeta inlercesine, "Birüssebi?" diye sordu.

"Orası! Orada alayımı bulabileceğimi sanıyorum! Alayım erimişse de başka birliklere rastlarım. Benim görevim, yaşatmak! Bunu şu birkaç gün içinde daha iyi anlıyorum. Çöl benim yerim değil; sen de eşim olamazsın!"

Zehra'ya kendisini nasıl bulduğunu soramadı, sorsa da vereceği cevaptan pek bir şey anlamayacağını biliyordu. Sadece saçlarını okşadı onun, sonra gözlerine baktı. Zehra'nın gözlerindeki ışık sönmüştü, hatta nemlenmişti bile o iki kömür gibi göz.

Kız anlıyordu Ragıp'ı; belki sebebini pek kavramıyorsa da istenmediğinin farkına varmıştı.

"Çok güzelsin Zehra! Sana teşekkür etmek de isterim. Bir kere daha beni kurtardın. Belki o zaman da söylemiştim. Bu işin sonu yok. Seni öldürürler de. Bırak beni, yol göster bana."

O zaman Zehra hırsla ayağa fırladı, Ragıp'ı göğsünden itti...

Sabah ayazı başlamıştı çölde. Sabah rüzgârı Ragıp'ın çıplak vücu-

duna yapışıyor, onu titretiyordu. Zehra bunu gördü. Ragıp'ın üzerine gömleğini fırlattı ve sonra yaralanmışçasına sendeleyerek koşmaya başladı.

Bir süre sonra gözden kayboldu Zehra!

Ragıp o anda bomboştu; içindekiler dökülmüş, mantığı da susmuştu! Zehra'yı reddederken sadece görevini, hatta kızın hayatını mı düşünmüştü? Ara yere Feride girmemiş miydi acaba? Bilemiyordu.

Güneş yükselince yine yalnız olduğunu anladı. Ama bu sefer güçlüydü, inançlıydı, yılgınlığını üzerinden silkelemişti.

Çıplak ayaklarına papuçlarını geçirdi, tabancasını kılıfına soktu. Bedevileri aramadan günün doğduğu yere doğru yürümeye başladı.

Yalnız arkasından bir ses geliyordu. Çölün sessizliği içinde hışırdayan bir ayak sesine benziyordu bu. Ne vakit bu sesi işitemez olursa duruyor, yönünü değiştiriyor, biraz yürüdükten sonra yine duyuyordu.

Sesin sahibini aramıyordu; yine de bu sesin ona yol gösterdiğini anlıyordu.

Yağmur yağmaya başlayınca elini göğe kaldırdı, ağzını açtı. Dudakları ne güzel ıslanıyordu, yalnız dudakları değil, her tarafı...

"Sütçü Musa'nın oğlu İsa boş yere ölmedi." diyordu. "Hasan Çavuş da öyle! Hatta Erzincanlı Mehmet oğlu Mustafa da öyle! Yaşıyor onlar! Burada, şurada, Anadolu'da köylerinde!"

Kumların yağmuru yutup en ufak bir iz bırakmadığı sırada önünde, ama bir hayli ileride bir birlik görür gibi oldu.

Hızlandı; kaçıracağını, çölün yağmur gibi onları da yutacağını sandı.

Bu sefer hem koştu, hem de gırtlağı yırtılırcasına bağırdı:

"Durun! Beni bekleyin! Ben subay namzedi Ragıp!..."

Galiba artık arkasından ayak sesleri gelmiyordu. Duyduğu ses sadece kendi haykırışıydı.

Çark

Birüssebi'ye geldiği vakit orada konaklayan askeri çok üzgün buldu. Bölüğü ortalıkta yoktu, değil Üsteğmen

Eşref'e, bir ere bile rastlayamadı. Anladığı kadarıyla koca bir bölük Kanal'da eriyip kaybolmuştu.

Onu, sahra hastanesine yatırdılar, bir süre sayıkladı. Daha doğrusu başındaki doktor böyle diyordu.

Düşünüyordu, bir gün ona Üsteğmen Eşref, "Benî İsrail'in çölde mahvolması ne yüzdendi?" diye sormuştu. Ragıp da, "Susuzluktan" diye cevap vermişti. Başka birgün de "Bana birşey olursa, bölüğe sen kumanda edeceksin." demişti.

Üsteğmen Eşref, nedense ölümü gözlemişti. Eşref için ağlamıyordu, bir dua etmek bile içinden gelmiyordu. Belki de birgün karşısına çıkar, "Diriye dua etmek nerede görülmüş?" diye gülerdi. Ne iyi olurdu, karşılıklı gülerlerdi.

Tam yirmi günde Kanal'dan Birüssebi'ye dönmüştü. İşte Benî İsrail gibi susuzluk onu yenmemişti. Bu dönüş savaşını sadece kendisi için yapmıştı, güneş kavurmuşsa, susuzluktan yanmışsa, hep kendi canını kurtarma pahasına olmuştu. Hâlbuki Hasan Çavuş, susuzluğa da, kavrulmaya da başkası için katlanmış, sonunda yine başkası için sırtına bir kurşun yemişti.

"Hasan Çavuş." diye inledi.

Yatağının kenarına ilişen doktor,

"Yine sayıklıyorsun." dedi.

"Hayır. Hasan Çavuş diyorum."

"Kim bu Hasan Çavuş?"

"Kim mi? Bilmen gerek doktor, Hasan Çavuşları bilmen gerek."

Doktor lafı değiştirmek istedi.

"Ateşin yüksek, ama çok yakında düşecek. Yanıkların da kaybolacak. Seni hemen taburcu edeceğiz. Aklımdayken söyleyeyim; teğmen oldun. Ordu Kumandanı günlük raporlarda senin adını görmüş, çok hoşuna gitmiş."

Doktor ayağa kalktı, Ragıp onu alıkoydu. Günlerden beri, çölde dahi kafasının içinde kıvranan, kördüğüm olmuşçasına bir türlü çözülemeyen bir suali sormak istedi.

1915 yılı Şubatının 25. günüydü. Birüssebi'de sıcak yine ortalığı kavuruyordu. Çadırın içinde bile hava almakta güçlük çekiyorlardı.

"Doktor! Sarıkamış'tan ne haber?"

"Ne haber olsun istiyorsun?"

"Kazandık mı?"

"Sarıkamış buraya çok uzak!"

"Lâfı değiştirme doktor! Biliyorsan gerçeği söyle bana!"

"Yenilmişiz!"

Doktor yine gitmek istedi. Ragıp bu sefer yerinden fırladı.

"Kaçma, anlat doktor; bırakmam seni!"

"Hastasın sen, dinlen; sonra konuşuruz!"

"Hayır, şimdi. Yoksa hiç uyumam!"

"Yenilmişik dedim ya!"

"Kaç kişi ölmüş?"

"Altmışbin diyorlar!"

"Üçüncü ordu ne olmuş?"

"Ordu diye bir şey kalmamış!"

"Allahuekber dağlarında mı?"

"Evet orada! Açlık, tifüs, soğuk almış götürmüş hepsini! İçin rahat etti mi şimdi?"

"Enver Paşa neredeymiş?"

"Orada, Ordu'nun başında!"

"Sarıkamış'ta soğuk ve açlık, burada sıcak ve susuzluk! Ne güzel değil mi doktor."

"Allah kahretsin seni Teğmen Ragıp! Kapa gözlerini, kal olduğun yerde! Hey sıhhiye; şu herife bir iğne vur; zıbarsın!"

"Bitmedi, yenilmekle bitmedi. Sonunu anlat!"

"Sonu bu! Rus ordularına Doğu Anadolu kapıları açıldı demektir.

Savaş onbeş Ocak'ta bittiğine göre tam yirmibeş gün çarpışmış bizimkiler. Dinle beni. Ben doktorum, savaştan anlamam; elimden geldiği kadar yara sarar, hastalarıma bakarım. Daha fazla konuşturma beni! Kurşunlar vınlamış, toplar gürlemiş bana ne? O gürültülerin, vınlamaların sonunda buraya gelenlerle ilgilenirim ben! Çok işim var; sonra da seninle uğraşacak hiç halim yok!"

Ragıp sırt üstü kendini yatağa bıraktı. Sıhhiye eri iğne yaparken bile kıpırdamadı. Yalnız yine doktora sordu.

"Ahmet'i tanıyor musun doktor?"

"Hangi Ahmet'i?"

"Benimle beraber talimgâhtan gelmişti!"

"Tanımıyorum!"

"Yaralı, ya da hastalarının arasında yok mu?"

"Yok!"

Sonra derin bir uykuya daldı Ragıp. Bu sefer rüyasında hem buz kaplamış dağlar, hem de sıcaktan kavrulan çöller gördü. Ne çölün sıcaklığı dağlardaki karları eritiyor, ne de dağlardaki karlar çölün sıcaklığını giderebiliyordu. Vücudu ikiye bölünmüştü sanki. Bir tarafı kaynar bir kazanın içindeydi, öteki tarafı buz tutmuştu. Hem kavruluyor, hem donuyordu.

Üç gün sonra taburcu olunca,

"Kudüs'e gideceksin" dediler ona.

"Niçin?"

"Büyük Cemal Paşa istiyor."

"Büyük Cemal Paşa Kudüs'te mi?"

"Evet, Dördüncü Ordu Karargâhı, Kudüs'e taşındı şimdi."

Ragıp Kudüs'e vardığı zaman büyük bir şaşkınlık geçirdi. Vaktiyle bu sokaklarda Ahmet'le beraber dolaşmıştı. Anıları silikti, sanki aradan yıllar geçmiş gibi koyu bir sis perdesinin arkasına gömülmüştü.

Oyalanmadı, Zeytindağı'na doğru tırmandı. Ordu karargâhı, Zeytindağı'nın tepesinde, Avgusto Viktorya Kasrında kurulmuştu. Kudüs'ün doğusundaydı Zeytindağı. Avgusto Viktorya Kasrı ise Alman İmparatoriçesi için yapılmıştı.

Kasrın parkı Lut Denizi'ne ve Şeria Vadisine bakıyordu. Çilek ve vanilya fideleri serpilmişti etrafa. Ragıp'ın burnuna hoş bir koku çarpıyordu. Çölden dönmüş bir insan için buraları hayallerde bile canlandırılamazdı.

Tih Sahrası'ndan gelen Hazreti Musa'nın "Vadedilmiş toprakları" aşağıda, bir hayli uzaktaydı.

Üçbin yıl evvel Kenaneli'nde yaşayanlar, bu günü düşünebilmişler miydi acaba?

Lut Denizi'nin öte tarafında lacivert kümeler halinde "Doğu Ürdün" dağları yükseliyordu. Bu dağlar ufku kaplıyor, arkasında uzanan Arabistan Çölü'nü gizliyordu...

Ragıp köşkün kapısındaki nöbetçiye selâm verip içeri girerken karşısına beyazlar giyinmiş bir kadın dikildi. Almanca'ya kaçan bir Türkçeyle,

"Ayaklarını iyice sil." dedi...

Kadın dimdikti, katılığı, eğilmezliği yüzünden belli oluyordu.

Ragıp artık kolay kolay her olay, her söz karşısında çekinmek, susmak istemiyordu. Şimdi mantığı ona başka türlü davranması gerektiğini emrediyordu.

"Kimsin sen?" diye sordu...

"Başhemşire Theodora! Bu kasrın temizliği, bakımı benden sorulur. Kirliysen, bitliysen girme içeri!"

Ragıp hiç konuşmadan kadını eliyle kenara çekti, itti onu adeta...

Kasrın içi de bakımlı ve temizdi. Koridorlar merdivenler, feniksler ve palmiyelerle süslüydü. Yerler cilalanmıştı, bir ayak izi, bir leke bulmak çok güçtü.

İşte Dördüncü Ordu Komutanı Büyük Cemal Paşa buradan Suriye, Hicaz, Sina, Akdeniz kıyılarını yönetiyordu. Kimbilir bu görevi daha ne kadar devam edecekti?

Ragıp, Albay Von Frankenberg'in yerine vekâleten Ordu Kurmay Başkanlığı yapan Binbaşı Ali Fuat Beyin yanına çıktığı zaman karşısında sert, asabî bir asker gördü...

"Nerede kaldın?" diye sordu ona binbaşı...

"Hastanedeydim, emir alınca hemen geldim."

"Kumandan paşa sizinle konuşacak. Birkaç subay daha var içerki odada. Sen de bekle, ben size haber gönderirim..."

Ragıp geri dönerken, Ali Fuat Bey yeni hatırlamış gibi arkasından seslendi:

"Sakın Kumandan Paşa'ya karşı bir kabalık yapmayın, konuşmalarınıza dikkat edin. Canınızın acımasını istemem, üzülürüm sonra!"

Ragıp onda sertlik altında bir şefkat, bir sevgi gizli olduğunu anladı...

Bekleme odasına girdiği zaman sekiz subayla karşılaştı. İkisi talimgâhtandı. Yalnız içlerinde Ahmet yoktu...

"Ahmet nerelerde, biliyor musunuz?" diye sordu...

Aldığı cevap yine "Hayır" oldu...

Biraz sonra bir posta eri gelip onları Cemal Paşa'nın çalışma odasına götürünce hepsinde evvela bir tedirginlik, bir gerileme, bir kasılma başladı.

Görünüşte o Cemal Paşa, o Cemal Paşa'ydı, Şam'da da onlar paşanın karşısına böyle sıralanmışlardı. Fakat şimdi duygular daha başka, inançlar çok değişikti.

Cemal Paşa hem sakalını sıvazlıyor, hem de onları süzüyordu; içlerine girmek istiyordu sanki...

"Sizden memnunum," dedi, "iyi dayandınız. İstediğim gibi oldu. Şimdi de sizi başka görevler bekliyor. Bunu da başaracağınızdan eminim..."

Sonra birden konuşmasını kesti. Ayağa kalktı pencereden Şeria Vadisine baktı. Daha doğrusu onlar baktığını sandılar.

Cemal Paşa fazla oyalanmadı, hemen geri döndü,

"Ordu emrimi okudunuz mu?" diye sordu. "Beni dinleyin, ordu emrinde de bir nebze bahsettiğim gibi, Kanala hücumdan maksadımız Mısır'ı almak değildi. Beni, hayal peşinde koşan bir kumandan mı sanıyorsunuz? Bu hareketteki esas amacımız bir taarruzî keşif yapmak, düşmanın mevcut araçlarının nelerden ibaret olduğunu anlamaktı. Bunu da evvelden planlandığı şekilde tam anlamıyla başardık. Şimdi İngilizlerin ne gibi silahları olduğunu gayet iyi biliyoruz. Bu yüzden Kanal'ı, dolayısıyla Mısır'ı elde edebilmemiz için de ne kadar asker, silah ve cephaneye ihtiyacımız olacağı meydana çıktı..."

Bir an sustu, yumruğunu sıktı, bağırdı:

"Efendiler! Durmayacağız! Yollar, şimendiferler yapacağız. Çölü kuyularla, su havuzlarıyla donatacağız. Daha doğrusu Tih Sahrası diye birşey kalmayacak ortalıkta. Biz de o zaman Mısır'ı alacağız!"

Şimdi bir gözü geçici de olsa açılıp kapanıyordu. Kalpağı başına dar gelmiş gibiydi.

"Düşmanın durumunu öğrenmek gerekti dedim size. Böyle bir taarruzî keşif yapmaya ihtiyacımız vardı. Cebrî hücum ile geçilme-

si gerekli Kanal için ne gibi silah ve araçlara ihtiyacımız olduğunu bilmeliydik. Bunu buradan kestiremezdik. İşte maksat hasıl oldu. Ayrıca İngilizler Çanakkale'ye saldırılarını, bizim bu teşebbüsümüz üzerine geri bırakmak zorunda kaldılar. Mısır'da onbinlerce askerini bağladık. Bu da az iş mi? İnanmıyor musunuz yoksa bana?"

Oturdu, sorduğu suale pişman olmuş gibi bir hali vardı. Büyük Cemal Paşa'ydı o, büyüklüğüne lâyık davranması gerekti. Sözü uzatmadı;

"Çanakkale'ye gideceksiniz!..." dedi.

İçlerinden bir tanesi farkında olmadan sordu:

"Çanakkale'ye mi kumandanım?"

"Evet! Çanakkale'ye! Niye şaştın? Korktun mu yoksa? Başkumandan Vekili Enver Paşa Dördüncü Ordudan yardım istiyor. Tümenlerimin bir kısmını, özellikle subaylarımı Çanakkale'ye göndereceğim. İlk kafile yola çıktı bile... Çanakkale'de savaş kızışmak üzere, İngiliz donanması Boğaz'ı top ateşine tutuyor! Yakında büyük saldırıya geçecekleri umuluyor! İşte Çanakkale asla düşmana bırakılmayacak! Siz önleyeceksiniz bunu. Unutmayın, vatan, her yerde vatandır. Bu sözü, yola çıkan her subay ve kumandan'a söylüyorum..."

Artık rahatlamıştı, onların hem morallerini yükseltmişti, hem de Kanal hareketinin başarısız olmadığına inandırmıştı. Ayrıca böylesine uzun bir konuşma bir açıdan da kendisine dönüktü.

"Gidin yine Kurmay Başkanını görün, yeni görev emirlerinizi alın, hemen yola çıkın! Kuş gibi uçacaksınız! Gecikirseniz idam ettiririm sizi!"

Selam verip geri döndüler. Yine de Cemal Paşa'yı enselerinde hissediyorlardı, sanki yumruğunu kaldırmış sırtlarına indirecekti...

Şimdi de Cemal Paşa arkalarından bağırıyordu.

"Haber aldığıma göre İstanbul'da çok kimse düşman donanmasının Sarayburnu'nda demirleyeceğine inanıyormuş. Uyardım onları. Siz bu uyarılarımı gerçekleştireceksiniz!"

Dışarı çıkınca kendilerini biraz rahatlamış hissettiler. Hatta birbirlerine gülerek bakındılar...

Yeni görevlerine dair emirleri, zat işlerinden alınca önlerine Şam, Halep, İskenderun, Toroslar, Adana, Konya, daha bir sürü şehir, dağ ve yollar dikiliverdi.

Bu yollar büyüdü, genişledi, uzadıkça uzadı.

Pozantı'dan sonra, trende Ragıp'ın başı sallanmaya başladı. Vurgun yemiş, yaralanmış gibiydi. Ne kadar da çok olaylar, hatıralar birbirinin üzerine yığılmıştı? Bu olayların, bu hatıraların altında ezildikçe sırtındaki yükü kaldıramayacağını sanıyordu...

Çöl ne kadar da gerilerde kalmıştı şimdi?

Bozkırda şiddetli bir soğuk vardı. Kaputlarına sarılmışlardı ve İstanbul onlara gittikçe yaklaşıyordu.

Haydarpaşa'da trenden inince üç saatlik izin alabildi. Sonra Sirkeci Garı'nda buluşup Uzunköprü'ye gideceklerdi.

Şimdi anlaşılmaz şekilde heyecan duyuyordu. Bir olurluluğun içinde olmazlığı görüyordu. Nasıl bulacağının yanında nasıl bulmaması gerektiğini düşünüyordu.

Üstelik İstanbul ona, yabancı bir şehirmiş, şu yolları, şu köprüyü, şu evleri hiç görmemiş, bilmiyormuş hissini veriyordu.

Yürüyüşleri, bakışları, konuşmalarıyla şu insanlar eskilerinden pek farklıydı. Ayrıca aceleci bir halleri vardı. Bir de şehre savaşın bütün ağırlığı çökmüştü. Bunu nasıl bulup çıkarmıştı, bilmiyordu. Mesela bacalardan yavaş yavaş tüten dumanlar, savaşın etkisiyle mi böylesine bunalmışlar, ürkek olmuşlardı?

Karaköy'de vapurdan inince bir faytona atlamıştı, acele ediyordu; bu yüzden ömründe ilk defa bir araba kiralamıştı.

Mahallede arabadan indi, etrafına bakındı. Kimse tanımadı onu. Aşı boyalı evin kapısını çalınca annesinin sesini işitti:

"Kim o?"

Demek annesi yaşıyordu, çok sevindi buna.

"Aç." dedi, "Ben Ragıp."

Kapı aralanınca annesini, çökük ve bitkin, karşısında gördü.

"Anne..."

"Oğlum."

"Nasılsın?"

"Çok şükür. Demek sağsın. Hâlbuki bana demişlerdi ki."

"Kim ne demişti?"

Kadın bir aralık baygınlık geçirdi. Ragıp onu kucaklayıp odadaki sedire yatırdı. Hani vaktiyle Feride'yle seviştikleri sedire...

"Mektubumu almadın mı anne?"

"Aldım, bir tane."

"Niye cevap göndermedin?"

"Dört defa mektup yazdırttım. Eline geçmedi mi yoksa?"

"Hayır."

Şimdi kadın ağlıyordu; hem ağlıyor, hem de oğlunu bağrına bastırmış kokluyordu. Aylardan beri hasret kaldığı bu kokuyla ciğerleri dolsun istiyordu.

"Buradasın artık değil mi? Bir yere gitmeyeceksin değil mi?"

"Gideceğim."

"Nereye?"

"Çanakkale'ye"

"Ya sen oradayken İngiliz donanması İstanbul'a gelirse, biz ne yaparız?"

"Gelmeyecek."

"Gelecek diyorlar. Çok kimse Anadolu'ya göç etti."

Kupkuruydu kadının elleri. Gözleri morarmış, içeri çökmüştü. Güçlükle gördüğü belli oluyordu. Ellerinin şişliğinden çamaşır yıkamaya başladığı anlaşılıyordu.

"Dul maaşımı kestiler." dedi.

"Niçin?"

"Bilmem."

"Nasıl geçiniyorsun?"

"Mahallede birtakım yabancılar türedi; bekâr çamaşırı yıkıyorum. Ama fazla para vermiyorlar."

"Al şunları..."

Kudüs'ten ayrılırken Ragıp'a birikmiş maaşlarını da vermişlerdi. Şimdi annesinin avucunda duruyordu bu paralar. Kadın ömründe bu kadar çok parayı bir arada görmemişti.

"İstemem... Yarısı yeter. Belki çalarlar, belki de zorla alırlar bu paraları benden."

"Kim?"

"Onlar."

"Onlar kim?" diye sormadı Ragıp. Adlarının ne önemi vardı? Şu veya bu birtakım gözü dönmüşler, birtakım kinlerine hırslarını da ekleyip bastıkları yeri unutanlardı bunlar.

Gerçek olan şuydu ki, Ragıp çölde susuzlukla savaşırken annesi burada açlıkla savaşmıştı. Esas savaş bastıkları yeri unutanları devirmekti, kinlerine hırslarını ekleyenleri ortadan kaldırmaktı.

"O, ne yapıyor?" diye sordu.

"O kim oğlum?"

"Feride."

"Ağabeyleri vagon ticaretine karışmış diyorlar. Vagon ticareti nedir bilmem ama, başka bir yerde bir konak satın almışlar, bugün, yarın mahalleden taşınacaklarmış."

"Feride'yi sordum anne."

"Zavallı kız ne yapsın? Birisiyle söz kesmişler, yakında evlenecekmiş."

"Nasıl olur?"

"Sütçü Musa'lar daha iyisini biliyor. Gücüm kalmadı artık oğlum."

"Ben gidiyorum anne, birazdan yine gelir, elini öperim."

"Dur oğlum; doya doya seyredemedim daha seni. Ellerin çatlamış, yüzün kavrulmuş ama, eskisine nazaran daha da güzelleşmişsin. Asker elbiseleri de ne kadar yakışmış."

Ragıp annesini dinlemedi. Sokakta, evvela nereye gitmesi gerektiğini kestirmeye çalıştı. Sonra koştu. Manav Kâzım'ın evine geldi, kapı aralıktı içeri girdi.

Dört çocuk taşlıkta oynuyordu; incecik, üflense yıkılacak kadar zayıftılar.

Manav Kâzım'ın karısı mutfaktaydı; o da çamaşır yıkıyordu. Ragıp'ı tanıdı. "Niye geldin?" diye sordu. Toparlanmamıştı, yemenisinin altından taşan saçlarını toplamamış, delik şalvarını elleriyle kapatmamıştı.

"Kâzım'dan ne haber?"

"Bir mektubunu aldım, sonra arkası kesildi."

"Şimdi nerede?"

"Bilmem."

"Benim yüzümden oldu değil mi?"

"Senin yüzünden."

"Sana nasıl yardım edebilirim?"

"İstemez. Günün birinde Kâzım gelecek. Git buradan."

Ragıp, cebindeki paranın son kısmını da leğenin yanına koydu, hemen uzaklaştı. Sonra karakola uğradı.

Bekçi Gaffar Ağa, merdivenin başında uyukluyordu. Gözlerini açtı, Ragıp'ı tanıdı. "Sen mi geldin?" diye sordu. "Demek ölmemişsin! Senin için evvela esir oldu, sonra öldü diye bir lâf dolaşıyordu."

"Hepsi yalan."

"Buna sevindim. Mahalle çok değişti. Bende de iş kalmadı. Kendine iyi bak oğul; savaş bu, giden geri gelmiyor. Eğer genç olsaydım, ben de gider, geri gelmezdim. Böylesi daha iyi olurdu."

"Komiser ne yapıyor?"

"Ne yapsın? Uyuyor. Ben de karakolu bekliyorum."

Gaffar Ağa hevessizdi. Gaffar Ağa bezgindi.

Sıra Sütçü Musa'lara gelmişti. Bahçe kapısından içeri girince Musa yerinden fırladı:

"Aman Allahım! Neler görüyorum?"

"Nasılsın Musa Ağa?"

"Beni bırak, sen nasılsın oğul? Demek askere gidip de kısa zamanda dönmek de varmış."

"Yine gideceğim."

"Olsun, bir kere geldin ya. Kadın; neredesin? Oyalanma."

"Oğlum, Ragıp Beyim. Sefalar getirdin."

Sonra ayakta daha fazla kalamayacağını anlayınca oturdu kadın yere. Hafif yağmur çiseliyordu. Önlerinde kazılmış bir toprak vardı. Musa Ağa elinde bir kazma tutuyordu.

"İneklerden biri öldü." dedi. "Kendi kendine ölmezdi bu hayvan. Yaşlı değildi, elimizden geldiği kadar iyi bakıyorduk. Bu sabah kalktık ki, ölmüş. Nasıl ölmüş, neden ölmüş? Anlayamadık."

Hasibe Hanım dayanamadı,

"Bırak şimdi ineği Musa Ağa," dedi. "Oğlumuzu sor!"

"Oğlumuzu mu dedin kadın? Öyle ya, Ragıp Beyimiz de anasına yazdığı mektuptan anlaşıldığına göre Filistin'deymiş. Çok şükür; ne vurulmuş, ne ölmüş."

Sütçü Musa, içgüdüsüyle alacağı haberden yıkılmamak için lâfı değiştiriyordu. Yine de gözlerini Ragıp'a dikmiş, "Ben metinim, dayanırım, gerçeği söyle" dercesine bakıyordu.

Ragıp,

"Onu gördüm." dedi.

"Kimi oğul?"

"İsa'yı."

"Sahi mi?"

"Evet!"

"Yaşıyor mu?"

"Evet."

Bu iki "Evet" onlara yepyeni bir âlemin kapısını bir anda açıverdi. Yerlerinden hopladılar, gözyaşlarını tutamadılar. Bahçenin bir kenarına yığılmış karların üzerinde hopladılar. Sonra Ragıp'ın ellerine yapıştılar, "Anlat." dediler.

"Çölde karşılaştık onunla. Bir keşiften dönüyorlarmış. Biraz yorgundu ama, o kadar olur değil mi?"

"Olur evladım. Sen anlat."

"Kucaklaştık. Konuştuk da."

"Ne dedi? Ne dedi?"

"İnekleri sordu. Sizi sordu. Babam beni everecekti, dedi."

"Evereceğiz! Hele bir dönsün. Başka ne dedi?"

"Sandalyenin üzerinde pabuçlarımla fesim de duruyor mu diye sordu."

"Duruyor ya, o seferden dönünceye kadar hiç kaldırmayacağız! Değil mi kadın, cevap versene."

Hasibe Hanım hıçkıra hıçkıra ağlıyordu. Ama bu sevinç gözyaşlarıydı. Ragıp ise artık yalan söyleyemeyeceğini anlıyordu. Hiç renk vermeden bu kadar lafı, peşpeşine nasıl sıralamıştı, kendisi de şaşıyordu. İsa'nın arzusuydu bu, kendi eliyle bir kum yığınının altına gömdüğü İsa'nın... Tertemiz, inanarak ölen bir İsa vardı orada, tıpkı Hasan Çavuş gibi...

Askerler Kanal'a doğru yürümeye başlarken, "Kahire'de al bayrak dalgalanacak." diye bağırmışlardı. Mısır vatanseverleri Türk ordusu gelince ayaklanacaklardı. Hâlbuki orada, Kudüs'te Zeytindağı'nın tepesinde ordu kumandanı onlara, "Biz Kanal'a Mısır'ı almak için gitmedik, bu bir denemeydi." deyivermişti. Şimdi de günlerce çölde, kum ve sıcakla pençeleşen asker, tabur tabur, hatta tümen tümen Çanakkale'ye taşınıyordu. Sekizinci tümen, onuncu tümen, belki de yirmibeşinci tümen... Orada deniz, uzayıp giden bir boğaz vardı. İngiliz zırhlıları Çanakkale'nin önünde toplanmışlardı. Toplar gürleyecek, yer gök inleyecekti. Sarıkamış'ta Allahuekber dağlarında ise hâlâ karların üzerinde nice nice İsa'ların kıpkırmızı kanları birer nişanmış gibi duruyordu. Buradaki insanlar da İsa'ları bekliyordu. Bekçi Gaffar Ağa da, "Giden gelmiyor" diye fısıldıyordu.

Şimdi Sütçü Musa karısının yanaklarını okşuyordu,

"Ağlama be kadın, ne varmış bunda? Allahımıza şükredelim."

"Şükredelim Musa Ağa."

"Ne geldi hatırıma biliyor musun?"

"Ne geldi Musa Ağa?"

"Aç kalalım, susuz kalalım, kendimize ait neyimiz varsa satalım, bir inek daha alalım. Ötekinin yerine, canlı, besili."

"Alalım Musa Ağa."

"Oğlan dönünce hani benim ineklerim diye sorarsa ne cevap veririz? Senin şimdiden gözünün kestiği bir kız var mı?"

"Olmaz olur mu Musa Ağa?"

Hava iyice soğuyordu, mart güneşi titrek ve cansızdı. Üşüyorlardı, yine de şu bahçeden, şu çukurun başından ayrılmak istemiyorlardı.

"Zarar yok kadın, mektup gelmezse ne çıkar? Postaların ne olduğu belli, üstelik savaş da var. Arada bir böyle sevindirici haber alırız oğlumuzdan. Allah kerimdir."

Ragıp, ayırdı onları duygularından, hem bu yalana son vermek, hem de başka bir gerçeğe dönmek istedi.

"Ben gideceğim," dedi. "İznim çok az. Bana Feride'den haber verin."

O zaman Musa'lar utandılar, sıkıldılar. Bir an ne söyleyeceklerini şaşırdılar. Musa Ağa kekeleyerek,

"Fena." dedi.

"Nesi fena?"

"Vagon ticaretine karışmış seninkiler."

"Bu kadarını biliyorum. Annem ayrıca Feride'ye söz kesildiğinden bahsetti!"

"Evet."

"Siz ne yaptınız?"

"Bizi yanlarına sokmuyorlar artık oğul. Bilemiyoruz. Çırpınıp duruyoruz. Hasibe ile seni uğurlamaya gittikleri günün akşamı, orada, evlerinin önünde Hasibe de, Feride de dayak yedi. Karımı ellerinden güç kurtardım. İşte hepsi bu. Başka ne yapabilirdik ki?"

Ragıp duraladı, soludu, bir an geçmişi düşündü. Feride'nin evinin önünden geçerdi vaktiyle, yolunun üzerinde al karanfiller görürdü. Kafeslerin ardından atılmış taptaze karanfiller. Sonra bir türkü işitirdi. *"Seni de bana, beni de sana verseler..."* Hepsi rüya mı olmuştu bunların? Hâlbuki Feride söz vermişti; "Bekleyeceğim." demişti.

Gırtlağı yanıyordu, boğazını sıkıyorlardı, nefessiz kalmış gibiydi. Nedense mantığı da susmuştu. Birisi arkasından onu Feride'lerin evine doğru itmeye çalışıyordu sanki.

"Kimmiş bu damat?" diye sordu.

"Bulgur işleriyle uğraşıyormuş, Şadan'ın tanıdığıymış."

"Feride razı mıymış bu evlenmeye?"

"Hiç olur mu evlât?"

İşte o zaman Ragıp tabancasını çekti. Musa Ağa ile Hasibe Hanım'ın şaşkın bakışları arasında,

"Feride'yi bir kere daha istemeye gideceğim." dedi.

"Böyle mi?"

"Böyle."

"Vermezler."

"Vermesinler"

"Başka yol bulmalı."

"Vaktim yok."

Hem şaştılar, hem sevindiler. Karşılarındaki Ragıp dört beş ay evvelinin Ragıp'ı değildi. Kavrulmuş bir adamdı o. Yanmış çelikleşmişti. Bir noktadan sonra geleceğin hesabını yapmıyordu artık. Hiç değilse o anda yapmıyordu.

Tabancasını kılıfına soktu, sokağa fırladı. Feride'lerin evinin önüne geldiği zaman nefesi kesilmişti. Yine de kapıyı yumrukladı. Kapıyı ona Feride'nin babası Şevket Bey açtı.

"Sen kimsin? Ne arıyorsun bizim evimizde? Defol..."

"Acele etme. Feride'yi sizden istemeye geldim."

"Bizim sana verilecek kızımız yok. Hem sözlü o, yakında evlenecek."

"Bir de Feride'ye sorun, yanımda sorun. Hayır derse hemen giderim. Bir daha semtinize bile uğramam."

"Evet derse ne olur?"

"Evleniriz onunla. Kıymayın kızınıza, ne kötülüğümü gördünüz benim?"

Yukarıdan kadın feryatları, dayak sesleri gelirken kapı ardına kadar açıldı. Feride'nin ağabeyleri sustalılarla Ragıp'ın karşısına dikildiler:

"Vay itoğlu, sen hâlâ yaşıyor musun?"

O zaman Ragıp tabancasına sarıldı,

"Yaklaşmayın," dedi. "Deviririm sizi, hiç acımam."

Gerilediler, o anda Ragıp insanlara çekingen bakan, zaman zaman ürkek görünen, başını önüne eğen adam değildi. Tamamen değişmişti. Başka bir kalıba bürünmüştü.

Feride'nin babası biraz yumuşamış göründü,

"Askersin," dedi. "Bu iş seni divan-ı harbe kadar götürür. Bir an evvel git buradan."

Bir ses duydu Ragıp, çığlık çığlığa, nefes nefese, can çekişircesine bir ses.

"Gitmesin." diyordu bu ses. "Ben geliyorum, bırakın beni..."

Feride'ydi bu; çorapsız, saçları darmadağınık, yüzünde tokat izleri olan Feride babasını, ağabeylerini yarmış, Ragıp'a sarılmıştı. Sımsıcak, köklü, arzulu, koparılmayacak kadar güçlü bir sarılıştı bu.

Sokağın başı kalabalıklaşmıştı. Mahallenin çocukları, uzak yakın bir yığın insan, nereden haber almışlarsa almışlar, yığılmışlardı oraya.

Sütçü Musa Hasibe Hanım, Ragıp'ın annesi, Manav Kâzım'ın karısı, Kahveci Veli, hatta Bekçi Gaffar Ağa hep oradaydılar. Yalnız komiser yoktu aralarında. Belki o, hâlâ uyuyordu.

Ne garip, Ragıp'ın gözü Ahmet'e de takıldı. Ahmet de oradaydı, hem de subay elbiseleriyle, çok yakınında. "Demek başardın?" diye soruyordu. "Yapabildin, yapabiliyormuşsun!"

Ragıp'ın tabancası hâlâ elinde duruyordu, tetiği kalkıktı. Bir eliyle de Feride'yi sarmıştı, kimse dokunmasın diye. Sonra da yüksek sesle, adeta bağıra bağıra soruyordu:

"Gelecek misin benimle Feride?"

"Evet."

"Karım olacak mısın?"

"Evet..."

"Hemen bir imam bulup evlenelim mi?"

"Evet..."

O zaman Ragıp toplanan kalabalığa döndü, gülerek sordu, içinden kahkaha atmak gelircesine sordu:

"Sizler de şahit misiniz?"

Oradakiler, hep birden, çekinmeden, hatta zevkle, kin alırcasına cevap verdiler:

"Şahidiz... Allah mübarek etsin..."

Şimdi Bekçi Gaffar Ağa, hiç de omuzları çökük olmadan, "Bu iş bitti," diyordu. "Ey ahali, dağılın artık. Dağılın. İmam efendi. Sen de nikâhlarını kıy."

Mahallenin imamı da gelmişti. Eteklerini toplamıştı. Alışılmışın ötesinde olduğunu düşünmeden, sokağın ortasında, bunca insanın arasında ellerini kaldırmış, "Allah bir yastıkta kocatsın." diyordu. İmam da mutlu görünüyordu. Elleri hep havadaydı, dua ediyordu.

"Feride Hanım kızımı Allahın emri Peygamberin kavliyle, bunca şahidin huzurunda Ragıp Bey oğlumuza verdim."

Bir alkış koptu, ağlayanlar, yere kapananlar vardı. Sütçü Musa ile Hasibe Hanım öpücükler gönderiyordu. Sanki savaş bitmişti, mahalle bayram yapıyordu.

Ragıp annesine son defa baktı. Ahmet kolundan çekip,

"Oyalanma," dedi. "Hemen bize gidelim. Irak'tan geldim, anneni bir yoklayayım demiştim. Çok az vaktim kaldı. Çanakkale'ye gidiyorum."

"Ben de"

İkisinin de parmakları tabancalarının tetiğindeydi. Bir kız çocuğu giysin diye, ayağındaki takunyaları, bir başkası da yemenisini Feride'ye vermişti. Feride ise mutlu, ama çok mutluydu.

Böylece yürüdüler. Mahalleden bir gelin gidiyordu.

Çanakkale

Anlatılamaz!
Umarım ki, onlar beni affeder!...

HEP BÖYLE OLUYORDU zaten; tren sallandıkça uykuyla uyanıklık arasında bir savaş başlıyordu. Bir aralık gözlerini açınca, "Tarih dönüyor!" dedi. Bu lâf aklına nereden nasıl gelmişti? Bulup çıkarmasına imkân yoktu.

Uzunköprü'ye yaklaşıyorlardı. Ragıp yarı uyku arasında bile top sesleri duymak istiyordu. Hâlbuki trenin gıcırtısından başka bir ses işitmiyordu. Bu sefer de "Neyin kazanılıp neyin kaybedildiğini anlamak çok güç!..." dedi.

Ahmet, Ragıp'a hayretle baktı,

"Neler söylüyorsun?" diye sordu.

"Hiç! Sen bana Irak'ta, ne yaptığını anlatmadın!"

"Anlatırım. Belki çok basit, belki de çok karışık. Bence bundan sonrası önemli!"

"Çanakkale'ye mi kastediyorsun? Gidince anlıyacağız!"

"Feride'yi merak etmiyor musun?"

"Düşünmek istemiyorum. Düşünmemek için de beynimin o kısmını bir şalla örtmeye çalışıyorum. Baban karıma bakacak."

İçinde bir sıkıntı vardı; tarif edilemez bir his bir boşluğa doğru akıyor, sonra dönüp onu sarıyor, eziyordu.

Uzunköprü'de trenden inip Gelibolu'ya gelinceye kadar zaman zaman bu hisle çarpıştı durdu.

Gelibolu'da, şu deniz kenarında Ragıp, Orhan Gazi'nin oğlu Gazi

Süleyman Paşa'yı görür gibi oldu. Karşıdan bu kıyıya sallarla geçmiş derlerdi Süleyman Paşa için. Ragıp buna inanmıyordu.

Süleyman Paşa evvelâ Bizans'a yardım için Rumeli'ne gelmişti, elbette emrinde gemiler olmalıydı. İmparator, askerlerini barındırmak için Süleyman Paşa'ya Çimpe Hisarını da vermişti.

Osmanlı'lar Karasi Beyliği'ni ele geçirdikten sonra zaten Rumeli'ne çok yaklaşmışlardı. Çimpe Hisarına yerleştikten bir yıl sonra, 1354 yılında Süleyman Paşa resmen Gelibolu'yu kendine üs yapmıştı. Oturduğu yer neredeydi, acaba denize nasıl bir duyguyla bakardı? Yalnız şu kadarı bilinirdi ki Süleyman Paşa Gelibolu'da, daha sonra Bolayır'da hiç yalnız kalmamıştı. Kardeşi Murat Gazi, Lala Şahin Paşa, Hacı İlbey, Evrenos Gazi, Ece ve Yakup Beyler hep peşi sıra gelmişlerdi. Sonra da Türk göçü başlamıştı Rumeli'ne...

Ragıp başını kaldırdı, geçmişi unutup yeniden hali yaşamak istedi.

Gelibolu'ya, gelince deniz Ragıp'ı biraz avutur gibi olmuştu. Karşıdan Çardak görünüyordu. Çanakkale Boğazı'nın suları önünden akıp gidiyordu.

Çölde bile denize bu kadar hasret kaldığını sanmıyordu. Kabil olsa atlar, denizle kucaklaşırdı.

Denizde bir özgürlük buluyordu; bu, sadece kendi özgürlüğü değil, ayrıca vatanın da özgürlüğüydü.

Şimdi de deniz kabarıyor, hırçınlaşıyordu. Daha doğrusu çirkinleşiyordu deniz; ürkütüyordu karşısındakileri, yine de Ragıp denizi seviyordu.

Ahmet,

"Oyalandık." dedi. "Hemen Üçüncü Kolordu Karargâhı'na uğrayıp geldiğimizi bildirelim."

Kolordu Kurmaybaşkanı Yarbay Fahrettin Bey onlara Maydos'a gideceklerini söyledi; 19'ncu Tümen emrine.

Karargâhta bir durgunluk vardı; Gelibolu sokaklarında bile dükkânların bir kısmı kapatılmıştı; balıkçılar ağlarını toplamışlardı. Rıhtımda boş bir boğaz vapuru duruyordu.

Birkaç yıkık binanın dışında bu kasabada savaşla ilgili başka bir iz yoktu.

Keşan'dan geçip ormanlık içinde ilerlerken hep yaralılarla karşılaşmışlardı. Arabaların içinde sedyelerde kiminin başı, kiminin kolu,

kiminin bacağı sarılı yaralılar, hiç ses çıkarmadan, inlemeden yanlarından geçip gitmişlerdi.

Arkalarından gelen askerî birlikler ise inanılmaz bir sûr'atle onların arabasını geçip gözden kaybolmuşlardı. Savaştan dönenlerle savaşa gidenlerin karşılaşmasıydı bu...

Bolayır tepesindeki Gazi Süleyman Paşa'nın türbesi önünde araba bir an duralamıştı; türbe sessiz, türbe o anda unutulmuş gibiydi. Namık Kemal'in mezarı bile haraptı. Karşıdan Saros körfezi görünmüştü: Mavi mavi kıvrık kıvrık Saros körfezi...

Bolayır'la Saros arası dörtbuçuk kilometreydi, sonra güneyde Marmara kıyısında, Çanakkale Boğazı'nın başlangıcında Gelibolu vardı. Türklerin Gazi Süleyman Paşa Kumandasında ilk defa Rumeli'ne ayak bastıkları Gelibolu...

Bir teğmen, Gelibolu'da yol kenarındaki kahvelerden birinde tahta bir sandalyeye ters oturmuş, onlara bakıyordu,

"Tayın arabası birazdan yola, çıkacak." dedi teğmen, "Size bir yer ayırırım. Nereye gideceksiniz?"

"Maydos'a; Ondokuzuncu Tümen emrine!"

"Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal iyi bir askermiş diyorlar. Hayırlısı olsun!"

Eşyalarını yere koyup onlar da oturdu. Teğmen'in canı sıkılmışa benziyordu; durmadan sigara içiyordu. Ragıp'la Ahmet'in kendisini süzdüklerini fark edince.

"Ne öğrenmek istiyorsunuz?" diye sordu.

"Hiç! Yani buralarda ne olup bittiğini."

"Gelibolu'da olup biten bir şey yok. Esas savaş ilerde, gideceğiniz yerlerde. Dün gelmeliydiniz siz!"

"Dün ne oldu?"

"Döktük onları denize. İstanbul'dan ne haber?"

Ragıp bayağı kızdı,

"İstanbul olduğu yerde duruyor." dedi. "Sen dünü anlat. Demek buralarda bize pek iş kalmayacak?"

"Kim demiş? İngilizler durur mu? Yardakçıları Fransız'ı da peşlerine taktılar mı yine gelirler! Ama bu sefer karadan mı olur denizden mi olur pek bilinmez! Siz oralarda sıkı tutunmaya bakın!"

Bu sefer Ahmet sordu,

"Kardeşim, lâfı uzatma. Şu savaşı anlat; araba gelirse seni bir daha nerede buluruz?"

Teğmen esnedi, bir sigara daha yaktı, sandalyeye abandı,

"Uykusuzum," dedi, "Yeni geldim. O cehennemi uzaktan da olsa gördüm. Tam cehennem diyorum size! Her taraf alev içindeydi. Müstahkem mevki Kumandanı Albay Cevat Bey'i görmek için gitmiştim. Onu, sizin Tümen Kumandanınız Mustafa Kemal Bey'le beraber Seddülbahir'de buldum. Uzaktan düşman donanmasını seçebiliyordum. Boğaza doğru yaklaşıyorlardı. 19 Şubat, 25 Şubat, 4 Mart'ta olduğu gibi yeniden bütün tabyalara ateş açacaklarını sanmıştım. Ama bu seferki başkaymış, büsbütün başkaymış! İlk düşman mermisi başımın üzerinden geçince ayıldım. Galiba saat onbuçuktu."

Gelibolu'nun yolları ıslak, yer yer çamurluydu. Askerler gelip geçiyordu bu yollardan. Hayvanlar top arabalarını ağır ağır çekiyordu. Denizden sert bir rüzgâr esmeye başlamıştı.

"Arabanız geliyor!" dedi teğmen.

"Sonra ne oldu?" diye ısrarla sordu Ragıp.

"Ne olsun? Albay Cevat Bey'le Yarbay Mustafa Kemal Bey Alçıtepe'ye doğru uzaklaşırken ben yerimde mıhlanmış gibi kaldım. Tâ akşamın yedisine kadar. Tam onaltı büyük savaş gemisiydi; daha küçüklerini saymak mümkün değildi. Boğaz'a girmişler, müstahkem mevki tabyalarını insafsızca dövmeye başlamışlardı. Neredeyse geçeceklerdi de. Tabyalardan gelen ateş onları durduramıyordu. Kan kokuyordu, barut kokuyordu etraf. Kollar, bacaklar havada uçuşuyordu. Sağımda, solumda çukurlar açılıyordu. Yine de dayanıyordu tabyalar. Lanet olsun! Ne kadar da çok cephaneleri varmış, bitmedi, tükenmedi bir türlü. Gece çökmek üzereydi, yıkılacağız artık diyordum, geçip İstanbul'a varacaklar diyordum. Olmadı, başaramadılar. Geri döndükleri zaman üç gemileri batmış, üç gemileri ağır yara almış, üç gemileri de karaya oturmuştu!... Deniz alev alevdi; biz ise elimizi havaya kaldırmış, Tanrı'ya şükrediyorduk... Hadi binin! Ben de uyumaya gideceğim!"

Tayın arabasının bir kenarına eşyalarını koydular, hayvanları süren erin yanına iliştiler. Araba uzaklaşırken teğmen sadece elini salladı onlara.

Ahmet,

"Bu sefer beraberiz." dedi.

"Evet, beraberiz!"

"Ayrılmayalım!"

"İnşallah!"

Gelibolu'da hiç şenlik yoktu, kazanılmış bir zafer kutlanmıyordu. Sanki bir gün evvel büyük bir tehlike atlatılamamıştı. Belki de bu, bir gösterişten kaçıştı. Ya da bir rüyadan uyanıştı.

Dün, 18 Mart'tı; onlar o günü İstanbul'da, sonra da trende geçirmişlerdi...

* * *

Tümen Kumandanı onlara, "Alayınıza gidin, görevinizi alın!" demişti. Yarbay Mustafa Kemal sarı saçlıydı. Elbisesinde bir toz bile yoktu; savaşta dahi giyimine dikkat ettiği anlaşılıyordu.

O gün, hava sakin, deniz sessiz, gök bulutsuzdu; sanki birkaç gün evvel burada büyük bir savaş olmamış, binlerce kişi kanlarıyla toprakları sulamamış, koca savaş gemilerini sular yutmamıştı.

Karşıda Nara Burnu ile biraz batıda Çanakkale şehri seçiliyordu.

Görünürlerde bir tek düşman zırhlısı bile yoktu. Kilitbahir tabyası ile Boğaz'ın en ucundaki Seddülbahir tabyası sanki bir ölüm sessizliğine gömülmüştü.

Maydos'ta ise bir canlılık, bir dirilik vardı; asker neşeli, asker kararlıydı. Yırtık elbiseleri delik çarıkları içinde bile onlar, kendilerini güçlü, gelecek herhangi bir saldırıya karşı sonuna kadar dayanacaklarına inanmış görünüyordu. Buralardan bir ruh geçmişti; inancı bilemiş, dipdiri bir gövde yaratmıştı.

Ahmet,

"Durgun sulara bak ve gör!" dedi.

Bu söz, ilk anda anlamsız geliyordu insana.

Hâlbuki 18 Mart'ta "Kuin Elizabet" zırhlısının ateşi altında alevler içinde kalan Çanakkale şehri durgun sulara yaslanmış, serinlemeye başlamıştı.

Dağlar, çıplak tepeler, Maydos sırtlarına doğru uzanan ince yol, şu haliyle günün durgun suları gibiydi.

İnanamıyordu Ragıp; çölden kalkıp Maydos'a nasıl geldiğine. Günler durmamacasına hep birbirinin üzerine devrilmiş, yollar önlerinde uzanmıştı.

Şimdi 57'nci Alay emrindeydiler. Bölük Kumandanı Yüzbaşı Arif, yassı çadırının içinde Ragıp'dan çölün hikâyesini dinlemek istiyordu:

"Filistin'de benim bir sınıf arkadaşım olacaktı; Üsteğmen Eşref. Rastladın mı hiç?"

Ragıp

"Evet," dedi, "Rastladım!"

"Ne yapıyor?"

"Bilmiyorum!"

"Ne demek? Öldü mü yoksa?"

"Bölük kumandanımdı; Kanal'da o kirli suların kenarında son defa birbirimize bakmıştık. Hepsi bu kadar, bir daha karşılaşmadım onunla!"

"Yazık! Çok iyi, mert bir askerdi. İttihatçıların gadrine uğramıştı. İstanbul'da karısıyla kızını bulup konuştun mu?"

"Adreslerini bilmiyordum!"

"Ben biliyorum. Yolun bir daha İstanbul'a düşerse gör onları."

Önlerinde yer yer, küçük küçük siperler vardı. Kilya iskelesinde balıkçı tekneleri sallanıyordu. Geride askerler ateş yakmıştı. Şarkı söylüyorlar, akşam karavanasını bekliyorlardı.

Yüzbaşı, "Mehmetçikler!" dedi.

Ragıp, bu kelimenin ılıklığıyla bir anda ısınıverdi. Hâlbuki Boğaz'dan esen bir rüzgâr onları üşütmeye başlamıştı.

"Mehmetçik" kimdi? Şu yanık yüzlü delikanlı mı? Yoksa şu küçücük boyuyla arkadaşları arasında dolaşan Bursalı genç mi? Ya da Erzurum'dan, Antep'den, Maraş'tan, Samsun'dan, Kars'tan kopup gelmiş Temeller, Satı'lar, Rızık'lar mı? Ne bu, ne de ötekisiydi. Mehmetçik bir bütündü bir dayanak, bir ümitti.

Ragıp anlıyordu ki, Mehmetçik bir şekil değil, bir mânâydı, onun için mart havasının hırçınlığı içinde bile ısınıyor, kendini emniyette sanıyordu. Yüzbaşı,

"Eşref, Mehmetçiğe hayrandı." dedi.

"Evet, Hasan Çavuş'u da çok severdi."

"Bütün Hasan Çavuşları severdi... İttihatçılara askerseniz askerliğinizi bilin, değilseniz komitacılığı unutup hükümeti yönetin demişti... Belki de bu sözü söyleyen ilk o değildi. Ne olursa olsun onu affetmemişler, rütbesini bir derece indirmişler, Filistin'e sürmüşlerdi; hem de bir daha geri dönmemecesine!"

Yemek borusu çalıyordu. Kıyı yolundaki köylüler her akşam bu boru sesini dinlerler, sonra askerle beraber yatar, askerle beraber kalkarlardı.

"Evet." dedi Yüzbaşı, "İnsanlar ölümsüzlüğü isterler. Bence esas olan milletlerin ölümsüzlüğüdür. Mehmetçik ise Türk milletinin ölümsüzlüğünü üzerinde taşır. İnanın bana; siz de, ben de Mehmetçik olamayız! Bu yüzden askerinize iyi bakın, gözünüz gibi koruyun onu. Geceniz hayırlı olsun!"

Yüzbaşı ellerini sıktı onların; gözleri yaşlıydı, 18 Mart'ı, belki de daha evvelki günleri yaşar olmuştu. Kan ve barutla dolu günlerdi bunlar. Açılan bir çukurdan fırlayan bir kolun, bir kafanın, bir ayağın hikâyesiydi.

Yüzbaşı Arif, genç yaşından beri hep böyle yaşamıştı. Ter dökmüştü, kan dökmüştü, sönen gözleri elleriyle kapamıştı. Bundan sonra da bu hayatı kimbilir daha ne kadar yaşayacaktı?

Karşıda, Nara Burnu yavaş yavaş karanlığa gömülüyordu. İşte gece, Gelibolu'ya çökmüştü...

* * *

Önceleri günler sakin geçmişti sanki düşman buraları unutup gitmiş gibiydi. Bazen bir İngiliz uçağı yüksekten uçuyor, bazen de bir savaş gemisi kıyıya doğru yaklaşıp uzaklaşıyordu. Onlar da talim yapıyorlar, tatbikata çıkıyorlardı.

26 Mart'ta Beşinci Ordu kurulmuştu. O gün Ordu Kumandanı olarak Liman Von Sanders Gelibolu'ya gelmişti.

Yanında Ordu Kurmaybaşkanı Diyarbakırlı Kâzım Bey ve iki de Alman yaver vardı. Bu suretle Üçüncü Kolordu, bütün tümenleriyle birlikte ordunun emrine girmiş oluyordu.

19 Nisan'da ise Ondokuzuncu Tümen, gelen ordu emri üzerine, ordu ihtiyatı olarak Bigalı'ya çekilmişti.

Bigalı Maydos'un iki mil kadar kuzeybatısında bir köydü. Arıburnu ötede, Ege kıyılarındaydı; Bigalı'yla arası iki saat çekerdi.

Bigalı'da çam ormanları vardı... Yeşil yeşil, saçak saçak çamlar, sonra dar yollar, çalılık ve fundalıklar, küçük küçük tepeler, yarımadayı kaplardı.

Arıburnu'nu bir kere gidip görmüştü Ragıp. Kabatepe kumsa-

lının kuzeyinde, sarp ve dik yamaçların altında küçücük bir köydü Arıburnu.

Asker durmadan siper kazıyordu. Ordu, tümenleri geriye çekmişti; kıyılar adeta boşalmıştı.

Ragıp'ın tümeni Bigalı'ya geldiğinin ertesi günü ise, düşman uçakları sık sık görülmeye, kıyılara yaklaşan donanmanın ateşi tabyaların üzerine düşmeye başladı.

Yüzbaşı Arif,

"Bu bir başlangıcın habercisi," dedi, "Gelecekler."

"Nasıl?"

"Bilinemez; yine denizden geçmeye kalkışırlarsa bu sefer de bize iş düşmez!"

"Ordu kumandanı Liman Paşa düşmanın Saros'a çıkartma yapıp Bolayır üzerinden güneye ineceğini, ardımızı keseceğini iddia ediyormuş. Düşmanı kıyıda karşılamayı uygun bulmuyormuş. Ayrıca Kumkale'ye çıkıp Anadolu içlerine yürüyebilirmiş düşman."

"Bizim kumandanlar aksini iddia ediyorlar. Düşman buralardan, şu kıyılardan, Seddülbahir'den, Karatepe'den karaya ayak basacak diyorlar. Ayak basarken onları hemen karşılamanın gerektiğini savunuyorlar."

"Ya yetişemezsek?" diye sordu Ahmet, "Ya yetişemezsek?"

Yüzbaşı, bu suale cevap vermedi; gözlerini göstermemek için başını çevirdi.

Yüzbaşı onları sevmişe benziyordu. Gece çöküp cepheler derin bir karanlığa gömülünce yanına çağırıyor, birkaç saat konuşuyordu.

Bir keresinde Ahmet,

"Evli misin yüzbaşım?" diye sordu.

"Hayır! Hiç vakit olmadı. Ya siz?"

"Ben de değilim. Yalnız Ragıp evlenip geldi Çanakkale'ye. Bir saat bile sürmedi evliliği."

"Mektup yok mu?"

"Yok!"

"Bizim postalar doğru dürüst bir işlese, bıraktıklarımızla ilişkimizi kesmesek biraz daha rahat ederiz değil mi?"

"Sizin de bıraktıklarınız var mı yüzbaşım?"

"Belki bulunur. Ben başka dünyalardan gelmedim ki. Anne, kar-

deş, dost; gerilerde kaldı hep! Geriler dediğim de şurası, İstanbul, insan seslense duyacaklar sanıyor!"

Aşka susamış bir hali vardı o gece yüzbaşının. Bir sevgili arıyordu sanki. Bir an yanında bulunsun, saçlarını okşasın yetecekti. Hatta bu sebepten olacak, elini kaldırmış, boşlukta gezdirmeye başlamıştı.

"Şu Nara Burnu'ndan bir delikanlı, Maydos'a kadar yüzermiş," dedi. "Efsaneyi herkes başka türlü anlatır. Ben, delikanlı kimdir, hangi kralın kızına âşık olmuştur bilmem, ama gece çökünce, delikanlının koyuverdiği narayı zaman zaman işitir gibi olurum. Kız bu narayı duyunca kıyıya iner, sevdiğini beklermiş. Sonra sudan çıkan erkeğini kucaklar, aşkı beraber yaşarlarmış. Belki de karşılıklı ağlaşırlar, gelecek günlerin ümidiyle titreşirlermiş. Sonu acı bu hikâyenin; hasretliler birbirine kavuşamadan bitmiş. Sular mı gömmüş delikanlıyı, yoksa kızın babası işi anlayıp kızını mı hapsetmiş? Bilemem. O günden bu yana Nara Burnu'ndan en katı yürekleri bile yumuşatan bir aşk narası işitilmez olmuş."

Nisan gecesi Bigalı'yı sarmıştı. Yer yer alçalıyor, yer yer kapanıyordu gece. Yüzbaşı Arif'in yanında iki subay daha vardı. Birisi, başka bir takımın kumandanıydı, diğeri de karargâhtan bir üsteğmendi.

Yüzbaşı Arif şimdi de gülüyordu, saf bir gülüştü bu. Yarı haz, yarı merak, yarı ilgi taşıyordu.

"Dilerim ki," dedi, "Ragıp'ın bir saatlik evliliği ömür boyunca devam etsin. Eğer bana düşen bir görev varsa yerine getirmeye çalışırım... Neyse, bunu sonra düşünürüz. Şimdi de sen anlat Ahmet Efendi. Çölün hikâyesini parça parça Ragıp'tan dinledik, biraz da Irak'ta neler olmuş, onu anlayalım."

"Hiç," diye cevap verdi Ahmet, "Önemli değil!"

"Merak ederim hep; hikâyelerde olsun, efsanelerde olsun iki sevgiliyi sonunda acaba neden birleştirmezler? Bu, insanların, başkalarının mutsuzluğundan duydukları vahşi bir haz mı acaba? Sen yine Irak'ı anlat."

"Yedi Kasım'da İngilizler Basra Körfezi'ne asker çıkarmaya başlamışlar. Cemal Paşa'nın Haydarpaşa'dan Suriye'ye gitmek üzere ayrıldığı gün Basra'yı ele geçirmişler. Şattu'l-Arap boyunu takip ederek ilerlemek amacında imişler. Ben oraya Cemal Paşa'nın bir kuryesini götürmek için gitmiştim. Yeni bir emirle bir daha geri dönmedim, diyebilirim ki bu işgaller sırasında Irak cephesinde bizim gözle görü-

lür, elle tutulur bir askerî birliğimiz yokmuş. 'İttihad-ı İslâm' adıyla Arap aşiretlerinin İngilizlere karşı koyabileceği sanılıyormuş. İttihatçılardan Süleyman Askerî Bey binbaşılıktan yarbaylığa terfi ettirilip Basra Valisi ve Irak ve Havalisi Umum Kumandanı adıyla 38'inci Tümen Kumandanı olarak iş görmeye başladığı sıralarda, Irak'a asker göndermenin lüzumsuz olduğunu, İngilizleri süpürge sopasıyla bile kovabileceğini söylemiş. Ben oradayken hazırlık yapılıyordu; Süleyman Askerî Bey, Osmancık taburu ve Arap aşiretleriyle Dicle ve Fırat kollarını kurmuştu. Gayesi Basra'nın kuzeydoğusundaki Ehvaz kasabasını ele geçirip Abadan petrol borularını parçalamaktı."

"Başardı mı bari?" diye gülümseyerek sordu yüzbaşı.

"Bilemeyeceğim! Çanakkale'ye gitmem için emir gelince Askerî Bey'in yanından ayrıldım. Bu suretle ben pek savaş görmedim. Ragıp benden şanslı çıktı."

Yüzbaşı Arif tekrar gülümsedi. Dinlenmişliğin, heyecanla karışık bir dostluğun tadını çıkarmak ister gibiydi.

"Ragıp Efendi de savaşmamış ki," dedi, "Bol bol yol yürümüş. Üstelik bir de Arap dilberi Zehra işin içine karışınca bunun adına ne demeli bilmem!"

"Macera dersiniz yüzbaşım!"

"Onu da diyemiyorum. Siz vadedilmiş toprakları gezdiniz! Ama başkalarının, başkalarına vadettiği topraklardı oraları. Şimdi ise, gerçekten bizim olan, vaat edilmişliğin ötesinde sahibi bulunduğumuz, binbir desiseyle aczimiz yüzünden elimizden alınan toprakların son parçası üzerindeyiz. İşte esas savaş burada. Ben geçmişi unutamam, geçmişle olan bağımı kesemem. Acı da olsa, tatlı da olsa o benim. Benim olandan uzaklaşırsam ben, ben olmaktan çıkarım. Bu yüzden vakit buldukça tarih okurum. Bunalırım, çırpınırım, isyan ederim. Vadedilmişi bulamamanın, vadedilmişi kaçırmanın acısıdır bu. Bunun için esas savaş buradadır diyorum size. İki vadedilmişin insanları karşı karşıyayız. Karşımızdakiler doymak bilmeyen kurt gibi her şeyi çabuk hazmederler ve yine isterler. Bizim ise verecek neyimiz kaldı?"

Bir top sesi işittiler. Bir an dinlediler. Sonra yine etrafa gecenin sessizliği çökünce bu sesi unutur gibi oldular.

Yüzbaşı Arif bu sefer ıslık çalar gibi konuştu:

"Süleyman Askerî Bey intihar etmiş!" dedi.

"Mektuplar kolay gidip gelmiyorsa da henüz telgraflar çalışıyor. Abadan petrol borularını tahrip ettikten sonra Süleyman Askerî Bey, Basra'yı ele geçirmeye kalkışmış. Kiminle, nasıl olacağını düşünmeden Şuaybe'de İngilizlerle karşılaşmış, müthiş bir bozguna uğramış; cezasını da kendi kendine vermiş! Cesur adamdı; bu inkâr edilmez. Namusluydu da! Ama yeter mi? İşte Irak da elden gidecek. Gidecek diyorum. Kafkaslar malûm. Ragıp Efendi'nin anlattığına göre Filistin'in de sonu karanlık! Biz ise Çanakkale'deyiz! Bekliyoruz!"

Rüzgâr esiyordu, hava gittikçe soğuyor olmalıydı. Çadırdakiler sanki birbirlerinden uzaklaşmaya başlamışlardı. Yine de bu soğukluğu Yüzbaşı Arif gidermeye çalıştı.

"Biraz yüzümüz gülsün," dedi. "Gülsün ki, bu gece rahat uyuyabilelim."

Sonra seslendi:

"Bursalı!"

İçeriye küçücük boyu, güler yüzüyle bir asker girdi.

"Bana bak Bursalı; dışarda ne yapıyorsun sen?"

"Seni bekliyorum kumandanım!"

"Benim neyimi bekliyorsun? Daha uyumadım ki!"

"İşte uyumadığın için bekliyorum ya kumandanım!"

"Uyuyunca ne olacak? O zaman beklemeyecek misin?"

"Hayır kumandanım! Bu nöbetçilerin işi?"

"Ya beni koruyamazlarsa?"

"Merak etme kumandanım; sen kolay kolay can veremezsin!"

Yüzbaşı bir kahkaha attı; bu sefer gerçekten neşelenmişti.

"Ülen Bursalı; can verebilmem için yatak yorgan mı paralatacaksın? Bırak da tatlı tatlı öleyim!"

"Buna kim karışır kumandanım?"

Yeniden top sesleri gelmeye başlayınca, dudaklardaki gülümseme birdenbire donuverdi.

Bu sefer sesler dinmiyordu; dışarıda bir bora, bir kasırga vardı sanki. Ağaçlar eğilip kalkıyor, topraklardan acayip sesler çıkıyor sanılırdı.

Ragıp'ın gözlerine bir avuç kum atmışlardı sanki; kulakları uğuldarken etrafındakileri de göremez olmuştu. Sonra gölgeler silinmiş, şekiller yavaş yavaş seçilmeye başlamıştı.

Karşısındakiler de öyleydi; donuk ve hareketsizdiler. Bakışlar, puslu birer cam parçası gibiydi.

"Geliyorlar!" diyordu kendi kendine. İkinci bir ses ise, "Gelemeyecekler!" diye fısıldıyordu.

Bekleneni, bilineni buradakilerin hepsi unutmuşa benziyordu. Evvelâ kendini toparlayan Yüzbaşı Arif oldu:

"Arkadaşlar! Düşman taarruzu başlıyor galiba. Nereden, nasıl olacağını bilemeyiz. Herkes görevinin başına dönsün. Ben de alay komutanımız Hüseyin Avni Bey'in yanına gidiyorum."

Daha sabaha çok vakit vardı. Etraf karanlıktı. Takvimler 1915 yılı Nisan ayının 25'ini gösteriyordu. Şu Seddül-bahir mıntıkasında, sadece 9'uncu Tümen vardı... Onların tümeni, 19'uncu Tümen geride ihtiyattaydı. 5 ve 7. Tümenler kuzeyde Saros Körfezi ile Bolayır arasındaydı. 11 ve 3. Tümenler ise karşıda, Anadolu yakasında bulunuyordu.

Kıyılarda, tabyaların dışında ise çok küçük birlikler sadece gözcülük yapıyordu. Ve sabah, geceyi bir türlü aydınlatmıyordu.

* * *

Şimdi hepsi görevlerinin başındaydı. Asker silâhına sarılmış, sadece susuyor, sadece bekliyordu. Bigalı çam ormanlarının içindeydiler. Çam kozalaklarının, çizgi çizgi çam yarıklarının, sarsıntıdan yere düşüşlerini birer gölge gibi seçebiliyorlardı.

Gökte ay sanki titreşiyordu. Bir bulut ayın peşindeydi. Bu ay ve bulut, hiç de çöldekilere benzemiyordu.

Ragıp Ahmet'i aradı; onun bakışları hâlâ donuktu. Ragıp ilk defa, Ahmet'te bir gizlilik, bir kendine dönüklük fark etti; adeta bir heyecanı boğma çabası içinde olduğunu sezdi. O zaman Ahmet'i gerektiği gibi tanımadığını anladı. Ona, Ahmet çok yardımda bulunmuştu. Hattâ babası bile, Feride'yi yanına almış, saklamıştı. Bu fedakârlığı, bu tehlikeyi neden göze almışlardı? Sadece dostluk, sadece yardım etmek için miydi?

Ahmet'le bu konuda konuşamadığına, Ahmet'i gerektiği gibi deşmediğine pişmandı.

"Çatırdıyanın içinde bulunmak istiyorum!" demek yetmiyordu. Şu ardı arkası kesilmeyen top sesleri olmasa Ahmet'in yanına so-

kulur, "Anlat bana!" derdi. "Ne düşünüyorsun? Beni hâlâ korkak mı buluyorsun?" Bunların hiçbirisini diyemedi; sadece bekledi.

Gün hâlâ aydınlanmak bilmiyordu. Herkes uykusuz, herkes endişeliydi. Kızgın mermilerin gökyüzünde bıraktığı izler çizgi çizgi uzanıyor, şarapneller uzaklara yağmur gibi serpiliyordu.

Şimdi de sahil bataryaları düşmana karşı ateşe başlamıştı. Bu bataryaların şimşek gibi çakan alevleri düşman mermilerinin kızıllığıyla karışıyordu.

Düşman neredeydi, daha doğrusu nereye çıkacaktı? Yoksa bu, bir gösteriş, bir gözdağı mıydı?

Ragıp bir ses işitti; daha doğrusu bir soluk duydu.

Upuzun bir asker duruyordu yanında,

"Ben buradayım kumandanım gamlanma!" diye fısıldıyordu...

"Sen kimsin?"

"Aydınlı Mehmet!..."

O anda ay Arıburnu yönlerinde batıyordu. Saat sabahın üçü olmalıydı. Etrafı göz gözü görmeyecek kadar koyu bir karanlık kaplamıştı.

Ragıp ürktü, hattâ buna korku da denebilirdi. O zaman hep geçmişi yaşamak istedi. Hâlbuki geçmiş de şu gece kadar karanlıktı, onu delip geçmeye, arkasında dolaşmaya imkân yoktu. İki karanlık arasında kaldığını, bir çizgi üzerinde kıpırdamadan durmak zorunda bulunduğunu anladı...

"Neredeyse sabah olacak kumandanım! Belki düşman bu topraklara ayak bile basmıştır. Biz niye oyalanırız kumandanım?"

"Aydınlı Mehmet; bizim tümen ihtiyatta. Sus ve bekle!"

"Herkes böyle yapıyor kumandanım!"

"Sen de böyle yap."

Aydınlı Mehmet'in dediği gibi sabah olmaya başlamıştı. Seddülbahir kıyılarını koyu bir sis ve duman sarmıştı.

Bir saat sonra gelen haberde ise bir düşman nakliye gemisinin, birçok dubaları, Ertuğrul koyuna soktuğu bildiriliyordu.

Bir gedikli çavuş, "Çıkarma başlıyor!" diye söylenirken Ragıp, Ahmet'i yanında gördü. Çok heyecanlıydı; bezgin ve yorgun bir hali vardı. Sanki karşısındaki biliyormuş da saklıyormuş gibi,

"Başka cephelerden ne haber?" diye sordu. "Karatepe, Saros, Kumkale, ne oluyor? Neden burada pinekliyoruz? Yüzbaşı da görünürlerde yok!"

"Yerine dön!" dedi Ragıp "Seni bu halde gören asker ne der? Benden daha metin sanırdım seni!"

"Sanırmış! Ben senin gibi donuk değilim, ben senin gibi bekleyemem. Ben saldırmalıyım, ben durmamalıyım! İşte hepsi bu! Filistin'i de, Basra'sı da, Kafkas'ı da yerin dibine batsın!"

"Git yerine diyorum sana!"

"Seni anlıyorum; burada, olduğumuz yerde kalalım, burnumuz bile kanamasın diye düşünüyorsun! Bu senin bir türlü koparıp atamadığın mantığın! Feride'nin ağabeyleri üzerine saldırdığı zaman da böyle yapmıştın!"

Sahilden şiddetli ateş sesleri gelmeye başlayınca konuşmalarını kestiler. Belki de savaş artık karaya sıçramıştı.

Gemiler, römorkörler, sandallar batacak, insanlar denize dökülecekti. Giden gidecek, kalan ise dıştan bir yara almasa bile, düşünebildikçe içinin yer yer kanamakta olduğunu anlayacaktı.

Ahmet, önüne bakarak uzaklaşırken,

"Hoş gör!" dedi. "Benim bazen böyle deliliklerim tutar. Dizlerimin üzerinde duramıyorum, çok üzgünüm. Yine de kıyıya gitmek, gelenlere birkaç kurşun da ben sıkmak istiyorum!"

Şimdi İngiliz uçakları havada görünmeye başlamıştı. Bir düşman balonu yükselmişti.

Aydınlı Mehmet, "Bizim neden uçağımız yok?" diye sordu. Ragıp cevap vermedi. Biraz ekmekle zeytin dağıtmışlardı, onları yemeye çalışıyordu. Geviş getirir gibi bir hali vardı. İyice seçemediği, iyice anlayamadığı yerlerde savaş gittikçe hızlanırken ağzındaki lokmalar büyüyor, şişiyor, bir türlü erimiyordu.

Sabah rüzgârı hırçın ve sertti. Asker, üşüdüğünü belli etmemeye çalışıyordu. Kimisinin üzerinde kaput bile yoktu, çarıkları delikti, midelerine giden birkaç lokma çoktan hazmolmuştu. Ama onlar bekliyordu, içlerinden isyan etseler de dudaklarında bir gülümseme seziliyordu.

Bir çavuş sokuldu yanlarına,

"İçtima var!" dedi. "Tümen Komutanı gelecekmiş, yüzbaşım söyledi!"

Bütün alay, sanki özlediğine kavuşmuş, sanki büyük bir iş başarmış gibi rahatladı. Bigalı ovasına sıralandıkları zaman Yarbay Mus-

tafa Kemal'i uzaktan gördüler, alay kumandanı, tümen baştabibi ve emir subayıyla beraber geliyordu.

Mustafa Kemal önlerinde durunca, Ragıp onun mavi gözlerinde yarı hiddet, yarı endişe sezdi.

Mustafa Kemal evvelâ karşısındaki askeri süzdü, sonra, "Hazır mısınız?" diye sordu. Sesi ince ve yumuşaktı. Elini belindeki tabancasına doğru götürmüştü.

Bütün alay hep birden cevap verdi,

"Hazırız kumandanım!"

Bu sefer Mustafa Kemal 57. Alayın bütün subaylarını yanına çağırdı. Şimdi tane tane konuşuyordu:

"Düşman karaya ayak basmıştır! Dokuzuncu Tümen Seddülbahir ve civarında çarpışmaktadır. Gelen haberlere göre Arıburnu'na da çıkarma olmuş... Tümenimiz buna, daha fazla seyirci kalamaz! Gecikmek, büyük bir felâketle sonuçlanabilir! Kolordudan izin istedim. Ordu emrinde olduğumuzdan emir vermekte tereddüt ediyorlar. Her türlü sorumluluğu üzerime alıyorum. Alayınız bir batarya ve süvari bölüğüyle birlikte hemen Kocaçimen tepesine doğru harekete geçecek. Ben de yanınızdayım!"

Bu kadar konuştu Mustafa Kemal, geri dönmüştü ki, başka bir emir subayının koşarak geldiği görüldü:

"Kumandanım! Kolordudan ordu kumandanlığının emrini bildirdiler. Arıburnu'na hareketle düşmanı denize dökmemiz emrediliyor."

"Ordu kumandanı neredeymiş?"

"Düşmanın Saros'a çıkacağı inancıyla Bolayır'da bulunuyormuş!"

"Kolordu Kumandanı Esat Paşa'yla mı konuştunuz?"

"Hayır efendim, Esat Paşa da Ordu kumandanını bulmak için Bolayır'a gitmiş!"

"Siz emri kimden aldınız?"

"Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin Beyden..."

Mustafa Kemal, ön cebinden saatini çıkarıp baktı. Ragıp onun, "Çok geç" diye fısıldadığını güçlükle işitti. Saat dokuza yaklaşıyordu...

* * *

Şimdi Elliyedinci Alay yürüyüşe geçmişti. Bigalı deresi kenarında uzanan ince bir yolda ilerliyorlardı. Yarbay Mustafa Kemal, atına binmiş, en önde gidiyordu.

Herkes susuyordu; bu bir geleceğin bekleyişiydi. O gelecek, nasıl bir çizginin sonunda bitecekse, yeni gelecekler de o bitişte başlayacaktı.

Biraz sonra yol da kayboldu. Ayaklar dere yatakları içinde sürünüyordu. Taşlar batıyordu askerin tabanına. Zaman zaman kayalıklar çıkıyordu karşılarına, atlayıp geçmek zorunda kalıyorlardı... Ardından fundalıklar başlıyordu... Ayakları takılıyordu çalılar elbiselerini yırtıyordu. Sonra yine kayalar, taşlar önlerine dikiliyordu.

Tabur kumandanları, "daha hızlı" diye bağırıyordu. Bölük kumandanları da bu emri tekrarlıyorlardı. Asker ise, içinde bir yangın varmışcasına, bunu söndürmek istercesine koşarak gidiyordu. Düşüyor, kalkıyor, yine gidiyordu...

Ragıp çölü hatırladı; oradaki yürüyüşle buradaki yürüyüşünü değerlendirmeye çalıştı. Ölçemedi, tartamadı. Sadece alnında biriken terleri sildi. Bir de derin derin nefes aldı. Bu soluk, bir gecikmişi giderecek, zamanı geri getirecekti sanki.

Asker de soluyordu, asker de onun gibi zamanın geri gelmesini istiyordu.

Kocaçimen Tepesine vardıkları zaman sadece denizdeki düşman zırhlılarını gördüler. Dönüp dolaşan birer kara leke gibiydi bu gemiler. Arada bir topları gürlüyor mermiler toprağa gömülüp kayboluyordu.

Yarımadanın en yüksek tepesinden, Kocaçimen Tepesinden sahil görünmüyordu. Düşman piyadesinin nerede olduğu, karada hangi Türk birlikleriyle ne şartlar altında çarpıştıkları anlaşılamıyordu.

"Dur" emri gelince durmak istemediler. Soluk alamayacak halde olmalarına rağmen ilerlemek için çırpındılar. Sonra yere çöküp beklediler. Şimdi denizi de, gemileri de göremiyorlardı. Ter şakaklarından boşanırcasına akıyordu. Göğüsler bir körük gibi inip kalkıyordu.

Yüzbaşı Arif, Ragıp'a seslendi,

"Tümen Kumandanının yanına gideceksin Ragıp Efendi. Bundan böyle tümen karargâhında çalışacaksın. Gerekirse, alayla tümenin irtibatını sağlayacaksın."

Ragıp, 19. Tümen Kumandanı Yarbay Mustafa Kemal'in yanına

vardığı zaman onu hâlâ atının üzerinde buldu. Dürbünüyle etrafı gözlüyor, ufuklara, hep denizin birleştiği yere bakıyordu.

Dürbününü indirdiği anda ne yapacağını kararlaştırmış gibiydi.

"Abdal Geçidi'nden geçip, Conk Bayırı'na varacağız" dedi. "Benimle beraber gelin..."

Hep birlikte at sürdüler. Tümen baştabibi, emir subayı tümen yaveri, cebel topçu taburu kumandanı da beraberlerindeydi.

Hayvanlar durmadan tökezliyordu. Arazi öylesine kambur, öylesine inişli çıkışlıydı ki, bir süre sonra atla gidemeyeceklerini anladılar.

Seyisler hayvanların yanında kaldı, Mustafa Kemal koşarcasına, arkasından gelenlere aldırmadan Conk Bayırı'na doğru ilerlemeye başladı.

Tümen Kumandanının hırsla söylendiğini duyuyordu Ragıp. Bu sesi, bu hırçınlığı ömrü boyunca unutamayacaktı.

"Arıburnu'na çıkmaması gerekti İngilizlerin. Kabatepe kumsalı onlar için daha elverişliydi. Arıburnu'nun dik yamaçlarından ilerlemenin çok güç olduğunu bilmiyorlar mıydı? Yanıldılar mı, yoksa bir örtme mi bu? Esas kuvvetleri nerede? Yanımda mı, karşımda mı? Geç kaldık, beklettiler bizi!"

Ragıp şimdi sendeliyordu, tamamen Mustafa Kemal'in etkisinde kalmış gibiydi. Ahmet'in hırçınlığı, Aydınlı Mehmet'in omuzuna dokunuşu hatırına geliyor, kendi mantığına, o acaip sabrına küfretmek istiyordu.

Şu anda, ilk kurşun vınlamadan bile, ölüm hatırından uçup gitmişti. Öyle ki, yerler kıpkızıl olsa, etrafı barut kaplasa, cesetler havada uçsa dahi razıydı.

Birden bir grup Türk askerinin, perişan, dağınık, hattâ şaşkın kendilerine doğru koşarak gelmekte olduğunu gördüler. Bu asker sanki ne yapacağını bilmiyordu. Silâhlarını bile doğru dürüst ellerinde tutamıyorlardı.

Mustafa Kemal hemen önlerine dikildi. Şimdi o ince ses adeta gürlüyordu:

"Niçin kaçıyorsunuz?"

"Şey efendim... Düşman!"

"Nerede?"

"İşte şu tepede, biraz ileride."

"261 rakımlı tepede mi?"

"Rakımını bilemeyiz efendim. Geliyorlar efendim."

Baktılar ve gördüler. Düşmanın bir avcı hattı 261 rakımlı tepeye yaklaşmış, büyük bir rahatlık, hattâ endişeden uzak ilerliyordu. Hâlbuki bu topraklarda böylesine rahat, böylesine gezintiye çıkar gibi bir düşman birliği dolaşamazdı.

Ragıp o anda ölümü değil, Kanal'da olduğu gibi esirliği düşündü. Sonra İstanbul, daha sonra bütün yurt hatırına geldi, inledi, ufaldı, küçüldü.

Hâlbuki Mustafa Kemal, gittikçe büyüyordu. Sesi çok daha gürdü ve kaçan askere hiddetle soruyordu:

"Düşmandan kaçılmayacağını bilmiyor musunuz?"

"Cephanemiz kalmadı efendim..."

"Cephaneniz yoksa süngünüz de mi yok?"

Sonra bir komut işitti Ragıp, âdeta bu ses kulaklarında çınladı durdu:

"Süngü tak, yere yat!"

Kasaturaların sadece çelik sesi işitildi. Sanki zaman durmuş, dakikalar bu zamana asılıp kalmıştı.

Şimdi hepsi toprağa uzanmıştı. Endişesiz görünen düşman bile karşısındakilerin yere yattığını anlayınca, sırtın gerisine çekilmişti. Bu bir an düşmanın durmasına yetmişti.

Düşman onlara çok yakındı, Elliyedinci Alay ise gerilerde, çok daha uzaklardaydı.

Kaçan asker sanki dirilmişti. Süngülerini düşmana doğru çevirmişler, dişlerini gıcırdatmaya başlamışlardı.

Bir ağaç vardı orada, yalnız ve çıplak. Unutulmuşçasına, eşinden ayrılmışçasına duruyordu.

Mustafa Kemal, o ağaca sırtını dayamıştı. Belini hafif kamburlaştırmıştı. Alay edercesine karşıya bakıyordu, kaderi değiştirdiğine inanmıştı, şimdi yapılması gerekeni düşünüyordu. Emir subayına seslendi:

"Hemen geri dön, bu sırada yola çıkması gerekli Elliyedinci Alay'da cebel bataryasının marş marşla Conk Bayırı'na gelmesini sağla."

Ragıp bu dakikayı da unutamazdı. Bekliyorlardı, düşman da bekliyordu. Bir kurşun bile vınlamıyordu havada. Yine de 261 rakımlı

tepede bir kıpırdama, bir yayılma seziyorlardı. Düşmanın öncü birlikleri geriden gelen esas kuvvetle birleşmek üzere olmalıydı.

Şimdi Ragıp, Mustafa Kemal'i düşünüyordu. Bir tümen kumandanı yalnızdı burada. Her an esir edilebilir ya da öldürülebilirdi. Bu hâl düşman için ne büyük bir zafer olurdu! "Önünde dururum!" diye düşündü. "Hasan Çavuş'un bana yaptığı gibi kurşunlardan korurum onu! Hiç değilse ölünce sonunu bilmem!..."

Mustafa Kemal, genç bir yarbaydı; o sıralarda otuz-dört yaşlarında olmalıydı. Ragıp onu, çok az tanıdığı halde gittikçe sevmeye başlıyordu. Bu başka türlü bir tutkuydu.

Cesaretine mi, görüşüne mi, hırçınlığını yenmesini bilişine mi, karar verirken oyalanmayışına mı, yoksa mavi gözlerine miydi bu tutku?

"Birliklerimiz gelinceye kadar bir adım bile geri çekilmeyeceğiz. Bunu böyle bilin efendiler. Çiğneyip geçerler bizi; o kadar. Bu dahi vakit kazandırır. Bir an, koca bir ömür demektir!"

Sonra ilk defa Ragıp'a dönüp baktı Mustafa Kemal: dürbününü elinden bırakırken sordu:

"Çocuk! Senin adın ne?"

"Ragıp efendim!"

"Yedeksubay mısın?"

"Evet kumandanım!"

Başka bir soru sormadı Mustafa Kemal; biraz yana dönerek yine ceketinin ön cebinden saatini çıkardı. Ragıp da kendi saatine baktı; onbuçuktu.

Ragıp'ın zihnine bir temel çivisi gibi çakılıp kalan bu saat, onun anıları arasından, ömrü boyunca kaybolmayacaktı. Eğer düşman, karşılarında bir avuç Türk'ten başka kimse olmadığını anlarsa bu saat ayaklar altında ezilecek ve hep onbuçuk olarak donup kalacaktı.

Bekledi de bu anı Ragıp. Yeniden ter dökmeye başladı ve dua etti. Sığınmaya çalışıyordu, kendinden öte bir güce yaslanmak istiyordu.

"Ölmeyecek," diye avutuyordu kendini, "Yıkılmayacağız! Geçemeyecekler bizi!"

Bir kurşun vınlıyacaktı karşıdan, sonra bunu bir makinalı tüfeğin amansız tarrakası takibedecekti. Toprak, nokta nokta kabarırken, cephanesiz Türk askeri, "Allah! Allah!" diye bağıracaktı. Ve ciğerlerdeki son nefes, süngülerin uzanabildiği yerde bitecekti.

Arkasında bir hışırtı duyunca evvelâ bunun mânâsını anlayamadı. Kuşatıldığını sandı. Sonra bunların Türk birlikleri olduğunu gördü. Bu sefer Mustafa Kemal'in gelenlere seslenişini duyunca, büsbütün ayıldı:

"Hemen yere yatın! Fazla cephanenizi, şu cephanesiz askere verin! Emrimi bekleyin."

Gelenler, 57'nci Alayın kolbaşındaki bölüğüydü. İçlerinde Ahmet de vardı. Nedense bu öncü birliğine katılmıştı. Ahmet, yere uzanmıştı; mutlu görünüyordu, boğulmuşluktan rahatlamışlığa dönüşüyordu.

Yine Mustafa Kemal'in sesi işitildi:

"Ateş!"

Şimdi bulundukları yerden 261 rakımlı tepeye doğru kurşunlar vınlıyordu. Saat, 10.30'da durmamıştı. Ve ilk kurşun, Ragıp'ın düşündüğünün aksine Türk kesiminden atılmıştı.

57'nci Alayın ilk taburu da yetişince Mustafa Kemal'in, biraz geriye doğru gittiğini gördü Ragıp. Sesleniyordu:

"Cebel bataryası su yatağında mevzilenip düşman piyadesine ateş açacak! Taarruz edeceğiz. Son emrimi bekleyin!"

Vınlayan kurşunların arasından Ahmet bir an geri dönüp göz kırptı. Ragıp cevap vermedi ona. Etrafa kurşunlar yağmur gibi serpilirken Mustafa Kemal'in son emri duyuldu:

"Size ben taarruz emretmiyorum; ölmenizi emrediyorum! Biz ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler, başka kumandanlar gelir! Vatan böyle kurtulur! 261 rakımlı tepeye hücum!"

Artık göz gözü görmez olmuştu. Su yatağındaki toplar gürlerken şu Conk Bayırı'ndaki asker sürünerek 261 rakımlı tepeye doğru ilerliyordu.

Ragıp Ahmet'i kaybetmişti. Şimdi onu kıskanıyordu. Birgün karşısına geçip, "Ben savaştım, sen ise olduğun yerde kaldın." diyecekti. Belki de gülecek, "Çanakkale, Tih Sahrasında gezintiye çıkmaya benzemez." diye alay edecekti.

Fakat yine de kimsenin Tih Sahrası'nda, Kanal önünde çırpınan o Anadolu evlâdını küçük görmeye hakkı yoktu. Bir Hasan Çavuş unutulabilir miydi? Sütçü Musa'nın oğlu İsa orada kumlara gömül-

memiş miydi? Ya Sarıkamış'takiler; Allahuekber dağlarında karları kanlarıyla benek benek yapanlara ne demeliydi?

Ağladı Ragıp, önünden 57'nci Alayın diğer taburları geçerken, hatta Yüzbaşı Arif elinde tabancasıyla, "Bekle, sen sonra gelirsin!" derken bile ağladı.

Görüyordu; düşmanın açtığı yaylım ateşi altında toprağa gömülüp bir daha kalkmayanları, bir an evvel tepeyi alabilmek için çırpınanları, kurşunu bitince toprağı kazarcasına ilerleyenleri görüyordu.

Mustafa Kemal ise öylece, geride gözlerinden duyguları okunmadan duruyordu. Ragıp onun biraz arkasındaydı; emir bekliyordu.

"Ağlama çocuk! Savaş bu; kurtulacağız!"

Bir süvari subayı soluk soluğa atından atlayıp Mustafa Kemal'e selâm verince sanki etrafı bir sessizlik kapladı:

"Yarbayım! 9'uncu Tümenin Sarrafim çiftliğinde ihtiyatta bulunan 21'inci Alayından geliyorum! Alayım şu anda Kocadere batısındaki sırtlarda düşmanla savaşa tutuşmuş bulunuyor. Emrinizi bekliyorum!"

"Düşmanla aranız ne kadar?"

"Sekizyüz metre kadar kumandanım!"

"Alay kumandanına söyle; biz düşmanın sol kanadına taarruz etmiş bulunuyoruz. Sizin alay da hemen düşmanın sağ kanadına hücuma kalksın! Ben savaşı Conk Bayırı'ndan idare edeceğim..."

Süvari subayı uzaklaşırken Mustafa Kemal Ragıp'a döndü,

"Çocuk," dedi, "Sana da iş düştü! Hemen Bigalı'ya dön. Bizim tümenin 72 ve 77'nci alaylarının Kocadere istikametinde harekete geçmesini sağla!"

Ragıp bir kere daha çarpışanlara baktı; düşmanla aralarındaki mesafe altıyüz metreden fazla değildi. Bu altı-yüz metreye ya ulaşılır; ya hiç varılamazdı. Anladığı kadarıyla düşman durmadan takviye alıyordu. Kıyıda ise İngiliz zırhlılarının topları karayı dövüyordu...

Ragıp atına sıçradığı zaman gözü hep arkadaydı. Hayvanı elinden geldiği kadar sür'atli sürüyordu. Ama, bunu da yeterli görmüyordu; daha hızlı olsun, âdeta kanat taksın istiyordu.

Bir defasında hayvan tökezledi; Ragıp düştü, çalılara gömüldü. Yine de kalkıp aynı hırsla atına bindi, hayvanı hemen topukladı. Sağ yanağı kanıyordu, dizi sıyrılmıştı. Bunların hiç önemi yoktu; geri

döndüğü zaman 261 rakımlı tepenin ele geçtiğini görmek, onu bütün acılarından kurtaracaktı.

Nitekim Mustafa Kemal'in önünde durup "Emriniz yerine getirildi kumandanım!" derken düşmanın tepeden çekilmekte olduğunu anladı.

Sonra yere oturdu; yine ağladı. Ona bu gün ne olmuştu bilinmez; bir sis kaplıyordu önünü, sonra birisi bu sisi üflüyordu, etraf aydınlık, hem de çok aydınlık oluveriyordu.

O zaman kazanılan bir anın değerini büsbütün anlıyor, birisi hep bu sisi üflesin istiyordu.

Mustafa Kemal'in,

"Bizimle çarpışanlar Anzaklar'mış!" dediğini duydu. "İngiliz'ler, Seddülbahir'e çıkmış!"

Sonra Mustafa Kemal, Ragıp'a baktı,

"Kalk ayağa!" diye seslendi.

"Kusurumu bağışlayın kumandanım!"

"Sen ilk defa mı savaşa katılıyorsun?"

"Hayır efendim! Bundan evvel Tih Sahrası'ndaydım. Kanal'a kadar gitmiştik!"

"Cemal Paşa'yla beraberdiniz, öyle mi?"

"Evet efendim!"

"Anladım! Şimdi tabancanı çek, 261. rakımlı tepeye kadar tırman. 57. Alay Kumandanı Hüseyin Avni Bey'i bul, durumu öğren, olup biteni gözlerinle de gör ve geri dön!"

Ragıp koştu; etrafında kurşunlar vınlarken bile koştu. Şimdi üzerinde bir Hasan Çavuş'un ağırlığı yoktu. Kendini çöle nazaran daha rahat hissediyordu.

Tepeye vardığı zaman Türk askerinin bitkin halini seyretti. Karşıda bir kara bulut vardı sanki; yayılmış bir kara bulut! İnatçı, taşa toprağa tutunmuş Avustralya - Yeni Zellanda askerleriydi bunlar...

Ragıp, Bursalı Osman'ı gördü; hemen yanma uzandı.

Bursalı gülümsedi.

"Teğmenim sefa geldin." dedi. "Yüzbaşımı ararsan biraz geride; bana ihtiyacı yok şimdi!"

"Ne oldu, yüzbaşıya?"

"Hiç! Sağdır çok şükür!"

"Sakın kötü haber verme bana!"

"Kim demiş teğmenim? Ben şimdi Aydınlı Mehmet'i korurum; bir türlü o uzun boyuyla toprağa uzanamaz!"

"Kaç kişi kaldınız?"

"Bilmem! Giden gitti! Ama biz de epey gönderdik. Sayısını Allah bilir!"

"Teğmen Ahmet Efendiyi gördün mü?"

"İyidir hamdolsun; biraz sıkıştıysa da çabuk kurtardı kendini. Takımı hep sizlere ömür oldu."

"Sana kötü haber verme demiştim!"

"Öyledir ama teğmenim, buraları az biraz kanla sulanmazsa düşman geri döner mi hiç?"

Ragıp, Bursalıyla daha fazla konuşmadı. İnatçı düşmanın adım adım gerilemesi karşısında, Mehmetçiğin yorgun, fakat imanlı soluğunu bir kere daha duydu.

Alay Kumandanı Hüseyin Avni Bey'i bulup geri döndüğü zaman Mustafa Kemal'i göremedi.

Emir subaylarından biri,

"Üçüncü Kolordu Kumandanı Esat Paşa, Boğaziçi vapuruyla Gelibolu'dan Kilya'ya gelip Maltepe'de karargâh kurmuş." dedi.

Ragıp sordu,

"Tümen Kumandanımız nerede?"

"Kolordu Kumandanıyla konuşmaya gitti. Gelen raporlar çok karışık! Birbirini tutmuyor. Sen de raporunu yaz; ben kumandana bildiririm!"

İşte akşam olmak üzereydi. Onbuçuktan beri savaş devam etmişti şu Conk Bayırı'nda, şu 261, rakımlı tepede.

Anzaklar ancak bir kilometre kadar geri çekilmişti. Şimdi kıyıyı örten son sırtlarda duruyorlardı. Ağır makinalı tüfeklerin ateşi, Türk askerlerinin önünde toprağı kabartıyordu.

Hep ölüler ve yaralılar taşınıyordu. Tabur komutanları da sedyeler içinde götürülüyordu. O gün güneş bir tuhaf batıyordu. Bütün gün yemeden içmeden savaşan Türk askerine acımışcasına, bir daha doğmamak istercesine kızıla boyuyordu battığı yeri güneş.

Kazma ve kürek sesleri geliyordu uzaklardan. Topraklar kazılıyordu, ölüleri gömmek için, siper yapmak için. Sonra yaralılar; hep yaralılar geçiyordu. Kimisi inlememek için dişlerini sıkıyor, kimisi kopan bacağını unutmak için gülümseyerek bakıyordu.

Tiz bir boru sesi işitiliyordu; bu ses, akşamla gecenin birleştiği yere doğru uzanıyordu. Titrek bir mum ışığı gibiydi; biraz yorgun, biraz üzgün. Ve zırhlılar vardı. Arıburnu önlerinde; denizi örtmüşler, kaplamışlardı.

Böyle günlerin akşamında insan dinlenemiyordu; ne yapıp yapmadığını, bir iş başarıp başaramadığını bile bulup çıkaramıyordu.

Mustafa Kemal geri dönmüştü; elinde yine dürbünü vardı. Şimdi emir subayıyla konuşuyordu;

"Ordu kumandanı Liman Von Sanders de Maltepe'ye, Kolordu karargâhına gelmiş. Artık durumu anladıklarını sanıyorum. Bize yardım gönderecekler!"

Bir an düşündü. Mustafa Kemal, elini çenesine götürdü ve hırsla ilâye etti:

"Ona şu raporumu iletin: Düşman er veya geç muhakkak denize dökülecektir!"

Emir subayı uzaklaşırken, içinde bir yara varmış, durmadan kanıyor bir türlü kapanmıyormuş gibi bu sefer kurmay başkanıyla konuştu Mustafa Kemal:

"Seddülbahir'den gelen haberler hiç de iç açıcı görünmüyor. Dokuzuncu Tümen iki alayla kalmış orada... Düşman Teketepe'nin küçük koyuna çıkmayı başarmış. Askerimiz Alçıtepe'ye doğru çekiliyormuş. Hemen takviye gelmeli, Saros'tan, Kumkale'den! Oradaki tümenlerimiz boşuboşuna duruyor!"

Gece hep bastırıyordu; hışırtılar vardı tepelerde, sırtlarda. Hattâ yağmur da yağıyordu; ince ince, sinsi sinsi... Nöbetçiler sessiz, nöbetçiler ürpererek bakıyordu karanlığa. Öyle bir an geliyordu ki, sanki buralarda bütün bir gün savaş yapılmamış sanıyordu insan. Böyle geçti gece... Ertesi sabah, gün hırçın doğdu; ilk kırçıllıkla birlikte etrafı top sesleri kapladı. Gerilerden gelen, bütün gece yürümekten bitmiş, perişan iki tabur Conk Bayırı'na yaklaşırken yarıdan fazlasını kaybetmiş 57. Alaydan ilk haber ulaştı karargâha:

"Düşman saldırıya başladı... Ayrıca gece denizden takviye alan Anzaklar, siperler kazarak çok sayıda makinalı tüfek yerleştirmeyi de başarmışlar. Beş tugay olduğu sanılmaktadır."

Şimdi savaş dünkünden de şiddetli oluyordu; yardıma gelen yorgun taburlar tutunmakta çok güçlük çekiyorlardı.

Ragıp, hep Mustafa Kemal'i gözetliyordu. O, dinç görünüyordu.

Kendisi ise uykusuz geçen bir gecenin yorgunluğundan ziyade "Nasıl yaşanır?" sorusuna cevap verememenin ezikliğini taşıyordu. Bu bir endişeden doğmuyordu, hatta geride kalanları düşünmekten de ileri gelmiyordu. Sadece görüp anlayamamanın, bulup kavuşamamanın acısıydı. Biliyordu, ilk kurşundan sonra insan geçmişle bütün bağlantılarını koparıyordu.

Bir sel yatağının içindeydiler. Mustafa Kemal ayaklı bir dürbünle düşman hatlarını gözetliyordu. Yanında Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin Bey de vardı.

Bir er koşarak sokuldu yanlarına,

"Efendim iki subay sizi arıyor!" dedi.

Gelenler Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin Bey'le, emir subayı Fahri Beydi.

Mustafa Kemal onları görünce adeta sevindi, gözleri parladı,

"Sefa geldiniz," dedi, "Nasıl bulabildiniz burasını?"

"Çok güç! Yolda makinalı tüfek ateşine de tutulduk. Bir sırtın gerisine güçlükle sığındık. Fundalıklar her tarafımızı çizdi. Şu ere rastlamasaydık belki de geri dönecektik."

"Bu da savaşın bir cilvesi," dedi Mustafa Kemal, "Ama ne olursa olsun düşman sıkışıp kaldığı şu dar bölgeden daha fazla içeri giremeyecek! Lütfen Kolordu Kumandanına, Ordu Kumandanına böyle söyleyiniz. Bana yeniden takviye gönderin!"

Düşman bazen ilerliyor bazen geriliyordu. Toprak durmadan kaynıyordu.

"Allah!" diyen bir sesin yanında "Ben de vardım!" diye bağıran ikinci bir ses işitiliyordu.

Gülmek istiyordu şimdi Ragıp, sonra da yeniden ağlamak...

Ayrılırken Kolordu Kurmay Başkanı Yarbay Fahrettin Bey, Mustafa Kemal'e sordu:

"Karargâhınız hep burada mı kalacak?"

"Evet!"

"Buranın adı nedir?"

"Bir sel yatağının adı mı olur yarbayım?"

"Olur! Niçin olmasın? Ben buldum bile; bundan sonra buraya 'Kemalyeri' deriz!"

Her ikisi de güldü. Hatta Mustafa Kemal hoşlandı bile bu lâftan.

El sıkıştılar... Fahrettin Bey, çok uzun boyluydu; sel yatağını geçerken eğilmişti. Tekrar selâm verdi,

"Kolordu Kumandanına bildireceğim," dedi; "Artık burası Kemalyeri'dir!"

Vaktiyle bu ıssız dere kenarında bir çoban dolaşsaydı, koyunlarına güçlükle yem bulabilirdi. Şimdi ise çökmüş, dağılmış dağ yamaçlarında gezinse "Buralardan ben geçmiş miydim?" diye sorardı kendi kendine.

* * *

Yine akşam olmuştu.

O gece de hava kararsızdı. Soğuk insanı titretse de çoğu razıydı buna; yeter ki ay, o küçücük ay, bulutlar arasından kaybolmasındı.

Yorgun asker, sertine yumuşağına, katısına bakmadan uzanmıştı yere. Karanlığın içinden harabeler arasından yeşil, beyaz, sarı, siyah dumanlar yükseliyor, bu dumanları hafif bir rüzgâr yamaçlara doğru üflüyordu.

Ragıp birilerini arıyordu; bu birileri Ahmet, Yüzbaşı Arif, Bursalı, şu ve buydu. Bütün bir gün hiç bir haber alamamıştı onlardan. Ayrıca hem Mustafa Kemal'den uzaklaşmak, hem de bir an bile yanından ayrılmamak istiyordu.

O gece Kocadere köyüne gelmişlerdi. Mustafa Kemal, çamurlu yollardan köylülerin ürkek ve endişeli bakışları altında geçmiş, bir köy evine girmişti.

"Emrimde şimdi dört alay var!" diyordu. Kurmay Başkanı İzzettin Bey'e, "Yarın taarruz edeceğiz!"

Emir subayları koşuşuyor, nöbetçi erler ayakta durabilmek için tüfeklerine dayanıyor, Mustafa Kemal ise tahta bir masanın başında Kurmay Başkanıyla birlikte durmadan çalışıyordu.

Köylüler hâlâ şaşkındı; ellerinde yiyecek olarak ne kalmışsa karargâh erlerine uzatıyorlar, "Yiyin, için!" diye yalvarıyorlardı.

Ragıp kendisini bir kenara itilmiş sandı. Adını bile anan yoktu, sanki unutulmuştu. Bir köylüyle konuşmak istedi, ne olursa olsun, tarladan, sudan, bayırdan, gelecekten, geçmişten konuşmak!

Fakat bir duvar gibiydi karşısındakiler. Kadınlar çoktan damlarının altına sığınmışlardı. Çocuklarını kucaklarından bırakmadan gün-

lerin geçmesini bekleyeceklerdi böylece. Zaten gençlerin hiç birisi yoktu; hepsi askere alınmıştı. İhtiyarlar ise ayakta sallanıyordu.

"Baba! Konuş benimle; ne yapıyorsun?"

"Hele bir düşman gelsin, hele gelsin! Biz daha ölmedik! Gelemez ama, değil mi gelemez?"

"Kaç kişi gitti bu köyden askere?"

"Bilmem!"

"Neyle geçinirsiniz siz?"

"Bilmem!"

"Kaç torunun, kaç evlâdın var?"

"Bilmem!"

Aldığı cevap buydu Ragıp'ın. Sinsi sinsi yağan yağmurun altında karanlık köy evlerine sırtını dayayıp gökte bir ışık ararken özlediği bir sesi işitmek istiyordu Ragıp.

Yalnız bir lâmba yanmıştı şu evde; gölgeler eğilip kalkıyordu. Mustafa Kemal orada çalışıyordu.

Birden top sesleri gelmeye başladı. Kabatepe önündeki düşman gemilerinin bombardımanı olacaktı bu. Toprak, geceye rağmen yine dövülüyordu.

Haberci çavuşlar, karanlığa doğru atlarını sürerken Ragıp içeri girdi. Oda kapısındaki nöbetçiye,

"Bana bir emir var mı?" diye sordu.

"Yok teğmenim!"

O zaman bir kenara büzüldü; çürümüş tahtaların üzerinde, sırtını duvara dayayarak sabahı bekledi.

"Kalk çocuk," diyordu birisi ona, "Gidiyoruz!"

Yerinden sıçradı, yalvardı:

"Kumandanım, beni alayıma gönderiniz!"

"Savaş her yerde savaştır; bir süre daha karargâhta kal!"

Gün yeniden doğuyordu; yağmur dinmişti... Kemalyeri'ne vardıkları zaman birliklerin yayılmakta olduğunu gördü Ragıp.

Bir boru çaldı; sabahın boşluğunu deldi sanki bu ses. Sonra trampetler vurmaya başladı. Türk ordusu taarruza geçti.

Ragıp, tutunabildiği yerden dürbünüyle olan biteni seyretmeye başladı. Saat sabahın yedisiydi.

Uzaklardaydı asker; düşen kalıyor, kalkabilen yeniden koşuyordu.

Biraz ileride erler, bir topu insan gücünün ötesinde bir inatla çekiyor, yeni mevzilere yerleştirmeye çalışıyordu.

"Allah! Allah!"

Kurşun sesleri top gürültüleri arasında bu sesler tepelerden tepelere, kayalardan kayalara sekerek Ragıp'ın önüne kadar geliyordu.

Savaşın hiç böylesini görmemişti, gerçek savaş buydu demek. Durmadan ölmek, durmadan öldürmek. Hâlbuki insanlar, başkalarının topraklarına göz dikmeseler, başkalarının hayatına karışmasalar, o başkaları da birbirini yemese, kişi ne kadar mutlu olurdu. Belki de anlık çıkarlar unutulur, gelecek önem kazanırdı. Severdi kişiler birbirlerini, yardım elini uzatırlardı. Hep birden seslenirlerdi. "Ben!" demezlerdi de "Biz!" derlerdi. "Biz, geçmişimizle övünürüz, biz geçmişimizle biziz, geçmişimize sırt çevirmeyiz. Bizi karanlıklara sürükleyenlere lanet olsun. Bundan sonra geleceği kuracağız. Kaf dağının arkasında değil o gelecek şurada, önümüzde. Yeter ki iste, yeter ki elini uzat. İçini yıka ve beraber ol!"

İşte o beraberlik oradaydı, Ragıp'ın ilerisinde. Mehmetçik, başkaları için küçücük, kendisi için büyük bir ömürü hiçe sayarak günün batmaması için çırpınıyordu.

Saat dokuza doğru Ragıp, Ahmet'i karşısında gördü. Haykırırcasına sordu:

"Ne işin var senin burada?"

"Alay Kumandanından rapor getirdim. Hemen geri döneceğim!"

"Yüzbaşı Arif nasıl?"

"Yaralandı; yine de çarpışıyor!"

"Bursalı, Aydınlı neredeler?"

"Yaralanmayan mı kaldı? Ama onlar da çarpışıyor!"

"Sen nasılsın?"

"Nedense bana bir şey olmadı. Yaralanmayı değil de ölmeyi düşünüyorum!"

"Niçin?"

Ahmet cevap vermedi. Ragıp onu kolundan yakaladı, adeta hırsla sordu:

"Anlat!"

"Neyi?"

"Düşündüklerini. Neden böylesin sen?"

Ahmet omuz silkti,

"Savaşı sormuyorsun!" dedi.

"Savaşı mı? Görüyorum!"

"Buradan mı?"

"Alay mı ediyorsun benimle?"

Ahmet gitmek için geri döndü, sonra nedense vaz geçti,

"Dinle!" dedi. "Ölüyorlar! Belki on bin, belki daha fazla, bilemem! Evvelâ cepheden ve sol kanattan taarruz ettik. Sonra sağ kanadımız da hücuma kalktı. Bilmem bunlar seni ilgilendirir mi? Düşman evvelâ Kanlısırt'a, arkasından da Kırmızı Sırt'a doğru çekilmeye başladı. Anzaklar çok inatçı, asker bakımından da, silâh ve cephane bakımından da bizden çok üstün. Bilemem daha ne kadar ilerliyebiliriz! Hadi hoşçakal! Umarım ki sen de katılırsın. Bu çok önemli; Feride'ye, ben de Çanakkale'de, Arıburnu sırtlarında düşmanla göğüs göğüse çarpıştım diyebilmen için de çok önemli!"

Ahmet uzaklaştı, Ragıp ona artık cevap veremedi, yolunu kesemedi.

Şimdi onun sekerek uzaklaştığını görüyordu. Bir ayağı aksıyordu galiba Ahmet'in. Bir süre sonra gözden kayboldu.

Güneşe baktı Ragıp; yavaş yavaş yükseliyordu. Gökte dalga dalga çizgiler vardı, bulutlar yer değiştiriyordu.

Mustafa Kemal'in yanına sokuldu Ragıp;

"Paşam," dedi, "İzin ver, ben gideyim!"

"Paşa mı dedin bana?"

"Ağzımdan kaçtı kumandanım!"

"Çocuk! Bıktın mı buradan?"

"Elim, kolum bağlı oturuyorum. Orada, şu tepelerde ise kan dökülüyorlar. Sonra ben kimsenin yüzüne bakamam!"

"Ölümü istiyorsan o seni burada da bulur. Bakarsın, aldığın bir görev, kan dökenlerden çok daha fazla bu vatana dokunur!"

"Öyleyse bana bir görev veriniz kumandanım!"

"Seninle uğraşamam çocuk; çekil karşımdan!"

Kemalyeri'nde gözle izlenemeyecek kadar bir canlılık vardı. Şimdi sahra telefonları durmadan çalışıyordu.

Manyetonun başında bir muhabere eri bağırıyordu:

"Karakol!... Karakol! Cevap ver!"

Haberci atlılar terden sırsıklam olmuş, yarı baygın yere atlıyorlar,

soluklarını bile tazelemeye vakit kalmadan Mustafa Kemal'in yanına koşuyorlardı.

Öğleye doğru yeni bir haber geldi; karargâh bir anda bayram yerine döndü. Kucaklaşarak bu haberi birbirlerine tekrarlıyorlardı.

"Kırmızısırt'taki avcı hendeklerine sığınan düşman, tüfeklerini atarak siperlerinin üzerine çıkmış, beyaz bayrak sallamaya başlamış!"

Telefon başındaki muhabere eri, manyetonun kolunu çevirirken görevini unutmuşcasına bağırıyordu.

"Kâfirin işi bitti teğmenim! Geri kalanlarını da denize döktük demektir! Bundan sonrası ne gam!"

Bir boşluk vardı ortada; birisi zamanı ayaklarının altına almış, yamyassı yapmaya çalışıyordu. Ve Ragıp yine düşünüyordu; gürleyen topların, fırlatılan el bombalarının, çizgi çizgi makinalı tüfek atışlarının arasında, geleceğe ümitle yaslanamıyor, şu muhabere eri gibi bir türlü mutlu olamıyordu!

Sedyelerde, omuzlarda, hatta kucaklarda taşınan yaralılar, biraz ilerisinden geçtikçe ayaklarda ezilen zamana da lanet ediyordu.

Gözü birden buğulanır gibi oldu. Ötede soluk almak için duran iki sıhhiye erinin taşıdığı sedyede Yüzbaşı Arif'i gördü. Koştu, tökezledi, yine koştu. Yüzbaşının elini yakaladı:

"Ne oldu sana yüzbaşım? Yaran çok mu ağır?"

Yüzbaşı sağ elinin işaret parmağını dudaklarına götürdü,

"Sus," diye fısıldadı. "Üç, dört yaradan fazla değil. Telâşa verme ortalığı. İnan ki, yakında yine geleceğim!"

Aldılar, götürdüler yüzbaşıyı. Bir süre arkasından seyretti Ragıp onu. Sedyenin altından damla damla kan sızıyordu.

Başı eğik döndü yerine. Lanet etti insanlara, "İnsanlık!" diye bağıranlara. Bütün bu dökülen kanlardan kim sorumluydu? Belki de milletlerin, kişilerin hiç suçu yoktu! Yönetenler, çıkar peşinde koşanlar, yerlerinde tutunabilmek için çırpınanlar, yönetmek yerine yönetilmeye muhtaç olanlar, yalan söyleyenler dünyanın başına bu felâketi getirmişti. Bundan sonra da getireceklerdi.

Nasıl Kanal'dan sonra Üsteğmen Eşref'i bir daha görememişse, Yüzbaşı Arif'i de göremeyeceğini sanıyordu. Aşkı arayan Arif, Nara Burnu'ndaki naranın özlemini çeken Arif, belki de bir daha geri dönmeyecekti.

Akşam dökülüyordu etrafa; son gelen haber hiç de sevindirici değildi. Düşman, kıyı şeridine kadar çekilip orada tutunmuştu yine. Merkez tepedekiler diretiyor, yüksek sırtın batısında, Hain tepedekiler ise yenilgiyi bir türlü kabul etmiyordu.

İşte karanlık büsbütün çöküyordu. Sabahtan bu yana durmamacasına, aç, susuz, yorgun ve perişan Türk askeri, artık dinlenmek zorundaydı. Taarruz bitmiş, gece başlamıştı.

Yeniden siperler kazılacağını, nöbetçi erlerinin dolaklarının bağına, başlarındaki delik kabalaklarına aldırmadan dolaşacaklarını biliyordu Ragıp.

Şu boru sesi, yine gecenin içinde uzaklaşıyordu. Tabldot çıkmıştı... Ragıp, Kemalyeri'nde nöbetçi subayı olarak kalmıştı.

Hizmet eri ona, bir bakır tabağın içinde kadınbudu köfte ile kuru fasulye getirmişti... Ekmek biraz siyah ve bayattı.

"Ye kumandanım; iyidir, gücün artar, beyninin yorgunluğu gider. Su da vereyim mi kumandanım?"

Bir yılan ıslığı duyuyordu Ragıp. Bu nisan gecesinde toprak nemli, hava soğuktu. Kaputuna bürünmüştü.

Yanında bir sahra telefonu vardı. Dal ve yaprak parçalarıyla örtülü bir çardağın altındaydı. Biraz ilerisinde, iki nöbetçinin pırıldayan süngüleri seçiliyordu.

Ragıp uzatılan mataradan su içti; hem de kana kana... Yalnız yemek yiyemiyordu. Lokmalar günlerden beri hep ağzında sakız gibi oluyor, yayılıyor, bir türlü yutulamıyordu.

"Git," dedi hizmet erine, "uyu!"

"Ne düşünüyorsun kumandanım?"

"Seni!"

"Beni mi?"

"Yaşa! Ölme sakın!"

"Olur kumandanım!"

Geceyi kuyruklu yıldız gibi aydınlatan işaret mermileri göğe bir çizgi çizip kayboluyordu. Ragıp'ın önünde ise titrek bir kandil yanıyordu. Gölgeler bu kandilin dibine düşüyor kıpırdıyor, oynaşıyordu. Ve o yılan hep ıslık çalıyordu. Ragıp bu ıslıktan değil, gecenin anlaşılmaz boşluğundan ürküyordu.

Karşısında bir küçük zabit görünce evvelâ irkildi, sonra kendini toparladı,

"Kimsin?" diye sordu:

"Ben Remzi!"

"Ne istiyorsun?"

"Canım sıkılıyor teğmenim!"

"Neden?"

"Pisipisine göç edenlere içerliyorum. Çukur doldurmak marifet mi diye soruyorum kendi kendime."

"Bunun için mi karargâhta kalıyorsun?"

Küçük zabit Remzi güldü, daha doğrusu ağzı yayıldı.

"Senin gibi teğmenim. Sen neden kalırsın acaba karargâhta?"

"Mustafa Kemal bırakmıyor beni."

"Bana Gayret Remzi derler. Bu adı Mustafa Kemal taktı; kızdım mı, düşmana saldırırken, gayret diye bağırırım hep, içimden gelir. İnancımı sarsanlara da saldırırım. Vururum, acımam. Yine döneceğim, oradakilerle beraber siperlerden siperlere atlarken gayret diye bağıracağım."

Küçük zabit Gayret Remzi hemen sustu; ardından bir silâh patladı. Remzi'nin elinde namlusundan duman tüten bir tabanca vardı. Dışarıda uzaklaşan ayak sesleri işitiliyordu. Nöbetçiler, "Dur!" diye bağırıyordu.

Bir silâh daha patladı, nöbetçi yaralı bir İngiliz subayını sürüklüyerek Ragıp'ın karşısına getirdi.

Gayret Remzi,

"Kolundan vurdum keratayı" dedi, "Eğilmiş bizi dinliyordu. Bu nöbetçiler uyuyor! Heriflerde cesaret varmış!"

İngiliz subayı kıvranıyordu. Daha doğrusu sararıyor, titriyordu. Genç bir teğmendi.

Gayret Remzi İngilizce konuştu onunla, bozuk bir şiveyle de olsa İngilizce biliyordu. Sonra Ragıp'a dönüp,

"Biraz İzmir'de, kolejde okumuştum, dedi. Sonunda kovdular beni, elime bir kâğıt parçası bile tutuşturmadılar. Neyse! Herif, yarasından ziyade, Türkler beni öldürecek diye titriyor. Tanımıyor bizi, şu tüysüz oğlan için elimizi niye kana bulayalım?"

Acayip bir insandı Gayret Remzi! Ragıp onu tanımayı çok isterdi. Fakat hiç vakti yoktu; günün birinde karşılaşırsa elbet konuşacaktı onunla.

"Arayın!" dedi.

Yaralı İngiliz teğmeninin üzerinden bir hayli parayla bir haritadan başka bir şey çıkmadı. Harita birtakım işaretlerle doluydu.

"Tümen komutanına götürün!" dedi. "Sen de git Gayret Remzi; düşünmek istiyorum!"

"Olur! Yalnız posta geldi; belki de yolunu şaşırdı da geldi. Sana üç mektup var!"

"Niçin söylemedin daha evvel?"

"Konuşmaya daldık teğmenim, kusura kalma! Bir de kafamın içinde dolanıp durur; boşu boşuna çukur dolduranlardan daha çok içerlerim onlara, dişlerimle paralayasım gelir. Birlikten bahsediyorum, birliği bozanlardan. Biz lâstik miyiz? Birisi o tarafa çekecek, ötekisi bu tarafa! Yağma mı var? Gözlük takacağım onlara; kocaman, pencere kadar. Belki etraflarını bu suretle görürler!"

Ragıp elini uzattı, Gayret Remzi cebinden üç zarf çıkarıp verdi.

Ragıp evvelâ annesinin yazdırttığı mektubu okudu. Kadın yalnızdı. Musa'ların bir ineği daha ölmüştü. Sıkıntı çekiyorlardı. Birgün eve hırsız girmiş, bütün parasını çalmıştı. Belki aşı boyalı evi kiraya verip Musa'lara taşınacaktı. Feride'den hiç haber alamamışlardı.

İkinci mektup Feride'den geliyordu. Feride sabırlıydı. Ahmet'in babası ona gayet iyi bakıyordu. Elbet bu günler de geçecekti. Biribirlerine kavuşacakları gün yakındı. Hiç kimseden korkmuyordu, sadece özlüyordu. Ne olursa olsun bekleyecekti.

Üçüncü mektubun sahibini Ragıp tanımıyordu. Ahmet'lerin mahallesinde oturan bir adam olsa gerekti. Üzerindeki tarihe bakılırsa Feride'nin mektubundan dört gün sonra yazılmıştı.

Ragıp heyecandan boğulurcasına, elleri titreyerek okudu bu mektubu. Ahmet'in babasını götürmüşlerdi; sonunun ne olduğu bilinmiyordu. Feride de ertesi gece yok olmuştu. Bir sabah mahalleli, evin kapısını açık bulunca meraklanmıştı. Ev bomboştu, sandalyeler kırılmış, minderler parçalanmıştı.

Bir el dokundu Ragıp'ın omuzuna. Ragıp kâbuslu bir rüyadan uyanmışçasına silkindi. Karşısında, hemen önünde Gayret Remzi duruyordu:

"İşler kötü mü teğmenim?"

"Evet!"

"Hep öyle olur zaten; bir kere başladı mı, arkası çorap söküğü gibi gider."

"Bu daha fena!"

"Ne yapacaksın?"

"Burada kalıp, emir verdikleri anda savaşa katılacağım!"

"Oradakiler ne olacak?"

"Onları daha sonra arayacağım arayabilirsem eğer!"

"Senin yerinde olsam ben de böyle yapardım teğmenim! Hoşça kal!"

Ragıp bağıracaktı arkasından, "Dur, gitme, biraz konuş, avut beni!" diyecekti. Diyemedi; karşısındaki Gayret Remzi de olsa kimseye sığınmak istemedi.

Yalnız Gayret Remzi uzaklaşırken,

"Benim de bir kızım, bir karım ve bir annem var," diye fısıldadı. "Şimdi ne haldeler bilmem. Bilmek de istemem. Apar topar Ege'den. Orhaniye Kışlasındaki küçük zabit okuluna getirdiler bizi. Okuldan çıkınca yeni elbiseler giydirdiler. Nefti yakamız, kilot pantolonumuz vardı. Potinlerimizi boyatır, cakayla İstanbul sokaklarını arşınlardık. Sarıkamış'a yolculuk yapmaya hazırlanırken, kendimizi Çanakkale'de bulduk. Şimdi seviyorum şu Gelibolu yarımadasını; karşımda düşman var diye, daha doğrusu düşmanımın kim olduğunu bildiğim için."

Gayret Remzi gitti. Ragıp arkasından bakakaldı onun. Şimdi Ragıp öne doğru eğilmişti. Gölgesi de beraberinde eğilmişti.

Birden telefon çaldı. Manyetoyu çevirdi. Telefonda bir ses soruyordu ona:

"Teğmen Ragıp. Ne var ne yok oralarda?"

"Hiç," dedi. "Birşey yok. Hep eskisi gibi."

Sesi boğuk, hatta boğazı bir bıçakla delinmiş gibi, hırıltılıydı.

Sonra düşündü, gerilere doğru döndü. Feride'yi oradan bulup çıkardı.

Sokak ortasında kıyılan bir nikâh ve tabancalı, takunyalı bir kaçış vardı bu gerilerin içinde.

Ahmet'in evine gelince, babası güleryüzle karşılamıştı. Ahmet de onları hemen bir odaya sokmuştu. Gözlerinde vahşi bir pırıltı, hatta zevk vardı Ahmet'in. Ragıp bunu şimdi daha iyi canlandırabiliyordu.

Feride yine onu içtenlikle kucaklamış, öpmüştü. Aşı boyalı evde-

ki gibi, hatta daha üstün, daha olumlu, alışılmışı düşünmeden, engel tanımadan sürüp gitmişti bu sevişme, tam bir saat.

Sonra ayrılık, sonra Sirkeci'de trenin düdük çalışı ve dingil sesleri. Ne kadar da eskimiş gibi geldi bu hikâye Ragıp'a? Sanki aradan yıllar geçmişti. Ayağa kalktı, sendeledi seslendi:

"Nöbetçi! Ne var ne yok?"

Nöbetçi de ona aynı cevabı verdi:

"Ne olsun kumandanım? Hiçbirşey yok. Hep eskisi gibi."

Ama Ragıp o yılan ıslığını hâlâ duyuyordu.

Arıburnu

GÜNLERCE barut kokmuştu ortalık, günlerce toplar gürlemiş, çukurlar açılmış, zırhlılar kıyıları, hatta daha içerlerini dövmüş, İngiliz uçakları çivi ve bomba yağdırmıştı gökten ve düşman durmadan karaya asker çıkarmıştı.

İlerlemişler, gerilemişler, süngü takıp saldırmışlardı. Ölenlerin sayısını kimse bilmiyordu. Şehit doluydu şu topraklar. Binlercesi gözlerini bir daha açmamacasına kapamıştı.

Yaralılar Maydos'a, hastaneye götürülüyordu, oradan da daha uzaklara, çok gerilere.

Yaralı taşıyan arabalar bitmek tükenmek bilmiyordu. Boşalanın yerini geriden gelenler dolduruyordu.

Siperlerin üzerini örtecek kum torbaları güçlükle sağlanıyordu. Gelen az miktar kum torbası, erlerin yırtılan elbiselerine yama olarak kullanılıyordu. Ve savaş hep sürüp gidiyordu.

Bu, bir kişinin destanı değildi. Çanakkale'de bir kişi ele alınıp, tek başına onun hikâyesi anlatılamazdı. Birbirlerinin içine girmiş taburların, yerleri kolay kolay bilinemeyen alayların, Mehmetlerin, yine Mehmetlerin hikâyesiydi bu...

30 Nisan akşamı Mustafa Kemal, kendi cephesinin kumandanlarını karargâhına çağırmıştı. Onlara şunu söyledi:

"Karşımızdaki düşmanı muhakkak denize dökmek gerektiğine inanıyorum. Ayrıca düşmanın maneviyatı gün geçtikçe bozulmaktadır. Durmadan siper kazmakta, kendilerine sığınacak bir yer aramaktadırlar. Sonra Balkan Savaşındaki yüzkarası durumu yeniden yaşamaktansa, içinizde ve kumanda ettiğiniz askerlerde ölmeyi tercih

etmeyenlerin bulunacağına da asla inanamıyorum. Şayet böyleleri varsa onları kendi ellerinizle kurşuna dizmenizi emrediyorum. Şimdiye kadar elde ettiğiniz başarıyı tamamlamak için yeniden büyük bir taarruza geçeceğiz."

Kumandanlar dağıldılar.

Ertesi gün 1 Mayıs sabahı saat 5'te Mustafa Kemal, Kemalyeri'ne geldi. Elini kaldırdı. On dakika sonra Türk topçusu ateşe başladı.

Türk birlikleriyle düşman arasında pek az aralık vardı. Bu yüzden dürbünsüz bile yer yer savaş takip edilebiliyordu.

İlk anlarda herşey Ragıp'a karışık, hem de çok karışık geldi. Haber taşıyan postalar, emir götüren subaylar, cephane kolları, sakalar, sıhhiye erleri, istihkâmcılar, muhabereciler, hepsi hepsi birbirinin içindeydi sanki.

Siperlerden tekbir sesleri gelmeye başladığı zaman saat yediye yaklaşıyordu. Şimdi sol kanat süngü takmış, düşman siperlerine atlamıştı.

Ama ilerlenemiyordu. Ölenlerin yerine geriden gelenler de aynı cesaretle atlıyorlar, fakat onlar da fazla bir şey yapamıyorlardı. Anzaklar dayatıyordu.

Mustafa Kemal, hiç de memnun değildi. Vakit geçtikçe ağzındaki sigarayı emercesine içiyordu. Birlik kumandanları taarruzun durdurulmasını isteyince:

"Hayır," diye bağırdı. "Kazanacağız. Görüyorum. Düşmanın mukavemeti kırılmak üzere."

O sırada saat öğleden sonra dörttü. Boru ve trampetler hücum havasını yeniden çalmaya başlamıştı.

Karargâhtakiler sadece ellerini ovuşturuyorlar, sonra telefonların başından uzaklaştıkça, not tutmak işleri bitince parmaklarını acıtırcasına sıkıyorlardı.

Bir subay Ragıp'a,

"İki gün evvel Maydos bombalanmış." dedi.

"İşitmiştim!"

"Maydos'ta ilk yanan bina, ağzına kadar yaralı dolu hastane olmuş!"

"Biliyorum!"

"Düşman donanmasının ateşi durmadan devam etmiş. Maydos'ta

sağlam bir ev bile kalmamış. Ölenin sayısı bilinmiyor. Çoluk, çocuk, ihtiyar hepsi sokağa dökülmüş."

"Anlatma!"

"Bu suretle göç başlamış. Yorganını, yastığını omuzlayan, karşıya, Anadolu yakasına geçmiş!"

"Yeter!" diye bağırdı Ragıp.

"Ne oluyor sana? Göç dedik. Türk'ün kaderi bu, alın yazısı, değiştirebiliyor musun?"

"Ya buradakiler ne yapıyor? Şunlara bak! Eriyorlar. Geridekilerini yaşatabilmek için, yaşamaya kararlı hepsi. Eski kahramanlar gibi değiller; ellerinde kılıç, serhat boylarında at süremiyorlar. O devirler çoktan geçti! Şimdi mermiler konuşuyor, toplar konuşuyor. Kimbilir ilerde daha neler konuşacak? Adam öldürmek için, beşeriyet dediğimiz, ne buluşlar çıkarıp sürecek önümüze!"

Karşılıklı dikilmişlerdi, burun buruna gelmişlerdi, sanki dövüşmeye hazırlanıyorlardı. Bir çavuş yanlarına sokulunca ayıldılar.

"Ragıp teğmenimi kumandan çağırıyor!" dedi çavuş.

Ragıp, hemen Mustafa Kemal'in yanına koştu. Mustafa Kemal, yaklaşmasını işaret etti Ragıp'a:

"Çocuk! Oyalanma! Alay Kumandanını bul. Gün batmadan savaş bitecek; zafer bekliyorum onlardan. Düşman ne olursa olsun bulunduğu yerden sürülecek. Benimle savaşan bütün asker bilmelidir ki, bize verilen görevi tamamen yerine getirebilmemiz için asla yılmayacağız. Böyle söyle kumandana. Sonra senden Anzak cephesinin en kuzeyindeki Balıkçı Kulübesine uzanmanı istiyorum. Orada düşmanın ne kadar kuvveti olduğunu öğreneceksin. Yanına küçük zabitlerden Gayret Remzi'yi de al!"

"Emredersin kumandanım!"

Gayret Remzi de biraz geride duruyordu; yol gösterdi Ragıp'a. Beraber ilerlemeye başladılar.

Şimdi Ragıp, nedense Yüzbaşı Arif'i düşünüyordu. Maydos hastahanesi yanmıştı ve Yüzbaşı Arif yolda ölmemişse, o hastahanede yatıyor olmalıydı. Hâlbuki yangından sonra hastahaneden sağ çıkan olmamış diyorlardı.

"Ne düşünürsün?" diye sordu Gayret Remzi.

"Yüzbaşı Arif'i!"

"Tanımam!"

"Yaralanmıştı, Maydos hastahanesine kaldırmışlardı sanıyorum."

"Olur ya! Kim hastahanelere taşınmamış ki? Yalnız şu bizim sıhhiyeciler on para etmez. Gitmem dersin götürürler, götürün dersin bırakırlar. Bilir misin teğmenim, benim yerim çukur dolduranların yanında olmalı. Belki bir kaç tanesine dürte dürte savaşın çukur doldurmadan da yapılabileceğini öğretirim!"

Lâf mıydı bu? Hep çukur doldurmaktan bahsederdi Gayret Remzi. Belki de bu sözleri, hırsından, üzüntüsünden söylüyordu. Acı duyuyordu zaman zaman. İnlemekle, duyulan acının gidebileceğini sananlar gibiydi.

Önlerinde kurşunlar sekmeye başlayınca yere yattılar. Sonra bir gülle uçtu, kanat takmışçasına yükseldi üzerlerinden, gerilerde, çok gerilerde kayboldu. Bunu diğerleri kovaladı; durmamacasına, peşpeşe yağdı gülleler.

Gayret Remzi,

"Kocadere Köyü yerle bir oldu!" dedi. "Tümen karargâhını arıyorlar. Başarırlarsa işimizi bitireceklerini sanıyorlar. Yalnız Maydos'u değil, Kocadere'dekilerini de düşünsene!"

Gayret Remzi, soğuk, hatta saygısız görünüyordu. Aslında o, böyle davranmakla içinin ateşinin söneceğini sanıyordu. Yenilmeyi hazmetmeyen, duraladığı anda yanındakilerden hıncını çıkarmaya çalışan bir adamdı. Ragıp ona kızmıyordu, yanında bulunmasından memnundu. Daha doğrusu Gayret Remzi'yle birlikte ne yapması gerekeceğini kestirebilecekti.

Yapıştıkları topraktan fırlayıp bir kayanın arkasına sığınırlarken Mehmetçiği yakından seyretmek imkânını sağladılar.

Türk askeri biraz önlerindeydi; süngülerini takmışlar, eğilip kalkarak, zaman zaman sürünerek ilerliyorlar; önlerindekilerin bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışıyorlardı. Yüzleri gülüyordu hep; aydınlıktı, ışık ışıktı. İmanlarını yıkarcasına, cezbeye tutulmuşçasına "Allah!" diye haykırıyorlar, sonra, "Dayan!" diyorlardı biribirlerine.

Remzi de, "Gayret!" diye bağırdı ve yerinden fırladı. Ragıp ona güç yetişti, bir çukura attı kendini. Sadece Gayret Remzi'nin kahkahasını duydu. Remzi, hırsından gülüyordu, ya da acısından, içinde kanayan yarasından gülüyordu. Şimdi de çukur içindeki bir erin kolundan yakalamış soruyordu:

"Ne yapıyorsun burada?"

"Hiç başefendim!"

"Nasıl hiç?"

"Düşmandan kazma, kürek, çuval aldım da şuracığa gizliyorum!"

"Savaşsana! Ne yapacaksın kazma ile küreği?"

"Savaşmak kolay da başefendim; kazma kürek bulmak güç!"

"Neden?"

"Siper kaz diyorlar bize. Emirleri başımızın üzerine. Gel gör ki, ne kazmamız, ne küreğimiz, ne de toprak dolduracak torbamız var!"

"Sana kaz diyende de yok bu dediklerin!"

"Bilirim de, kumandanlarımı üzmeyeyim diye düşmandan fırsat buldukça kazma, kürek, torba toplarım. Kurbanın olduğum başefendim, sen şunlara göz kulak olsana!"

Asker, süngüsünü yeniden taktı, koşmaya başladı. Gayret Remzi, arkasından, "Çukur doldurma!" diye bağırdı. O bunu duymadı bile, "Vardım!" diyordu, "Allah!" diyordu ve koşuyordu.

Onlar da yerlerinden kalktılar, son defa şanslarını denediler. Alay Komutanını bulup Mustafa Kemal'in emrini bildirdikleri zaman kumandan:

"Anlıyorum," dedi, "Tümen komutanınızın emrini yerine getirmeye çalışacağım! Elimden geldiği kadar! Başka çaremiz yok!"

Sonra alay kumandanı eliyle işaret etti:

"Şuraya bakın, şu patlayan topların bir kısmı manevra mermisi atıyor!"

"Niçin efendim?"

Alay kumandanı çok bunalmıştı. Çaresizlik içinde çırpındığı anlaşılıyordu. Durmamacasına tırnaklarını kemiriyordu. Etrafına düşen güllelere artık aldırmaz olmuştu. Adeta haykırdı:

"Niçin mi? Topçularımızın mermileri tükenmek üzere. Piyade, topçuların kendisini desteklediğini sansın diye, manevra mermisi kullanılmasından başka çare göremedik. Biliyor musunuz siz; bizde topçu cephanesi yapacak fabrika bile yok. Başkalarına güvenmişiz hep. Ya da uyumuşuz! Uyutmuşlar!"

Alay komutanı geri döndü. Emir subayına seslendi:

"Durmasınlar! Taburlar bir tek asker kalıncaya kadar saldıracak. Yılmak yok. Biz de burada öleceğiz!"

Emir subayı uzaklaşırken alay kumandanı, yine onlara döndü:

"Mustafa Kemal haklı" dedi. "Düşmanı yıldırmak gerek. Yıldır-

mak gerek ki, ilerlemek cesaretini gösteremesinler, oldukları yerde birbirlerinin üzerine yığılıp kalsınlar! Hadi yolunuz açık olsun! İsterseniz yanınıza, iki er alın. Döneceğinizi pek sanmam!"

"Lüzum yok efendim!"

Ölülerin üzerine basarcasına yürüdüler. Savaş daha korkunç bir şekilde sürüp gidiyordu. Bu kadar insanın içinde, şu ölenlerle kalanların arasında Ragıp kendini yine yalnız hissediyordu. Ürküyordu, terliyordu, iğreniyordu.

Gayret Remzi kendini bir çukura attıktan sonra:

"Ne yapacaksın?" diye sordu.

"Ne gibi?"

"İstanbul'u düşünmüyor musun?"

"Şimdi mi?"

"Hiç mi hatırına gelmiyor?"

"Yeri yok bu sualin."

"Öyle olsun. Anladığım kadarıyla derdin büyük. Yine de dayanıyorsun. Seni sevmeye başladım teğmenim. Ben dişlerini sıkmasını becerene saygı gösteririm."

"Bana gösterme. Hiç değmez. Çünkü..."

Ragıp sözünün sonunu tamamlayamadı. Biraz ileride, sol kolu sarılı, sağ elinde tabanca, yüzü yer yer yanık izleriyle dolu Yüzbaşı Arif'i gördü.

Yüzbaşı Arif, "İleri" diye bağırıyordu.

Ragıp, Gayret Remzi'ye:

"Buna saygı göster." dedi. "Şu adamın haline bak. Yine de savaşıyor. İşte Yüzbaşı Arif dediğim bu subay. Hastaneden çıkmış."

Remzi yerinden fırladı, ileride bir tümseğin gerisinde iki İngiliz deniz piyadesi makinalı tüfekle kendilerine doğru gelen Türk askerlerini tarıyordu.

Nasıl olduğu bilinmez, Gayret Remzi dolandı, deniz piyadelerinin üzerine sıçradı, elindeki tabancayı arka arkaya ateşledi, "Gayret" diye bağırdı.

Şimdi makinalıyı çevirmiş, yanına gelen bir erle birlikte düşman saflarını taramaya başlamıştı. Biraz sonra sürünerek sokulan bir çavuşa makinalıyı bırakıp Ragıp'ın yanına dönünce.

"Bu iş şimdilik bu kadar" dedi. "Ama sonrası?"

"Ne sonrası?"

"Hep 'sonra' diye sorduruyorlar bana. Bir türlü cevabını veremiyorum. Sonra diyorum duruyorum. İstemiyorum. Öyle bir gün gelmeli ki, sonrası insanın aklının köşesinden bile geçmemeli. Yazık, bu gidişle hep soracağım ve kendi kendime küfredeceğim."

Gayret Remzi soludu, sanki bir anda yorulmuştu. Hiç beklemediği halde, Ragıp onun ağlamak üzere olduğunu anladı.

"Şu taraftan gidelim teğmenim."

Sesi titrekti, gözyaşlarıyla yıkanmış gibiydi.

Gayret Remzi'yi anlamak güçtü, kaskatıyken bir hamur gibi yumuşuyor, saygısız görünürken bile bir ölçünün dışına asla çıkmıyor, hatta zaman zaman ufalıyordu.

"Evet teğmenim, şu tümseği atlarsak sanırım Anzaklar bizi göremez. Yine de sen bilirsin teğmenim, ben emrindeyim."

Ragıp sadece:

"Sen yol göster." dedi, "İyi ki yanımıza asker almadık. Kimi seçecektik?"

"Doğru. Hem sonra dört kişi daha güç gizlenir. Biri miz dönemezsek ötekimiz haber verir. Haydi Allah selamet versin."

Şimdi Gayret Remzi'ye yetişmekte güçlük çekiyordu Ragıp. Fakat bir an geldi ki, hemen kendini yere attı ve tabancasını boşalttı. Vurmuştu. Gayret Remzi'yi gözleyen bir Anzak'ı devirmişti.

"Teğmenim."

"Ne var?"

"Beğenmedim."

"Neyi?"

"Sana borçlu kaldım."

"Kim kime borçlu acaba?"

"Öyle olsun. Demek parmakların tetik çekiyor."

"Arada bir. Bazen ben de şaşıyorum."

Anzakları yaracaklar, o çetin tepeyi tırmanacaklar kuzeye doğru gidecekler, balıkçı kulübesini bulup gözleyeceklerdi. Sonra da geri döneceklerdi...

Yavaş yavaş akşam oluyordu. Gelibolu'nun o kendine özgü, savaş alanının o anlatılamaz akşamlarından biri başlıyordu.

O anda her iki taraf da süngü süngüyeydi. Siperlerin içinde boğuşuyorlardı. Ragıp, "Geriliyorlar" diye haykırdı.

"Evet Mustafa Kemal, benim Sarı Yarbay'ım haklı çıktı! Ama bu

herifler nereye kadar sürülecek, kimse bilemez. Geriden yardım alamasalar hiç tutunamazlar. Üstelik İngilizler deniz piyadelerini de göndermişler."

"Acaba Seddülbahir, Tekekoyu, Alçıtepe ne âlemde?"

"Oraları daha açıklık, bizimkilerin Allah yardımcısı olsun."

"Bir de Ahmet."

"Kim o?"

"Arkadaşım, ne oldu acaba? Hiç haber alamıyorum."

"Aldırma, sağsa eğer bir gün karşına dikilir. Evvelâ kucaklaşırsınız, bir süre sonra da çıkarlarınız çarpışınca bozuşursunuz."

"Böyle konuşmanı istemiyorum Gayret Remzi."

"Kızma, gerçek bu. Olaylar dediğim gibi olursa yıkılmayasın diye söylüyorum. Ben neler gördüm? Dişi bir kurt, bir gün bizim çiftlikteki kuzuları paralamıştı. Beslediğimiz, büyüttüğümüz bir it de kuyruğunu kıçının arasına sıkıştırıp uzaklaşmıştı."

"Bir de Bursalı vardı, Aydınlı Mehmet vardı. Gülerek savaşa katılmışlardı. Ne oldular acaba?"

"O zaman küçücük bir çocuktum, yine de ulan diye koştum itin arkasından, kazık kadarsın, pençen de iri, saldırsana. Sadece başını çevirip bana dişlerini gösterdi. Ben de evvelâ iti öldürdüm."

Ragıp sinirlenmişti. Korku, heyecan ve merakını artık yitirmişti. Şimdi sadece şu Gayret Remzi'yi tokatlamak geçiyordu içinden.

"Tamam Teğmenim. Herifler kaçıyor. Fırsat bu fırsattır."

Ragıp'ı beklemeden yine fırladı. Vurdu kırdı ve büzüldü. Ragıp güçlükle yetişiyordu. Hatta düşman askerlerinin gerisine nasıl düştüklerine hayret ediyordu.

Gayret Remzi akşamın loşluğunda etrafını bir kere daha kokladı.

"İşte," dedi. "Anzaklar şuraya sığındılar. Şu şeridin üzerindeler. Denizden bin metreden fazla ilerde değiller. Cepheleri ise iki bin beşyüz metreyi geçmez. Bizimkiler de durdu. Bence taarruz bitti teğmenim. Sarı Bayır eteklerine tırmanmak çok güç. Şu araziye bak. Yol vermem diye bağırıyor. İnsanın sığır gibi ciğeri olsa bir saatte ancak aşabilir."

Adeta sürünürcesine gidiyorlardı. İlerde bir ışık yanıp sönüyordu. Bir hırıltı vardı ortalıkta. Ardından yaralıların iniltisi duyuluyordu. Çalıları sanki bir el kavramış, sallıyordu.

"Sonra ben de it yerine kurt besledim," dedi Remzi; "Yavruyken bulmuştum. Sonunda o da koyunların kuyruklarını yedi!"

Neden böyle konuşuyordu Gayret Remzi? Heyecandan mıydı, içindeki ağırlığı gidermek için miydi? Sorulsa, kendisi de cevap bulamazdı belki.

"Sus," dedi Ragıp, "Seni dinleyemem. Şuraya bak! Gelenler görüyorum!"

"Gelmiyorlar, gidiyorlar. Balıkçı Kulübesine yaklaşıyoruz. Şiştin değil mi? Geceyi burada geçiririz. Tanyeri ağarırken göreceğimizi görür, geri dönmeye çalışırız."

Remzi toprağı sanki eşeledi. Uzandı, yere yapıştı. Ragıp da yanındaydı. Akşamın loşluğu da, başdöndürücü bir şekilde alçalan sırtlar da insana ürküntü veriyordu.

Evvelce gelen raporlara göre burası Anzakların ileri karakolu olarak biliniyordu.

"İzin ver teğmenim, belki tanyerini beklemek de gerekmeyecek. Bu gidip gelenler karanlıktan yararlanıyorlar. Demek bizim topçu ateşinden çekiniyorlar. Kaç mevzileri olduğunu anlasak yeter. Öyle görüyorum ki, mevziler arasında henüz irtibat hendekleri kazamamışlar. Ah! Mehmetçik yorgun olmasaydı günlerden beri uykusuz geceler geçirmeseydi bugün bu heriflerin işleri tamamdı!"

Ragıp belki de safça sordu;

"Şimdi ne yapmayı düşünüyorsun Gayret Remzi?"

"Sen beni burada bekle! Bir kefere enselersem, dilini çözer, işimizi erkenden bitiririz!"

"Ya geri dönemezsen?"

"O zaman sen başının çaresine bakarsın! Kalanlara selâm!"

Ragıp tabancasının tetiğine parmağını dayadı; Remzi'nin sürünerek uzaklaşışına seyirci kaldı. Ne kadar da sessiz gidiyordu; toprak sanki altında bir pamuk yığını gibiydi.

Çizgi çizgi, çukur çukur, delik delikti her yer; alçalıp yükseliyor, sonra birden uçurumlar dikiliyordu insanın karşısına. Ragıp'ın artık Remzi'yi görmesine imkân yoktu. Yalnızdı, kendini nasıl koruyacağını bile gereğince bilemiyordu. Yine esir olmaktan korkuyordu. "Çarpışırım ve ölürüm!" dedi.

Canı su içmek istiyordu, hatta oturup yemek yemek istiyordu. Vaktiyle ağzında büyüyen lokmaları şimdi bir hamlede yutabilirdi.

Şu kuşa da ne olmuştu? İlerde durmamacasına ötüyordu. Yer yer işitilen silâh seslerine bile aldırmıyordu kuş! Gevezeydi, birilerini çağırır gibiydi. Belki de eşini arıyordu; gaga gagaya gelip sevişmek için eşinin özlemini çekiyordu. Bu bir tabiat kanunuydu. Her canlı üreyecekti; hele birbirlerini yedikçe, ya da yok olma tehlikesiyle karşılaşınca farkında olmadan daha fazla üreyebilmek için çaba sarfederlerdi canlılar. Eğer bunu başaramazlarsa sonunda eriyip tükenirlerdi.

Kuşun sesini dinlememek, ondan uzaklaşabilmek için yere iyice yapıştı. Şimdi de ayak sesleri duyuyordu sağında, solunda. Sonra da bir takım hışırtılar yaklaşıyor, uzaklaşıyordu. Gecenin sesiydi bu. Silâh sesleri arasında gece de kendini dinletme çabası içindeydi.

Balıkçı Kulübesi oradaydı; biraz ilerde, sanki gece onu yaklaştırmıştı... Ama Remzi yoktu görünürlerde; gelmiyordu, kaybolmuştu.

Süngülü bir İngiliz deniz piyadesini tepesinde görünce, tabancasını doğrulttu, hemen ateşledi. Yine hayret etti; adam öldürmüştü. Daha korkuncu hiç düşünmeden öldürebilmesiydi.

Sıçradı, yere kapaklandı, sonra arkasından geleni de devirdi.

Kurşunlar sanki başka türlü vınlıyordu gecenin içinde. Kulakları durmamacasına çınlıyordu. Yeniden yer değiştirip kendini başka bir çukura attığı zaman sol kolunda bir sızı hissetti.

Vurulduğunu anladı. Yarasına elini bile sürmedi. Burada rahatça ölür, yaptığı ve yapamadıklarıyla birlikte toprağa gömülür, giderdi.

Yine de baygınlık geçirmedi, yine de mantığından uzaklaşmadı. Silâh sesleri ne kadar sıklaşırsa sıklaşsın artık arkasından gelen yoktu. Bağırtılar duyuyordu, koşuşmalar duyuyordu, fakat görünürlerde kimse yoktu.

Birden bir ses duydu yanıbaşında; gülümseyen huzur veren bir sesti bu:

"Sakın beni de vurayım deme teğmenim! Yavaş yavaş geri çekilmeye bak. Herifler baskına uğradıklarını sanıyorlar. Paniğe kapıldılar. Ben de bir kaç kuru sıkıdan sonra yükümü alıp geldim."

Gayret Remzi, bir Yeni Zelandalı'yı tüfeğinin kayışını boynuna dolamış, yerde sürüyerek uzaklaşmaya başlamıştı.

Ragıp da sürünerek arkası sıra gitti. Fakat gücünden kaybettiğini anlıyordu. Onlara yetiştiği zaman,

"Ben yaralandım!" dedi.

"Ya! İşte bu fena!"

"Köpek gibi sürüklediğin bu adamı ne yapmak niyetindesin?"

"Yaralı olmasaydın karargâha kadar götürürdük. Şimdi ise biraz ileride bülbül gibi söyletip, işini tamamlarım. Sonra da senin icabına bakarım!"

"Beni bırak Gayret Remzi! Sen esiri karargâha götür, gördüklerini de anlat yeter!"

"Bizim kitap böyle yazmıyor teğmenim! Sen biraz daha gayret et, yeter!"

Yine gecenin içinde sürünmeye başladılar. Ragıp son gücünü harcadığını sanıyordu; ayrıca içinden, "Şu Yeni Zelandalı böyle giderse boğulacak." diyordu.

Silâh seslerinin durduğu bir sırada iri bir kayanın arkasındaydılar. Remzi.

"Burası iyi!" dedi.

Sonra Ragıp'a sordu:

"Yaran nerende?"

"Sol kolumda!"

"Bakayım!"

Gayret Remzi elini gezdirdi. Avucuna bir miktar pıhtılanmış kan gelince,

"Önemli değilmiş," dedi "Biz işimize bakalım. Sen etrafı kolla!"

Gayret Remzi daha fazla oyalanmadı. Yeni Zelandalı'nın boynundaki tüfek kayışını biraz daha sıkarak,

"Söyle!" dedi.

İngilizcesi yine parça parça, kopuk kopuktu. Yeni Zelandalı Remzi'nin ne öğrenmek istediğinin farkındaydı; yine de anlamamazlıktan geliyor, boğulmamak için elini boğazına götürüyor, adeta yalvarıyordu.

Fakat burnunun ortasına bir yumruk yiyince inledi, ellerini sarkıttı,

"Evet!" dedi.

"Balıkçı kulübesinde kaç kişi var?"

"Bilmiyorum!"

"Söyle! Öldüreceğim seni!"

"Fazla değildi!"

"Orada iki münferit mevziden başkası yok değil mi?"

"Evet!"

"Hepsi Yeni Zelandalı mı?"

"Evet!"

"Numaraları?"

"Bir ve iki numaralı ileri karakol!"

"Aralarında herhangi bir irtibat hendeği de yok değil mi?"

"Yok!"

"Bu yüzden gündüzleri birbirleriyle irtibat kuramıyorlar değil mi?"

"Evet. Fakat!"

"Ne fakatı?"

"Yakında çok yardım gelecek, mevziler arasına derin hendekler açılacak, Türk ateşinden kurtulup rahat edilecek."

"Doğru mu?"

"Doğru. Ne olursa olsun, Türkler Balıkçı Kulübesindeki bu iki mevzii ele geçiremeyecek."

Bu sefer Yeni Zelandalı'nın boynundaki tüfek kayışı büsbütün sıkıldı, adamın yüzüne, göğsüne yumruklar inmeye başladı.

Kısa bir süre sonra Yeni Zelanda'lı bayıldı Remzi onu ayağıyla itti, yere tükürdü.

"Neden bayılttın onu Gayret Remzi?"

"Öldürse miydim? Esir almıştım, yapamazdım. Aslında bu adamın hiç suçu yok. Ona git demişler, o da gitmiş. Gerçekten öldürülmesi gerekli birileri varsa, git diyenlerdir. Birgün benim karşıma Fransız'ı, İngiliz'i, şunu, bunu çıkıp da diş gıcırdatarak, 'Siz Türkler Çanakkale'de babamızı, kardeşimizi, oğlumuzu öldürdünüz.' derse, onlara sadece şu suali sorarım 'Senin babanın, kardeşinin, oğlunun Çanakkale'de işi ne idi?' Gevezelik yaptık değil mi teğmenim? Kolun nasıl?"

Gayret Remzi göğsünü açtı, mintanını parçaladı, Ragıp'ın yaralı kolunu sardı.

"Sıyrılmış geçmiş teğmenim. Dayan bana. Bakalım kaç saatte karargâha varırız? Yolumuzu kaybetmezsek eğer, Mustafa Kemal'e müjdelerimiz olacak. Balıkçı Kulübesi yönünden şimdilik bir tehlike yok. Onun da anlamak istediği, buydu sanırım."

Bu Mayıs gecesinde tabiat yeniden canlanmış gibiydi. Yılan ıslıklarının yanında böceklerin feryadı vardı. İşaret fişekleri havada parlayıp süzülerek yere düşüyordu, sonra toplar gürlüyordu.

Ellerinden geldiği kadar sürünerek gidiyorlardı, güneydoğuya doğru ilerliyorlardı. Gelibolu'nun bu kesiminin hırçın yüzü gecenin karanlığında güç seçiliyordu.

"Karargâha varınca hastanenin yolunu tutacak mısın teğmenim?"

"Hayır. Gerekirse kolumu askıya aldırır, kalırım."

"Buna sevindim, mahallebi çocuğu değilmişsin."

"Ben ise bu sözlerine sevinmiyorum Gayret Remzi."

"Bağışla teğmenim. Münasebetsiz herifin birisiyim işte."

Şimdi bir çukurun içindeydiler. Öylesine yorulmuşlardı ki, soluklarını bile güçlükle alıyorlardı.

"Senden sıkıldım Gayret Remzi! Çölde hep Hasan Çavuş'un ağırlığını hissetmiştim. Yükümü hafifletmek istedikçe altında, ezilir olmuştum. Bu sefer Gelibolu'da sen karşıma çıktın. Bırak kendi yükümü kendim taşıyayım. Beni korumaya kalkma, yaralı da olsam, bundan sonra beni yalnız bırak. Yürümesini becereceğimi sanırım."

Gayret Remzi, bir süre Ragıp'a cevap vermedi. Sonra dayanamamışçasına konuştu:

"Yaralısın sen teğmenim."

"Görüyorum..."

"Bu yaradan bahsetmiyorum. İstanbul'dan gelen mektuplarda ne yazıyordu?"

"Hiç."

"Karın mıydı, sevgilin miydi?"

"Ne olmuş?"

"Kaybolmuş."

"Kaçmış mı, kaçırmışlar mı?"

"Bilmiyorum."

"Ve sen yaralı da olsan cephede kalacaksın, öyle mi?"

"Kalacağım."

"Hadi gidelim. Bu sefer de sen beni ezmeye başladın."

Yerlerinden kalkıyorlardı ki, Ragıp, Gayret Remzi'nin kolundan çekti:

"Yeni Zelandalı'yla ne konuştuğunu söylemedin bana." dedi.

"İki mevzileri varmış. Aralarında derin irtibat hendekleri yokmuş. Çok yakında yardım gelecekmiş. Derin irtibat hendekleri de kazacaklarmış. Sadece orada tutunmaktan başka şimdilik birşey düşünmedikleri anlaşılıyor. Raporu sen imzalarsın teğmenim."

Artık hiç konuşmadılar. Ragıp da, Remzi de birbirlerini unutmuş gibiydiler. Nerelerden geçtiler, nasıl yol buldular, bir türlü kestiremiyorlardı. Sonunda Türk siperlerine atladıkları sırada Ragıp bayıldı. Gözlerini açtığı zaman karargâhtaydı.

Bir portatif karyolaya uzatmışlardı. Başında tümen doktoru duruyordu:

"Biraz kan kaybetmiş, yorgunluk, heyecan da buna eklenince daha fazla ayakta kalmaya gücün yetişmemiş. Yakında iyileşirsin."

Ragıp doğruldu,

"Hastaneye gitmek istemiyorum." dedi. "Burada kalıp çarpışacağım. Daha raporu bile yazamadım."

"Gayret Remzi kumandana anlattı, sen merak etme."

Kolunu askıya almışlardı. Etrafta titreşen gölgeler vardı. Belki de sabah olmak üzereydi. Gayret Remzi uzaktan onu seyrediyordu, nedense yanına sokulmak istemiyordu.

Ragıp'ın gözleri birden ilerde bir sedye içinde yatan bir yaralıya ilişti. Yaralının üstünü bir battaniye ile örtmüşlerdi. Sadece baş kısmı görünüyordu. Buna yaralıdan ziyade ölü demek daha doğruydu. Sapsarı bir yüz, sargılar içinde bir baş ve donuk gözler.

"Ahmet... Ne oldu sana?"

Tümen doktoru,

"Heyecanlanma ve onu da yorma," dedi. "Seni görmek istemiş. Bu yüzden hastaneye gitmemek için diretmiş. Belki de son arzusudur bu. Onunla kısa konuş ve hemen dinlenmeye çekil."

Ragıp güçlükle yaklaştı. Ahmet, onu tanıdığını, anlatmak için göz kapaklarını oynattı. Önünde diz çökmüştü. Niçin, neden olduğunu bilmeden adeta yalvarıyordu.

"Benimle alay ediyorsun değil mi? Sen çarpıştın, sen düşmanı göğüsledin. Ben ise hâlâ karargâhtan ayrılmadım. Haklısın kardeşim. Alay et, yeter ki iyileş."

Çok yavaş, çok derinden gelen bir ses cevap verdi Ragıp'a:

"Beni dinle. Artık ayağa kalkacağımı sanmıyorum. Böylesi daha iyi. Yalnız babamı düşünüyorum. Ondan ne zamandan beri mektup alamadım. İstersen yaz, üzülmesin."

"Daha fazla konuşma, seni hastanede gelip görürüm. O zaman karşılıklı olup biteni anlatırız birbirimize."

"Hayır! Esas söylemek istediğim başka!"

Durdu, yutkundu, sonra birden karar vermiş gibi devam etti:

"Feride'yi ben de sevmiştim."

"Sen de mi sevmiştin? İnanamam buna; ne söylediğinin farkında değilsin!"

Yine de Ahmet şu bitkin, şu ölüme giden yol üzerindeki çökük haliyle anlattı:

"Birgün seninle onun evinin önünden geçiyorduk. Bir türkü geliyordu içeriden. *İkimizi bir odaya koysalar* diyordu. Sonra al bir karanfil düşmüştü yere. Ardından kafes kalkmış, gözleri ışıl ışıl yanan bir kız gülümseyerek bakmıştı. 'Feride' demiştin. O anda kıskanmıştım seni."

"Hayır! Olamaz bu! Doktor, götürün bu hastayı sayıklıyor!"

Doktor da uzaktaydı, Gayret Remzi de; sadece onları seyrediyorlardı. Gerçeğin altında yatan hakikati dinliyorlardı.

"O günden beri Feride'yi unutamadım. İstemesem de hep onu düşündüm. Sana gidip gelirken evinin önünden geçtim. Birgün karşılaştım onunla, benimle evlen dedim. Kızardı, başını çevirdi; 'Ben duymadım, Ragıp da duymasın.' dedi. Sonra koşarak uzaklaştı."

"Sus Ahmet; Allah'ını seversen sus. Yeri değil bu sözlerin. Belki de hayal görüyorsun; çok hastasın!"

Ahmet susmadı, son defa konuştu:

"Ondan sonra ne yaptımsa hep Feride için yaptım. Ağabeylerini Feride için dövdürttüm, kaçmak istedikçe yakalandım. Onunla, bir an evvel evlenmeni istedim; sanki ben evlenecekmişim gibi gelecekti bana. Bu suretle unutacağımı da sanıyordum. Onunla seni babamın evinde bir odaya soktuğum zaman, vuslata ermişçesine vahşi bir haz vardı içimde. Anlıyor musun? Nasıl düşünürsen düşün hakkımda; artık umurumda değil, senden af da dilemiyorum. Hepsi bitti. Mutlu olun! Babam da beni hoş görsün!"

Kapadı gözlerini, ağzı çarpıldı. Doktor koştu. Durmadan sallanan ışığın altında Ahmet'in bileğini tuttu, "Nabzı çok düşmüş!" dedi.

İki sıhhiye eri Ahmet'i götürürken Gayret Remzi, Ragıp'ın koluna girdi.

"Belki istemezsin ama teğmenim," dedi "Son defa yardım edeyim sana. Bir yere uzan ve uyumaya çalış. Ben de yarın taburlardan birine katılacağım. Düşmanla bizim siperler arasında yirmi metreden fazla mesafe kalmamış! Öyle umarım ki artık biribirimizi göremeyiz!"

Ragıp direnmedi; kendini Remzi'ye bıraktı, hatta içinden onu okşamak geçti. Uzandığı yerde gözlerini kaparken,

"Git," dedi. "Nasıl dayanacağımı bilemiyorum. Acaba ölmek mi daha iyi diye soruyordum kendi kendime!"

"Belli olmaz! İnsanoğlu demişler adına. Bir sigara kâğıdından daha zayıf, fakat bir çelikten daha dayanıklıdır. Hoşça kal."

Gayret Remzi uzaklaştı, gün ağarıyordu, top sesleri sıklaşmaya başlamıştı. Fakat ne olursa olsun o gün her iki taraf da yerinden kıpırdayamayacaktı.

* * *

Aradan günler geçti. Siperler birbirlerine daha da yaklaştı. Kurşunlar hep vınladı, toplar gürledi, makineliler taradı, süngüler parladı.

Taarruz durmuştu; her iki taraf da bekliyordu. Birgün gelecek, belki de savaşın en kanlı günü olacaktı. Düşmanın durmadan yardım aldığı, siper kazdığı, yığınak yaptığı biliniyordu. Yine de düşman saldıramıyordu.

11 Mayıs'ta Başkumandan Vekili Harbiye Nazırı Enver Paşa geldi. Yanında Harekât Şubesi Müdürü İsmet Bey de vardı.

Enver Paşa bütün cepheleri gezmiş, Kemalyeri'ne de uğramıştı.

Mustafa Kemal, dereyatağının içinde karşıladı onu; selâm verdi.

Ragıp sargılı koluyla biraz gerilerinde duruyordu. İçinde kanayan derin yaraya, siperlerde devam eden boğuşmaya, hatta bir hayalet kervanı gibi gerilerden dolanarak taşınan yaralılara rağmen Ragıp onları, aralarındaki rütbe farkına bakmadan değerlendirmeye çalışıyordu.

Enver Paşa'nın bıyıkları büsbütün sivrilmişti; Alman İmparatoru'nun bıyıklarına benzer olmuştu. Kısa boyunu uzatmak istercesine sanki ayaklarının ucuna basıyordu. Heyecanını, hatta hiddetini yenmeye çalışan bir insanın hâli vardı.

Mustafa Kemal sakin görünüyordu; mavi gözlerine bir ışık takmışçasına karşısındakini süzüyordu.

Her ikisinin vaktiyle Selanik'te arkadaşlık ettiğini söylerlerdi. Kolağası Mustafa Kemal ile Binbaşı Enver'in Olimpos Gazinosunda memleketin kaderi hakkında tartışmaları olduğu anlatılırdı.

Mustafa Kemal İttihatçılar'dan uzaklaştığı sıralarda, Enver'in

yıldızı daha fazla parlar olmuştu. "Hürriyet kahramanı Enver" demişlerdi ona. Makedonya'da dağa çıkmıştı. Hele Babıâli baskınından sonra, hele Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra basamakları bir anda tırmanmış, paşa olmuş, Harbiye Nazırı olmuş, Başkumandan Vekili olmuştu. Mustafa Kemal ise yarbaylığa kadar gelmişti.

Şimdi Enver Paşa, karşısındaki tümen kumandanı Mustafa Kemal'e soruyordu:

"Yarbayım! Emrinde dört alay varken neden düşmanı denize dökmedin?"

Mustafa Kemal, gülümsemeye çalışıyordu. Gözlerini Başkumandan vekili'nden hiç ayırmamıştı. Vereceği cevabı tartıyor olmalıydı. Nitekim kısa bir süre sonra konuştu:

"Bunu bana değil, Ordu Kumandanı Liman Paşa'ya sorsanız daha iyi olurdu. Biz kendisine düşmanın gerilerden değil, kıyılardan karşılanması gerektiğini söylemiştik. Ayrıca düşman Arıburnu'na çıktığı zaman, bütün ısrarıma rağmen, onları bir an evvel önlemem için bana emir verilmemişti. Bu suretle tam altı saat geciktim!"

"Sebepler sadece bu mu yarbayım?"

"Elbette değil! Emrime verildiğini söylediğiniz dört alaydan ikisi Arap alaylarıdır. Gerektiği kadar eğitim görmemişler. Ayrıca gerektiği kadar da savaşmadılar. İçlerinde kaçanlar, olduğu yerde oyalananlar vardı. Sonra yanlış yazılan bir rapor, düşmanı bir alayımla Karatepe'de aramama yol açtı. Hatta bugün bile şaşarım, düşman Kabatepe kumsalı dururken, Arıburnu'na neden çıktı diye."

Enver Paşa belki de farkında olmadan bıyıklarını burdu. Gerilemek istemediği anlaşılıyordu.

Ragıp'la beraber görevli karargâh subayları, diğer ordu ve kolordu subayları da dinliyorlardı bu konuşmayı.

Enver Paşa yine sordu:

"Anlatacakların bitti mi yarbayım?"

"Hayır! Ben Türk askerini bu şartlar altında daha fazla eritemezdim. 57. Alay diye bir birlik hemen hemen kalmadı, taburlar yarıdan daha aza düştü. Türk askeri, dünyada hiç bir askerin yapamayacağı cesaret ve fedakârlığı gösterdi. Günlerce uykusuz ve yorgun bir askerin, pek az yardımcı kuvvetle üstün silâh gücüne sahip bir düşmanın karşısında yılmadan savaşması aklın alacağı bir hareket değildir.

Ben onların kumandanı olmakla iftihar duyuyorum. Biz görevimizi yaptık Paşam! Düşmanı Conk Bayırı'ndan da öteye sürdük, adeta sahile yapıştırdık. Silâh seslerini dinleyin, siperlerde savaş hâlâ devam ediyor!"

Mustafa Kemal selâm verdi ve ekledi.

"Benim hem Kolordu'ya, hem de Ordu'ya yazılmış raporlarım vardır. Bir kere de onları okuyunuz!"

Enver Paşa geri döndü, birkaç adım attı, sonra durdu.

"Yakında yeni ve iyi eğitilmiş bir tümen göndereceğim." dedi.

"İstanbul'dan mı?"

"Evet İstanbul'dan. O zaman düşmanın Arıburnu'ndan nasıl denize dökületeceğini göreceksiniz!"

Hepsi bu kadardı, Başkumadan Vekili Enver Paşa uzaklaşıyordu. Onunla beraber gelenlerin bir kısmı endişeli, bir kısmı ise inanmış görünerek peşisıra gidiyordu.

Sonunda İstanbul'dan yeni bir tümen geldi; 2. Tümen. Kumandanları Albay Hasan Askeri Bey'di.

Mustafa Kemal, Kolordu Kumandanı Esat Paşa'nın emrini aldığı zaman hiç de üzülmüşe benzemiyordu. Emirde Arıburnu cephesinin ikiye ayrıldığı, cephenin sol kanadının oradaki birliklerle beraber yeni tümenin emrine verildiği yazılıyordu. Ayrıca Mustafa Kemal'in şimdiye kadar geçmiş hizmetlerinden dolayı kılıçlı altın liyakat savaş madalyasına hak kazandığı bildiriliyordu.

19 Mayıs sabahı Türk askeri Arıburnu'nda yeniden taarruza geçtiği zaman Kolordu Kumandanı Esat Paşa, Kurmay Başkanı Fahrettin Bey'le beraber Mustafa Kemal'in yanında Kemalyeri'ndeydi.

Mustafa Kemal tasalıydı, belki de bir inanmamışlığı bir inanmışlığa dönüştürme çabası içindeydi.

Yeni gelen tümen, evvelâ parça parça, damla damla, sonra oluktan boşanırcasına erimeye başlamıştı. Mustafa Kemal bunu görüyordu, evvelden bilmişliğin acısını da yüreğinde hissediyordu.

Kendi emrinde bulunan 13. Alay'a hücum emrini verdiği vakit sadece "Yazık!" dedi.

Kolordu Kumandanı sordu ona;

"Niçin?"

"Görürsünüz Paşam!"

Gördüler de; alayın yarıdan fazlası birkaç saate varmadan toprağa gömülüp kaldı.

Artık yaralılar bile taşınamıyordu. Ölüler çoktan olduğu yerde kalmıştı; çiğnenip geçiliyordu.

Şimdi Esat Paşa adeta dövünüyordu:

"Neden, neden?"

Mustafa Kemal cevap veriyordu ona:

"Böyle taarruz olmazdı da ondan!"

"Nasıl olurdu?"

"Bunu siz benden daha iyi bilmelisiniz Paşam!"

"Yoksa bana güveniniz mi yok?"

"Hayır! Sizi sayarım Paşam! Ama görüyorsunuz ki yetmiyor!"

"Açık konuş benimle!"

"Bunu o istedi Paşam!"

"Yeni bir Sarıkamış daha mı diyorsun?"

"Sebep yoktu. Düşman durmuş, kıyıya sığınmıştı. Hazırlıksız, düşman siperleri top ateşiyle dövülmeden, İstanbul'dan alelacele bir tümenle, şu yorgun askerle taarruza kalkmak bir cinayettir bence!"

"Öyleyse ne yapmalıyız?"

"Taarruzu durdurunuz!"

Güneş Yarımada'nın tepesine dikilmişti. Şu dökülen ter, güneşin sıcaklığından değildi. Hatta savaştan da ileri gelmiyordu. Alınlardan sızan elbiselerin üstüne çıkan ter, sadece geleceğin daha hızlı bir karanlığa doğru gitmekte olduğunu hissetmekten doğuyordu.

Esat Paşa, "Dur!" emrini verdiği zaman, zaten Türk askeri önündeki ölü ve yaralıları bile atlayacak durumda değildi.

Silâh sesleri yavaşladıkça oradakilerin hepsi, savaş idare yerinde bulunanlar, Anzakların da siperlerine gömülüp sık sık soluklarını hisseder gibiydiler.

Şu yeniden çalmaya başlayan borazan, bir matem havasıydı. Onu üfleyen dudak, içinin gözyaşlarını nefesine katmıştı.

"Çocuk!"

"Buyur kumandanım"

"Kolun hâlâ iyileşmedi mi?"

"İyileşti kumandanım!"

"Neden askıda duruyor?"

"Unutmuşum kumandanım!"

Ragıp, boynundaki askıyı söküp attı. Tozdan, baruttan rengini çoktan kaybetmiş bez parçasını, bir posta eri ezip geçti.

Akşamüstü gelen raporların sonucunda en az üçbin şehit, yedibin yaralı verildiği öğrenildiği zaman, yarı yarıya erimiş 2. Tümen Arıburnu sırtlarına gömdüğü şehitlerini ardında bırakıp geri çekiliyordu.

Ragıp'ın boynundan fırlatıp attığı bez parçasını ise orada, o Kemaliyeri'nde gelip geçenler hâlâ çiğniyordu.

* * *

"Savaş sadece Arıburnu'nda olmuyor!" dedi.

Sonra oturdu çarığını yamamaya çalıştı. Neşeliydi, zaman zaman bir türkü de söylüyordu. Bursa'nın kılıç - kalkan oyunları aklına geldikçe kendisi de dizlerine vura vura bir meydanda dolanmak istiyordu.

Yanındaki arkadaşı durgundu, onu seyrediyordu. Bir kaç günden beri savaş şiddetini kaybetmişti. Havan toplarının ve siperlerden gelen tüfek atışlarının ötesinde fazla bir hareket olmuyordu.

Ragıp sokuldu yanına, seslendi ona:

"Bursalı!"

"Buyurun Ragıp Teğmenim!"

Hemen ayağa fırladı, selâma durdu. Bir siperin içindeydiler, önlerinde kum torbaları vardı, bu torbalara kurşunlar saplanıyor, uzaktan uzağa havan toplarının sesi işitiliyordu.

Siperin arkasında ise ince bir yol gerilere doğru uzanıyordu.

"Ne yapıyorsun Bursalı?"

"Sağol teğmenim!"

"Aydınlı nerede?"

"Nöbette! Dizlerini kır, başını siperden fazla çıkarma dedim ona!"

"Başka ne var, ne yok?"

"Ne olsun ki teğmenim? Geçinip gidiyoruz işte!"

"Seni bulmak için epeyce güçlük çektim."

"Niçin kumandanım?"

"Göreceğim gelmişti. Bir de şey. "

"Ne var kumandanım?"

"Teğmen Ahmet nasıl yaralandı diye soracaktım."

"Anlamadım kumandanım!"

"Yani isteyerek mi, yoksa dövüşürken mi yaralandı?"

"Bilemem kumandanım."

Ragıp oturdu, kısa bir süre iki tarafın karşılıklı atışını, kurşun seslerini, makineli tüfeklerin tarrakasını dinledi.

"Düşman siperleri yakın mı buraya Bursalı?"

"Nah şurada, öksürsen işitilir!"

"Sen Arif Yüzbaşı'yı korumuyormuşsun diyorlar, doğru mu?"

"Onun bana ihtiyacı yoktur, o ölebilemez!"

Ragıp gülmek istedi, güldü de... O anda, geçici de olsa bir kimseyi mutlu kılmanın sevincini gözlerinde taşıdı. Bursalı çocuk gibi sevindi, dizlerine vurdu, hatta göğsünü bile şişirdi. Ekinlerini biçmiş, bereketli bir ürün toplamış, tarlasından köyüne yeni dönmüş gibiydi. Şu küçücük siperin içinde kendini özgür, güven içinde görüyordu.

"Demincek, savaş sadece Arıburnu'nda olmuyor diyordun. Nerelerde olduğunu biliyor musun?"

"Sen anlatırsan öğrenirim kumandanım!"

"Seddülbahir'in de buradan aşağı kalır yeri yok... Orada da düşman saldırmış hep. 1 Mayıs'tan 9 Mayıs'a kadar Kirtan'da İngilizlerin taarruzu durmamış. Şimdi ise oralarda da burun burunaymışız düşmanla. Çanakkale'nin ötesindeki cephelerde ise..."

Sustu, yutkundu, uyuşmuş gibi bacaklarını oynattı,

"Bunu ben de bilmiyorum." dedi.

Sonra Bursalının sırtını okşadı,

"Köyüne mektup yazıyor musun?" diye sordu.

"Yazdırabiliyorum teğmenim!"

"Cevap geliyor mu?"

"Gelir elbette kumandanım!"

"Mektup gelirse bana haber ver, beraber okuyalım. Annenin, eşinin, çocuklarının sıhhatte olduklarını öğreneyim! Söz mü?"

Bursalı, pek bir şey anlamadı bu sözlerden. İlk defa durgun, ilk defa endişeli baktı Ragıp'ın yüzüne. Yine de,

"Söz!" dedi; "Gelip bulurum seni teğmenim! Yer yarılsa bulurum!"

"Öyleyse hoşça kal!"

"Arif Yüzbaşımı görmeyecek misin kumandanım?

"Başka zaman, selâm söyle!"

"Ahmet Teğmenimden bir haber var mı?"

"Bilmiyorum, daha doğrusu yok! Gidemedim, göremedim, bulamadım!"

Nedense öfkelenmişti. Dışına değil de içine bir kama saplıyordu birisi ona, içinden içini deliyorlardı.

Bir obüs patladı tepelerinde, bir makineli tüfek alev kustu önlerinde, bir kum torbası kaydı, yere düştü, toprak yığıldı sipere...

"Sakın başını çıkarma kumandanım, vururlar bu namussuzlar insanı, hiç acımazlar! Biz de vururuz ya! Biz de acımayız ya! Ama bizim topraklarımız burası değil mi kumandanım?"

Sonra ateş şiddetlendi, kıyasıya, öldüresiye, acımadan, inleyenlere, devrilenlere aldırmadan bir siper savaşı başladı. Kurşunlar karşılıklı vınlıyor, gülleler karşılıklı uçuşuyordu.

Daha sonra yaralılar ve şehitler taşınmaya başlandı. Yaralılar sedyelerin içindeydi, ölüleri kollarından, bacaklarından tutmuş götürüyorlardı.

Ragıp irkildi,

"Aydınlı Mehmet!.." dedi.

"Evet kumandanım Aydınlı Mehmet! O da gidiyor! Ben ona demiştim, dizlerini bük diye. Keşke bir dipçikle o leylek bacaklarını kırıverseydim!"

Aydınlının tam alnının ortasından kan fışkırıyordu, kolları yana sarkmıştı. İki sıhhiye eri, onu güçlükle taşıyordu.

Ragıp yerinden fırladı, bir daha ne Aydınlı'ya, ne de Bursalı'ya baktı. Dar yoldan geçti, gerideki bir siperden atladı, durmamacasına koştu, soluk soluğa karargâha vardı.

Yine akşam oluyordu, yine gece olacaktı, sonra yine gün doğacaktı.

Oluyorla olacakları düşünmek istemedi, kovdu kafasından hepsini, bir kenara çekildi, annesine mektup yazdı.

Ona, Aydınlı Mehmet'ten, Bursalı Osman'dan bahsetti. Ama daha nice Erzurumlular, Malatyalılar, Vanlılar, Konyalılar var dedi.

Sonra ne yapıp yapıp Musa Ağa'nın bir değil iki inek alması, gerekirse aşı boyalı evi satmalarını, hep beraber oturmalarını, hiç üzülmemelerini söyledi.

Daha sonra da Ahmet'lerin evinin adresini yazıp Feride'yi aramalarını, bulurlarsa gizlice Musa Ağalara getirmelerini, hiç değilse Feride'den bir haber iletmelerini ekledi.

Mektup kaç günde gider, cevabı ne vakit gelirdi, pek bilemiyordu ama sanki etrafında bir nefes, kendisini okşayan bir el varmış gibi geldi.

Mektubunda yeneceğiz düşmanı dememişti, hatta şöyle yapacağım, böyle edeceğim diye de yazmamıştı. İçinden sadece ne olursa olsun ertesi sabah Ahmet'i aramak isteği geçiyordu, bunun için Mustafa Kemal'den izin alacaktı.

Hizmet erleri, subaylara yemeklerini dağıtıyordu. Bu sefer kuru fasulyeyle bulgur vardı; kadınbudunu aşçı bu yakınlarda pek düşünemez olmuştu.

"Teğmenim!"

"Ne var?"

"Kumandanım seni ister!"

Mustafa Kemal'in yanında Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı İzzettin Bey duruyordu.

"Çocuk! Yarın sabah 8'den akşam 4'e kadar ateş kesilecek. İngilizler beyaz bayrak kaldırıp iki cephe arasında kalan yaralı ve ölülerin taşınmasını istemişler. Bu anlaşmanın yerine getirilmesi için kurulan Türk komisyonunun başkanı İzzettin Bey'dir. Sen de yanında bulunacaksın.

Kolordu Kurmay Başkanı Fahrettin Bey de orada olacak. Anlaşma metinlerini İzzettin Bey sana anlatır; buna uyulmasına elinizden geldiği kadar dikkat edeceksiniz!"

Mayıs ayının 23'ünü 24'üne bağlayan gece başlamıştı. Gelibolu yer yer sıcak, yer yer serindi sanki.

Titrek bir ışık vardı Ragıp'ın önünde. Düşünceleri de bu ışık gibi titrekti. Zaman zaman beyninin içindekiler bir gölgeymiş gibi ayaklarının dibine seriliyordu.

Yine yazmak istedi, annesine, Musa'ya, hatta Feride'ye.

Feride'ye mektup yazmak! Kendisi de hayret etti bu arzusuna! Neredeydi kız, ne yapmışlardı ona? Elbet bulacaktı; birgün İstanbul'a gidecekti, arayacaktı, muhakkak olup biteni öğrenecekti!

Ağlamak geldi içinden, fakat sıklaşan silâh seslerini duyunca ağlamaktan da vaz geçti.

Önündeki titrek ışık söndü. Biraz ileride uçuşan ateşböcekleri sanki ona göz kırptı.

Uzandı; çölün bir kandil gibi sallanan iri yıldızları yerine Gelibolu göklerinde çok uzaklarda titreşen birkaç yıldız gördü.

Hizmet eri üzerine battaniyesini örttüğü zaman, yıldızlardan çok, açılıp kapanan ateşböcekleri beyninin içinde dolaşıyordu.

Ertesi sabah boruyla beraber yerinden sıçradı. 24 Mayıs sabahı diğerlerinden farksız başlıyordu. Bütün gece gördüğü rüyalar ise, karanlıkla aydınlığın birleştiği bir çizgi üzerinde oluşmuştu. Yarısı aydınlık, yarısı simsiyahtı.

İzzettin Bey'le birlikte siperlerden geçerken bile bu yarı aydınlıkla yarı karanlık arasında bocalıyordu.

Son siperlere vardıkları zaman kıyasıya siper savaşının devam ettiğini hayretle gördü. Askerler tüfeklerinin tetiğini çekerken bile, "Başınıza dikkat edin kumandanım!" diyorlardı.

Saat tam 8'de, karşı siperden bir beyaz bayrağın havaya kalktığı görüldü. Türk siperlerinden de bir beyaz bayrak yükseldi. Ateş hemen kesildi.

Artık en ufak bir ses bile yoktu; toplar, tüfekler yorulmuşlar da dinleniyorlardı sanki.

Ragıp, İzzettin Bey'in arkasından siperden dışarı çıkınca bir yabancı yere gelmiş gibi sandı kendini.

Karşıda bir yığın İngiliz subay ve askeri vardı, adeta sırıtırcasına bakıyorlardı onlara. Bir yolculukta karşılaşmış birbirlerini evvelce hiç tanımamış iki insan gibiydiler.

Hattâ öyle ki, böyle birileri de varmış yeryüzünde dermişcesine hayret ediyorlardı.

Hele şu sessizlik, günlerce silâh sesleriyle dolmuş kulaklar için hiç de alışılacak gibi değildi.

Orta hatta, iki siper arasına bir Türk, bir İngiliz askeri dizilirken, Ragıp bu sefer başını denize çevirdi; toprağını insafsızca düven düşman gemilerini aradı, hiç birisi yoktu. Yalnız; çok uzaklarda bir gemi, geziye çıkmışçasına dumanını tüttürerek dolaşıyordu.

İngilizlerin komisyon başkanı olan subay ilerledi, İzzettin Bey de ilerledi. Orta hatta durdular, el sıkıştılar.

"Başlasın!"

"Başlasın!"

Birden siperlerden sıhhiye erleri fırladı. Şimdi bir ceset alışverişi başlamıştı şu siperler arasında.

Ragıp, önündeki ölü bir Anzak askerine basmamak için geri çekildi. Bir de, bir İngiliz deniz piyadesi biraz ötesinde kıvranıp duruyordu.

İki Türk sıhhiye eri, her ikisini de alıp orta hatta bıraktı; İngilizler hemen aldılar onları. Buna karşılık iki şehidi koydular oraya.

Ragıp hep gözlüyordu; İngilizler Türk siperlerine kaymasın, fotoğraf çekilmesin, gerilere giden küçük yollar düşman tarafından gözlenmesin diye. Bu onun göreviydi.

Ne kadar dikkat ederse etsin, gözü yine de önündeki drama kayıyordu.

Ölü düşman askerinden daha çok şehit taşınıyordu. İngiliz siperleri önünde yığılıp kalmış Türk askerleriydi bunlar. Kimisinin gözleri açık, kimisinin kapalıydı. Kimisi tostoparlak olmuş, kucağındaki silâhını bile bırakmamıştı. Kimisinin ayağında tek çarığı kalmıştı.

Ortalığı ağır bir koku sarmıştı. İnsan bu kokuya bir türlü alışamıyordu. Ragıp'ın öğürmek geliyordu içinden, sonra günlerden beri benliğini saran ağlamak ihtiyacı onu bir fırtına gibi sarsıyordu.

Bir yaralı geçiriyorlardı şimdi önünden. Yaralı bağırıyordu;

"Ölmedim! Beş günden beri düşman siperlerinin önünde kaldım şehitlerimizin arasında! Yine çarpışacağım!"

Saatler ilerliyordu hep; taşımakla bitmiyordu. İngilizler mekanizmalarını çıkarıp, şehitlerin tüfeklerini de iade ediyorlardı. Kimisi paslanmış, kimisi kırılmıştı. Kimisinde de kan izleri vardı; yer yer, benek benek.

Ragıp bir an geri dönüp baktı Türk siperlerine, orada sadece parıldayan süngüler gördü. Kendisine değil, kendisinden olanın gücüne inandı. Kısa da olsa, dinlendi, huzura kavuştu.

Güneş, Gelibolu Yarımadasının üzerine dikilmişti. Tam dört saat bu ceset alışverişi sürmüştü, daha dört saat sürecekti.

Komisyonda İngilizce bilen bir subay Ragıp'a,

"Gel şunlarla biraz konuşalım." dedi.

Yürüdüler, sanki farkına varmış gibi bir Anzak subayı da orta hatta yaklaştı.

Türk subayı, yüksek sesle,

"Nasılsın?" diye sordu.

"İyiyim!"

"Savaş hoşuna gidiyor mu?"

"Gitmiyor!"

"Öyleyse bizimle niye çarpışıyorsun?"

"İngilizlerle biz dostuz, kardeşiz! Elbette onlara yardım edeceğiz!"

"Böyle mi?"

Anzaklı subay bir süre cevap veremedi. Sonra,

"Böyle!" dedi, "Yardımın her çeşidi olur. Dilimiz de bir, dinimiz de!"

Uzaklaştılar. Anzaklı subay onlara gülerek baktı, hiç kin taşımadığı belliydi. Git demişler gitmiş, kahramanlık göstermenin peşinden koşmuştu. Belki de onlara, "Elini kolunu sallaya sallaya İstanbul'a varacaksın" da demişlerdi. Şimdi bu ümidini yitirmişse de önüne başka ümitler bırakıvermişlerdi.

Ragıp tekrar orta hattı seyretmeye başlarken bir Anzak askerinin, yanındaki bir Türk askerine, hatıra olsun diye, elbisesinin düğmesini koparıp verdiğini gördü. Sonra, da Mehmetçikten kendisi için bir hatıra istedi. Türk askeri bunu anlamıştı; yine de düğmesini koparmadı, cebinden bir metelik çıkarıp verdi. Karşılıklı gülüştüler; adeta dost olmuşlardı.

Ragıp,

"Yasak!" diye seslendi.

"Emredersin komutanım! Yalnız bu gâvura acırım ben!"

"Konuşmayacağım ve bekleyeceğim teğmenim!"

Şimdi de İngiliz siperlerinden çikolata atıyorlardı. Mehmetçik bir şey atmıyordu, sadece atılan çikolataları iade ediyordu, bir bomba gibi fırlatıyordu onları geldiği yere.

Hava sıcaktı; Gelibolu'nun şu durgun haline hiddetlenmiş gibi güneş, karşısına çıkanı kavuruyordu.

Cesetler, hep cesetler taşınıyordu ve durmadan ter döküyordu oradakiler. Çok gerilerden tekbir sesleri geliyordu. Muhakkak bir çukur açmışlardı, şehitleri gömüyor olmalıydılar!

İngilizce bilen Türk subayı Ragıp'a yine sokuldu, elinde bir kolonya şişesi vardı.

"Mendiline dök de kokla!" dedi.

"İstemem!"

"Yüzün sapsarı; bayılmak üzeresin!"

"Zarar yok!"

"İngilizler bu geçici anlaşmayı niçin istediler biliyor musun?"

"Biliyorum!"

"Siperlerinin önüne yığılan ölülerimizin kokusundan kurtulabilmek için!"

"19 Mayıs taarruzunun sonucu değil mi bu?"

"Öyle olsa gerek!"

"Ya Sarıkamış'takiler, karlara gömülenler?"

"Anlamadım!"

Ragıp da anlatmadı karşısındakine; dizleri burkulurken ağlamamak ve öğürmemek için öylece kalmak istedi.

Saat akşamın 4'ünde, sıhhiye erleri son şehidi de Türk siperlerine taşıyınca bir daha geri dönmediler.

Sonra bu sessizlik içinde iki tarafın komisyon subayları birbirlerine el salladılar. Orta hattaki askerler yavaş yavaş kendi siperlerine döndü. Meydan boşaldı.

Nereden geldi, bilmez, birisi bağırdı:

"Ateş!"

İşte o anda. Gelibolu, gündüz uykusundan uyandı. Toplar gürlemeye, tüfekler patlamaya başladı.

İki tarafın makinelileri kum torbalarını deliyordu sanki. Dostluk bu kadardı.

Anafartalar

HAZİRAN 1915'te Mustafa Kemal'in albaylığa terfi ettiği duyulunca bütün karargâh bayram yapmıştı.

Temmuz ayı ise sıcak geçmişti Gelibolu'da. Her iki taraf da siperlerin içinde biribirini kollamıştı.

Siperleri sinekler sarmıştı; öyle zamanlar oluyordu ki, bu sineklerle savaşmak, düşmanla savaşmaktan daha güç geliyordu askere.

12 Temmuz'daki düşmanın Kerevizdere taarruzundan sonra geçen günler içinde yorgunluğun giderilmesini bu sineklerle sıcak önlemişti.

Ragıp annesinden gelen mektubu tekrar tekrar okuyordu. Baba yadigârı aşı boyalı evi satmışlardı. Musa Ağalarla beraber oturuyorlardı. Feride'yi bulamamışlardı. İsa'nın kayıp haberi gelmişti. Hasibe Hanım ağlıyor, Musa Ağa hiç konuşmuyordu.

O gün Ağustos'un beşiydi. Üç günden beri düşman topları aralıksız dövüyordu Türk mevzilerini.

Bir subay sokuldu Ragıp'ın yanına,

"Düşman siperleri burnumuzun dibinde olmasa, İngiliz savaş gemileri toplarıyla bizim siperleri hallaç pamuğu gibi atardı." dedi.

"Beni yalnız bırak!" diye arkadaşını tersledi Ragıp.

"Bırakmıyacağım! Zaten yalnızsın! Neyin var senin?"

"Hiç!"

"Teğmen Ahmet'ten bugün de haber alamadın değil mi?"

"Hayır! Ölmemiş diyorlar; İstanbul'a gönderildiğini söylüyorlar!"

Subayın adı Şevket'ti, Teğmen Şevket; oluruna bırakırdı her işi.

İçi aksini söylese de, içini yenmesini bilir, "Ne yapalım," derdi zaman zaman, "bu da geçer!"

Okşadı Ragıp'ı,

"İzin al, İstanbul'a git." dedi.

"Bunu sen mi söylüyorsun?"

"Ben söylüyorum!"

"Burada insanlar ölürken, hastaneler yaralılarla dolup taşarken benim İstanbul'da işim ne?"

"Eşini ararsın!"

"Kim dedi?"

"Giderken Gayret Remzi söylemişti!"

"Gevezelik etmiş! Yazıklar olsun ona!"

"Seni çok seviyor! Avutmamızı istedi. Bugüne kadar sustum. Ama görüyorum ki artık sen..."

Ragıp'ın gözü, Yüzbaşı Arif'e ilişti. Yanmış, kavrulmuş Yüzbaşı, yanlarına kadar sokulmuş, onları dinliyordu.

"Öyle değil mi yüzbaşım? Teğmen Ragıp izin alıp birkaç günlüğüne İstanbul'a gitmeli!"

"Hayır! Gereği yok! Daha doğrusu Çanakkale bırakılamaz. Ragıp en iyisini yapıyor!"

"Eziliyor ama, her geçen gün biraz daha ufalıyor. Kardeş gibi olduk biz bu karargâhta. Birimizin derdi, sari bir hastalıkmış gibi hepimize sıçrıyor!"

"Sıçrasın! Kavrulmayanı göstersene bana. Yine de yerimiz burası; şu topraklar, şu kayalar, şu çalılar!"

Yüzbaşı Arif, Ragıp'ın yanına oturdu. Okşadı onu. Sol kolunu kaldıramıyordu. Sağ yanağı, sıcak bir ütü yapışmış gibi yanmıştı.

"Senin için geldim Teğmen Ragıp! Biraz konuşalım istedim. Sonra şu adresleri al. Biri benim evimin, diğeri de Kanal önünde kaybettiğin Üsteğmen Eşref'in. Günün birinde yolun düşerse, eşinle birlikte bizimkileri de ararsın!"

Yüzbaşı Arif, cebinden bir kâğıt çıkartıp Ragıp'a verdi.

"Niçin yüzbaşım? Siz arayın kendi kendinizi! Ölmeye niyetli misiniz yoksa? Kalın olduğunuz yerde. Bana bu kadar yük yüklemeyin, çekemem! Hem, eşimin kaybolduğunu siz nereden biliyorsunuz?"

"Teğmen Şevket'e söyleyen söyledi!"

"Gayret Remzi, öyle mi?"

"Beni arayıp buldu. Balıkçı Kulübesine giderken göstermişsin beni ona. Bacaklarını gere gere avutun şu teğmen Ragıp'ı dedi. O zamandan bu yana vakit bulup gelemedim. Ama anlıyorum ki, bir gün daha beklemek, belki de seni hiç görememek olacaktı. Durumu iyi görmüyorum!"

Ragıp, ne söyleyeceğini şaşırmıştı. Bir dost ararken, dostlar bulmuştu karşısında. Her ikisinin de teker teker alnından öpmek geçiyordu içinden. Sanki Feride'yle karşılaşmış, kol kola girmişler, geçenleri unutup yuvalarına doğru yürüyorlardı. Hele Bursalı Osman'ın selâm verip karşısında kıpırdamadan durduğunu görünce çocuklar gibi sevindi, gözyaşlarının önüne geçemedi.

"Sen ne arıyorsun burada Bursalı?"

"Arif Yüzbaşımla gelmişim!"

"Niçin?"

"Köyünden mektup alınca bana oku demiştin ya teğmenim! Geldi."

"Öyle mi? Sevindim buna! Ne diyorlar?"

"Hele sen bir göz atıver teğmenim!"

Babası yazıyordu Bursalı Osman'a. Anan iyi, kadının iyi, çocukların iyi diyordu. Toprak o yıl bereketli olmuştu. Meyva!ardan biraz para kazanmışlardı. Çöken ahırı yaptırmışlardı. Amcalar, dayılar, halalar da selâm ediyorlardı. Sonra Bursalı'nın babasının başka bir isteği daha vardı: Çavuş olmadan, göğsüne madalya takmadan gelme diyordu. Gözü gerilerde olmamalıydı, düşmana aman vermemeliydi.

"Eşinden mektup yok mu Bursalı."

"O yazabilemez kumandanım!"

"Niçin?"

"Ayıp olur kumandanım!"

"Eşini göreceğin gelmedi mi?"

"Ne desem ki? Beni fazla sıkıştırırsın teğmenim!"

"Babana selâm et benden. Ellerinden öptüğümü söyle. De ki ona, burada bir Teğmen Ragıp var; cılız, güçsüz birisi. Ben yaşatıyorum onu, ayakta durmasını ben sağlıyorum!"

Bursalı Osman'ın dudakları büzüldü, olduğu yerde sallandı. Sonra derin bir soluk alırken,

"Anlayamıyorum," diye fısıldadı, "Kim kimi ayakta tutarmış teğmenim? Sen istemiştin; mektup gelirse oku demiştin! Fena mı ettim teğmenim?

"İyi ettin! Sevindirdin beni!"

"Sahi mi söylüyorsun?"

"Elbette. Bak dinçleştim! Şu yüzbaşıyla şu teğmen biraz evvel çökertmişlerdi beni. Söyle bakayım, yüzbaşı ne yapamaz?"

"Ölebilemez!"

"Yatak yorgan paralasa da ölebilemez mi?"

"Orasını Allah bilir teğmenim!"

Hep beraber güldüler. Sonra sırtına birer yumruk indirip yanlarından uzaklaştırdılar Bursalı'yı.

Bursalı giderken bu sefer gülüyordu, ağzı yayılmıştı. Yine de, "Kim kimi ayakta tutuyor?" diye kendi kendiyle konuşuyordu.

Kısa bir süre Bursalı'yı seyrettikten sonra Yüzbaşı Arif sordu:

"Kim kaçırdı senin eşini?"

"Bilmiyorum!"

"Bilirsin!"

"Belki ağabeyleri!"

"Niçin?"

"Evlenmemizi istememişlerdi. Sokak ortasında nikâhımız kıyılmıştı. Ahmet'lerin evine sığınmıştık. Yolda giderken bile tabancalarımız elimizdeydi. Mahalleli, düşündüğümün aksine, arkamızdan sevinçle bakıyordu."

"Eşinin ağabeyleri ne biçim insan? Maksatları ne?"

"İttihatçıların fedailerindenmiş! Kardeşlerine daha iyi bir koca sağlayacaklarını sanıyorlar herhalde!"

Yüzbaşı Arif,

"Eşini bulacaksın!" dedi.

"Ne vakit?"

"Savaş bitince. Eğer sağ kalırsam, beraber ararız."

"Ya onu başkasıyla evlendirmişlerse?"

"Evlendirmişlerse mi?"

Yüzbaşı Arif bu soruya cevap veremedi, sağ elini yanık yüzünde gezdirdi. Düşündü, derin derin düşündü. Sonra fısıldarcasma konuştu:

"Yarınının bile ne olacağı bilinemeyen Gelibolu'da görevli bir subayın savaştan uzak kalmasına gönlüm razı olmuyor. Onun için unutacaksın, savaş süresince unutacaksın! Nara Burnu'ndan kopan narayı düşün. Maydos'ta sevgilisini bekleyen kızı düşün. Soluğunun

büsbütün kesilmesini istemezsen kal burada, geleceği şimdiden yaşama!"

Galiba Yüzbaşı Arif'in kımıldamayan sol kolu sızlıyordu. Bigalı'da gece çökünce aşka hasret kalan Yüzbaşı Arif olmak istemiyordu o anda,

"Biraz da düşmandan bahsedelim!" dedi.

"Ne gibi yüzbaşım?"

"Herifler hazırlanıyorlar!"

"Evet!"

"Üç günden beri devam eden bu top atışları pek hayra alâmet değil! Sizin fikriniz ne?"

Teğmen Şevket, Ragıp'ın yerine cevap verdi:

"Karargâhtakiler de böyle düşünüyor. Düşman yeni bir çıkartma yapıp taarruza geçecek deniyor!"

"Nereden olduğu biliniyor mu?"

"Ordu Kumandanına sorarsanız Saros'tan Bolayır'a doğru olacakmış bu hareket."

"Hep aynı düşünce!"

"Evet, bu yüzden yine zayıfız buralarda. İhtiyatta Alman Albay Kiser komutasında bir tümenimiz var. Arıburnu kuzeyinde Suğla Limanı'nı korumak için de Binbaşı Wilmer komutasında bir alay bulunuyor."

"Yani Anafartalar'da!"

"Evet. Mahmuz Tepe'ye de gözcü karakolu olarak bir manga yerleştirmişiz. Hepsi bu kadar."

Yüzbaşı Arif, keyiflenmiş gibi güldü. Kendisine bu izahatı veren Teğmen Şevket'i okşadı.

"Emniyetteyiz desenize!.. Birkaç geceden beri Mahmuz Tepe'yi ateşe tutup giden düşman gemisi ne yapmak niyetinde dersiniz çocuklar?"

"Kolordu'dan tümene emir geldi; tedbirli ve uyanık bulunmamızı istiyorlar!"

"Albay Mustafa Kemal ne düşünüyor?"

"Huzursuz!"

Yüzbaşı Arif uzaklaştı; eliyle selâm verdi onlara,

"Yine görüşürüz! Kısmetse tabii! Sizinki de ne biçim ev sahipliğiydi? Bir çay bile içirtmediniz bana!"

Baktılar arkasından dolu dolu; onu seviyorlardı. Şimdi, şehit olan tabur komutanının yerine vekâlet eden şu asker, geleceğin endişesini içinde gizlemesini biliyor, duygularını sadece kendine saklıyordu.

Küçük şakalar, zaman zaman dertleşmeler olmasa Ağustos sıcağının altında, ateş yağmuru arasında cephedeki hayata dayanmak büsbütün güçleşirdi.

"Bir yağmur yağsa" diyordu çok kimse "Bir yağmur yağsa, etraf ıslansa, dere yataklarından sular akmaya başlasa. Sonra da düşman, ne yapacaksa yapsa!"

Hikâyedeki gibi, "Geliyorum ha" sözünü durmadan işitmektense, "Geliyorum ha" diyeni karşılarında görmek çok daha iyiydi.

O gece soyunmadan yattı Ragıp. Şimdi Feride'den uzaklaşmış, beyninin içine Sütçü Musa'nın oğlu İsa girivermişti.

İsa'nın çölde bir mezarı vardı; Ragıp bile artık onun yerini bulamazdı. Keşke babasına İsa'nın ölümünü söyleseydi. Fakat İsa istememişti, umsunlar, birdenbire yıkılmasınlar diye düşünmüş olmalıydı. Ama şu anda, hem Musa Ağa, hem de Hasibe Hanım "Acaba günün birinde geri gelir mi?" sorusuna cevap bulamadan dövünüp durmaktaydılar!

Savaşa bir kere daha lanet etti, insanlara küfretti, kendisi insan olduğu için kendisine küfretti!... Ve sonra ne kadar kovalarsa kovalasın Feride doldu gönlüne, içine. Gözlerinin önünde canlanıverdi o taptaze kız, buram buram sevda tüten kız.

Karısıydı, helâliydi; kim ona el sürebilirdi? Onun, ezilişleri, bükülüşleri, maskesiz arzuları hiç unutulabilir miydi?

Hâlbuki onun yaşayıp yaşamadığını bile bilmiyordu şu anda. Acizdi, güçsüzdü, hep kadere boyun eğiciydi.

Bir oda küçücük... Bir kenarda al karanfiller duruyor. Feride, köşede sedirin üzerinde ud çalıyor, *"İkimizi bir odaya koysalar"* diyordu.

Bu onların kendi âlemiydi; öz dünyalarıydı. O küçücük odada bir ömür saklanırdı. Bütün bakışlardan, kıvrılan dudaklardan uzak, başbaşa yaşanırdı. Feride udunu bırakır, sarılırdı boynuna.

İşte hayalleri böylesine korkunç çalışmaya başlamıştı. Eğer onları serbest bırakacak olsa, kimbilir Ragıp'ı daha nerelere kadar götürürlerdi?

Birden yatağında doğruldu,

"Unutacağım" diye adeta bağırdı. "Düşünmeyeceğim, düşünmemem gerek!"

Kendini yenmesi için hep bu sözü tekrarlayacaktı, "Düşünmeyeceğim, unutmam gerek." diyecekti.

Ahmet'i de görüyordu yanı başında, Ahmet seyrediyordu onları. Yine de Ahmet'e kızamıyordu. Ahmet ne olursa olsun mertti; isteyerek yaralanmış, ölümü arzulamış olmalıydı.

Hemen ayağa kalktı, bir sigara aradı; buldu ve yaktı.

Saatine bakmıyordu; ama günün doğmak üzere olduğunu anlıyordu. Nöbetçilerin gölgesini görüyordu; ileride ölü bir ışığın altında. Bir çavuş nöbet değiştirmek için bir mangayla yaklaşıyordu. Telefonun başındaki er, "Kartal, Kartal!" diye sesleniyordu.

Havada yanık bir maden kokusu vardı. Gündüzün sıcağı gecenin içinde bile kaybolmamıştı.

Gürleyen bir top sesi işitince sigarasını söndürdü, birkaç yudum su içti... O gece nöbeti yoktu, tekrar yatabilirdi. Fakat uyuyamayacağını anlıyordu; boğuluyor sıkılıyordu.

29 Mayıs sabahı patlatılan lâğımı düşündü. Anzaklar belki de bu lâğımı daha evvel öğrenmişlerdi. Anzak siperlerinin biraz uzağında patlamıştı lâğım. Sonra bir Türk taburu, düşman siperlerine dalmıştı. Yine insanlar ölmüş, geçici bir süre Anzak siperleri ele geçirilmişti. Düşman ihtiyatı yetişince Türk taburu geri çekilmek zorunda kalmıştı.

Şehit, yaralı, bir yığın vatan evlâdı, Ragıp'ın önünden geçip gitmişti.

Âdeta bir sıtma tutuyordu Ragıp'ı; eskiden duyduğu ağlama isteği yerine şimdi zaman zaman titreme geliyordu.

"Posta!" diye seslendi.

"Buyur teğmenim!"

"Ne var, ne yok?"

"İyilik teğmenim!"

"Pekâlâ! Git!"

Aynı yerde yatan Teğmen Şevket yatağında kıpırdadı,

"Saat kaç?" diye sordu.

"Bilmem!"

Ragıp bir kere daha dolaştı şu küçücük yerde. Sonra ne yaptığının farkında olmadan Teğmen Şevket'i sarstı.

"Bir şey soracağım sana!"

"Sırası mı?"

"Avusturalyalıların bizim siperlere attıkları bombaları önlemek için siperlerin üzerine kütük yerleştirilmesini kim akıl etmişti?"

"Delirdin mi yahu? Bırak yakamı; ne güzel rüya görüyordum. Bir menekşe tarlasındaydım, bir hatun kişi de tane tane ağzıma üzüm koyuyordu."

"Menekşe tarlası mı dedin?"

"Niye irkildin? Neyin var senin? Uykumu kaçırdın. Cephede ne kadar çok uyumak imkânı bulursan o kadar uyumalı derler. Çünkü ertesi gün ne olacağı bilinmezmiş!"

"Bizim siperlere günde kaç bomba atıyorlardı bu herifler?"

"Ne bileyim ben? Dörtyüzden fazla diyorlar!"

"Ve bombadan korunayım derken siperlerin üzerindeki kütükler tutuşuyor, bunca kişi bu sefer yanarak ölüyordu değil mi?"

Teğmen Şevket ayağa fırladı. Ragıp'ın bileğini tuttu,

"Hasta mısın?" diye sordu.

Ragıp hemen cevap vermedi, uzaklardan gelen bir makinalı tüfeğin sesini dinledi. Savaş gece de olsa, kendini hatırlatıyordu.

"Hasta değilim! Kendimden uzaklaşabilmek için savaşı yaşamaya çalışıyorum. Onların siperleri gittikçe düzelirken, bizimkiler barınılamaz hale geliyor. Başlarını çıkartmadan periskoplu tüfeklerle ateş ediyorlar. Lâğımcılıkta bizden ileri geçtiler. Gelen raporlardan anladığımız kadarıyla toprağı bir köstebek gibi oyuyorlarmış! Ne olacak bunun sonu?"

Teğmen Şevket, Ragıp'ın kolunu bıraktı,

"Şu sinekler olmasa iyi olacak!" dedi.

"Bir bakıyorsun düşman yeraltından ilerleyip önümüze yeni bir siper kazıvermiş! Burun burunayız onlarla. Ben alaya dönüp Bursalı'nın yanında çarpışmak istiyorum. Arif Yüzbaşı gibi!"

Teğmen Şevket oturdu, tepesinin üzerinde uçuşan sinekleri kovaladı.

"Sen bu sabah viziteye yazıl." dedi. "Bir doktor görsün seni. Hele Mustafa Kemal'e hiç gözükme; sopayla kovalar sonra! Bırak bu lâfları be kardeşim! Her şey geçer! Olmuşu, olacağı yaşamanın faydası yok!"

Artık sabah oluyordu; Gelibolu'da yeni bir gün başlamak üzereydi. Teğmen Şevket,

"Uyutmadın beni," dedi, "doktora gitmeyecek misin?"

"Hayır!"

"Öyleyse elini yüzünü yıka!"

"Hazmedemiyorum bir türlü!"

Teğmen Şevket esnedi, gerindi ve sonra giyindi. Bir ıslık çalmaya başlamıştı; belki de uzaktan uzağa gelen top seslerini bu ıslıkla bastıracağını sanıyordu.

"Bakalım bugün nasıl geçecek?"

Ragıp cevap vermedi; günün nasıl geçeceğinden ziyade, kaç kişiyi aralarından alıp götüreceği önemliydi.

Bir üsteğmen geldi yanlarına; Teğmen Şevket sordu:

"Nöbetin bitti mi üsteğmenim? Ne var ne yok?"

"Havadisler iyi değil çocuklar! Düşman Kanlısırt'taki birliklerini takviye etmeye başlamış! Şimdi haber geldi. Hazır olun!"

"Biraz uyu! Çok yorgun görünüyorsun!"

Üsteğmen uzandı,

"Beş dakika gözümü kapasam yeter!" dedi.

Fakat daha fazla konuşamadılar; kulakları bile çınlatan top sesleri bir anda bütün karargâhı sardı. Sanki yer sarsılıyor, ağaçlar devriliyor, toprak kayıyordu.

Teğmen Şevket,

"Her günkü gibi mi?" diye sordu.

"Sanmam! Ben gidiyorum çocuklar!"

Üsteğmen yerinden fırlamış, koşarak uzaklaşmıştı. Onlar da üsteğmenin arkasından koştular.

O gün öğleye kadar bu korkunç top ateşi devam etti. Karargâha gelen haberler çeşitliydi. Düşmanın yeni bir taarruza girişeceği artık anlaşılmıştı; ama nereden, nasıl olacağı gerektiği gibi kestirilemiyordu.

Türk bataryaları da atışa başlamıştı. Gelibolu'da bir cehennem vardı. Etraf tutuşuyor, siperler çöküyordu.

Karargâhtakiler, her gelen rapordan, her telefon çalışından yeni bir müjde bekler gibiydiler.

Telefon başındaki nöbetçi er adeta bağırıyordu:

"Şimdi iletirim kumandanıma, şimdi bildiririm efendim!"

Sonra etrafa bir haber yayılıyordu:

"Düşman gemilerle asker ve malzeme nakline devam ediyormuş!"

Arkasından başka haber geliyordu:

"Türk bataryalarının şiddetli ateşi altında düşman nakliye gemileri gerilemiş!"

Bir çavuş nefessiz kalmışçasına atından atlıyor, Mustafa Kemal'e yeni bir rapor getiriyordu.

"Türk topçusu, Kömürkapı Deresi ve Korkuderesi ilerisi ile Merkeztepe gerisinde bulunan düşman ihtiyat birliklerini dağıtmış!"

Conk Bayırı ilerdeydi, düşman mermisi altında inliyor gibiydi. Kavakdere'de ise toprak sanki kaynıyordu.

Yarbay Tevfik Bey'in ölüm haberi geldiği zaman durum büsbütün karışmıştı!

"Siperlerin üzeri kapatıldığından askerlerimiz zamanında çıkıp düşmana saldıramamış!"

"Düşman zehirli gaz fişekleri atıyormuş!"

"Siperlerimiz içinde bile bombalar patlıyormuş!"

"Düşman askerleri, taarruza geçip Türk siperlerinin bir kısmını ele geçirmiş!"

Anlaşılıyordu ki, Arıburnu cephesi artık sarsılıyordu. Bu sarsıntı içinde Conk Bayırı yanıyordu.

Akşam etrafa çökmeye başladığı zaman terler şakaklardan yanaklara doğru yayılıyordu. Hiç dinmeyen top ateşi ve durmadan çalışan telefonlar karargâhtakileri bunaltmıştı.

Mustafa Kemal ilerdeydi, sahra dürbününün başında duruyordu. Bu sefer elinde bir kamçı vardı, durmadan sallıyordu. Arada bir de, saatini sağ göğsünden çıkarıp bakıyordu. Ragıp o saate her gözü takılışta, "Hiç değilse zaman burada dursun, daha ileri gitmesin!" diye düşünüyordu.

Mustafa Kemal şimdi, sadece Arıburnu cephesinin sağ kanadına kumanda ediyordu. 19 Mayıs taarruzundan beri sol cenahı ve Conk Bayırı'nı onun emrinden almışlardı.

Etrafa yanık et kokuları yayılmaya başladığı zaman karargâhtakiler, sanki dileyecekleri bir şey yokmuş gibi, sadece rüzgâr essin istediler. Şu kaynayan, şu gürültülü hava içindeki durgunluk bir anda dağılsın, et kokularını, barut kokularını alıp götürsün diye düşündüler.

Cepheden hafif yaralı bir kıdemli yüzbaşı gelmişti karargâha. Üstü başı toprak ve kan içindeydi; çıldırmışa benziyordu, yığıldığı yerde durmadan, "Mustafa Kemal ne yapıyor?" diye soruyordu.

Onun ümidi, onun inancı belki de bir noktada toplanmıştı. Zaman zaman da gülüyordu.

"Kendine gel yüzbaşı!"

Teğmen Şevket bağırıyordu,

"Ne işin var senin burada? Neden geri döndün? Bizi rahat bırak!"

Yüzbaşı aldırmıyordu, şimdi de sayıklıyordu.

"Barut, duman, kan ve ölüler! Yeniliyoruz! Bitiyor! Mustafa Kemal ne yapıyor?"

Bir tokat şakladı kıdemli yüzbaşının yanağında. Ragıp bunu hiç ummazdı. Teğmen Şevket panter kesilmiş, yüzbaşı'yı hırpalamaya başlamıştı.

"Beni mi dövüyorsunuz? Ben kıdemli yüzbaşıyım!"

"Kıdemli yüzbaşıyı değil, seni tokatlıyorum! Yeter artık!"

Kıdemli yüzbaşı bir anda doğruldu; çok bunalmış olmalıydı, yakasını koparırcasına açtı:

"Ben!" dedi.

"Sen?"

"Ne yaptım?"

"Görüyorsun!"

"Evlâtlarımdı ordakiler! Hepsi teker teker devriliyordu. Gerilerden yardım gelmiyordu. Düşman topları siperlerin gerisini de dövüyordu. İlk defa aciz kaldım. Bizim tümen kumandanının karşısına çıktım. Ya ölelim, ya yaşayalım diye bağırdım ona. Sonra ateş hattını geçip buraya geldim! Şimdi ne yapacağım ben?"

"Birliğinin başına geç yüzbaşım!"

"Yok ki! Bir tek eri bile kalmadı birliğimin! Düşman Seddülbahir'de de taarruza geçmiş! İki cephede birden savaşıyoruz! Niçin ben yaşıyorum?"

Kaldırdılar onu ayağa. O zaman Mustafa Kemal sokuldu yanlarına.

"Yüzbaşım!"

"Buyurun Albayım!"

"Şunu bil ki, savaş iki cephede değil üç cephededir!"

"Nasıl olur?"

"Görürsünüz! Düşman Anafartalar'a da çıkartma yapacak! Belki de en kanlı savaş orada olacak. Bu sefer de gecikirsek kuzeyden kuşatacaklar bizi. Dua et, Kocatepe elden gitmesin! Şimdi git, Tümen Komutanını bul, yeni görev iste! İşte sana emrim bu kadar!"

"Emredersiniz Albayım!"

Mustafa Kemal döndü, kırbacını sallayarak uzaklaştı. O zaman kıdemli yüzbaşı sordu:

"Beni korkak mı sanıyorsunuz? Hayır! Kabul etmem bunu! Bir anda yüzlerce kişinin gözlerinin önünde öldüğünü görseniz siz ne yapardınız? En korkuncu da ben yaşıyorum. Onlar gittikten sonra hakkım yok yaşamaya!"

Sonra yüzbaşı su istedi; kana kana içti. Yanık et kokuları ile akşamın sıcağını ciğerlerine doldurmaya çalıştı, sendeledi ve koşarak uzaklaştı.

Bu, niçin sağ kalındığının hikâyesiydi. Gece etrafa çöktüğü halde karargâhtakiler bu hikâyenin etkisinden kurtulamıyorlardı. Yemek değil, su içmek bile hatırlarına gelmiyordu; durmadan top seslerini dinliyorlardı. Bazıları da, şu telefon telleri kopsa, ya da atların ayakları kırılsa, hiç bir yerden haber gelmese diye düşünüyordu. Hâlbuki gece yarısına doğru, düşmanın Suvla Limanına asker çıkardığı haberi duyuldu. Mustafa Kemal'in dediği oluyordu.

Suvla Arıburnu'nun kuzeyindeydi. Orada Anafartalar vardı. Belki de İngilizler, Suvla çıkarmasını gizlemek için bütün gün Arıburnu ile Seddülbahir'e saldırmıştı.

Ragıp, tümen sıhhiye reisi'ni buldu,

"Kaç kişi ölmüş?" diye sordu.

"Beşbinin ötesinde!"

"Yaralılar?"

"Bilinemiyor!"

"Acaba benim tanıdıklarımdan kimse var mı?"

"Senin tanıdıkların kim? Git işine Teğmen Ragıp. Seninle uğraşacak vaktim yok."

Ragıp bunu biliyordu, yine de bir teselli arıyordu ondan.

Karargâhta hiç kimse uyumamıştı. Hep bekliyorlardı. Nitekim ertesi gün, düşmanın Suvla'da mevzilendiği haberi etrafa yayılınca hiç şaşmadılar.

Şimdi yapılacak ne vardı? Yine beklemek değil miydi?

İşte Mustafa Kemal de Kurmay Başkanıyla konuşuyor ve bekliyordu. Esat Paşa da, Ordu Kumandanı Mareşal Liman Von Sanders de belki böyle yapıyorlardı.

Güç Mehmetçiğin inancındaydı, hepsi anlıyordu ki Mehmetçik yaşatmak için ölüyordu. Ama bu inanç, bu direnme bu kendinden verme ne zamana kadar sürerdi?

Teğmen Şevket,

"Olur böyle şeyler." dedi.

"Olan ne Teğmenim?"

"Olur dedim ya! İnsan yapacak bir şey bulamazsa olur demeli. Karamsarlığın hiç faydası yok! Eğer yenilirsek!"

"Eğer yenilirsek?"

"Gelibolu düşer, Boğaz açılır, düşman İstanbul'a varır. İngilizler Ruslarla birleşir, Alman cephesi de çöker, biz de biteriz!"

"İstemiyorum!"

"Kim istiyor ki?"

Ragıp bu sefer biraz rahatlayabilmek için, tekrar Feride'yi düşünmeye çalıştı. Hâlbuki Feride uçup gitmişti kafasından. Evvelce, "Düşünmeyeceğim!" diye kendini zorladığı halde Feride'yi bir türlü kafasından nasıl çıkaramadıysa, bu sefer "Düşünmeliyim, rahatlarım!" dedikçe karısının değil şeklini, kaçırılışını bile aklına getiremiyordu.

Çanakkale başkaydı. Çanakkale'yi değil Sarıkamış'la, Kanal'la bile karşılaştıramıyordu.

Cemal Paşa'nın hediyesi, Kanal önünde binlerce kişiyi oralara nasıl gömmüşse, Enver ve Alman işbirliğinin hediyesi de bu millete Sarıkamış'ta onbinlerce kişiye mal olmuştu.

Fakat Çanakkale böyle değildi. Burada saldırıya uğramış bir toprak vardı ve buradaki insanlar, Gelibolu'nun kambur sırtları üzerinde kanlarıyla bu saldırıyı durdurmaya çalışıyordu. Çanakkale, bir emicilik zihniyetine, kendini başkalarının sırtında taşıtmaya alışmış olanlara "Dur!" demesini bilen insanlarla doluydu.

Büyük şehirdekiler, üç dört kişiyi geçmeyen yöneticiler ne düşünürlerse düşünsünler, nasıl hayal kurarsa kursunlar buradakiler sadece yaşama kavgası veriyorlardı.

Teğmen Şevket,

"İngilizler Çanakkale'yi aşamazlarsa Ruslar aç ve cephanesiz kalacak!" dedi.

"Kalsınlar!"

"O zaman Rusya'da ihtilâl olur!"

"Kimin yararına?"

"Bilinemez!"

"Sen bunları nasıl düşünebiliyorsun?"

"Ben küçükken babamla beraber Kırım'dan kaçıp geldim bu topraklara. Rusları tanırız. Rusya'da ne olup bittiğini babam hâlâ anlatır!"

7 Ağustos günü böylece ilerliyordu. Bombardıman durmadan devam ediyordu. Bir aralık "Kanlısırt düştü!" diye bir haber yayıldı etrafa! Yürekler bir kere daha hopladı.

Mustafa Kemal'in kumanda ettiği mıntıkada da kazan kaynıyordu. Akşama doğru gelen bir haber, "Conkbayırı' nın yarısının düşman eline geçtiği!" kanaatini doğruluyordu.

İşte cepheler çökmek üzereydi. Buna dayanmak, karşı koymak artık çok güçtü.

Gün batıp sırtların arkasına çekildiği halde top sesleri yine dinmiyordu. Etraf yanıyordu, çalılar yanıyordu, kayalar bile kıpkırmızı olmuştu.

Telefon başındaki er, "Şimdi duyururum!" diye bağırıyordu, ardından "Kartal! Kartal!" diye sesleniyordu.

Emir subayı biraz sonra telefondan gelen haberi Mustafa Kemal'e iletiyordu.

"Suvla'ya, Bolayır'dan gelen Onaltıncı Kolordumuz yaklaşıyormuş! Kolordunun emrindeki iki tümen yarın düşmana taarruz edecekmiş, Anafartalar kurtulacakmış!"

Mustafa Kemal, haberi sessizce dinledi. Yerinden kıpırdamıyordu, ne düşündüğünü belli etmemeye çalışıyordu. Karargâhtakilerin önüne serilen bu bir damla ümidi ezip çiğnemek istemiyordu sanki.

Sadece,

"Size bir hatıramı anlatayım çocuklar!" dedi.

Merakla toplandılar etrafına. O tane tane, sesinin inceliğine üzüntüsünü de ekleyerek anlattı:

"Sofya'da ataşemiliterdim, 19. Tümen Komutanlığı'na tayin emrini alınca hemen İstanbul'a geldim. İlk işim tümenimin nerede bulunduğunu öğrenmeye çalışmak oldu. Fakat kimse bilmiyordu. Hatta personel işlerine bakan Şevki Bey bile habersizdi. O zaman

Başkumandan Vekili'nin yanına çıktım. Enver Paşa Sarıkamış'tan yeni dönmüştü. Biraz zayıf, rengi solmuş gördüm onu. 'Yorgunsunuz!' dedim. İsteksizce cevap verdi. 'Değilim' dedi. Bu sefer 'Sarıkamış'ta ne oldu?' diye sordum. 'Çarpıştık, o kadar.' dedi. 'Şimdi durum nasıl?' dedim. Zorla güldü 'Çok iyi.' dedi. Ayrıldım yanından. 19. Tümenin nerede olduğunu Başkumandan Vekili bile bilmiyordu. Liman Paşa'ya uğradım, o da 19. Tümen'den habersizdi. Sonunda gerek Genelkurmay'da, gerekse Harbiye Nezareti'nde çalmadığım kapı kalmadı. Neticede bir hayli yorulduktan sonra Tekirdağ'da, kuruluş halinde bulunan bir 19. Tümen'in varlığını öğrenebildim."

Sustu, kırbacını oynattı, bu sefer adeta bağırdı:

"Ama biz ne olursa olsun çarpışacağız. Yılmak yok, bunu böyle bilin. Evvelâ askeriz, kendimizi bu vatana adamışız. Sonra da burası Çanakkale. Benim imanım var, düşmanı yine yeneceğiz."

İnanarak mı söylüyordu, yoksa onları avutmak mı istiyordu? Geri döndüğü zaman sadece sırtının kamburlaşmakta olduğunu gördüler.

O geceyi de bir kâbus gibi geçirdiler. İki gecedir uyumamışlardı. Durmadan nöbet değiştirmişler, cephelere koşmuşlar, faciayı yakından görüp geri dönmüşlerdi.

Asker, şehitleri çiğneyip boşalan gedikleri tıkıyor, sonra gözlerini kapatıp olduğu yere yığılıyordu. "Allah" diyordu sadece.

8 Ağustos Pazar günü mermiler karargâhın önünde patlamaya başlayınca karargâhtakiler sadece birbirlerine bakındılar.

"Ne yapacağız? Geliyorlar."

"Gelsinler."

"Şu siperi de aşarlarsa?"

"Aşsınlar!"

Bir çavuş yaralandı karargâhta, bir şarapnel saplanmıştı göğsüne.

Çavuşu götürürlerken tek ümitleri, Anafartalar'da düşmana saldıracak iki tümendeydi.

"Anafartalar'da da düşman durmadan ilerliyormuş." diyordu birisi.

"İlerlesin, şimdi taarruz başlar, gerilerler. Arıburnu da rahatlar."

Boş yere, Anafartalar'daki taarruzu beklediler. Hâlbuki oradan bir türlü haber gelmiyordu.

Artık düşman süngülerini enselerinde hissediyorlardı.

Bir Anzak askeri, ya da bir İngiliz deniz piyadesi dikiliverecekti

karşılarına. Arkasından "Hurra" diye sesler işiteceklerdi. Tabancalarını çekeceklerdi ve orada herşey bitecekti.

Teğmen Şevket,

"Sakız çiğnemek en iyisi." dedi.

"Niçin?"

"İnsan çenesi yorulursa unutur."

"Bugünü de atlatsak, bugünü de bir atlatsak."

"Sonra?"

"Yarına Allah kerim."

Görüyorlardı, savaş önlerindeydi. Mehmetçik geriliyordu. Sonra bir tabanca patlıyor. Mehmetçik süngüsüyle tekrar saldırıyordu.

"Gelemeyecekler. Bugün de geçecek."

"Geçecek."

"Anafartalar'da taarruz bir başlasa."

"Başlayacak."

Saros Körfezi'ne gelen 7. ve 12. Tümen neredeydi? Ne yapmaya çalışıyordu? Kimse bilemiyordu. Bilinen birşey varsa, Anafartalar'da da düşmanın adım adım ilerlediğiydi.

İşte, halsiz, kana bulanmış yaralı asker kafilesi şarapnellere aldırmadan önlerinden geçiyordu. Dönüp arkalarına bakıyorlar, ayaklarını sürüyerek gidiyorlardı. Kimisi yanındakinin omuzuna dayanmış, kimisi gözleri artık görmediği için arkadaşının elini tutmuştu. Onları taşıyacak sedye bile kalmamıştı. İçlerinde sağır olanlar da vardı. Belki de en rahatları onlardı. Hiç bir ses duymuyorlardı, hele gözlerini kapatırlarsa patlayan mermilerin varlığından bile uzak kalacaklardı.

Sargı yerine gidiyorlardı, belki içlerinden bir kısmı hemen geri dönecekti.

Bir teğmen, şu sarı benizlilerin, saçı sakalı birbirine karışmış, kana toza bulanmış, yaralı kafilesinin arasından sıyrılıp olanca hızıyla bağırdı:

"Siperler kokuşmuş. Yerlerde boğuşuyorlar. Gırtlak gırtlağa hepsi. Süngüler bir parlayıp bir sönüyor. Tünellerde bir uçtan öbür uca kadar feryatlar birbirini kovalıyor, küfürler, tüfek sesleri korkunç akisler yapıyor. Dayanmak mümkün değil, bittik. Conk Bayırı birkaç saate kalmaz tamamen düşer."

Teğmen Şevket, onu da bir tokatta yere yıktı.

"Sus ve bekle, sana kimin dayanıp, kimin dayanamayacağını soran oldu mu?"

Teğmen yerde yattığı halde heyecanını yenemeden haykırıyordu:

"Yardıma gelenler ancak koşarken süngülerini takıyorlardı, zamanları yoktu. Öldürün beni, görmek istemiyorum."

Üzerini örttüler onun, sonra kenetlenen dişlerini bir bıçakla açtılar. Bu bir savaş sarasıydı. Daha doğrusu ölümü görme sarhoşluğuydu.

Ragıp, hiç böyle olmak istemiyordu. Ölümü yakından görme sarhoşluğundan öte, ölümü gerektiği anda bulamama endişesini taşıyordu. Esaret onun belini bükecekti, bunu biliyordu. Belki de büyük söz söylüyordu: "Esir olmaktansa, kendimi öldürürüm" diyebiliyordu.

Esirlik tehlikesini bir kere Kanal'da atlatmıştı, bir kere de burada, savaşın ilk gününde. Şimdi ise bu tehlike büsbütün dikilmişti karşısına.

Kurmay Başkanı onu çağırdı,

"Conk Bayırı'nda kimin kime kumanda ettiği bilinemiyormuş," dedi. "Bir kere de sen git gör ve gel. Bizimle irtibat sağlasınlar."

Sevindi Ragıp, elde kalan son siperleri geçerken belki de Yüzbaşı Arif'e, Gayret Remzi'ye, hatta Bursalı'ya rastlayabilirdi. Onların yaşadığını öğrenmek inancını tazelerdi, esir olma endişesini giderirdi. Mademki Yüzbaşı Arif haykırıyordu, mademki Remzi "gayret" diye bağırıyordu, mademki Bursalı "Yüzbaşım ölebilemez." diyordu, demek ki herşey bitmemiş sayılırdı.

Evvelâ koştu, sonra ayakta duramayacağını anladı. Amansızca alev kusan makineli tüfek ateşi altında bir adım daha ileri gidemezdi.

Hemen yere yattı, ilerde tutuşan çalılar, bir yaralı askeri kavuruyordu. Sürünerek ilerledi, çekti askeri. Asker gözlerini açtı, donuk donuk baktı ona.

"Neye yarar teğmenim?" diye fısıldadı.

Sonra askerin başı kaydı, hiç kıpırdamadı. Nedense sinekler Gelibolu'dan kaçmışlardı. Şimdi onların yerini tamamen yanık et kokuları kaplamıştı.

Biraz daha ilerde, alevler biribirinin üzerinden atlıyordu. Siyah bir duman kaplamıştı etrafı. Bu dumanın içine Mehmetçik dalıyor, gözden kayboluyordu.

Vakit öğleyi geçmişti... Top seslerinden sarsılan kulaklarını, mendilini parçalayıp tıkamıştı Ragıp.

Şimdi düşe kalka ilerliyordu.

"Bir Bursalı'yı görsem, bir Gayret Remzi'yi görsem, bir Yüzbaşı Arif'le karşılaşsam!" diye söyleniyordu.

Düşünmüyordu, düşünemiyordu ki, gittiği yer şu görsem dediklerinin bulunduğu yer değildi. Ama nedense onlara sıkı sıkıya sarılmıştı. Bir can simidiydi onlar. Boğulmamak için onları unutmaması gerekti.

Bir tümsek var sandı önünde; küçük bir tümsek. Ardında kısa bir süre dinlenebileceğini umdu. Yaklaşınca irkildi. Bir Türk askeri iki Avusturalyalı'yı gırtlaklarından yakalamıştı; üçü de yerde cansız yatıyordu.

Başını çevirerek geçti. Bir aralık Anzakların eline düşeceğini anladı; geri döndü, bir dere yatağının içine girdi. Sonra bir askere rastladı; katırını çeke çeke cepheye su taşıyordu.

"Sekizinci Tümen Karargâhı nerede?"

"Şurada teğmenim!"

"Şurası neresi?"

"Nah! Elli adım at, yeter. Yukarı tırman tamam!"

"Sen ne yapıyorsun?"

"Sayende askeri susuz bırakmıyorum!"

"İşler nasıl?"

"Ne olsun, iyi!"

Ragıp, 8. Tümen Kumandanının karşısına çıktığı zaman dizleri titriyordu.

Tümen Kumandanı büyük bir üzüntü içindeydi. Gözlerini kamaşmış gibi yarı kapamıştı.

"Albay Mustafa Kemal'e söyle dedi; dayanmak mümkün değil. Eldeki bütün birliklerimi savaşa sürdüm. Askerler, kumandanlarını bile şaşırır oldular. Belki en geç yarın akşama kadar tutunabiliriz. O kadar! Yine de Mustafa Kemal'le irtibat sağlamaya çalışacağım. Bak şuraya!"

Savaş hemen önlerindeydi; son siperlerdi bunlar. Bir avuç asker vardı orada; karargâhın muhafız bölüğü bile savaşa katılmıştı. Cesur bir askerdi tümen kumandanı; yine de söyleniyordu.

"Yardım gelmezse olmaz, yardım gelmezse hiç olmaz! Ama yardım nereden gelecek?"

Oturdu Tümen Kumandanı; bir sigara yaktı; öksürdü. Ayakta duran Ragıp'a baktı:

"Dinle teğmen" dedi. "Güneyde Seddülbahir ile Tekeburnu arasında üçbuçuk mil uzunluğunda bir cephe var. Vehip Paşa kumanda ediyor. Merkezde ise Süngüburnu'ndan Conkbayırı'na kadar beş, Conkbayırı'ndan Azmak Dereye kadar üçbuçuk millik bir cephe daha var ki Arıburnu cephesi diyoruz buna. Bu cephenin bir kısmına ben, bir kısmına da Mustafa Kemal kumanda ediyor Kuzeyde Anafartalar cephesi de zannımıza göre üç mil tutar. Oraya da kimin kumanda ettiğini şu anda gerektiği gibi bilemiyorum. Hepsi onbeş millik bir cephe! Ama askerimiz ne kadar? Onbinlercesi öldü! Geriye ne kaldı? Türk ordusunun her tümeni bir kere Gelibolu savaşlarına katılıyor, sonra iskelet halinde geri dönüyor! Takım kumandanlarından alay kumandanlarına kadar her subay çılgınlar gibi elinden geleni yapıyor! Yine de yetmiyor! Mustafa Kemal endişesinde haklı, bu böyle sürüp gidemez. Herkes diş dişe, yumruk yumruğa çarpışıyor, görüyorsun yine de yetmiyor. İşte söyleyeceğim bu kadar. Benim Conkbayırı'nda fazla ümidim kalmadı. Mustafa Kemal'e böyle anlat!"

Ragıp, geri döndüğü zaman sersem gibiydi, daha doğrusu sarhoştu. Artık hiç çekinmiyordu. Kurşunlar vınlamış, şarapneller önünde patlamış, umurunda bile değildi. Bir sarhoşun umursamazlığı, şuursuzluğu vardı onda.

Yine de hiç bir şey olmadan karargâha döndü. Kurmay Başkanı, "Kumandana anlat!" dedi.

Mustafa Kemal, dinledi onu,

"Peki çocuk," dedi, "Dinlen!"

Ragıp uzandı. Akşam olmak üzereydi, ay erkenden çıkmıştı; bakıp bakıp gülüyordu onlara sanki. Ragıp, ne yaparsa yapsın dinlenemiyordu.

Telefon nöbeti geldiği zaman, sallanarak santralın yanına gitti. Alaylar tekmil veriyordu. Bulundukları yeri anlatmaya, kaç kişi kaldıklarını bildirmeye çalışıyorlardı.

Birden santraldaki er,

"Ordu Kumandanlığı arıyor!" dedi.

"Hemen kumandana bağla!"

Hat bir an için kesilir gibi oldu. Sonra telefonun öteki ucundan Mustafa Kemal'in sesi duyuldu.

"Buyurun; ben Albay Mustafa Kemal!"

"Ben de Ordu Kurmay Başkanı Kâzım!"

"Arzunuz?"

"Mustafa Kemal Bey! İşler iyi gitmiyor! Biliyorsunuz. Ordu Kumandanı soruyor; durumu bir kere de siz anlatır mısınız?"

"Size iletilmesi için daha evvel de Kuzey Grubu Kumandanlığına raporumu göndermiştim. Tekrarlayayım. Düşmanın her an artan baskısı karşısında büyük kumandanlar arasında bile bir şaşkınlık hatta ümitsizlik baş göstermiştir. Conkbayırı'ndaki vaziyet son derece naziktir. Aldığım haberlere göre Anafartalar'da ise düşman durmadan çıkartma yapmaktadır. Taarruz her tarafa sirayet etmiş ve umumileşmiştir. Düşman hem sayı, hem de savaş malzemesi bakımından çok üstündür. Türk birliklerinin ise ne vaziyette olduğu ve daha ne kadar dayanacağı, gerektiği gibi bilinememektedir. Savunma siperlerimiz tamamen çökmüş, ölü ve yaralı olarak sanılanın ötesinde zayiat verilmiştir. Geri kalan askerlerimiz durmadan çarpışmanın sonucu pek perişandır. Düşmanın gerilere kadar kaydırdığı bombardıman dolayısıyle ikmal işlerimiz işlemez hale gelmiştir. Daha ne söyleyeyim?"

"Siz bir çare düşünebiliyor musunuz?"

"Daha bir anımız var! Bu anı da kaybedersek umumî bir felâketle karşı karşıya kalmaklığımız pek kuvvetlidir!"

"Öyleyse ne yapmak gerek?"

Bir an derin bir sessizlik oldu. Bu sessizlik Ragıp'a bir asır kadar uzun geldi. Boğazının tıkandığını, kalbinin dayanılmaz bir şekilde çarpmakta olduğunu anladı. Neredeyse boğulacaktı. Sanki birisi onu suya sokmuş, başından bastırmıştı...

Mustafa Kemal'in tekrar sesini işitince ayılır gibi oldu. Bu sefer Mustafa Kemal tane tane, gayet emin bir sesle konuşuyordu:

"Bütün birlikler bir elden sevk ve idare edilirse başarı sağlanabilir. Bunun için Conkbayırı'ndaki ve Anafartalar'daki kuvvetlerin hepsini emrime veriniz."

"Çok gelmez mi?"

"Az bile!"

"Bir kere Ordu Kumandanına danışayım!"

Telefon kesildi.

Ragıp bu sefer tamamen şaşkına dönmüştü, Mustafa Kemal'in istediği, Kolordu Kumandanlığının ötesinde, Ordu Kumandanlığıydı. O, şu perişan, herkesin ne yapacağını şaşırdığı bir anda bütün sorumluluğu tek başına yükleniyor demekti! Bu cesareti nereden buluyordu, kendi nefsine olan güvencini böylesine nasıl sağlamıştı?

Bundan sonra geçen zaman parçası içinde Ragıp, uyurgezer bir halde görev yaptı. Gözü hep saatteydi; değil dakikaları, saniyeleri bile sayıyordu.

Gece gittikçe çöküyordu, top sesleri hiç kesilmiyordu. Erken çıkan ay, yavaş yavaş yükseliyordu. Saat gecenin dokuzu olmuştu. Karargâh bu korkunç savaş içinde bile sessizdi. Herkes bekliyordu, Mustafa Kemal de bekliyordu.

Yaralıların iniltisini bile işitecek halleri yoktu... Saat dokuzu çeyrek geçiyordu. Yine hiç bir haber gelmemişti. Teğmen Şevket, nereden bulmuşsa bulmuş, durmadan sakız çiğniyordu.

Saat dokuzu yirmi geçiyordu. Ragıp, Şevket'e:

"Bana da sakız ver!" dedi.

"Kalmadı!"

Sineklere bile şimdi razıydılar. Hiç olmazsa onları kovalıyor, oyalanıyorlardı. Hâlbuki şu kendine has sessizlik içinde rüzgârın önlerine sürüklediği ölülerden gelen kokuya bile dayanmak çok güçtü.

"Teğmenim yemek?"

"Kalsın!"

"Teğmenim su?"

"İstemezi"

"Teğmenim çok terlemişsin! Kuruluyayım mı?"

"Hayır!"

Ragıp, bir anne şefkati gösteren hizmet erini, farkında olmadan kovuyordu. Çünkü saat dokuz buçuktu, artık telefonlar hiç çalışmıyordu! Sanki birileri hattı kesmiş, onları kaderleriyle başbaşa bırakmıştı. Teğmen Şevket sordu:

"Kaç gecedir uykusuzuz?"

"Üç!"

"Uyumak istiyor musun?"

"Saat dokuzu otuzbeş geçiyor!"

"Aldırma; saat bu durmaz!"

Teğmen Şevket, hâlâ sakız çiğniyordu. Durmadan ağzı oynuyordu. Dili zaman zaman dışarı çıkıyordu. Ragıp dayanamadı, bağırdı:

"Yeter artık, at şu sakızı!"

Şevket arkasını döndü; o sırada saat ona on vardı. Birden telefon çaldı.

Yerlerinden sıçradılar, sonra donuk donuk biribirlerine bakındılar. Sanki rahatsız olmuşlardı. Şurada kendi hallerinde dururlarken telefon çalmasının manası mı vardı?

"Alo!" dedi, muhabere eri. "Buyurun kumandanım!.. Ordu karargâhı mı? Kumandanıma veriyorum!"

Telefonun öteki ucunda yine Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey vardı, Ordu Kumandanının emrini Mustafa Kemal'e bildiriyordu:

"Seddülbahir cephesi hariç, bütün cepheler emrinize verilmiştir. Bu suretle Anafartalar Cephesi Grubu Kumandanlığına tayin edilmiş bulunuyorsunuz. Ordu Kumandanımız, hemen Anafartalar'a gidip oradaki Onaltıncı Kolordu'yu gün ağırırken taarruza geçirmenizi istiyor!"

Bu sefer Mustafa Kemal'in sesi işitildi:

"Ben de böyle düşünüyorum!"

"Hayırlı olsun!"

"Başaracağım! Çünkü biliyorum ki, sorumluluk ölümden de ağırdır!"

Telefon yine kapandı.

Hepsi farkında olmadan yere oturdular, saat tam gecenin onuydu. Anafartalar'daki taarruza en fazla yedi saat vardı.

Mustafa Kemal'in sesini işitince ayağa fırladılar.

"Hazırlanın, birazdan yola çıkacağız! Benimle birlikte Kurmay Başkanım İzzettin Bey, Sıhhiye Reisim Hüseyin Bey de gelecek. Hemen Şefik Bey'e haber gönderin; tümenimin kumandasını ona bırakıyorum gelsin, teslim alsın."

Uzaklaşıyordu ki, geri döndü; Ragıp'a baktı:

"Sen de benimle gel çocuk!" dedi.

Karargâh bir anda canlandı. O öldürücü sessizlik hemen kayboldu. Şimdi telefonlar durmadan çalışıyor, atlılar koşuşuyordu. Üstelik top sesleri daha gür, daha şiddetli işitiliyordu.

Şimdi de Mustafa Kemal'in tamimi alaylara, taburlara iletiliyordu:

"Bugüne kadar gayret ve fedakârlıklarınızla bana kazandırdığınız başarıları, yeni aldığım görevimde de göstereceğinize ve bana olan sevgi ve güveninizi sürdüreceğinize inanarak sizlere veda ediyorum..."

Şefik Bey gelmişti; gözleri yorgunluktan kan içindeydi. Mustafa Kemal ona dolu dolu baktı. Şefik Bey, kıpırdamadan duruyordu Mustafa Kemal'in karşısında. Göğsü inip kalkıyordu; belki de onun yerini nasıl dolduracağının endişesi içindeydi.

"Başaracaksın," dedi Mustafa Kemal, "Allahaısmarladık!"

Sonra atlarına binip gecenin koynuna atıldılar. Uzaktan uzağa şimşek çakıyordu. Top gürültülerine aldırmayan ağustosböcekleri durmadan ötüyordu. Uzaklaştıkça havadaki o yanık et kokusu yavaş yavaş kayboluyordu. Bir özgürlük hissediyordu Ragıp, taze havayı ciğerlerine dolduruyor, uykusuzluğunu, hatta endişelerini unutuyordu.

Atların nal sesleri gecenin karanlığında bir acayip geliyordu kulaklarına. Ağustosböcekleri bir an susunca nal seslerinin anlamı sanki değişiyordu.

Ragıp şimdi de saati hesaplamaya çalışıyordu. Ne vakit Onaltıncı Kolordu'nun karargâhına varacaklardı ve ne vakit hazırlanıp taarruza geçeceklerdi? Artık hesap edemiyordu. Belki de gün neredeyse doğacaktı; daha doğrusu Ragıp böyle sanıyordu.

Önde giden bir subay, geri dönüp,

"Yolumuzu kaybettik kumandanım!" dedi.

"Kaybettik mi? Olamaz!"

Bir fener getirmişti bir çavuş; bir ışık düştü Mustafa Kemal'in yüzüne. Ragıp onun titremekte olduğunu gördü. Mustafa Kemal'i sıtma nöbeti tutuyordu. Rengi sapsarıydı, avurdu avurduna çökmüştü, çukura gömülmüş gözlerinde o eski parıltı zaman zaman kayboluyordu.

"Kinin!" dedi.

Sertabip, ilâcı verdi,

"Biraz dinlenseniz iyi olur!"

"Hayır, hiç bir şeyim yok; yetişmeliyiz! Sola doğru dönelim, şurayı tırmanalım, Anafartalar'a giden yolu bulacağımızı sanıyorum!"

Atlar, hafif kişnedi, bayırı tırmanmaya başladılar. Önlerini güç görüyorlardı. Akşamüstü onlarla alay eden ay, hâlâ gökteydi.

Şimdi Ragıp şaşkına dönmüş bir subayın geçen gün Mustafa Kemal'in karşısına çıkıp çırpınışını görür gibi oluyordu.

"Conkbayırı'na hücum için verilen emri kime ileteceğim? Tabur komutanlarını dahi bulamıyorum. Bütün birlikler birbirine karışmış, kimin kime kumanda ettiği bilinmiyor. Durum ciddi, buna bir çare bulun!"

Sonra Ragıp, keşif için giden tümen yaverinin ölüsünü getirdikleri vakit düştüğü üzüntüyü yeniden yaşar oldu. Mustafa Kemal o zaman, "Komutanı olaylar bulup çıkartacaktır!" demişti.

İşte Conkbayırı hâlâ alevler içindeydi. Onlar ise kuzey'e Anafartalar'a doğru gidiyorlardı.

Mustafa Kemal bir aralık durdu, atından indi, ileriye doğru baktı, biraz soluk aldı:

"Doğru yoldayız," dedi, "yetişeceğiz!"

Sonra eline tekrar dizginleri alırken fısıldadı,

"Allah'tan nasibini almamış soydan gelenler, kutsal davalar karşısında bile kötü duygularını yaymaktan geri kalmazlar. Tarih ne güzel bir ayna! Olaylara katılanların davranış ve tutumlarını hemen meydana çıkarıveriyor!"

Bunu niçin söylemişti, böyle konuşmasının ne gereği vardı? Yanındakiler bir süre düşündüler. Kapkaranlık bir yerde aniden ortaya çıkan bir ışığın parıltısı gibi geldi onlara bu söz. Biliyorlardı ki, şu otuzdört yaşındaki adam, aylardan beri eli kolu bağlı yaşamıştı, başkalarının yaptığı hataları önleyememişti. Ama şimdi dilediği gibi hareket etmekte serbestti.

Elini haritaya götürüp Arıburnu'ndan Suvla'ya kadar olan kıyıyı göstererek "Düşman buradan çıkartma yapacak. Koca Çimen'e doğru ilerliyecek" dediği zaman ona kimse inanmamıştı.

Ragıp'ın hâlâ gözlerinin önüne Anafartalar gereği gibi serilemiyordu. Oradaki durumun ne olduğunu bilemiyordu. Belki Mustafa Kemal de bilemiyordu, Hep karanlığa doğru gidiyorlardı. Demincek de düşündüğü gibi arkalarında Conkbayırı duruyordu. Orada Conkbayırı'na çıkan bir Sazlıdere yatağı vardı. "Dağın eteklerinden yukarı doğru tırmanan düşman, görünmeden ilerleyebilir." demişti Mustafa Kemal. O zaman Mustafa Kemal'den bu yerin komutasını almışlardı.

Sazlıdere'yi iki yandan kuşatan sarp bir arazi göze çarpardı. Altta

bir kumsal bulunurdu. Kuzeyde Suvla Körfezi, geride Koca Çimen tepesi ve sonra dağlar, kayalıklar, çalılar. Hep savaş yeriydi buraları...

Saat gecenin birine yaklaşıyordu. Top sesleri bazen derinden, bazen önlerinden geliyordu. Varmışlar mıydı, geçmişler miydi, yoksa çok daha gerilerde miydiler?

Bir asker gördüler orada, çalıların dibinde; Mustafa Kemal,

"Gel buraya!" dedi.

"Buyurun!"

"Ne işin var senin buralarda?"

"Yaralıyım da, yaramı mendilimle tıkadım; dinleniyon!"

"Karargâh nerede?"

"Hangisi?"

"Hangisi olursa olsun!"

"Şurada bir tümen karargâhı var!"

Biraz ilerde çadırlar duruyordu, daha evvel görememişlerdi. Tümen Komutanı maiyetiyle beraber uyuyordu.

Emir subayı uyandırdı onları. Mustafa Kemal, Tümen Kumandanına:

"Cephe nerede?" diye sordu.

"Bir hayli ilerde!"

"Hemen cepheye gidiniz, emirlerimi bekleyiniz! Genel karargâh nerede?"

"Bilmiyoruz!"

Yine yürümeye başladılar. Bu sefer bir köpek havladı, bir nöbetçi süngüsünü uzatıp karşılarına dikildi. Etrafta ışık yoktu; her şey karanlığa bürünmüştü, herkes derin bir uykuya gömülmüştü. Mustafa Kemal,

"Seslenin!" dedi.

Birkaç subay birden bağırdı. Nöbetçi, süngüsünü indirmeden hâlâ onlara şaşkın şaşkın bakıyordu. Çadırların birinden gecelik kılığıyla bir adam çıktı. Bir fener yakmıştı, esniyordu.

"Burası neresi?"

"Binbaşı Wilmer'in karargâhı!"

"Beni eski Grup Kumandanının yanına götürün!"

"Siz kimsiniz?"

"Mustafa Kemal! Anafartalar grubunun yeni komutanı !"

"Böyle bir emir almadık!"

"Öyleyse Binbaşı Wilmer'le görüştür beni!"

Adam eliyle işaret etti,

"Binbaşı "Wilmer orada." dedi.

Binbaşı Wilmer de uyuyordu, bir kulübenin içinde. Maiyet subaylarından biri karşıladı onları.

"Ben Mustafa Kemal! Anafartalar Grubu Kumandanıyım!"

"Evet Albayım; emredin!"

"Genel karargâh nerede?

"Bugün buradaydı ama sonra gittiler!"

"Nereye?"

"Çamlıtekke denen bir yere! Şu taraflarda!"

Subay, eliyle kuzeyi gösteriyordu. Hiç vakit kaybetmediler. Atlarını sürdüler. Gece konuşuyordu sanki, çanlar çalınıyordu. Her geçen dakika "Ölüm!" diye haykırıyordu. Anın değeri bu dakikaların içindeydi.

Geçmişte zafer türküleri söyleyen insanların torunlarıydı Gelibolu'dakiler. Kanlarını döküyorlardı, fakat yetmiyordu. Artık uykuya sığınmak istiyorlardı. Bitkindiler, perişandılar.

Şu Alman Binbaşısı Wilmer de uyuyordu. Daha evvel Conkbayırı'ndan gelmişti buraya. Bir alaya kumanda ediyordu. Bolayır'dan yola çıkan Onaltıncı Kolordu, Anafartalar'a gelmeden düşmanla ilk çarpışan o olmuştu. Taburlarını nerede, ne şekilde düşmana karşı koymuştu; bilinmiyordu.

"Düşman oyalanmış," dedi Mustafa Kemal, "Bu bizim yararımıza. Yoksa şimdiye kadar buralarını çiğneyip geçmesi gerekti."

Saat gecenin bir buçuğu olmuştu. Rasladıkları bir irtibat çavuşunu önlerine katmışlardı ve nihayet Çamlıtekke'ye varmışlardı.

Oradaydı grup karargâhı, şu çukurun içinde. Karargâhta hafif de olsa bir canlılık seziliyordu. Grup Kurmay Başkanıyla, birkaç subay onları bekliyordu.

Kurmay Başkanı,

"Buyurun," dedi, "Geleceğinizi bildirdiler, emrinizdeyiz!"

"Eski grup kumandanınız nerede?"

"Çadırında uyuyor!"

"Niçin görevinden ayırdılar, biliyor musunuz?"

"Ordu Komutanıyla münakaşa ettiler. Ordu, iki kere taarruz emri verdiği halde tümen komutanları araziyi tanımadıkları ve askerin

yorgun olduğu gerekçesiyle bu emre katılmak istemedi. Grup komutanı da aynı fikri paylaştı. Bu gece Mareşal Liman Von Sanders tekrar taarruz emrini bildirince, Grup Komutanı bu şartlar altında taarruz edilemeyeceğini söyledi. O zaman Ordu Kumandanı, Grup Kumandanımızı görevinden aldı."

"Sizin fikriniz?"

"Ben de aynı şeyi düşünüyorum! Çünkü düşmanın kuvvetini ve yerini gerektiği gibi bilemiyoruz! Durmadan asker yığıyorlar sahile. Biz ise Bolayır'dan buraya yürüyerek gelmiş dağınık iki tümenden ibaretiz. En iyi çare, kademeli bir savunmadır!"

"Hayır! Taarruz edeceğiz!"

"Aman efendim!"

Mustafa Kemal oturdu. Sıtma nöbeti geçmiş, yerini bir hiddet bürümüştü. Mavi gözlerinde pırıltılar dolaşıyordu. Ağızlığına bir sigara iliştirdi, yaktı, birkaç nefes çekti.

"Beni dinleyin," dedi, "Sizden taarruz konusunda fikir sormuyorum. Bu sabah beşte düşmana ne olursa olsun saldıracağız. Zafer bizim olacak. İngilizlerin gecikmesinden, işi ağıra almalarından son defa yararlanacağız. Yoksa Gelibolu gider ve bu devlet çöker!"

Ceketinin sağ ön cebinden saatini çıkarıp baktı,

"İki," dedi, "üç saatimiz var!"

Ragıp dayanamayıp sordu:

"Hazırlanabilecek miyiz albayım; vakit geçiyor!"

"Elbette çocuk! Yanımda olacaksınız ve göreceksiniz! Ben askerime güvenirim! Süvari kumandanı nerede?"

"Buradayım efendim!"

"Bu taarruzda en büyük hizmet sana düşüyor! Evvelâ atlıların tepelerden aşağıya düşmanın üzerine yıldırım gibi inecek! Onları şaşkına çevirmek, piyadeye yol açmak senin görevindir! Anlıyor musun?"

"Evet efendim, anlıyorum!"

"Bak bana, gözlerini kaçırma benden. Belki hiç biriniz sağ kalmayacaksınız! Size ölüme gitmenizi emrediyorum. Şunu bil ki, vatan elden giderse yaşamanın ne önemi olur?"

Süvari kumandanı:

"Ölüme gideceğiz!" diye tekrarladı. Gözleri yaşlıydı. Kalbi şimdi-

den çarpıyordu. Fakat bakışlarını Mustafa Kemal'den kaçırmamıştı, ona korkmadığını belli etmek istiyordu.

"Git, askerlerine gerekli talimatı ver, hazırlan ve son emrimi bekle!"

Süvari kumandanı selâm verdi, sol topuğunun üzerinde döndü ve uzaklaştı.

Şimdi karargâhı boğucu bir hava kaplamıştı. Mustafa Kemal'in sigarası sönmüştü; sanki onu atacak bir yer arıyormuş gibi etrafına bakınıyordu.

"Kurmayım! Eski Grup Kumandanınızın size verdiği son emir nedir?"

"Şey efendim! Şurada yazılı bir emir var!"

"Ama bunda imza yok! Gidip imzalatınız!"

"Üzgündür efendim, imzalamak istemiyor!"

"Öyle olsun! Vakit geçirecek durumda değiliz. Şimdi bir tebliğ yazdırınız, Grup Kumandanlığına tayin edildiğimi birliklere duyurunuz. Tümen komutanlarına da bildiriniz; derhal hazırlıklara başlasınlar. Unutmayınız; bir sırttan öbür sırta kadar, bütün cephe boyunca bu sabah beşte, aynı anda genel taarruza geçeceğiz!"

Sonra beraberinde getirdiği 19. Tümenin Sıhhiye Reisi Hüseyin Bey'e seslendi:

"Sağlık hizmetlerini gözden geçiriniz. Eksikler varsa tamamlayınız. Bu görevi size veriyorum. Ayrıca levazım reisi, kumanya ve diğer levazım işlerini hiç aksatmadan yürütecektir. En ufak aksaklığa tahammülümüz yoktur!"

Artık karargâhta bir koşuşma başlamıştı. Telefonlar işliyor, atlılar gidip geliyordu. Biraz evvel uykuda gezinenler, uyanık olmanın sevinci içindeydiler sanki.

Mustafa Kemal, önüne getirilen bir tas çorbayı tahta bir kaşıkla içmeye çalışırken bile masanın üzerine uzanmış, haritadan başını kaldırmıyordu. Zaman zaman yeni emirler veriyor, sonra yine önündeki paftalara dalıyordu. Yüzü gittikçe sararırken bile ağızlığındaki sigara hep tütüyordu.

Ragıp onun yanındaydı. Uykusuz geçen üçüncü gecenin sonunda bile artık uyumayı hatırından geçirmiyor, hatta ayakta duruyordu. Kendini Mustafa Kemal'in muhafızı sanıyordu. Mustafa Kemal ona,

"Çocuk!" diyordu. Bu söz onun için en büyük mükâfat yerine geçiyordu.

Saat tam dörtte Mustafa Kemal, "Gidelim!" dedi.

Atlara bindiler. Büyük Anafartalar tepesine doğru ilerlemeye başladılar. Dışarıda hava serindi. 9 Ağustos sabahında gün henüz doğmamıştı.

Gözetleme yerine geldikleri zaman atlarından indiler. Saat dördü onbeş geçiyordu.

Mustafa Kemal tekrar ağızlığına sigarasını taktı, sağ elinin parmakları arasına yerleştirdi. Başında bir kabalak vardı, dürbününü boynuna asmıştı. Tabancasını palaskasının önüne çekmişti. Kamçısı sol elindeydi. Ayaklarındaki çizmeler tozluydu. Ve sağ ön cebinin kapağı iliklenmemişti. Saati hep orada dururdu; zaman zaman o saate bakardı.

Avurtları ne kadar çökerse çöksün, yüzü ne kadar sararırsa sararsın, mavi gözleri hep canlıydı. Kalın bıyıkları da saçları gibi sarıydı.

Ragıp onu seyretmeğe doyamıyordu. Ve yine Ragıp, şu son dakikalar hiç geçmeyecek, saat bir türlü beşe erişmeyecek sanıyordu. Ya da saat beşte cephelerde hiç bir kıpırdama olmayacak, aksine düşman topçuları bulundukları yeri dövmeye başlayacak gibi geliyordu.

"Çocuk! Git bak! Kay tepeden aşağıya, düşmanın ne yaptığını öğrenmeye çalış. Korkmuyorsun değil mi?"

"Hayır!"

"Seni burada bekliyorum; unutma!"

Bunun mânâsı, sakın ölme, kendini koru demekti,

Ragıp fırladı, sonra hemen yere yattı. Bir an geri dönüp arkasına baktı; Mustafa Kemal'i sahra dürbününün başında bir hayal gibi gördü.

Daha sonrası karışık bir rüyaymışçasına geçti. Tepeden aşağıya doğru kaydıkça aşağıda, düşman tarafında bazı kıpırdamalar olduğunu seziyordu.

Azmakdere ortadaydı. Tekketepe orada duruyordu; bu tepeyi almak, savaşı yarı yarıya kazanmak demekti.

Bir çalılığın arkasına sindi Ragıp, bir bölük kadar İngiliz askeri görmüştü ötede. Sessizce ilerliyorlardı. Bunlar öncü birlikleri olmalıydı. Nasıl geri döndüğünü, nasıl geldiği yere tırmandığını pek hatırlayamıyordu.

Gözetleme yerine vardığı zaman baygınlık geçiriyordu. Sadece,

"İngiliz'ler, dedi, bir bölük kadar!"

Bu sırada bir top patladı. Sonra top ateşleri sıklaşmaya başladı. Makineliler taradı etrafı. At kişnemeleri duyuldu. Uzaktan süvarilerin kılıçlarını seçebildi Ragıp. Saat beş olmuştu.

Atlılar bayırdan aşağıya kayıyordu, düşman onları durmadan tarıyordu. Devriliyorlardı, kalanlar düşmanın öncü birliklerinin tepesine iniyordu.

Hepsi de biliyordu, geri dönmek yoktu, Mustafa Kemal de böyle söylemişti. Ona inanmışlardı. Ölümün, yeri gelince, bir susuzluktan öteye geçmediğini de şimdi görüyorlardı.

Piyadeler hücuma kalktıkları zaman, önlerinde bir boşluk vardı. Azmakdere'nin iki yanına doğru yayılıyorlardı,

Mustafa Kemal,

"Tekketepe'yi daha evvel kim alırsa o kazanacak," dedi. "Yine de biz alacağız. Düşmana ummadığını yaptık!"

Gerçekten düşman da Tekketepe'ye doğru saldırıyordu. Amansız bir yarıştı bu. İki tarafın da hiç insafı yoktu.

Ama sonunda Tekketepe yarışını Türkler kazandı.

Oraya tırmanan İngilizler panik halinde kaçmaya başlayınca, Ragıp dayanamayıp bağırdı;

"Zafer bizim kumandanım!"

"Böyle olması gerekti çocuk! Bu asker yorgun da olsa kumandanlarına inanır!"

"Kumandanlarına" derken neyi kastediyordu acaba?

Ragıp, olanları daha rahat seyredebiliyordu artık. Saat şimdi altıydı. Dün geceden bu yana sekiz saat geçmiş, bu sekiz saat içinde bir mucize olmuştu. Hatta bu mucize hâlâ devam ediyordu. Ragıp, Gayret Remzi'yi arıyordu. Onun, "Gayret!" diye bağırmasına ihtiyacı vardı. Bu ses, olan mucizenin sonunu tamamlayacaktı, insanı kendine döndürecekti. Hâlbuki Gayret Remzi yoktu, zaten buralarda da olamazdı.

Tümenlerle irtibatı sağlayan subaylar gözetleme yerine gidip geldikçe, şehitler gömülüp, yaralılar taşındıkça gerçek daha fazla canlanıyordu Ragıp'ın önünde.

Yine fundalar tutuşuyordu, yine Türk askeri patlayan şarapnellerin arkasından İngilizleri kovalıyordu...

"Düşmanın merkez kısmı çöküyor kumandanım, sol kanatları da gerilemeye başladı! Emriniz?"

Kurmay Başkanı gelmiş, soruyordu ona. Mustafa Kemal düşünüyordu. Savaşın kat'i sonucunun nasıl olması gerektiğini hesaplıyordu. Hep ilerlemek mi, yoksa şu yorgun, şu perişan, canını dişine takmış askere daha fazla kan döktürmemek için durmak mı? Çırpındı adeta,

"Devam!" dedi.

Belki de bir yönden inanmak istiyordu. Durmak, kazanılanı geri vermek olmayacak mıydı?

Esir edilen bir İngiliz subayı başkomutanları General Sır İan Hamilton'un savaşı, kıyıdaki gemilerin birinden idare ettiğini söyleyince Mustafa Kemal, evvelâ inanmak istemedi, sonra,

"Hamilton tereddüt etmiş," dedi, "Yenilgiye yol açan bir sorumluluk korkusu içinde olmalılar. Biz işte bu tereddüdü yendik!"

Öğleye doğru, bütün düşman cephesi tamamen çökmüşken, düşman askerleri arkalarına bakmadan sahile doğru kaçarken, artık tamamen inandı:

"Taarruz dursun," dedi, "Askerler siper kazsınlar!"

Sonra gözetleme yerini bıraktı, Çamlıtekke'deki karargâha döndü. Orada onu Ordu Kumandanı Liman Von Sanders bekliyordu. Evvelâ bakıştılar birbirlerine. Sonra Liman Paşa, elini uzattı,

"Sizi tebrik ederim kumandan" dedi.

Mustafa Kemal selâm verdi, ayakta duruyordu; yorgunluktan ziyade üzüntülüydü.

"Öldüler!" dedi. Durdu, bakındı, tekrarladı, "Binlercesi, orada, şu topraklarda, durmadan kanlarını akıttılar, savaştan nefret ediyorum Mareşal!"

Bir subay, Mustafa Kemal'in söylediklerini Almanca'ya çeviriyordu.

Mareşal, memnun görünüyordu, ama o da yorgundu. Bu sefer sordu:

"Şimdi ne yapmayı düşünüyorsunuz?"

"Yine savaşmayı!"

"Nasıl?"

"Conkbayırı'nda düşmana taarruz edeceğim!"

"Ne vakit?"

"Yarın sabah!"

"Hiç uyumayacak mısınız?"

"Hayır!"

Mustafa Kemal, bir an gözlerini kapadı. Sanki söyleyeceklerini zihninde tekrarlıyordu. Ne yapacağını daha evvel kestirmiş bir insanın sükûnu vardı onda.

"Düşman Sarı Bayır'dan atılmalı Mareşal! Bunun için doğrudan doğruya Conkbayırı'na cepheden hücum etmeyi uygun buluyorum. Daha fazla gecikirsek, bu savaşı kaybederiz. Anafartalar dahi elden gider!"

"Bu çok tehlikeli bir davranış olur! Ben, Ağıldere bölgesinde, düşmanın sol kanadına doğru bir saldırıyı yerinde bulurum!"

Mustafa Kemal kararlıydı; herhalde kafasında bütün savaş alanını canlandırıyordu. Ölümü istemeyen adam, ölüme atılmak gerekliliğini duyuyordu.

"Beni serbest bırakınız Mareşal!" dedi.

"Serbestsiniz! Bu harekâtın sorumluluğunu kabul eden sizsiniz. Plân ve kararınız üzerinde asla etki yapmak istemem. Ben sadece düşüncelerimi söyledim."

"Bana iki alay daha veriniz Mareşal!"

"Conkbayırı'na gönderirim!"

Konuşma burada bitti. Mustafa Kemal oturdu. Bir an başını iki elinin arasına aldı. Yapacağı işleri düşünüyor olmalıydı, ya da yorgunluk onu böylesine hareketsiz bırakmıştı.

Ragıp en geride duruyordu, Süvari Teğmeni Zeki daha öndeydi. Teğmen Şevket dışarıdaki eğri yolu, kaya parçalarının yer yer serpildiği o yeri adımlıyordu.

Uzaktan tek tük silâh sesleri geliyordu. Bir çardağın altına bağlanmış binek hayvanları zaman zaman kişniyordu.

Tepelerinde bir İngiliz uçağı dolaşıyordu; bir nokta, bir hedef arar gibiydi.

Uçak kaybolunca Şevket, kazanlarla çorba taşıyan erleri gördü. Koştu, hemen iki tas çorba doldurdu. Önüne, arkasına bakmadan Mustafa Kemal'in yanına vardı.

"İçiniz kumandan." dedi.

Sonra, hiç aldırmadan öteki tası aldı, büyük bir iştahla kendisi içti.

Uzaktan uzağa gelen şu silâh sesleri olmasa, burada kişilerle bir tas çorba arasında hayatın bağlarını aramak gerekecekti. Çorbanın sıcaklığı, ya da soğukluğundan ziyade taşıdığı mânâ önem kazanıyordu. Savaşın içinde savaştan öte, bir sopanın kenarına asılıp omuzda taşınan iki küçük kazandan sopa yaylandıkça dökülen çorbalar, başka bir savaşın izleri olarak o topraklarda kalacaktı.

Savaşa yeni girecek askerlere, "Sıcak çorba verilsin!" diyen Mustafa Kemal, imkânsızlık içinde o çorbada imkân arardı hep.

Gözler kapalı da olsa bilerek yürümenin anlamı, gözler açık olup da şuursuzca atılan adımlardan herhalde çok üstündü.

Mustafa Kemal, "Gidiyoruz!" dediği zaman Şevket ve atına binmek üzere olan Ragıp yerdeki çorba izlerine bakıyorlardı. Ne yazık ki biraz sonra güneş, o izleri kurutacak, yok edecekti.

Gönül ne kadar isterdi ki, yerdeki lekeler hiç kaybolmasa da ilerde buradan geçecek olanlara birisi, kan lekeleriyle karışmış çorbaları göstererek "Burada savaşın içinde savaştan öte bir ömür gizlidir! O ömre değer verin!" diyebilseydi.

Atlarını böylece sürüyorlardı, böylece dün gece geldikleri yere doğru gidiyorlardı.

Şevket,

"Bir zafer daha kazandık," diyordu; "Ne yazık ki, o kaybedilen yirmidört saati geri getiremedik, Mestan Tepe'yi ele geçiremedik!"

Tepelerinde yine bir uçak belirmişti; alçalıyor, yükseliyordu. Belki de bu, karargâhın üzerinde uçan uçak olmalıydı. Bir şeyler araştırıyor, bir şeyler gözlüyordu sanki.

Uçak alçaldı, üzerlerinden sür'atle geçti. Hedefini seçtiği anlaşılıyordu. O zaman Mustafa Kemal,

"Dağılın!" dedi.

"Siz ne yapacaksınız kumandanım?"

"Beni yalnız bırakın! Toplu halde görünmemeliyiz."

"Sizi yalnız koyamayız!"

Mustafa Kemal'in sesi sert çıktı,

"Dediğimi yapın! Conkbayırı eteklerinde buluşuruz!"

Dağıldılar. Yalnız Süvari Teğmeni Zeki emri duymamış gibi Mustafa Kemal'in arkasından gitti...

Uçak geri döndüğü zaman Ragıp atından inmiş, bir çalılığın dibine sinmişti. O anda kendisinden iğreniyordu; ürkmüştü, inandığı

bir insanı yalnız bırakmıştı. Bu emir o inandığı insandan gelse de, dinlememeliydi.

Atına binerken Şevket seslendi,

"Ne yapıyorsun?"

"Gidiyorum!"

"Nereye?"

"Kumandana yetişeceğim!"

"Deli misin sen? Dağılın dediğini işitmedin mi? Kendine başka yol seç."

Ragıp, Şevket'i daha fazla dinlemek istemedi; atını sürdü. Şimdi Mustafa Kemal'i görüyordu; ama tepedeki uçağı da görüyordu. Uçak, diğerlerini bırakmış, Mustafa Kemal'i takibediyordu. Gökle yer arasında böylece bir kovalamaca başlamıştı.

Uçak daha fazla alçalıp aşağıdakileri tarasa, hiç birisi kurtulamazdı. Ama Mustafa Kemal, durmadan atını sürüyordu. Teğmen Zeki biraz gerisindeydi.

Şu dar patika, herhalde havadan, ince bir şerit gibi görünse gerekti. İleride iki atlı, biraz gerilerinde başka bir atlı o patikanın ortasında ilerlemekteydiler.

Neyin yapılıp neyin yapılamayacağını Ragıp bir türlü kestiremiyordu. Uçak tararsa eğer uçak bir bomba atarsa şayet, bir âlem yıkılırdı Ragıp'ın tepesine.

Atının terkisindeki tüfeği eline aldı; sadece diledi, bir elini Tanrı'sına uzattı. Gece olsun, birden karanlık çöksün, pilot yerdekileri seçemez hale gelsin diye.

Hâlbuki geceye daha çok vakit vardı ve uçak inatla Mustafa Kemal'i takibediyordu.

Patika bir çukurun içinde bitince, Mustafa Kemal atından indi, uçağa baktı, uçak yükseldi, havada bir daire çizdi,

"Kumandanım nasılsınız?"

"Ne var çocuk? Niye peşimden geldiniz?"

"Bırakamadık efendim sizi!"

"Gelin öyleyse! Bir kişiye bir bomba harcamak istemiyor pilot. Çok görüyor bir bombayı."

Tekrar atlarına bindiler, bu sefer ilerideki tümseğe doğru uzanan yolda ilerlemeye başladılar.

Artık gece çökmeye başlamıştı; uçak görünürlerde yoktu. Akşam, zamanından evvel gelmemişti ama, Tanrı yine de Ragıp'ın dileğini yerine getirmiş olmalıydı.

O yanık et kokularını, o amansız top seslerini iyice duymaya başladıkları vakit bindikleri atların ayakları titriyordu. Hayvanlar da yorgundu onlar gibi.

Birden şiddetli bir yaylım ateşine tutuldular; önlerindeki toprak kaynıyordu.

"İngilizler Kocaçimen yolunu tutmuşlar kumandanım."

"Daha güneyden dolanacağız çocuk!"

Mustafa Kemal atının başını çevirdi. Hep ilerliyordu, azimliydi, ne olursa olsun Conkbayırı'na yetişecekti. O andaki savaş, varıp varmama savaşıydı.

Bir adam gördüler orada; o da bir makinelinin başına geçmiş, düşmana cevap veriyordu.

Mustafa Kemal,

"Git şuna durumu sor!" dedi.

Ragıp yarı karanlık içinde tanıdı onu, daha doğrusu "Gayret!" diye bağırışından anladı.

Yanında bir asker vardı, oda Remzi'ye uymuş "Gayret!.." diye haykırıyordu.

Ragıp seslendi;

"Gayret Remzi! Gayret Remzi!"

Sonra atından atladı, yanına vardı. Hayvanı olduğu yere çökmüştü.

"Remzi beni tanıdın mı?"

"Teğmenim sen misin?"

"Ne var, ne yok?"

"Namussuzlar iyi saldırıyorlar!"

"Durum çok mu kötü?"

"Galiba!"

"Ne olacak?"

"Böyle giderse, biter!"

"Sen mi söylüyorsun bunu?"

"Ne yazık ki ben! Şuraya bak; kimse kalmadı. Hepsi döküldü, hepsi bitti, yalnız Bursalı Osman'la ben kaldık! Bir de ilerideki hendekte birkaç asker var. Daha fazla çukur doldurmamak için, düşmana

çukur doldurtmaya çalışıyorum. Ama bir türlü tükenmek bilmiyorlar; o kadar çoklar ki!"

Hem konuşuyor, hem de gözünü karşıdaki düşmandan ayırmıyordu. Dinçti, yılgın ve bezgin görünmüyordu. Fakat kafasının içinde, bir "Sonra?" sorusunun dolaştığı belliydi.

Ragıp Bursalı Osman'ın kolunu tuttu,

"Bursalı," diye sordu, "Çavuş mu oldun?"

"Oldum ya kumandanım! Birkaç gün içinde koluma takıverdiler!"

"Seviniyor musun?"

"Çok! Köyüme dönüşte başım eğik dolaşmayacağım kumandanım!"

"Madalyan nerede?"

"O da gelir inşallah!"

"Yüzbaşım ne yapıyor?"

"Arif Yüzbaşım mı? O, ölebilemez! Aslanlar gibidir hamdolsun."

"Düşman nerede?"

"Ti şurada burnumuzun dibinde!"

"Düşmanı kovabilecek misiniz?"

"Uyku bastırmazsa, uyuyup kalmazsak dayanırız belki Teğmenim! Uyumamak için ne yapmalıyız acaba?"'

"Say! Bir, iki, üç diye hiç durmadan say!"

"Kolaymış, yaparım teğmenim! Kal sağlıkla!"

"Yine görüşeceğiz! Bu günleri ileride beraber tatlı tatlı anacağız. Öyle değil mi Gayret Remzi, sana söylüyorum Gayret Remzi?"

Gayret Remzi başını çevirmedi,

"Git teğmenim,"dedi, "Şu şehitleri çiğnemeden nereden geldiysen oraya git. Sarı Albay'ıma selâm söyle! Biz yıkılmadık! Bizi, biz yıkarsak ona bir şey diyemem. Hepsi bu kadar!"

Hep tetiği çekiyordu; vuruyor, deviriyordu. Etraflarındaki toprak durmadan kaynıyordu. İlerideki hendeklerde, çökmüş siperlerin içinde bir avuç Türk askeri vardı. Yüzbaşı Arif daha ötede olmalıydı. Ragıp onu, güçlükle kıpırdayan sol eli, yanık yanağıyla gözlerinin önünde canlandırabiliyordu.

Mustafa Kemal'e yetiştiği zaman, onu yol arar buldu. Mustafa Kemal biraz oyalandıktan sonra "Şuradan!" dedi.

Yeniden küçük bir tepeye doğru tırmandılar. Uzun bir buruna geldiler; kayalıklı bir yerdi burası. Düşman mermileri sekiyordu etraflarında.

Ragıp,

"Geçemeyeceğiz kumandanım!" dedi.

"Geçeceğiz! İşte böyle!"

Atını sürdü Mustafa Kemal; sanki kurşunlar etrafında uçuşuyordu, kanat takmış gibiydiler, fakat ona değmeye bir türlü cesaret edemiyorlardı.

Karşıya geçince Mustafa Kemal, durdu ve bekledi. Teğmen Zeki'yle Ragıp atıldılar; yapacak başka bir şeyleri kalmamıştı. Mustafa Kemal'in yanına vardıkları zaman Ragıp, nasıl hayatta kaldığına şaştı. İnanmanın sonucuydu belki de bu. İnanmak ve inandığının, arkasından gitmek...

Cesetler vardı önlerinde, barut ve yanık et kokusu büsbütün birbirine karışmıştı. Sıhhiye erleri yaralı taşırken bile ayaklarını sürüye sürüye gidiyordu.

Mustafa Kemal, kablo döşemeye çalışan üç askerden birine sordu:

"Sekizinci Tümen karargâhı nerede?"

"Şurada galiba efendim!"

Saat belki de dokuz olmuştu, artık yüzlerini bile güçlükle seçiyorlardı. Oyalanmamacasına dört-beş saat at üstünde gitmişlerdi.

Tümen karargâhını bulmakta yine de güçlük çektiler.

"Geleceğini bildirmişlerdi." dedi Tümen Kumandanı, Mustafa Kemal bunu duymamış gibi sordu:

"Acaba askere bir sıcak çorba sağlanamaz mı?"

Tümen Kumandanı ayakta sallanıyordu; karargâh şimdiden uykuya yatmış gibiydi. Cephedeki askerin, düşmanla beraber uykuyla da savaştığını biliyordu Mustafa Kemal.

"Bu dördüncü gece." dedi Tümen Kumandanı.

"Farkındayım. İki alay daha gelecek!"

"Ne yapmak niyetindesiniz?"

"Taarruz edeceğiz. Hem de bu sabah, gün doğmadan, karanlıkta!"

"Aman efendim; nasıl olur?"

"Olacak!"

Hep "Nasıl olur?" diye soruyorlardı ona.

Tümen Kumandanı yutkundu, çökercesine oturdu. Sonra Mustafa Kemal'e baktı. Mustafa Kemal yine sıtmadan kavruluyordu. Avurtları büsbütün çökmüş, gözleri çukura kaçmıştı. Elindeki kamçıyı bile tutmakta güçlük çekiyordu sanki.

"Efendim, geleceğini söylediğiniz o iki alay ya vaktinde yetişemezse?"

"Yetişmese de biz taarruz edeceğiz!"

"Bu yorgun, bu uykusuz, bu dağınık askerle mi?"

"Evet onlarla! Türk askeri yılmaz, Türk askeri iyi bir kumanda altında dağlar devirir. Benim onlara inancım sonsuzdur. Şimdi haber salınız, emrinizdeki kumandanlar buraya gelsin. Hep beraber düşmana nasıl saldıracağımızı görüşelim."

"Onları bulmak çok güç!"

"Yine de haber salınız. Karargâhınızı da uyandırınız."

Tümen Kumandanı uzaklaştı. Mustafa Kemal, oturunca uyuyacağını anlıyordu. Bu yüzden ayakta dolaşıyordu. Zaman zaman kamçısını dizlerine vuruyordu. Şimdi sıtma nöbeti geçmiş olmalıydı. Yalnız yorgunluk ve sinir gerginliğinden yüzünde yer yer kırmızı lekeler vardı. Yine de sükûnetini koruyordu; bağırmıyor, acele etmez görünüyordu. Bu hâl, biraz da nefsine olan inancından geliyordu.

"Çocuk! Onları kınamıyorum. Yalnız inançlarını yitirmek üzere olduklarına şaşıyorum. Yapılacak daha birçok işimiz var. Bitmedi!"

Tümen Kumandanı geri döndü. Yanında Tümen Kurmay Başkanı, karargâhın bazı subayları ve bir alay kumandanıyla, iki tabur kumandanı vardı.

Mustafa Kemal,

"Anlatın!" dedi.

Tümen Kumandanı cevap verdi:

"Bütün gün Conkbayırı'ndaki Yeni Zelandalılara karşı arka arkaya yaptığımız hücumlar düşman tarafından püskürtüldü. Sayılamayacak kadar kaybımız var. 23. Alay son ihtiyatımızdır. 24. Alay tamamen yok oldu. Yine tekrarlarım, artık yeni bir hücum düşünemeyiz!.."

"Düşman ne vaziyette? Onu araştırdınız mı? Rahat mı, eskisi gibi güçlü mü, hiç yıpranmamış mı?"

"Bilmiyoruz efendim!"

"Taarruz edeceğiz arkadaşlar! Kuvvetlerimizi elden geldiği kadar bir araya toplayacağız. Top ve tüfek kullanmadan, sadece süngü takıp karanlıkta merkezden düşmanın üzerine ineceğiz. Tam sabahın dört buçuğunda olacak bu iş. Eğer gün doğarsa düşman bizi görür, başarı şansımız hemen hemen hiçe iner!"

Bir subay Mustafa Kemal'in karşısına dikildi. Belki de askerlik kurallarını çiğniyordu. Fakat öylesine dolu, öylesine yaralı, öylesine bitkindi ki, sanki başka bir dünyadan, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan gelmişti buraya.

"Efendim, ben korkak bir insan değilim. Şu anda öl deseniz, seve seve düşman mermilerine hedef olurum. Yalnız, her türlü cezaya razıyım; söylemeden duramayacağım. Bu taarruz bir cinayettir. Biz, hiç bir başarı şansı göremiyoruz. Askerin adım atacak hali bile yok. Merkezden yapılacak bir taarruzdan ne elde edilecek bilemiyorum. Oradaki tepenin yamacı uçurumdur. Asker geçemez! Beni affediniz, ya da cezam ne ise veriniz!"

Mustafa Kemal yine sağ ön cebinden saatini çıkarıp baktı. Ragıp saatin kaç olduğunu araştırmadı bile. Herhalde birkaç saat sonra gün doğacaktı. O gün başka olacaktı, her günden farklı olacaktı. Kaderin ağları ya parçalanacak, ya da düşünemeyenlerin, isteyip de umamayanların ağırlığı çökecekti ortalığa. Ondan sonrası bir kaçış, ya da bir ölümdü belki de...

Mustafa Kemal,

"Sırtını çevir!" dedi subaya. Subayın sırtı ter içindeydi. Sağ omuz başında, ceketinin üzerinde bir kan pıhtısı göze çarpıyordu.

"Dön bana! Kaldır başını, yüzüme bak!"

Subay baktı ona. Başını kaldırırken boğazının üzerinde bir kurşunun izi göze çarptı.

"Seni tanıyorum," dedi Mustafa Kemal. "Cesaretini de bilirim. Yılmazsın, çekinmezsin. Yalnız şunu yerleştir kafana: Bazı inançlar mantıkla, muhakeme yoluyla anlatılamaz. Düşmanı ani bir baskınla gafil yakalayamazsak, biz bu savaşı kazanamayız ve bu durumda da yeniliriz! Sonunu düşünebiliyor musunuz? İstiyor musunuz böyle bir sonu?"

"Hayır efendim!"

"Öyleyse ya başaracağız ya da hep beraber öleceğiz. Şimdi gidin, gerekli hazırlıklarınızı yapın. Düşmanı yenebilmemiz sayı üstünlüğünden ziyade cesaret ve soğukkanlılığımıza bağlıdır!"

Durdu, soludu, bakışlarıyla karşısındakilere yeni bir iman verdi ve sonra son sözlerini söyledi:

"Biliyorsunuz ki, düşman savaş gemileri, Conkbayırı' na her an isabetli atış yapabilecek duruma gelmişlerdir. Bu yüzden gün doğ-

duğu anda orada canlı kalmak hemen hemen imkânsızdır. Yeni Zelandalılar ise, gelirken de gördüm, makineli tüfekleriyle gün ağarır ağarmaz bizi taramakta bir an bile gecikmez! Son emrim, gün doğmadan taarruz etmektir!"

Kumandanlar geri döndüler, Mustafa Kemal arkalarından seslendi:

"Ben de yanınızda olacağım!"

Hiç uyumadı Mustafa Kemal. Ragıp'a,

"Çocuk Anafartalar cephesini bul; oradaki durumu öğren!" derken bile paftaların üzerinden başını kaldırmadı. Parça parça emirler gönderdi alaylara, daha doğrusu irtibat sağladı birliklerle.

Bir sahra çadırının içindeydiler. Ragıp'ın aradığı yine bir tas çorbaydı. Bir de Mustafa Kemal'in ağızlığından tüten sigara dumanında bir gerçeği görmeye çalışıyordu.

Çadıra zaman zaman birliğini kaybeden subaylar ya da subaylarını bulamayan komutanlar girip çıkıyordu. Mustafa Kemal onlara yeni emirler veriyordu. Yeni birlikler kuruyordu, hepsine bir yer gösteriyordu.

Zaman ise durmadan çalışıyordu. Bu hızlı koşuş kimin yararınaydı acaba? Şu sigara dumanı nasıl yükselip kayboluyorsa, zaman da öylece uçup gidiyordu. Onu yakalamak, onu olduğu yere hapsetmek imkânı yoktu.

Olaylar örnek alınarak yasalar yapılırdı; bu yasalar gerek tabiata, gerekse kişilere dönük de olsa zamanın hiyanetini hangi güç cezalandıracaktı?

Bu kadar iş, bu zaman parçasına nasıl sığardı acaba?

İşte makineli tüfekler de, toplar da, tüfekler de susmuştu; o gece Conkbayırı eteklerinde başka bir savaş vardı. Bu savaş evvelâ kişinin bedenen kendini yenilemesiyle başlamıştı, sonra nefsini yenmesine dönüşmüş, daha sonra da ümidi perçinlemişti.

İnanan insanlar görüyordu Ragıp şimdi, ya da küllenmiş inançlarını, ümitlerini bileyenlerle beraber olduğunu anlıyordu.

Telefonun başında, "Anafartalar! Anafartalar!" diye bağıran askerin sesi sanki "Conkbayırı! Conkbayırı!" diye kulaklara çarpıyordu.

Neticede öyle bir sessizlik oldu ki, Ragıp şaşırdı, hatta ürktü. Terkedilmiş gibiydiler. Saatine baktı; dörttü.

Mustafa Kemal, ayakta duruyordu. Arkasında birkaç subay var-

dı. Sol elindeki kırbacını sallıyordu, sağ elinin parmakları arasındaki sigara hep tütüyordu. Teğmen Şevket ise çadır kapısının önünde duruyordu hepsi bu kadardı. Başka hiç bir canlı yoktu sanki Conkbayırı eteklerinde. Hatta o yanık et kokularını bile rüzgâr önüne katmış, başka yerlere taşımıştı.

Bir ses duydu Ragıp, bu Mustafa Kemal'in sesiydi:

"Neden susarlar? Ne oldu bunlara? Gelin benimle!"

Fırladılar dışarıya. Teğmen Şevket, çadırın önünde kaldı; nöbet onundu.

Gecenin karanlığında ilerlediler. Ragıp, yürürken Mustafa Kemal'in saatine baktığını gördü. O da baktı; dörtbuçuğa yaklaşıyordu. Biraz sonra etraf aydınlanacaktı. Daha geç kalınırsa düşman onları görebilirdi.

Ragıp, Mustafa Kemal'in söyledikleriyle düşündüklerini birleştirmeye çalışıyor, durmadan terliyordu.

Düşman onları gördüğü anda mitralyözleri ateş püskürecek, topları, bir araya gelmiş Türk askerinin üzerine gülle yağdıracaktı. O zaman şu asker, hepsi göz açıp kapayıncaya kadar eriyip yok olacaklardı. Yine bir çizginin üzerindeydiler. Kapkara, kalın bir çizgiydi bu. Belki de basıldığı anda gömülüp kalınırdı içinde; atlamak gerekti; hiç düşünmeden, hiç oyalanmadan atlamak.

Mustafa Kemal koşmaya başladı. Tümen Komutanıyla karşılaştığı zaman, "Ne oluyor?" diye sordu. Sonra onun cevabını beklemeden, "Durmayın!" dedi.

İleride, çökük siperlerin içine askerler dizilmişti; yığın yığın, küme kümeydi. Gecenin karanlığında gölgeleriyle beraber görünüyordu.

Sağda da, solda da askerler vardı, yine kümelenmişlerdi. Diz çökmüşler, tüfeklerini omuzlarına dayamışlardı. Sadece bekliyorlardı; zaman zaman tüfeklerinin ucundaki süngülerinde ellerini gezdiriyorlardı.

Daha sonraları Ragıp, Filistin'e gittiğinden bu yana, hiç tanımadığı birisine, fakat kendinden olana hikâyesini anlatmak fırsatını bulursa, ölümden başka bir şey söyliyemediğini görecekti. Karşısındaki o hiç tanımadığı fakat kendisinden olan "Niçin?" diye sormayacaktı ona. Çünkü süngülerinde ellerini gezdiriyorlardı. O da bilecekti ki, bu ölüm sadece yaşatabilmek içindi, üzerinde gezinilen yer içindi,

hiç de ucuza satılmamıştı. Tanımadığı halde kendisinden olmayanlar ise "Yeter!" diyeceklerdi, "Bize ölümün ötesindekini anlat, düğünlerden, derneklerden söz et, yeni bir şeyler getir. Bıktık senin bu lâflarından, usanç geldi!"

Ragıp'ın tanıdıkları, fakat kendisinden olmayanlar da sırası gelince üzerinde gezindikleri yerin kendilerine nasıl sağlandığını inkâr edeceklerdi.

Ragıp bu insanları aradı, bir kaçının yüzünü bile canlandırdı. Sonra silkindi, karanlık bir rüyadan ayılmışcasına gözlerini birkaç kere kırptı; Mustafa Kemal'e baktı.

Mustafa Kemal, askerlerin yanındaydı, onlara sesleniyordu:

"Askerler! Yavrularım! Düşmanı yeneceğinizden asla şüphem yoktur. Yalnız telâşa kapılmayın, içinize en ufak bir şüphe düşmesin. Evvelâ ben ilerleyeceğim, şu siperlerden dışarı çıkacağım, kırbacımı sallayacağım. O zaman sizler de siperlerinizden dışarı fırlayacaksınız, düşmanın üzerine atılacaksınız! Top, tüfek kullanmak yok. Süngüleriniz yeter. Düşman siperlerine dalar dalmaz süngülerinizle onları sürüp geldikleri yere göndereceğinizden eminim."

Sonra subaylara seslendi:

"Kumandanlar... Askerin işaretimi gözlemesini sağlayın. Göremeyenlere kulaktan kulağa siz haber verin."

Sonra saatine baktı, dörtbuçuktu. Gerilerde, doğuda karanlık, çizgi çizgi yarılmak üzereydi. Gece, güne teslim olmamak için çırpınıyordu sanki.

Şu ölü sessizlik, şu boğucu sessizlik Ragıp'ı havasız bırakıyordu adeta. Yakasını açtı, eline tabancasını aldı, bakındı etrafına.

Mustafa Kemal askerlerin arasından geçiyordu. Gözetleme yerindeydiler. Buraya bir alay yerleştirilmişti. Yirmi metre ötede düşman askerleri vardı.

Geride iki alay duruyordu, karanlığın içinde kaybolmuş gibiydiler. Ragıp, daha ötelerini bilemiyordu. Bilmek de istemiyordu. Yalnız Mustafa Kemal'in sıçradığını, tümseğin üstüne çıktığını gördü. Karanlıkta onu güç seçiyordu, daha doğrusu karartısını izliyordu.

Bir kolun sallandığını sezdi. Hepsi bu kadardı. "Allah! Allah!" diye sesler işitildi etraftan. Bir şimşek çakmışçasına erlerin süngülerinde, subayların kılıçlarında parıltılar dolaştı. Ve Conkbayırı'na doğru dipdiri, canlı, inançlı bir akın başladı.

Olan olmuştu artık. Bu sel, nerede ne zaman dururdu, bilinemezdi.

Ragıp, Mustafa Kemal'in yanındaydı, cesareti olsa elini tutacak, sıkı sıkı kavrayacaktı. Durmamacasına akıyordu asker önlerinden, ileride düşman siperlerinin içinde "Allah Allah!" sesleri yükseliyordu.

Şimdi Conkbayırı ele geçmişti. Düşman aşağılara doğru sürülüyordu. Ölenlerin üzerinden kalanlar atlayıp geçiyordu.

Sessiz bir boğuşmaydı bu. Herhalde bu sessizlik çok sürmeyecekti. Gün ağaracak, düşmanın şaşkınlığı gidecekti.

Nitekim göz gözü görmeye başladığı zaman, bir mitralyözün ilk mermileri Conkbayırı'na düştü. Ardından düşman topları gürlemeye başladı. Gökten demirler, şarapneller yağıyordu. Düşman gemilerinden gelen gülleler toprağa gömülüyor, derin çukurlar açıyordu. Conkbayırı yeniden cehenneme dönmüştü.

Bir subayın bağırdığını duydu Ragıp. Bu, Yüzbaşı Arif'ti. "Oraya! Oraya!" diye haykırıyordu. Önünde Gayret Remzi vardı. Bir makineli tüfeği tek başına sırtlamıştı. Durmadan koşuyordu. Bu insanüstü bir güçtü. Arkasından cephane sandığıyla Bursalı Osman gidiyordu.

Onları gözden kaybetti Ragıp. Her üçünü de. Hayalinde kalan, Yüzbaşı Arif'in kan içinde olduğu, sol kolunun hiç kıpırdamadığı, sağ elinde ise bir kılıç tuttuğuydu.

Conkbayırı'nı bir duman ve ateş tabakası örttüğü zaman şehitlerin üzerine bir kefen serilmişti sanki.

Sırtlar cesetle doluydu. Kalkan sis tabakasından sonra sürünerek ilerleyen Ragıp şehitlerin gözlerini açık görmüştü. Çoğu silahlarını bırakmamıştı, sanki yeni bir emir bekliyorlardı.

Ragıp geri dönmüş, Mustafa Kemal'in ateş altındaki savaş idare yerine varmıştı.

"Ne oldu çocuk?"

"Çok zayiat verdik kumandanım."

"Başka?"

"İlerliyoruz. Düşman buralarda hiç kalmamış."

Mustafa Kemal geri döndü. Yanına kadar gelmiş yüksek rütbeli bir subay cevap verdi:

"Kuvvetleriniz nerede diye sormuştunuz. Benim kuvvetlerim işte şu yatan şehitlerdir."

Güler gibiydi, daha doğrusu gülerken ağlar gibiydi. Hele havada uçuşan cesetleri gördükçe kesik kol ve bacakların biraz ilerisine yığıldığını sezinledikçe iradesi dışında gözlerini kapatıyordu.

Bir şarapnel çok yakınlarına düştü, yeniden şiddetli bir topçu ateşi, savaş idare yerini dövmeye başladı. Bulutlar tekrar yükselmeye başladı. Mustafa Kemal, sol elini sağ göğsüne götürdü.

Yaverlerden biri atıldı:

"Ne oldunuz kumandanım?"

"Hiç... Ne olacak?"

"Yaralandınız efendim."

"Sus."

Eli hâlâ göğsünde duruyordu. Telaş etmeyin der gibi bakıyordu etrafına. Anlaşılan yaralandığının duyulmasını istemiyordu. Tarihin en kanlı süngü savaşı aşağılarda devam ederken Türk'ün kaderini, bir yara uğruna, hatta bir ölüm pahasına değiştirmek niyetinde değildi. Kumandanlarının yaralandığı, belki de ölüm haberi bütün askerin maneviyatını çökertebilirdi.

Dimdik duruyordu, sağ elinin işaret parmağını ağzına götürmüştü, kaşlarını yukarıya kaldırmıştı. O anda yanındakilerin hiç biri ona sokulmaya, yarasına bakmaya cesaret edemiyordu.

Ragıp, "Düşecek şimdi," diyordu. "Düşecek ve herşey bir anda bitecek." Ölümü hiç böylesine özlememişti. Neden Mustafa Kemal'in önüne geçmediğine hayret ediyordu.

Fakat Mustafa Kemal düşmedi, ayakları bile burkulmadı. Kısa bir süre sonra elini göğsünden çekti. Sonra gülümsediği görüldü. Elini tekrar göğsüne götürüp paramparça olmuş bir saat gösterdi etrafındakilere:

"İşte bir saat ki, bir hayat kurtardı. Harbiye'den beri kullandığım bir saatti bu."

Saat durmuştu, fakat Mustafa Kemal yaşıyordu. Bir zamanlar, savaşın başlarında o saatin hiç durmamasını istemişti Ragıp. Şimdi ise seviniyordu. Ayrıca ellerinden kaçan zamanı da yakaladığını anlıyordu.

Dört saat sonra, güneş artık iyice yükselmişken ümitlerinin gerçekleşmiş olduğuna inandılar. İki günden beri Conkbayırı'nı ellerinde tutan düşman, merkezden sahile kadar sürülmüştü, kanattakiler ise geri çekilmek zorunda kalmışlardı.

Yaralılarla beraber esirler de getiriliyordu. Bu esirlerin bir kısmı yüksek rütbeli subaylardı. "Generallerimiz de öldü." diye bağırıyordu esirlerden biri. Çok perişan ve yorgundular. Bir kısım esirler de, "Bu bir mucize," diye adeta sayıklıyordu. "Nasıl yenildik? Şu süngüler, şu süngüler olmasaydı..."

Ragıp çılgınlar gibi seviniyordu, hiç kimseye aldırmadan şarkı da söylüyordu. Önünde renk renk, fakat daha fazla, al karanfiller vardı sanki. Bu, şuursuzca ölüm üzerinde oynanan bir rakstı.

Fakat birden duraladı, birden türküsü dudaklarında dondu kaldı. Hatta o al karanfiller bile gözlerinin önünden uçup gitti.

Biraz ileride Bursalı Osman duruyordu. Kabalağı düşmüş, ceketi parçalanmış, çarıkları ayağından fırlamıştı. Kucağında Yüzbaşı Arif vardı. Ragıp koştu, haykırdı:

"Ne oldu Bursalı?"

Bursalı dolu dolu baktı ona. Şakaklarından ter durmadan boşanırken, alnındaki bir kan şeridi göz kapaklarına doğru süzülürken güçlükle fısıldadı:

"Arif Yüzbaşım..."

"Nesi var Osman?"

"Öldü!"

"Nasıl olur?"

"Bilemem! Hâlbuki o, ölebilemezdi! Yaşat onu teğmenim, kulun olayım yaşat onu. Onun yerine ben öleyim. Bir cansa, işte bir can."

Yüzbaşı Arif'in başı da, kolları da, ayakları da sarkmıştı. Gözleri kapalıydı, yalnız dudaklarında bir gülümseme vardı. Ne kadar da güzeldi yüzü! Kanla kaplı olmasına rağmen aydınlık, huzur içindeydi. Adeta gıpta etti Ragıp ona; yine de gözlerinden aşağıya doğru iki damlanın süzülmesine engel olamadı. Dudakları titrerken sordu:

"Gayret Remzi nerede, o ne yapıyor?"

"Deliler gibi çarpışıyor teğmenim, istediğim oldu diye çarpışıyor!"

Bursalı, daha fazla konuşmadı. Geri döndü. Kimbilir nerelerden taşıdığı bu kıymetli yükünü ilerilere götürdü, yere yavaşça bıraktı. Bir istihkâm erinden kaptığı kazmayla toprağı kazmaya başladı.

"Yerimiz burası," demişti Yüzbaşı Arif; "Şu topraklar, şu kayalar, şu çalılar!"

Bursalı da onun dileğini yerine getiriyordu.

Bursalı, hiç durmadan kazıyor, kürek kürek, toprak çıkartıyordu dışarıya. Yardıma gelenleri kovalıyordu. İşini bitirince, yine kucakladı yüzbaşısını, öylece koydu kara toprağın ortasına. Çıktı dışarıya. Bu sefer, küme haline gelmiş toprağı çukura doldurmaya başladı.

Ragıp sadece seyrediyordu onu. Top sesleri artık gerilerden geliyordu, tüfek sesleri de yavaşlamıştı.

"Çavuş! Ne yapıyorsun orada?"

Bursalı Osman ilk defa küreği elinden bıraktı. Çukur yarı yarıya dolmuştu; Arif Yüzbaşı'nın üzeri örtülmüştü.

Bursalı kabalağını aradı, Bursalı çarığını aradı, yırtık ceketini düzeltmeye çalıştı, başaramadı. Sadece, "Kusurum affola kumandanım!" diye fısıldadı.

Mustafa Kemal, Bursalının karşısında duruyordu, ona başını sallayarak bakıyordu:

"Kimi gömdün çavuş?"

"Arif Yüzbaşımı kumandanım! Ne iyiydi, ne mertti, ne cesurdu. Ben anlatamam ki kumandanım!"

"Nereden getirdin yüzbaşını?"

"Ta aşağıdan, çok uzaklardan. Hep ileri atılmıştık. Durmamıştık. Sürmüştük gâvuru! Ama kurtaramadım ki yüzbaşımı! Neye yarar?"

Mustafa Kemal emir subayına işaret etti. Emir subayı anladı; cebinden bir kutu çıkardı, Mustafa Kemal'e uzattı.

Mustafa Kemal evvelâ eğildi, Bursalının kan lekeleriyle dolu alnından öptü, sonra kutudaki bir nişanı Çavuş Osman'ın göğsüne iliştirdi.

Bursalı Osman, şimdi titriyordu...

* * *

Bundan sonraki günlerde İngilizler, Anzaklar, hatta Fransızlar bir süre daha saldırdılar. Özellikle Anafartalar'ı ele geçirmek için aşırı çaba harcadılar. Fakat hiç birisini başaramadılar. Yıkıldılar, eridiler, ümitsizliğe düştüler. Ve sonunda sustular.

Mustafa Kemal, genel bir taarruzla düşmanın kıyılardan da atılmasını istiyordu. Çünkü İngilizlerin Gelibolu'dan çekileceklerine inanmıştı. Teklifi kabul edilmeyince istifa etti. Liman Paşa, istifasını geri aldırıp, ona izin verdi. Büsbütün bozulan sıhhatini düzeltmek için hava değişimine ihtiyacı vardı; İstanbul'a gidecekti.

Mustafa Kemal ayrılırken Ragıp yanına sokuldu,

"Bana da izin verin kumandanım!" dedi.

"Niçin?"

"İstanbul'a gitmem gerek. Beş gün yeter!"

Mustafa Kemal bir an düşündü. Yine sıtmadan kavruluyordu. Oturmuştu. Kamçısını da, tabancasını da yanındaki masaya koymuştu. Ceketinin sağ ön cebi bu sefer ilikliydi.

"Peki çocuk! Benimle beraber gel. Sonra dönersin!"

Ragıp sevindi mi, yoksa bir ümitsizliğin içinde mi kavruldu, pek hatırlayamıyordu.

İstanbul

GELİBOLU'dan gemiye bindikleri zaman hava kararıyordu. 1915 yılı Aralık ayının onuydu.

İçi yaralılarla dolu Kızılay işaretli iki askerî gemi biraz evvel demir almıştı.

Marmara'da düşman denizaltıları bulunduğu söyleniyordu. Belki de tehlikeli bir yolculuk yapacaklardı.

Karanlık iyice çökünce gemi sadece bir kere düdük çaldı. İskelede, Mustafa Kemal'i uğurlamaya gelenler selâma durdular.

Gemi, Marmara'nın koyu sularında ilerlerken Ragıp o anda iki şeye inanmış bulunuyordu. "Mustafa Kemal şimdi derin bir uykuya gömülecek." diyordu. Sonra İstanbul rıhtımına yanaşışlarını hayalinde canlandırıyordu. Anafartalar kahramanını bandoyla karşılayacaklar, bir kıta asker hazırola geçecek, gazeteciler üşüşecek, büyük rütbeli subaylar, paşalar Mustafa Kemal'in elini sıkacaklardı.

Enver Paşa ile Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in geleceğini pek ummuyordu. Yine de rıhtımda dalgalanan bayrakları görür gibi oluyordu.

Harbin başında, Cemal Paşa Filistin'e giderken Haydarpaşa garında nasıl da korkunç bir kalabalık göze çarpmıştı. Talimgâhtakileri bile oraya sıralamışlardı. Hâlbuki ortalıkta ne kazanılmış bir zafer, ne de en ufak bir başarı vardı. Kurbanlar kesilmiş, büyük lâflar edilmişti.

Şimdi ise sıtmadan inlemiş, ağır bir sorumluluğun yükünü hâlâ omuzlarında taşıyan, günlerce uyumadan savaş alanlarında kan ve ter dökmüş, avurdu avurduna geçmiş bir adam bulunuyordu bu gemide.

Karanlıkta ilerleyen geminin parmaklıklarına dayanıp sularda beyaz köpükler aramaya çalışan Ragıp bir nefes hissetti yanıbaşında. Sıçrarcasına döndü ve baktı. Mustafa Kemal duruyordu karşısında.

"Ne yapıyorsun çocuk?"

"Denizi seyrediyorum efendim!"

"Niçin uyumuyorsun?"

"Uykum yok efendim!"

"Uyumaya çalış! İyi edersin!"

Mustafa Kemal uzaklaştı; başı önüne eğikti, elinde yine ağızlığı vardı. Bir şey düşünüp birşeyler tasarladığı belli oluyordu.

Ragıp kamarasına girince tanımadığı üç subayı, ranzalarına uzanmış, çoktan uykuya dalmış buldu.

Yanda, kırık bir ayna duruyordu. Donuk bir ışık aynaya şekillerin gölgesini düşürmüştü.

Ragıp eğildi, aylardan beri ilk defa aynada kendine dikkatle baktı. Adeta bu yüzü tanıyamadı. Onun da avurtları çökmüştü, alnı açılmıştı, şimdiden şakaklarına beyazlar üşüşmüştü. En aşağı sekiz yıl yaşlanmıştı. Adeta gençliğini kaybetmiş gibiydi.

Aynadaki şu gölge kendisi miydi acaba? Belki de loş kamara aynaya yalan söyletiyordu. Gölgeleri kovmak istedi, başaramadı; soyunmadan kendisini yatağa attı.

Çırpınıyordu adeta. Bir bunalımın tam içindeydi. Sanki yatak inip kalkıyordu. Hâlbuki deniz hiç de dalgalı değildi. Onu sallayan içiyle dışının dengesizliğiydi.

Hatta savaşı bile özler olmuştu; kurşunlar vınlasın, toplar gürlesin istiyordu. O gürültünün içinde kendini unuttuğuna inanıyordu.

Sıra sıra şehitler, akan kanlar, kaynayan topraklar, "Allah Allah!" feryatları hep gözünün önünde, beyninde, kulaklarındaydı.

Parmaklarıyla saymaya çalıştı; belki de dokuz ay olmuştu Çanakkale'ye gideli. Türkler'in savaşa girişi ise tam onüç ay evveldi.

Çöl bedevileri, Kanal, sonra Gelibolu; bu onüç ayın içine sığmıştı. Kimbilir daha kaç ay, hatta kaç yıl geçecekti? Kendisi ise bu geçecek aylar ve yıllar içinde bir yaprak gibi oradan oraya savrulacaktı.

İşte ne olursa olsun savaşı istiyordu, hatta öldürmeyi arzuluyordu. Sargı bezlerinin üzerinden taşan kan lekelerini alınlarında taşıyan yaralılar geçmeliydi önünden. Haykırmalıydı arkalarından, "Niye ölmediniz?" diye.

Ne vardı, ne oluyordu sanki? Ölmekle ölmemek arasında hiç bir fark yoktu. Üsteğmen Eşref, Hasan Çavuş, Sütçü Musa'nın oğlu İsa, Yüzbaşı Arif, Aydınlı Mehmet gitmişlerdi. Bursalı Osman'la Gayret Remzi yaşıyorlardı da ne oluyordu? Ahmet'ten haber bile yoktu. Bir de manav Kâzım vardı, ondan ne bir ses, ne bir nefes gelmişti.

Çırpındı, çarşafları kavradı parmaklarıyla, sonra bağırdı,

"İstemiyorum! Kimse ölmesin! Yaşasınlar, hep yaşasınlar!"

Ranzaların birinden bir subay başını uzattı,

"Ne oluyorsun arkadaş?" diye sordu.

"Hiç!"

"Nasıl hiç? Uykumu tepeme sıçrattın. Hadi git, biraz hava al!"

Ragıp sallanarak güverteye çıktı; baktı ve gördü. Mustafa Kemal biraz ilerisindeydi; çok sönük bir ışığın altında bir gölge gibi duruyordu. Sigarasının ateşi inip kalkıyordu. Ragıp onun kamçısını, dürbününü, tabancasını aradı; seçemedi.

Mustafa Kemal, sırtını döndü, uzaklaştı. Ragıp da parmaklıklara dayandı, tekrar denize baktı.

Sular seçilmiyordu, gök oldukça karanlıktı. Sadece makinelerin uğultusu ve suların hışırtısı işitiliyordu.

Ürperdi, ürktü belki de. Tekrar kamarasına gitmek istedi, sonra olduğu yere oturdu, gözlerini kapadı.

Az kaldı unutuyordu; Bulgaristan iki ay kadar evvel, Almanların yanında bu savaşa katılmıştı. Niye hatırından çıkarmıştı bunu sanki? Şimdi daha bol malzeme gelecekti Avusturya'dan, Almanya'dan.

Bir de düşman denizaltıları vardı şu Marmara'da. Bir torpil, içinde büyük bir emanet taşıyan şu çürük gemiyi sulara gömmeye yeterdi.

Daha fazla düşünmek istemedi, iradesiyle itti içindekileri. Üşüdü, titredi, kaputuna sarıldı, kuytu bir köşeye çekildi. Sadece arada bir Mustafa Kemal'in önünden geçtiğini gördü. Böylece sabahı bekledi.

Gemi, Sarayburnu'nu dönerken etraf iyice aydınlanmıştı. İstanbul limanında bir canlılık vardı. Çatanalar gidip geliyor, Boğaz vapurları düdük çalıyordu.

Vapur, rıhtıma yanaşırken Ragıp orada bir askerî birlik, bando, sayılamayacak kadar çok kalabalık aradı. Hâlbuki hemen hemen hiç kimse yoktu. Sadece birkaç kişi el sallıyordu o kadar.

Halatlar atıldı, geminin merdivenleri indirildi. Mustafa Kemal

ağır ağır yürüdü. Arkasında yaveri, emir eri ve bir de dost bir doktor vardı.

Bir kadın atıldı Mustafa Kemal'in boynuna; inlercesine haykırdı, "Evlâdım!"

Bu, Mustafa Kemal'in annesi Zübeyde Hanım'dı. Kızkardeşi Makbule Hanım'la birkaç tanıdıktan başka kimse karşılamaya gelmemişti onu.

"Anne nasılsın?"

"İyiyim evladım! Sen de iyisin değil mi?"

Ne tatlıydı bir insanın annesini kollarıyla sarması. Huzur dolardı kişinin içine, kendini güçlü sanırdı. Hangi yaşta olursa olsun anne korurdu evlâdını.

Ragıp'ın gözleri sulandı. O anda sadece kendi annesini aradı, onun özlemini çekti. Çamaşır sularıyla morarmış ellerini görür gibi oldu. Yine mantığıyla kovaladı içindekileri. Mustafa Kemal'e sokuldu, "Paşam!" dedi.

Mustafa Kemal, sür'atle döndü, "Ne Paşası?" diye sordu.

"Affedersiniz albayım!"

"Ne istiyorsun çocuk?"

"İzninizle kumandanım!"

"Pekâlâ! Beş günde, işini gör, cepheye dön. Belki yine karşılaşırız."

Selâm verdi Ragıp, boynu eğik uzaklaştı Mustafa Kemal'in yanından. Elinde küçük bir bavul vardı. İçine üç tane tayin ekmeği sıkıştırmıştı. Canı sadece yürümek istiyordu; köprüyü geçmek, düşüne düşüne yürümek... Bir sabah simidi aldı. Simitlerin susamlan bile azalmıştı, âdeta sayılabilecek kadardı. Cebinde fazla parası yoktu. Yedi aylık maaşını almamıştı; Levâzım Reisliğinden sağlayabileceğini söylemişlerdi.

Görünüşte sakindi şu İstanbul şehri. İnsanlar sadece gidip geliyorlardı. Vapurların düdük çalmalarının ise hiç önemi yoktu.

Yük taşıyan hamallar, avuç açan dilenciler, "Yazıyor!" diye bağıran gazeteciler, çarşaflarına bürünüp hızlı hızlı yürüyen kadınlar eskiden de vardı. Hâlbuki Filistin'den döndüğü zaman İstanbul'u biraz da olsa değişik bulmuştu. Nedendi acaba?

"Teğmen!"

Şaşırdı, geri döndü; karşısında sol kolu olmayan bir binbaşı duruyordu.

"Teğmen! Biraz evvel yanından ayrıldığın albay Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal değil mi?"

"Evet!"

"Yazık!"

"Kime yazık binbaşım?"

Binbaşı kolunu araştırır gibi sol omuzuna baktı, sonra kaputunun sol kolunu salladı.

"Böyle mi karşılanır bu adam? Hürriyet kahramanları, namlarını Anafartalar kahramanının gölgede bırakmasını istemiyor olmalılar. Kimmiş onlar? Enver, Cemal, Talat! Kıskanıyorlar, korkuyorlar! Ben bilirim onları! Mustafa Kemal'den yararlanacaklar elbette, ama sadece kendileri için yararlanacaklar. Onun başarılarını, kendi başarılarıymış gibi millete tanıtacaklar. Görürsün bak! Herkese söyleyeceğim bunu! Ne yapabilirler bana? Tek kolu kalmış bir gazinin öteki kolunu da mı alırlar? Alsınlar!"

Binbaşı âdeta kin kusuyordu. Ragıp uzaklaşmak isteyince önüne geçti.

"Daha bitmedi," dedi. "Harp mecmuasının kapağındaki Mustafa Kemal'in resmini son anda çıkartıp bilmem ne paşanın resmini kim koydurttu? Konuşturma beni! Hadi git!"

Ragıp selâm verdi, uzaklaştı. Beyninin içi karıncalanmıştı. Birkaç tane daha böyle konuşan sakat binbaşı çıkarsa karşısına, kimseyi aramadan, annesine bile uğramadan cepheye dönerdi.

Birden durdu, koştu, binbaşıya yetişti:

"O kadarcık değil!" dedi.

"Ne o kadarcık değil teğmen? "

"Ben onun daima yanında bulundum. O, bütün savaş boyunca askerinin önündeydi; cesaret vermek için, güç tazelemek için. Birgün bulunduğu sipere düşman topçuları ateş açmıştı. Mermiler gittikçe yaklaşarak önümüze düşüyordu. Biz yılmıştık, geri çekilmek istiyorduk. Son bir mermi hepimizi orada toprağa gömerdi. Başka yere gitmesi için rica ettik ona. Güldü, 'Askerime kötü örnek olacağımı kim söyledi size?' diye sordu. Sonra sigarasını yaktı."

Ragıp, binbaşının cevabını beklemeden, uzaklaştı. Artık kararını

vermişti. Evvelâ Ahmet'lerin mahallesine uğrayacaktı. Feride'nin kaçırıldığını bildiren adamı bulacaktı.

* * *

Ahmet'lerin mahallesine elinde o küçük bavulla, bir arabaya binmeden geldi. Niye acele etmediğinin kendisi bile farkında değildi.

Etrafına bakındı; Ahmet'lerin harap olmaya yüz tutmuş evini gördü. Köşede bir bakkal dükkânı vardı; kepenkleri yarı yarıya indirilmişti. Bavulunu yere bıraktı, dükkândan içeri girdi,

"Merhaba!" dedi.

"Merhaba!"

İhtiyar bir adamdı bakkal, beli kamburlaşmıştı, gözlüğünü burnunun üzerine düşürmüştü. Başında yünden örülmüş bir külah vardı. Üzerine kalın bir hırka giymişti; üşüyordu. Önünde sadece külleri kalmış bir mangal duruyordu.

"Ne istiyorsun teğmenim? Görüyorsun ya dükkânımda satacak malım kalmadı. Ekmek de vesikaya binince fırıncılar onu bile vermez oldular. Ben burada vakit geçsin diye oturuyorum!"

Ragıp dışarı çıktı, bavulunu aldı, açtı, tayınlardan birini uzattı,

"Buyur!" dedi.

"Bana mı veriyorsun bu mübareği?"

"Evet size!"

"Ne için?"

"Hiç! Canım böyle istedi!"

"Cepheden mi geliyorsun?"

"Evet!"

"Bu tayınları kime getirmiştin?"

"Anneme!"

"Öyleyse ona ver! Bundan sonra bize ekmek ne gerek?"

Ragıp, direnmedi; tayını bavuluna soktu.

"Şey," dedi, "Sizden bir şey soracağım!"

"Sor teğmenim; bilirsem cevap veririm!"

"Mahallenizde bir arkadaşım vardı benim, Ahmet! Darülfünunda beraber okumuştuk, sonra askere gitmiştik."

"Tanıyorum! Babası da iyi adamdı. Fakir fukaraya yardım ettikçe sevinirdi. Dededen kalma mallarını satar, önüne gelene dağıtırdı!"

"Evet! Sevindim buna. Nasıl söyleyeyim? Evlenmiştim; karımı

Ahmet'lere getirmiş, sonra Çanakkale'ye gitmiştim. Cephedeyken bir mektup aldım..."

Ragıp sözünün sonunu tamamlayamadı. İhtiyar bakkaldan umulmayan bir ses çıktı; âdeta kin ve nefret doluydu:

"Konuşma daha fazla teğmen! O, mektubu ben yazdım sana. Ben de vaktiyle askerlik yaptım; Plevne'de. Bilirim, hepsini bilirim. Neden hemen gelmedin, neden karını aramadın?"

"Adresimi nereden buldunuz?"

"Feride Hanımı kaçırdıkları günün akşamı eve girdim, mum ışığında senin mektubunu buldum masanın üzerinde. Okudum da; dokundu bana. Adresin de yazılıydı. Sen soruma cevap ver; neden vaktinde gelip karını aramadın?"

"Nasıl arardım? Savaşıyorduk; orada fırtınalar kopuyordu, vatan elden gidiyordu!"

"Şimdi ne oldu?"

"Ne olsun? Yendik düşmanı!"

"Çanakkale'de değil mi?"

"Evet!"

"Öteki cephelerden ne haber?"

Ragıp bavulunu aldı, gidecekti, bunamıştı bu ihtiyar galiba. Boş yere vakit geçirmeye hiç niyeti yoktu.

"Hoşçakal!" dedi.

"Gitme! Bilirim ben, bilirim diyorum! Şu mahallenin haline bak; sadece kedilerle köpekler kaldı meydanda. Birisi havlıyor, ötekisi tıslıyor. Yazık oldu; Feride Hanım ne iyi bir kadındı, bazen gelir benden öteberi alırdı. Dertleşirdik de. Senden bahsederdi hep; tutkundu sana."

"Yeter!"

Bakkal dikleşti,

"Yetmez!" dedi.

"Seni daha fazla dinleyemem; işim var benim."

"Ahmet Bey'in babası ile Feride Hanımı senin yüzünden kaçırdılar. Birisi hapse girdi, ötekisi ise kimbilir nerede? Farkında mısın bunun sen?"

"Kim kaçırdı Feride'yi? Şimdi nerede?"

"Ne bileyim ben? Sen savaşı, gönlünden üstün tutmuşsun! İnsanın güveni, namusu, şerefi, inancı giderse vatanın ne hayırı doku-

nur? Oradaki düşman yerine buradaki düşmanla çarpışaydın. Seni yıkan da, beni yıkan da İngiliz'i, Fransız'ı değil, içimizdekiler. Hadi şimdi git, Ahmet Bey'i gör."

"Ahmet'i mi?"

"Evet! Evinde yalnız başına günlerini geçiriyor. Bazen uğruyorum ona; ne bulursam getiriyorum. Fazla konuşmuyor benimle. Hoş, benim de onunla konuşacak neyim kaldı?"

Ragıp, bavulunu bırakıp sokağa fırladı. Evin kapısı açıktı; daldı içeriye, merdivenleri bir solukta çıktı. Ahmet'i odasında masasının başında buldu. Daha doğrusu Ahmet yerine tanımadığı bir adam oturuyordu orada.

Bir yüzü kırış kırıştı; girintili, çıkıntılı et parçalarıyla kaplıydı. Ağzı çarpıktı. Bir bacağı yoktu.

Masanın üzerinde, gazete kâğıtlarının yanında bir el bombası duruyordu.

"Ahmet sen misin?"

Ahmet, bir süre baktı Ragıp'a, cevap vermedi. Eski arkadaşını görmek onu hiç sevindirmişe benzemiyordu.

"Niye cevap vermiyorsun? Yoksa beni tanımadın mı?"

Ahmet, koltuk değneklerini aldı, ayağa kalktı, ilerideki sedire gitti, oturdu.

"Niye geldin?" diye sordu.

"Feride'yi bulmak için!"

"Feride'yi ha?"

Konuşması güç anlaşılıyordu; kelimeler güç çıkıyordu ağzından, çenesinin üzerinde salyalar birikiyordu.

Ragıp başını çevirdi,

"Seni gördüğüme çok sevindim" dedi.

"Sevindin öyle mi? Bunca olup bitenden sonra sevindin demek?"

"Elbette! Yaşadığını bilmiyordum, çok aramıştım. İzini gerektiği gibi bulamamıştım!"

"Buldun işte! İçin rahat etti mi? Şimdi git, beni yalnız bırak!"

"Hayır! Konuşacağım seninle; karşılıklı dertleşeceğiz, bir çare arayacağız!"

"Gerilere mi döneceğiz?"

"Geçmişi unuttum bile. Bana lâzım olan bu an."

"Pekâlâ! Otur öyleyse; beni dinle!"

Ragıp bir sandalyeye ilişti; nedense kendini suçlu sanıyordu. Sanki kabahat yapmış bir çocuktu; babası durmadan onu azarlıyordu.

Ahmet, eliyle masayı gösterdi,

"Bomba!" dedi.

"Gördüm!"

"İstanbul'a getirilirken bir askerden aldım."

"Niçin?"

"Bu bombayı, Feride'nin ağabeylerinin konağına fırlat."

"Ben mi?"

"Evet. Feride, o konakta hapis. Bir odaya kilitlemişler. Bombala evi, kurtar karını, al intikamını!"

"Feride'nin orada olduğunu nereden biliyorsun?"

"Araştırdım, parayla adam tuttum. Zaten bunu bilmemek için insanın ahmak olması gerek."

"Konakları neredeymiş?"

"Aksaray'da! Kime sorsan gösterirler sana. Bombalayacaksın değil mi?"

"Hayır!"

Ahmet, yerinden fırlamak istedi; başaramadığını anlayınca, daha fazla büzüldü, ufaldı.

Bir süre birbirlerine bakındılar. Yine yabancılaşıyorlardı. Ragıp, Ahmet'i tanıyamaz oluyordu. Onunla karşılaştığına âdeta pişmandı şimdi. Şu anda Ahmet'in ne düşündüğünü anlayabilse kendine bir yol bulabileceğini sanıyordu.

"Yeter artık! Senin bu kararsızlığından bıktım. Niçin geldin İstanbul'a, ne yapmak niyetindesin? Derhal cepheye dön; bari orada biraz işe yara."

Ahmet durmamacasına bağırıyordu; ağzından köpükler saça saça bağırıyordu. Yerinden kalkabilse Ragıp'ın yakasına da yapışırdı.

"Namusunu düşünmeyen, intikam almayı aklının köşesinden geçirmeyen insandan hayır gelmez. Sen bir kuklasın, iplerin de kendi elinde. Kendi kendini oynatıyorsun."

Ragıp, soğukkanlı olmaya çalıştı. Yine duygularına mantığının yumruğunu indirdi. Oturdu ve tane tane konuştu:

"Ben bir bombayla, sanki savaştaymışım gibi bir semtin huzurunu bozamam. Kişisel duygularımı, çevrenin zararına kullanamam.

Böylesine intikam almaya aklım ermez. Üstelik karımın namusuna da dokunan olmamış!"

"Babam ne olacak öyleyse? O senin yüzünden hapse atıldı. Merkez Komutanlığının bir hücresinde aylardan beri inliyor! Bir de suç bulmuşlar; savaş içinde düşman hesabına çalışmak, milleti birbirine düşürmek!"

Durdu, ağzı büsbütün çarpıldı, sonra güçlükle devam etti:

"Bacağımı kesmeselerdi, yürüyebilseydim şayet, ağzım çarpık da olsa, bir yanağım bulunmasa da şu bombayla evlerini başlarına geçirirdim onların. Feride yüzüme bakıp iğrense de benden, enkaz altında kalanları seyreder, kahkahalarla gülerdim. Ne yazık ki sakatım; koltuk değnekleri olmasa yerimden bile kıpırdayamam! Sen ise dipdirisin, elin ayağın tutuyor. Çekil karşımdan! Seni seyretmeye tahammül edemiyorum."

Ragıp ayağa kalktı. Masaya doğru yürüdü. Hiç bir şey olmamış gibi gazetelere elini uzattı.

"Boş vakitlerini okumakla mı geçiriyorsun?" diye sordu.

"Evet!"

"Sana başka kitaplar da bulmalı!"

"Yetişiyor onlar bana. Tekrar tekrar okuyorum. Sonra akşam oluyor. Mum bile yakmıyorum. Karanlık daha iyi geliyor; dinlendiriyor beni. Güneş doğunca bütün bir günün nasıl geçeceği endişesi düşüyor içime. Her taraf sessiz; sokakta dolaşan birkaç kişi bile ruhsuz ve cansız! Niye bakıyorsun öyle bana? Sarıl yakama; tartakla, küfret, hatta döv!"

"Niçin?"

"Seni kovdum, seni tahkir ettim. Senden nefret ettiğimi söyledim. Yetmez mi?"

"Hayır Ahmet! Her şeyden evvel dostuz biz seninle. İki candan arkadaşız. İnsanlar zaman zaman istemediklerini söylerler. Bunlar, onların hiddet anında ağızlarından kaçmış anlamsız sözlerdir!"

"Senden af dileyeceğimi mi sanıyorsun?"

"Aklımdan bile geçmedi. Af dileyecek ne yaptın ki?"

"Sen, babam ile Feride'nin kaçırıldığını daha evvel biliyor muydun?"

"Evet!"

"Niçin bana haber vermedin?"

"Vakit olmadı!"

"Bense çok geç öğrendim. O zaman da iş işten geçmişti. Gitme, bu gece burada kal. Konuşalım, yapacağın işleri gözden geçirelim."

Ragıp bu sefer masanın başına oturdu. Elini tekrar gazetelere uzatırken

"Ne yazıyor?" diye sordu.

"Oku da ibret al!"

Gazetelerin bir kısmı eski tarihliydi. Ragıp gelişigüzel karıştırmaya başladı.

Bir tanesinin başlığı, *"Alman İmparatorunun tebrikleri ve Enver Paşa hazretlerinin cevabı"* adını taşıyordu.

Bir yıl evvelki 4 Ocak 1915 tarihli *Sabah* gazetesinde ise şöyle bir haber vardı

"Başarılarımız devam ediyor. Kars ve Tiflis yolundayız. Sarıkamış zaferimizi hep birlikte kutluyoruz."

Sonra gazetenin altında şu tebliğ yazılıydı.

"Kafkasya ordusu kumandanlığından gelen bilgiye göre kıtalarımız başarı ile ilerlemektedir. Ordumuzun bir kısmı, Sarıkamış'ta düşmanın direnmesine rağmen, yapılan savaş sonunda Rusları yenmiştir."

Ragıp gazeteleri okumaktan vazgeçti, söylendi:

"Sarıkamış zafer imiş! Millet buna inanıyor mu? Niye Mustafa Kemal'den bahsetmiyor gazeteler?"

"Pek azında var? Yalnız halka Çanakkale zaferi biraz cesaret verse gerek."

"Böyle sessiz, böyle heyecansız mı?"

"Evet öyle! Biz Çanakkale'ye giderken başka bir hava vardı değil mi? Şimdi ise kanıksamışlar, savaşa alışmışlar sanki."

"İstanbul'dan göç edenler dönmedi mi?"

"Yavaş yavaş geliyorlarmış, bakkal söylüyordu. Ne çıkar bundan? Sonu nerede bu işin, bunu kestirebiliyor musun sen?"

"Bir son düşünmek istemiyorum! Öldük mü demek istiyorsun?"

"Can çekişiyoruz!"

"Seni heyecanını yitirmiş görüyorum! Eskinin Ahmet'i hiç değilsin."

"Senin de bir bacağın olmasa, bir yanağın ötekinden başka olsa ne yapardın acaba?"

Ragıp Ahmet'i okşamak istedi, vazgeçti,

"Gidiyorum!" dedi.

"Nereye?"

"Aksaray'a. Son defa Feride'nin ağabeyleriyle konuşacağım."

"Konuşacak mısın? Sen aptalın birisisin!"

"Feride karım benim. Onlardan evvelâ karımı isteyeceğim. Vermezlerse şayet kanunî yollara başvuracağım."

"Sersem!"

"Böylesi daha iyi; inan bana onları insafa getireceğimi sanıyorum!"

"Ya babam ne olacak?"

"Onu da göreceğim. Beş gün iznim var."

"Şayet Feride'yi ağabeylerinin elinden kurtarırsan nereye götüreceksin?"

"Bu sefer bir tehlike olmayacağına göre anneme bırakırım."

Ahmet, hiç ses çıkarmadı. Cansız gibi, gözleri donuk, Ragıp'a bakıyordu.

"Hoşçakal Ahmet! Sana sonra bilgi veririm!"

Kapıya doğru yürüdü fakat birden durdu, geri döndü.

"Ne garip!" dedi. "Biraz evvel konuştuğum bakkal da babanın benim yüzümden hapse atıldığını söylemişti. Buna çok üzgünüm. Bilseydim şayet, ne olursa olsun Feride'yi buraya getirmezdim. Hâlbuki sen istemiştin!"

Oda soğuktu, bir mangal bile yanmamıştı. Ragıp, Ahmet'in titremekte olduğunu gördü. Hemen köşedeki bir battaniyeyle Ahmet'i örttü.

O hâlâ sessizdi, o hâlâ yerinden bile kıpırdamıyordu. Birazdan devletin malûl bir gazisi, kaderiyle başbaşa kalacaktı.

* * *

Bakkaldan bavulunu aldı, yine yürüyerek Aksaray'a geldi. Konağı bulmakta güçlük çekmedi. Heyecansızdı, daha doğrusu heyecanını yenmişti.

Oyalanmadı, bahçe kapısını açtı. İçeri girdi. Bir adam karşıladı onu, koruyucu olsa gerekti.

"Ne arıyorsun?" diye sordu.

"Evin beyini göreceğim!"

"Hangi beyini?"

"Önemi yok, hangisi olsa olur!"

Ragıp doğrusu onların böyle büyük bir evde oturacaklarını aklının köşesinden bile geçirmemişti.

Mevsim kış olmasına rağmen bahçe bakımlıydı. Renkli camlarla süslenmiş konak kapısına mermer merdivenlerle çıkılıyordu. Büyük bir kristal top, merdivenlerin bittiği sahanlıkta sallanıyordu.

Evin pancurları kapalıydı. Arkadaki ahırdan at kişnemeleri geliyor, iri bir köpek dişlerini göstererek hırlıyordu.

Koruyucu da köpek gibi hırladı.

"Hangi bey olursa olsun ne demek teğmen? Burası Dingo'nun ahırı mı? Dön geri!"

Ragıp dayanamadı,

"Ne biçim konuşuyorsun sen?" dedi, "Ağzını topla!"

"Toplamazsam ne olur? Canın tatlıysa savuş buradan!"

Adımını atar atmaz savaş başlamıştı işte. Galiba Ahmet haklıydı; bunlara bir bomba fırlatmak gerekti.

Feride'nin sesini duyunca Ahmet'i de, bombayı da unuttu. Feride, bahçenin arka tarafından:

"Ragıp!" diye bağırıyordu, "Gel; kurtar beni!"

Ragıp bavulunu bıraktı, karısına doğru koşmak istedi, fakat göğsüne bir tabanca dayanınca duraladı.

Şimdi Feride'yi büyük ağabeyisi bileğinden tutmuş sürüklüyordu. Ön kapıdan fırlayan öteki ağabeyisi ise, koruyucu gibi tabancasını çekmiş, Ragıp'ın karşısına dikilmişti. Nedense artık sustalı kullanmıyordu.

Feride yerde sürüklenirken bile olanları görmüştü, şimdi de,

"Git buradan Ragıp!" diye bağırıyordu. "Öldürecekler seni, meraklanma, bekleyeceğim, bekleyeceğim!"

Ragıp bir daha göremedi Feride'yi. Belki de onu ahıra kapatmışlardı. Sadece etrafına bakındı, sonra elini tabancasına atmak istedi. Göğsüne bir yumruk yiyince geriledi,

"Kahpeler!" diye haykırdı.

"Kahpeler ha! Islat şunu Kahraman!"

"Kahraman mı? Kim? Bu herif mi? Ucuz mu bu kadar kahramanlık?"

"Ne sandın ya? Hadi git, dayak yemeden git!"

"Karımı almadan gitmem!"

"Sen ölmedin miydi? Ne çıkmaz canın varmış? Neredeydin?"

"Çanakkale'de!"

"Ne yaptın orada?"

"Ne yapılır?"

"Sözüm ona savaştım diyecek! Kaçmışsındır, bir kovuğa sinmişsindir? Çanakkale'yi kim kurtardı, biliyor musun sen?"

"Kim?"

"Enver Paşamız! Sonra da biz İttihatçılar. Talat'lar, şunlar, bunlar, hepimiz!"

Ragıp'ın önünde bir kale vardı. Bu kalenin amansız bekçileri ise akıllarını yemiş, hırslarını gözlerine sürme diye çekmiş, şu Şadi'ler, şu Şaban'lar, şu Kahraman'lardı.

Kaleyi o anda delemeyeceğini anladı. Hiç bir söz, hiç bir mantık, hiç bir insaf onları yumuşatamazdı. Üstelik Feride'nin öteki ağabeyisi yanına gelmiş, bileğine yapışmıştı.

"Bana bak," diyordu, "Feride senin karın değil."

"Nasıl değil?"

"Zorla evlenen zorla boşandırılır!"

"Yoksa bunu da mı yaptınız?"

"Yakındır. Birkaç gün sonra, ufak bir engelimiz var. bitsin, tamamdır bu iş!"

O zaman Ragıp bağırdı.

"Siz dünyanın en aşağılık insanısınız! Bunun hesabını sizden soracağım! Elbette kanun var bu memlekette. Sizi şikâyet edeceğim, hem de Dâhiliye Nazırı Talat Bey'e! İttihatçıların başı, sizin gibi insafsız değildir."

"Git, hangi taş katıysa kafanı ona vur!"

Üçü birden üzerine saldırdı. Onu sürükleyerek sokağa fırlattılar. Bahçenin demir kapısı kapanırken biraz evvel içeride dişlerini göstererek hırlayan köpek paçasına yapışmıştı.

Ne tuhaf, Ragıp'ın cepheden getirdiği üç tayın ekmeği, bavulun içinde orada kalmıştı...

* * *

Sütçü Musa'ların evine pek perişan gelmişti. Yolda önünü çeviren bir inzibat subayına güçlükle, elleri titreyerek izin kâğıdını gösterebilmişti.

İnzibat subayı,

"Bir günü geçmiş," demişti; "Dört günün kalmış!.. Fazla oyalanırsan divan-ı harbe gidersin!"

Annesi onu karşılayınca:

"Bir zalimi devirmekle özgürlük sağlanmaz, asıl mesele devirme çabası gösterenlerin özgürlüğüne inanmış olmalarıdır." demişti.

Annesi bu sözlerden bir mânâ çıkaramamıştı; sadece, "Oğlum!" diye bağırmıştı.

Sütçü Musa ayakta sallanıyordu. Hasibe Hanım ne yapacağını şaşırmış gibi pencereyi açmış, mahalleliye sesleniyordu:

"Ragıp Bey geldi! Ragıp Bey geldi!"

Neden sonra onun bu perişan halini farkedebildiler. Dövündüler, sordular:

"Ne oldu sana, neyin var?"

Ragıp sadece demincekki sayıklarcasına konuşmasının sonunu tamamladı:

"İstibdat geri gelmemeli anne; bunu savaş bile geri getirmemeli!"

"Ne demek istiyorsun oğlum?"

"Dövdüler beni anne, bir köpek paçama yapıştı!"

"Cephede mi?"

"Hayır! Şehirde, İstanbul'da, burada!"

"Nasıl olur?"

Bu, "Nasıl olur"a Ragıp cevap vermedi. Kerevete oturdu. Gözü sandalyenin üzerinde hâlâ duran bir fesle, bir çift papuca takıldı. Sadece,

"İsa!" dedi.

"İsa ya! Ragıp Bey, oğlum kayıp!"

"Kayıp, öyle mi?"

"Ordusundan böyle haber geldi!"

O zaman Ragıp bağırdı,

"Kaldırın onları sandalyenin üzerinden."

"Niçin?"

"Niçin mi? Bilir misiniz, çölde kumlara kazılmış bir yığın mezar gördüm! Hiç birinin sahibi bilinmiyordu. Çanakkale'de de öyle! Güllelerin açtığı çukurlar Mehmetçiğe mezar oluyordu. Oraya gömülenlerin çoğu hâlâ kayıp listesinde yazılıdır!"

"Ne demek istiyorsun Ragıp Bey oğlum?"

"Hiç bir şey demek istemiyorum, sadece kayıplardan bahsediyorum size. Burada konaklar yaptırıp özgürlük getirdik, adalet sağladık diye bağıranlara karşılık adı şehit listesine bile geçemeyen kayıplardan söz ediyorum!"

"Yoksa İsa'm?"

Ragıp heyecanını yenebilmek için soludu. Karşısındaki şu günahsızları daha fazla hırpalamamak için de bir an gözlerini kapadı,

"İsa gelecek," dedi; "şapkayla papuçlar kalsın o sandalyenin üzerinde."

"Sahi mi?"

"Elbette! Nice kayıplar günün birinde evine dönmüştür."

Sonra Musa Ağa'nın daha fazla sual sormasına meydan vermedi, kerevetin bir köşesine büzülen annesinin dizine yattı,

"Okşa beni anneciğim," dedi "Buna öyle ihtiyacım var ki!..."

Onu, o anda görenler asla savaşa girip çıkmış bir insan sanmazlardı; bilmeyenlere söylense inanmazlardı.

Annesinin saçlarında dolaşan parmakları öylesine yumuşak geliyordu ki, sanki bir tüy dolaşıyordu başının üzerinde.

Gözlerini büsbütün yumdu; hemen uyudu.

Aradan herhalde epeyce zaman geçmişti. Gözlerini açtığı vakit etraf karanlıktı. Yalnız annesinin nefesini hissediyordu.

"Çok uyudum mu?" diye sordu.

"Evet oğlum!"

"Saat kaç?"

"Bilmem!"

"Karnım acıktı!"

Karnının açlığını hissedebiliyordu; hatta rakı, sigara bile içmek istiyordu. Nedendi bu? *Duygular ve Ötesi* diye bir kitap okumuş muydu; hatırlamıyordu ama, yine de "Duygular ve Ötesi!" dedi.

"Ne demek istiyorsun oğlum?"

"Hiç anne! Neden bu oda karanlık?"

"Gazımız yok. Musa Ağa bir yerden mum bulmaya gitti."

"Hasibe Hanım nerede?"

"Mutfakta sana yemek pişiriyor!"

"Ne pişiriyor?"

"Çorba, şu bu. Yalnız ekmeğimiz çok kötü; içinden mısır koçanı çıkıyor."

Ragıp Aksaray'daki evin bahçesinde bıraktığı tayın ekmeklerini düşündü. Üç tayın ekmeğiydi onlar, cepheden getirmişti. Hâlbuki o savaş zenginlerinin tayın ekmeğine hiç ihtiyacı yoktu; onlar yenecek bembeyaz ekmek bulurlardı.

"Oğlum! Feride'yi hiç sormuyorsun?"

"Sormuyorum!"

"Niçin?"

"Gördüm onu!"

"Nasıl? Gelmek istemedi mi seninle yoksa?"

"Aksine, gözümün önünde sürüklüye sürüklüye götürdüler; beni de kapı dışarı ettiler!"

"Şimdi ne yapacaksın?"

"Evvelâ kanunî yollardan hakkımı arayacağım. Yarın Talat Bey'e çıkacağım. Ne olursa olsun bir Dâhiliye Nazırı'dır o. Ayrıca İttihatçılar'ın başı! Elbet eşimin geri verilmesini sağlayacaktır. Eğer olmazsa o zaman zor kullanacağım!"

"Sakın bunu yapma oğlum! Başına sonra büyük dertler açarsın; sen askersin. Allah kerim'dir; elbet bu günler de geçer. Ben her gece dua ediyorum."

Hüsniye Hanım, tekrar oğlunu okşamak istedi. Fakat bu sefer elleri öylesine sert geldi ki Ragıp'a, hemen doğruldu, tuttu onları. Karanlıkta seçemiyorsa da bu eller pütür pütür delik delikti.

"Niye birdenbire yattığın yerden fırladın oğlum?

"Hiç!"

"Sen uyurken mahalleli geldi, komşular, çoluk çocuk hepsi buradaydı. Uyandırmaya kıyamadık. Selâm söyleyip gittiler!"

"Manav Kâzım'ın karısı da geldi mi?"

"Hayır!"

"Öyleyse ben gider onu yoklarım!"

"Gitmesen iyi olur!"

"Niçin?"

"Manavın karısı kocasının askere alınışını senin yüzünden bilir,

arkandan hep beddua eder. Geçenlerde haber gönderdim, vaz geçsin dedim, oğlumun ne günahı var dedim."

"Kâzım neredeymiş?"

"Doğu'da. İki kere mektup gelmiş, o kadar."

"Yaşıyor mu acaba?"

"Allah bilir!"

"Kadının geçimi nasıl?"

"Nasıl olsun?"

"Birikmiş aylıklarım var; alınca ona bir miktar para verirsin."

Kadın konuşmadı. Akşamın karanlığına gözleri alışan Ragıp ise onun bakışlarındaki yorgunluğu, dudaklarında toplanan endişeyi, çizgilerle dolu yüzündeki acı ifadeyi seçebildi. Yine bir yerde okumuştu galiba, hatırında kaldığı gibi mırıldandı, *"Bütün insanlar ızdırap karşısında eşittir!"*

"Ne demek o oğlum?"

"Seni seviyorum anne! Feride'yi de seviyorum. Musa Ağa'yı, Hasibe Hanım'ı, diğerlerini de seviyorum. Ama bir yararım dokunmuyor hiç birinize!"

"Daha ne yapacaksın oğlum?"

Anne ve oğul ilk defa böylesine yan yana oturmuşlardı ve böylesine birbirlerinden ayrılmak istemiyorlardı. Bu belki de yılların biriktirdiği bir arzuydu, hasretti; yol bulmuştu, istediği yere akıyordu.

"İzinli geldin değil mi oğlum?"

"Evet!"

"Hemen dönecek misin kıtana?"

"Dört gün sonra."

"Çok az! Biraz daha kalsan olmaz mı? Doyamıyorum sana!"

"Askerlik bu anne! Savaş! Ne demek olduğunu bilir misin?"

"Savaştan bahsetme bana; adını bile işitmek istemiyorum. Kurşunlar vınlarmış orada, toplar gürlermiş! Ya günün birinde, bir tanesi senin de göğsüne saplanırsa, ben ne yaparım?"

"Herkesin annesi ne yapıyorsa!"

"Olmaz! Dayanamam!"

"Dayanırsın anne! Yine diğerleriyle eşit olursun acıda."

Musa Ağa bir mumla içeri girmişti, koltuğunun altında birkaç tahta parçası vardı. Hasibe Hanım, elinde bir siniyle kocasının arkasından geliyordu.

"Ne yaparsın Ragıp Bey oğlum! Savaş bu, üstelik yoksulluk; sobayı daima yakamıyoruz. Ama şimdi ısıtırım odayı. O zaman kaputunu çıkartırsın, yemeğini yersin, iliklerin de ısınır!"

Musa Ağa, mumu yere koydu, tahtaları saç sobaya tıktı, kibritle yaktığı bir kâğıt parçasını içeri attı.

"Annen olmasa biz yaşayamazdık Ragıp Bey oğlum! İneklerimiz hep öldü. Daha doğrusu öldürdüler onları. Ah namussuzlar! İsa'm geri dönünce ne yapacağımızı bilemiyoruz. Yine de kimsenin ahı kimsede kalmaz. Görürüz, yaşarsak eğer görürüz!"

Bir örtünün üzerine koyduğu sininin başından Hasibe Hanım seslendi:

"Boş yere konuşuyorsun Musa Ağa! Ragıp Bey'in canını sıkma. İhtiyarladık işte; elimizden gayri bir şey gelmiyor. Birkaç ay birkaç yıl gibi çöktü üzerimize, görmez misin? Hadi yemeğe buyurun!"

Ragıp kaputunu çıkardı, dışarıda bir ibrikle elini, yüzünü yıkadı, sonra hep beraber sininin etrafına sıralandılar.

Tarhana çorbası sıcaktı, ekmek ise kupkuru ve simsiyahtı. Bir de etsiz kapuska vardı.

"Aşı boyalı eviniz de elden çıktı Ragıp Bey oğlum. Hem de yok pahasına! Yine de meraklanma; daha büyüğünü yaptırırsın inşallah. İçinde Feride Hanım kızımızla beraber iyi günler geçirirsiniz!"

"Sus Musa Ağa! Sen büsbütün bunamışsın; Feride'nin sırası mı şimdi?"

"Yeter kadın! İkide bir lâfımı kesme; ben ne dediğimi biliyorum. Ragıp Bey, Feride'nin peşini bırakmaz. Zaten bunun için geldi İstanbul'a; anlamıyor muyum sanıyorsun? Öyle değil mi Ragıp Bey?"

"Evet!"

"Ne yapacaksın? Bize ihtiyacın olursa hiç çekinme. Daha ölmedik elhamdülillah! Yalan mı söylüyorum kadın?"

"Bu sefer doğru söylersin Musa Ağa; daha ölmedik."

Hasibe Hanım nedense ağlıyordu. Ragıp'ın annesi ise donuktu; duygularını içine gömmüştü. Musa Ağa da uzamış sakallarını kaşıyordu.

İşte burası, savaş sırası karanlığa gömülmüş İstanbul evlerinden biriydi. Daha bunun gibi binlercesi vardı. Duygularını, arzularını, acılarını, biraz da ümitlerini duvarlarla paylaşan insanlar yaşardı içinde.

Gölgeler böylesine silik uzanırdı yerlere, belli belirsiz. Bu silik gölgelere dayanmak çok güçtü, Ragıp da zaman geçtikçe yüzlerdeki ifadeden çok, bu ölü gölgelere katlanamaz oluyordu.

"Doydum!" dedi. "Yarın sabah Talat Bey'i göreceğim. Feride'yi buraya getiririm. Üç gün sonra da Çanakkale'ye dönerim. İnşallah işlerim yolunda gider; sizler de üzülüp yorulmazsınız!"

Bu aşırı bir iyimserlikti, Ragıp da işlerin böylesine kolay yürüyeceğine pek inanmıyordu. Fakat yine de er veya geç başaracağını sanıyordu.

"Ahmet Bey'den ne haber Ragıp Bey oğlum? İyi mi?"

"İyi!"

"Babasının akibetini biliyor mu?"

"Biliyor!"

"Ne yapıyor?"

"Nasıl?"

"Birgün çıkar gelir diye!"

"Acaba?"

Musa Ağa şimdi inanmıyordu. Ragıp'ın sesindeki titreklik onu şüpheye düşürmüştü. Yine de üstelemek istemedi. Başka sualler sormaya çalıştı, fakat bulamadı. Daha doğrusu beynindekiler dudaklarına kadar uzanamadı.

Hâlbuki Ragıp ondan vatan, millet, savaş hakkında sualler bekliyordu. Gazetelerin yazdıklarıyla gerçekler arasındaki farkın ne olduğunu, padişahın selâmlık merasiminde Enver Paşa'nın kılıcını tutarak neden etrafta dolaştığını öğrenmek isteyeceğini umuyordu. Ama Musa Ağa, bunları hiç aklına getirmez görünüyordu.

"İşte öyle Ragıp Bey oğlum!"

"Evet işte böyle Musa Ağa!"

"Gaffar Ağa da gitti. Şu da gitti, bu da gitti. Biz kaldık!"

"Öyle, biz kaldık."

"İnşallah yarın Feride Hanım kızımızı getirirsin!"

"İnşallah!"

"Biz de ona öz yavrumuz gibi bakar, koruruz. Yine de bir güçlük çıkarsa gel haber ver; Musa Ağa ile Hasibe henüz ölmedi."

Ragıp endişesiz görünen Musa Ağa'nın endişelerle kıvrandığını anlıyordu. Zaten şu insanların hepsi, kendisi de dahil, geleceklerinin

üzüntüsünü gün geçtikçe daha fazla hisseder olmuşlardı. Bu yüzden fazla lâfın gereksizliğine inanıyorlardı.

"Anafartalar'da bir albay varmış." dedi Musa Ağa.

"Evet, Mustafa Kemal! Çok büyük bir insan! Ben onun yanındaydım."

"Ne iyi! Bari birkaç tane böyle büyük adam yetişse memleketimizde. Belki o zaman kurtulurduk."

Ragıp birden dirilmişti; anlatmaya hazırdı. Hâlbuki Musa Ağa daha fazlasını sormadı. Sadece,

"Gazeteler neden ondan bol bol bahsetmez ki?" dedi. "Akıl sır ermiyor!"

Bakıştılar biribirlerine; doluydular, boşalamadılar ve erkenden yattılar. Buna rağmen Ragıp derin bir uykuya daldı. Dışarıdan Musa Ağa ile Hasibe Hanım'ın horultusu geldiği halde uyudu. Annesi kerevetin üzerindeydi; kendisine yer yatağı yapmışlardı.

Ertesi sabah Ragıp evden ayrılırken Hüsniye Hanım, "Dikkat et oğlum, diye yalvardı. Talat Bey'den hayır gelmezse sakın o dediklerini yapma. Bekle, ne çıkar bundan?"

Ne çıkacağını Ragıp biliyordu. Hepsine selâm verdi, uzaklaştı.

* * *

Dâhiliye Nezareti'ndeki kâtip, nazırın sadrazamın yanına gittiğini, biraz geç döneceğini söyleyince Ragıp kendisince çok gerekli iki ziyareti yapmaya karar verdi, Üsteğmen Eşref'le Yüzbaşı Arif'in evlerine gidecekti.

Öyle de yaptı; evi bulmakta güçlük çekmedi. Ona kapıyı Üsteğmen Eşref'in eşi açtı.

Kadın karşısında bir subay görünce heyecanlanmıştı. Yüzünü yarım örterken,

"Kimsiniz?" diye sordu. Arkasından Ragıb'ın cevabını beklemeden devam etti:

"Ne istiyorsunuz?"

"Şey! Ben cepheden geliyorum!"

"Evet!"

"Üsteğmen Eşref'le çölde beraberdik!"

"Şimdi?"

Bu soruya doğrudan doğruya verilecek bir cevap yoktu. Sustu, hatta sendeledi,

"İsterseniz hemen giderim." dedi.

O zaman kadın kapıyı iyice araladı,

"Buyurun," dedi, "Bir kahvemi için. Kabalık yaptımsa özür dilerim."

İçeri girince Eşref'in çocuğunu da gördü. Çocuk nedense ürktü ondan; biraz geride duran anneannesinin dizlerine sarıldı.

Odada yalnız kaldıkları zaman kadın, yüzünü iyice açtı. Henüz genç olmasına rağmen yüzü çizgilerle doluydu, yıllardan beri ağır bir yükün altında ezilmekte olduğu anlaşılıyordu.

"Neden geldiniz? Yoksa kocamdan iyi bir haber mi getirdiniz? Yaşıyor deyin yeter; ben yine beklerim!"

Ragıp pişman olmuştu, gelmemeliydi bu eve. Ama bu dilek yalnız kendisine ait değildi; Yüzbaşı Arif de böyle istemişti. Onun arzusunu yerine getirmeliydi. Kekeliyerek konuştu:

"Adresinizi Çanakkale'de Yüzbaşı Arif'ten almıştım."

"Şehit olmuş! Keşke kocamın da şehit haberini getirseydiniz!"

"Evet! Ama böylesi daha iyi değil mi?"

"Hiç değil! Ummadan beklemenin ne demek olduğunu biliyor musunuz siz?"

"Biraz! Daha doğrusu..."

"Her kapı çalınışında heyecanla koşmak, sonra çocuğumun meraklı bakışları karşısında, baban değil demek, kanayan bir yaraya tuz ekmek kadar acı geliyor insana. Neyse, niçin geldiğinizi hâlâ söylemediniz bana."

Ragıp kendini toparlamaya çalıştı; bu sefer başardı da:

"Çanakkale'den evvel Filistin cephesindeydim. Kocanız bölük komutanımdı. Onunla beraber çölü aştık."

"Sonra?"

"İşte hepsi bu kadar! Son defa Üsteğmen Eşref'i tombozlara binerken gördüm. El salladık biribirimize. Gerisi benim için de karanlık. Belki esir düştü, belki de..."

Kadın yorgun bir sesle Ragıp'ın sözünü tamamladı:

"Belki de öldü. Öylesine ölüsünü gizledi ki mezarını artık hiç kimse bilemeyecek!"

"Evet bilemeyecek. Ya Kanal'ın suları alıp götürdü onu, ya da üzerinde yıllarca savaştığı çöl yuttu."

"Ama siz geri dönmesini başarmışsınız!"

"Talihim yardım etti."

"Bundan sonra da talihinizin yardım edeceğini mi sanıyorsunuz?"

"Böyle bir düşüncem yok. Savaşacağım sadece; savaşmanın artık gerekli olduğuna inandığım için savaşacağım."

"Yine de teşekkür ederim. Beni arayıp buldunuz; pek iç açıcı olmamakla beraber kocamdan bir haber getirdiniz. Bu zamanda bu ilgiyi bile gösterenler o kadar azaldı ki..."

"Size ne gibi bir yardımım dokunabilir?"

"Hiç!"

"Yolum düştükçe uğrayıp hatırınızı sorabilir miyim?"

"Hayır! İttihatçı düşmanının karısından ne hayır gelir diyenlere bir de evine yabancı adam alıyor dedirtmek istemem. Çünkü çocuğumu büyüteceğim, onu elimden geldiği kadar yetiştireceğim."

Sustu, gülümsedi; bir an kederini unutur gibi oldu, âdeta kendi kendine söylendi:

"Bir masal benimki... Kaf dağının tepesinde Anka kuşunu bulmaya benziyor! Nasıl dayanacağımı, ne ile geçineceğimi hiç aklıma getirmiyorum. Ama yine de başarmaya çalışacağım. Başarırsam yaşamak, yaşatmak için sonuna kadar direnirsem beni gelip görürsünüz. O zaman daha rahat konuşuruz. İnsanlar yaşlanınca bazı kurallara omuz silker oluyor, kendini daha hür hissediyor. Annemden biliyorum bunu."

Ragıp, ayağa kalktı sadece:

"Hoşçakalın!" dedi.

"Yüzbaşı Arif Beylere de uğrayacak mısınız?"

"Evet!"

"Annesine selâm söyleyin bizden!"

Ragıp sokakta bir hayli bocaladı, ne yapması gerektiğini kestiremedi, kadın ürkütmüştü onu. Sonunda kararından caymadı; Yüzbaşı Arif'in evini arayıp buldu. Tokmağı çekinerek vurdu.

Bu sefer ona kapıyı güler yüzlü yaşlı bir kadın açtı. Hiç ummuyordu; gözyaşları, feryatlar bekliyordu. Yine de çekinerek konuştu:

"Ben Teğmen Ragıp."

"Ben de şehit Yüzbaşı Arif'in annesi! Buyur oğlum, gir içeri!"

Yaşlı kadın dinç görünüyordu; sanki başından hiç bir felâket geçmemişti, sesi bile titrek değildi.

Odaya girer girmez kadın Ragıp'a yer gösterdi ve hemen sordu.

"Cepheden geliyorsun değil mi oğlum?"

"Evet efendim!"

"Ne iyi!"

"Anlamadım!"

Kadın gülümsedi, beyaz başörtüsünün kenarlarını kulaklarının arkasına aldı.

"İyi dedim evlâdım. Bizim evde, doğduğumdan bu yana cephesiz, savaşsız bir lâf işitmedim. Muhakkak cephede, savaşta bulunan birisinin yolunu gözledik hep, alıştık."

Sonra başını çevirdi.

"Huri!" diye seslendi. İçeriye yüzü yarım örtülü genç bir kadın girdi,

"Sefa geldiniz." dedi.

Yaşlı kadın tanıttı:

"Arifimin kız kardeşi, kızım. Şimdi ikimiz kaldık başbaşa, erkeksiz. Ne yapacaksın oğlum? Kaderde bu da varmış!"

"Çok üzgünüm!" dedi Ragıp. "Yüzbaşı Arif'i sevmiştim. Gerçek bir kahramandı o. Yazık oldu. Son defa onu..."

"Anlatma oğlum. Üzüldüğünü görüyorum. Huri; Ragıp Bey'e şuradan kurabiye versene."

Genç kadın camlı bir dolaptan bir tabak içinde kurabiyeler çıkarıp Ragıp'a uzatırken yaşlı kadın devam etti:

"Kendi elimizle yapıyoruz oğlum. Başka işimiz, gücümüz yok. Sabahtan akşama kadar gün bitmek bilmiyor. Belki birileri gelir diye öteberi hazırlayıp saklıyoruz. Çoğu bozuluyor. Bu yakınlarda kapımızı pek çalan yok. Olsun; Allah büyük, işte sen geldin. Bakarsın başka birgün de başkası gelir. Evli misin?"

"Evet!"

"Çocuğunuz var mı?"

"Yok!"

"Olmaz! Hemen bir çocuk yapmaya bakın. Bir değil, hem de birkaç tane."

Ragıp kekeledi,

"Bilmem ki," dedi "Ne desem? Ben karımı..."

"Dinlemem. Bak sana anlatayım. Dedemi Kırım harbinde kaybettik. Ben o zaman çok küçüktüm. Yirmiüç yıl sonra babam Plevne'de şehit oldu. Kocam 1897 Yunan savaşında Hafız Abdül Ezel Paşa ile birlikte en ön safta ilerlerken alnından vurulup gitti. Damadımı Balkan savaşları götürdü. Şimdi de oğlum Çanakkale'de şehit düşmüş... Orta yerdeki savaşlarda kaybolup giden ağabeyimi, amcalarımı, dayılarımı saymıyorum."

Ragıp hayretini yenemedi, âdeta haykırdı,

"Nasıl olur efendim?"

"Oldu işte. Bunları sana niçin anlatıyorum biliyor musun? Evlâdım yok dedin de onun için. Birkaç çocuğun olsa, senin başına bir hal gelse bile geride kalanlar avunabilir. Yahut çocuklarından biri şehit düşse sen ötekini bağrına basar ümidini kaybetmezsin. Nitekim Arif'ime söylemiştim, bir an evvel evlen demiştim. Sözümü dinlemedi, galiba birisini seviyordu, neden, ne içinse bilmem, onu bekliyordu. O kadını bir bulabilsem; oğlumun çok sevdiği insan diye bağrıma basar, koklar, yine avunurdum. Ne yapalım? Biz de bundan sonra ana kız böyle yaşayacağız."

İhtiyar kadın, başörtüsünün kenarıyla gözlerini kurularken,

"Huri!" dedi.

"Buyur anne!"

"Biz de galiba sulu gözlü olduk. Hadi ben neyse sana hiç yakışmıyor."

"Ağlamıyorum anne!"

"Ağlama sakın kızım! Bak ne güzel; bugün misafirimiz geldi, konuştuk. Yalnız kalmadık; Arif'imizden söz ettik. Allaha şükür."

Ragıp ayağa kalktı, "Allahaısmarladık." dedi.

"Gidiyor musun oğlum? Biraz daha kalsaydın ya!"

"İşlerim var. Bugün muhakkak onları yerine getirmem gerek."

"Öyleyse yine beklerim. Bu sefer karını da getir. İsterseniz gece yatısına da kalırsınız. Sizin için bir odamız bulunur. Kış geceleri uzun olur; konuşuruz, mısır patlatırız. Masal da söylerim size."

Ragıp yaşlı kadının elini öptü, genç kadına askerce selâm verdi, çıktı.

Sokak tenhaydı, fakat Ragıp etrafında binlerce kişinin koşuştuğunu, topların, tüfeklerin patladığını, alnından kan akan şehitlerin

yerlere serildiğini, beyaz başörtülü yaşlı bir kadının bu şehitlerin gözlerini kapata kapata uzaklaştığını görür gibi oldu.

Neden sonra ayılabildi, neden sonra kendine gelebildi. O zaman o beyaz başörtülü kadına, yıllardan beri dayanma gücünü yitirmeyen yaşlı kadına hayran kaldığını, Türk kadınının sabrını onda gördüğünü anladı.

Bu sefer daha cesaretle, kendinden daha emin olarak Dâhiliye Nezaretinin kapısından girdi.

Nazır dönmüştü, odasındaydı. Kalemden ne yapacağını ısrarla sormalarına rağmen Ragıp sadece "Görmek istiyorum" demekle yetindi.

Bir süre sonra Talat Bey'in odasına girip çıkan siyah kolluklu kâtip,

"Bekleyin," dedi, "Nazır hazretleri sizi kabul edecekler."

Ragıp bekledi; hem de uzun süre bekledi. Zaman zaman oturduğu sandalyeden kalkıp dolaşmak ihtiyacını duyuyordu. Talat Bey'e söyleyeceği sözleri kafasından geçirirken, bir taraftan da savaşları, insanların boş yere ölümünü, hatta Yüzbaşı Arif'in annesini düşünüyordu. Sonra bu kadını kendi annesiyle, ayrıca Hasibe Hanım'la karşılaştırıyor, değerlendirmeye çalışıyordu.

Ayrı ayrı üç kadındı onlar, müşterek yönleri anne oluşlarıydı. Her üçü de annelik duygularını başka türlü açığa vuruyorlardı.

Bir kere daha savaştan nefret ettiğini anladı. Kaybolan, ölen insanlar için, yüreği dağlı anne babalar için, çöken devletler, parçalanan vatanlar için savaştan tiksinmekte olduğunu derin derin hissetti. Hâlbuki kendisi savaşın içindeydi; vuruyor, hatta öldürüyordu. Bundan sonra da vuracak, öldürecekti. Bunu ancak kendi vatanı tehlikede olduğu için yapıyordu. Bir de devlete inanma inancı, yasalara duyduğu saygı, belki de emsalinden geri kalmama duygusu kendisini savaş içinde adam öldürmeye sevketmiş olabilirdi. Ayrıca bu davranışta ölmemek için öldürmek de gizliydi.

O zaman şu üç adama kızdı; Talat, Enver ve Cemal'e... Savaşı onlar bu devletin başına sarmışlardı.

Düşünceleri bu noktaya gelince kaçmak istedi. Talat Bey'le konuşmak, ondan yardım istemek ne kadar abesti? Feride'yi geri almanın elbet başka yolları da bulunurdu. Tam uzaklaşacaktı ki, siyah kolluklu kâtibi karşısında gördü:

"Nazır Bey Hazretleri seni bekliyor!"

Sanki birisi onun beklediği bir kapıdan Dâhiliye Nazırının odasına girdi.

Oda büyüktü. Kapının önünde bir paravana duruyordu. Geniş bir masanın arkasında Talat Bey oturuyordu. Yandaki bir koltukta tanımadığı bir adam vardı.

Nazırla Ragıp göz göze geldiler. Ragıp askerce selâm verdi. Talat Bey gülümsedi,

"Sefa geldin teğmenim." dedi. Sonra ekledi, "Ben askerleri çok severim. Hele genç subaylara hayranımdır. Onların arzularını yerine getirmek isterim. Vatan gençliğin bilgisi ve çalışkanlığıyla yaşar. Hele milleti uğruna kanlarını akıtanlar gönlümüzden hiç silinmeyecektir. Gelecek nesiller, onların anılarıyla beslenecektir. Sen de göğsümüzü kabartan gençlerden birisin. Herhalde bir dileğin olmalı. Söyle, elimden gelirse hemen yerine getiririm."

Talat Bey'in gözleri pırıl pırıldı. Bu gözlerde bir zekâ, bir cesaret okunuyordu. Konuşması düzgündü, insanı etkiliyordu. Kalın bıyıkları, yuvarlak bir yüzü vardı. Sakalsızdı. Kırk yaşlarında kadar olmalıydı.

Ragıp, Talat Bey'in bilebildiği kadarıyla yaşadığı hayatı düşündü. İttihatçıların başı vaktiyle bir komitacıydı. Rüştiye'den öteye okumamıştı. 1895'te rejim aleyhine çalıştığı için Edirne'de tevkif edilmişti. İki yıl süreyle hapis yatmıştı. Abdülhamit'in çıkardığı bir aftan yararlanarak hapisten kurtulmuş, Selânik'e gitmişti. Evvelâ gezici postacılık yapmış, sonra da Posta Telgraf İdaresi başkâtibi olmuştu.

Bütün bu yıllar içinde İttihat ve Terakki Cemiyetinin güçlenmesine çalışmış, nihayet Enver'in dağa çıkmasından sonra meşrutiyetin ilânını başarmışlardı.

Bir yığın insanın, haklı haksız birçok kişinin ölümünde Talat Bey'in parmağı olduğu söylenirdi. Babıâli baskınını bile o tertiplemişti.

Ragıp, bu adamın karşısında söze nasıl başlayacağını düşündü. Hâlbuki Talat Bey sabırsızdı, yine Ragıp'ı beklemeden konuştu.

"Niçin cevap vermiyorsun teğmenim? Öyleyse ben sorayım: İstanbul'da mı bulunuyorsun?"

"Hayır efendim."

"Nereden geldin?"

"Gelibolu'dan."

"İzinli misin?"

"Evet!"

"Hangi birlikteydin?"

"Albay Mustafa Kemal'in karargâhındaydım!"

"Ya Mustafa Kemal'in demek. Buna pek sevindim. Mustafa Kemal'i çok severiz biz. İyi bir askerdir."

"Ayrıca bir kahramandır da o efendim, Anafartalar kahramanı."

"Doğru! Onu daha büyük görevler bekliyor. Hepsinde de başarılı olacaktır. Adın neydi senin teğmenim?"

"Ragıp!"

"Güzel! Hadi bakalım, şimdi benden ne istediğini söyle. Şu koltukta oturan misafirimden çekiniyorsan yanılırsın. Bey bizdendir, İttihatçıdır. Partimizde büyük görevler almıştır. Buyurun sizi dinliyorum teğmenim."

Ragıp yine duraladı; şu güzel yüzlü, güzel gözlü adam İttihatçıların başıydı. Ona İttihatçıları şikâyet edecekti. Belki de bu, şikâyet değildi, hakkını arayacaktı, İttihatçılara İttihatçıları gösterecekti. Konuştu:

"Efendim, sizden hakkımın korunmasını istiyorum. Benden yardımınızı esirgememenizi rica edeceğim."

"Neymiş bu yardım? Beni meraklandırıyorsun teğmenim, çabuk söyle."

"Karımı kaçırdılar, hapsettiler!"

"Kim yaptı bunu?"

"Karımın kardeşleri."

"Nasıl olur? Hemen polise haber ver, karını bulsunlar, bana da bilgi versinler."

Ragıp duraladı, işin en can alıcı noktasına gelmişti. Kötü konuşmaması gerektiğini düşündü. Yine de gerçeği söylemeliydi.

"Nazır Hazretleri," dedi "Beni hoş görün, polis bu işe karışmak istemez."

"Niçin?"

"Çünkü karımın kardeşleri koyu İttihatçıdır."

"İttihatçı da olsa ne çıkar? Kanun kanundur. Kimmiş bu adamlar?"

"Şadan ile Şadi, şimdi Aksaray'da oturuyorlar!"

"Tanıdım!"

Odayı bir an sessizlik kapladı. Ragıp bir daha konuşmak istemedi. Talat Bey,

"Devam et." dedi.

"Hepsi bu kadar!"

"Şadan ile Şadi karını niçin kaçırdılar?"

"Kız kardeşlerinin benimle evlenmesini istemiyorlardı."

"Neden?"

"Annemin geçinebilmek için çamaşır yıkaması onlar için en büyük kusurdu. Ayrıca babam Hürriyetçi'ydi. Bildiğim sebepler bu kadar."

"Buna rağmen siz evlendiniz."

"Evet."

"Nasıl?"

"Filistin cephesinden Çanakkale'ye gitmek için İstanbul'a gelmiştim. Evlerine uğradım. Bana sustalı çektiler, ben de tabancamı çektim. Kız koşarak yanıma geldi. Orada, mahallelinin önünde imam, nikâhımızı kıydı."

"Görülmüş şey değil, çok garip!"

Talat Bey'in evvelâ dudakları büzüldü, hatta yüzü büsbütün karamsı bir hâl aldı. Sonra birden değişti, gülümsedi. Ragıp bu durumu değerlendiremedi, devam etti:

"Eşimi bir arkadaşımın evine bırakmıştım. Ben Gelibolu'da savaşırken evi basmışlar, karımı alıp götürmüşler. Hattâ arkadaşımın babasını da vatana ihanet suçundan yakalayıp hapsetmişler. Bunun iftiradan başka bir şey olmadığına inanmanızı isterim. Bu haksızlıkların düzeltilmesini diliyorum sizden Nazır Hazretleri."

Talat Bey gülümsüyordu; bir taraftan da Ragıp'ın derdine çare arar gibi bir hali vardı.

"Şimdi hatırlar gibiyim teğmenim! Ama bana bu olayı böyle anlatmamışlardı. Tahkikat açtıracağım, Şadan ile Şadi'yi muhakkak cezalandıracağım. Eşini de sana iade ettireceğim. Hattâ arkadaşının babasını da hapisten çıkartacağım. Hak yerini bulacak. Şunu bil ki, partili partisiz her vatandaş eşittir. Kimseye biz, partili diye imtiyaz tanımayız. Hele savaş içinde bulunduğumuz şu sıralarda bir askerin eşine böyle bir muamele yapılmasına gerek hükümet olarak gerekse parti olarak asla tahammülümüz yoktur."

"Teşekkür ederim efendim!"

Ragıp beğenmişti Talat Bey'i, inanarak konuşuyordu, kişilere kadar iniyor, onların dertleriyle ilgileniyordu. En önemlisi taraf tutmuyordu. Buraya geldiğine sevindi, demek ki doğru bir iş yapmıştı.

"Teğmenim!"

"Buyurun efendim."

"İznin ne kadardı?"

"Beş gün. İkisi gitti, üç gün kaldı."

"Mustafa Kemal Bey'e bu durumunu söylemiş miydin?"

"Hayır efendim."

"Tam bir askermişsin. Komutanını kişisel durumunla rahatsız etmek istememişsin. Sana beş günlük izni kim verdiydi?"

"Albay Mustafa Kemal Bey. Onunla beraber İstanbul'a geldim."

"Öyle mi? Sen şimdi evine git. Sonra da gönül hoşluğuyla cephene dön. Belki üç gün içinde Şadi ile Şadan'ı yakalatıp eşini geri gönderirim. Elbette onları da sorguya çektireceğim. Ayrıca parti disiplin kuruluna da verdireceğim. Bunu şunun için söylüyorum, eğer eşinin evine gelmesi gecikirse meraklanmayasın. Gönül hoşluğuyla savaş. İnan ki bizler haktan yanayızdır."

O zaman Ragıp duraladı, nedense içine bir şüphe düştü. Üç günü vardı, üç günde Feride neden geri dönemiyordu?

"Size inanabilir miyim Nazır Hazretleri?" diye sordu.

"Elbette! Bu tereddüdünü anlayamadım. Hem eşin gelecek, hem de arkadaşının babası kurtulacak. Bana bir araştırma süresi bırakmalısın değil mi?"

"Tekrar teşekkür ederim efendim."

"Hadi şimdi git, dinlen. Vatan sizlere güveniyor teğmenim!"

Ragıp selâm verdi. Kendisini gülümseyerek seyreden Talat Bey'e baktı, geri döndü. Emindi, bu iş olmuştu.

Kapıya doğru yürüdü, hatta kapıyı da açtı. Dışarı çıkarken hatırına geldi, Feride'nin hangi eve getirilmesi gerektiğini söylememişti. Feride azat edilince ortalıkta kalabilirdi. O zaman geri döndü. Kapının önündeki paravana Talat Bey'in onu görmesine engel oluyordu. Ragıp evvelâ kulaklarına inanamadı. Talat Bey açıkça gülüyor, koltukta oturan adama,

"Bu deyyusu da atlattık." diyordu.

Ragıp sendeledi, bir anda beynine kan hücum etti. Ne yaptığını bilmeden paravanayı devirircesine geçti, âdeta bağırdı.

"Ne dediniz Nazır Bey?"

Talat Bey, karşısında çırpınan bir insan görünce gülmesini kesti:

"Demek konuştuğumu duydun?" diye sordu.

"Evet!"

"Ne dedim?"

"Ben deyyus değilim!"

"Ağzımdan kaçtı. Olur böyle şeyler. Sen henüz çok gençsin; yorgunluğumuzu, içinde bulunduğumuz müşkül durumu gerektiği kadar bilemezsin. Sonra benden karını istemen de biraz yakışık almasa gerek."

"Böyle söyleseydiniz; ilgilenmem deseydiniz."

"Kalbini kırmamak için, ümidini yıkmamak için yaptım; nasıl olsa karını günün birinde kardeşleri iade ederlerdi."

"Hakkımı muhakkak arayacağım. Önüme gelene konuşmalarınızı anlatacağım. Hattâ Mustafa Kemal Bey'i bulup dert yanacağım. Ayrıca gerekirse zor kullanacağım."

"Daha fazla konuşma teğmen! Susmasını bil."

"Bundan sonra bunu benden nasıl isteyebilirsiniz?"

"Öyleyse şimdi sana eşini getirtmeye çalışacağım. Gönlün rahat etti mi?"

"Size artık inanmıyorum."

"İnanmıyor musun? Getirteceğim demedim, çalışacağım dedim. Dışarıda yarım saat bekle."

Zile bastı, bir polis komiseri girdi içeri.

"Teğmeni bekleme odasına götür. Kendisine kahve, çay ikram edin."

Komiser, "Buyurun!" dedi. Ragıp selâm vermeden çıktı. Bekleme odasında, odacı kahve getirdiği sırada bile titriyordu.

Hiç böylesine çöktüğünü hatırlamıyordu. "Yarım saat" demişti Talat Bey. Demek ki yarım saatte ne olacaksa olacaktı. Ümit ediyordu; Feride'yi çarşafına bürünmüş görünce bütün çektiklerini unutacaktı.

Tam yarım saat bu heyecanı yaşadı; ümitle ümitsizlik arasında çırpındı. Sonra karşısında iki inzibat subayı görünce şaşırdı.

Subaylardan bir tanesi,

"Gel bizimle!" dedi.

"Niçin?"

"Sual sorma, gel!"

"Ne suçum var benim? İzinliyim, izin kâğıdım da cebimde."

"Bunu Merkez Komutanlığında anlatırsın."

"Gelemem, hakkınız yok. Ben bu vatan için çarpışmış insanım!"

"Orası bizim görevimiz değil. Emir aldık; seni götüreceğiz."

"Kim söyledi, benim burada olduğumu kim bildirdi size?"

"Kendin düşün, kendin bul!"

Bu sırada Ragıp'ın gözü Şadan'a ilişti; Talat Bey'in odasına giriyordu. Arkasından koşmak istedi, fakat kolundan tuttular, aşağıya indirdiler. Aşağıda bir araba bekliyordu; hemen bindiler.

Merkez Komutanlığına gelince Ragıp'ı bir odaya kapattılar.

Bekleyiş

YÜZÜNE bir avuç kum atsalardı, ya da birisi parmaklarını sokup gözünü kör etseydi, yine de bu bekleyiş kadar dünyası kararmazdı.

Kendisine kimsenin acımasını istemiyordu, hatta kendisinin bile kendisine merhamet duymasına tahammülü yoktu.

İçinde bulunduğu hücre ufaktı. Tepedeki pencereden bir çizgi gibi ışık giriyordu. Kapının orta yerindeki kapak aralanıp nöbetçi yemeğini uzattığı zaman bir suç işlemiş gibi yüzüne bakamıyordu.

İki gün sonra bir çavuş girdi odasına,

"Binbaşım beklemenizi söylüyor." dedi; "Kıtanıza yazmışlar!"

"Niçin?"

"Bilmem! Belki de asker kaçağı sanıyorlar."

"Sonu ne olacak?"

"Binbaşım beklesin dedi."

Hayallerine bile iradesi hâkim olamıyordu, ne kadar iyi düşünmeye, ne kadar geleceğin olumlu hayatını canlandırmaya çalışırsa çalışsın, içi onu bir karanlığa itiveriyordu.

Bu sefer çarpışmak istiyordu, savaşı özlüyordu. Savaş, şu küçücük odadaki bekleyişten çok daha iyiydi. Top sesleri sessizlik kadar insanı ürkütmüyordu.

Ranzaya uzanıp yüzünü duvara döndüğü zaman gölgesini görüyordu. O gölge, sessiz duruyordu orada, kendisi kıpırdarsa kıpırdıyordu. Pencereden çizgi gibi giren ışığın bu suretle faydasından çok zararı dokunuyordu.

O öğlen dayanamayıp yemeğini getiren nöbetçinin bileğini kavradı.

"Sen İttihat ve Terakki Marşı'nı biliyor musun?" diye sordu.
"Bilmem!"
"Dinle öyleyse!"
"Kızarlar!"

Nöbetçi gitti ama, Ragıp ranzasına uzanıp İttihatçıların marşını gölgesine okudu. Kendisini taklit eden gölgesinin sabrını denemek istedi sanki bu suretle.

"Fahreder Osmanlılık etmekle herdem ittihad.
İttihadla eyledik bulduk zafer ettik cihad.
Hep müsavat ü mâdelet, hep böyle ibraz-ı zeyyad.
İttihad âmalimizdir, şanlıdır bu ittihad

Tâbemahşer payidar ol İttihad Cemiyeti
Sen bize bahşeyledin bu muhteşem hürriyeti.
Masumların feryadı mahvetti istibdadı
Hafiye belâsının dillerde kaldı yadı

Biz ne idik ne olduk, şimdi hürriyeti bulduk.
Saye-i İttihadda esaretten kurtulduk.
Yaşasın Niyazi'ler, Enver'ler
Varolsun hamiyetli askerler."

İttihatçılar vaktiyle sokaklarda bu marşı bağıra bağıra söylerlerdi. İnsan bazen kendini kaptırır, bu marşı dinlerken coşardı. O zamanlardan kalmıştı Ragıp'ın kulağında. Şimdi kelimesi kelimesine doğru söylediğine pek emin değildi.

Gölgesi kıpırdadı; o zaman doğrulduğunu, hatta ranzasına oturduğunu fark etti. Sanki karşısında birisi varmış gibi seslendi, belki de eski düşüncelerini tekrarladı. "İstibdatı attık diyenler yeni bir istibdat getirirler. Hürriyeti sağladık diyenler, tutunabilmek için hürriyeti boğarlar."

Sonra yemeğini yemeye çalıştı, vazgeçti. Aklına gelen herkesi gözünün önünde canlandırmaya başladı. Feride, annesi, Ahmet, Musa Ağa, hepsi birer kere ona bakıp geçtiler. O zaman anladı ki, nasıl çırpınırsa çırpınsın hep başladığı yerde durmaktadır. Hatta gerile-

mekte, kişiler de, olaylar da ondan kaçmaktadır. Ne vakit elini uzatsa avuçlarının içinde sadece bir hiç kalmaktadır.

Artık çırpınmadı, hattâ acı duymadı, sadece güldü. Evet, katılırcasına güldü.

Nöbetçi başını kapıdan uzatıp "Ne oluyor teğmenim?" diye sorduğu vakit "Sen de gül!" dedi. "Bırak tüfeğini gül, gülmek fayda sağlar insana."

* * *

Yirmibeş Aralık sabahı bir binbaşı hücreye girdiği zaman onu pencereden süzülen ışığa bakıp gülümser buldu.

"Merhaba teğmen!"

"Merhaba!"

"Bize kızgın mısın?"

"Değilim!"

"Sana bir müjdem var!"

"Buyurun."

"İngilizler Arıburnu ve Suvla'yı bırakıp kaçmışlar!" "Mustafa Kemal söylemişti. Taarruz edersek, düşmanı bu sefer denize dökeriz demişti."

"Şimdi Seddülbahir hariç Gelibolu'da hiç düşman askeri kalmamış."

"Yüzbinlerce kişi öldükten sonra değil mi?"

Binbaşı duraladı, palaskasıyla oynadı, kızgınlığını belli etmemeye çalışarak,

"Karamsar bir adamsın." dedi.

"Olabilir!"

"Kıtandan haber geldi; kaçmamışsın."

"Ben mi kaçacaktım? Ben mi savaş meydanını bırakıp İstanbul'a gelecektim? Kim düşünmüş bunu?"

"Yine de izin kâğıdın muteber sayılmıyor!"

"Niçin?"

"Görevi bitmiş bir kumandanın verdiği izin kanunî görülmüyor."

"Bunu Mustafa Kemal'e sorun. O söylesin size."

"Albay Mustafa Kemal'i karıştırma bu işe. O zaman uzar; senin için de hayırlı olmaz."

"Ne yapmamı istiyorsunuz? Suçumu hâlâ anlayamadım. Beş günlük iznimin süresi de bitti. Bırakın gideyim."

"İşte bu olmaz! Buradan çıktığın anda etrafı kana bulamaya kalkışırsın. Başaramasan da canın yanar. Görüyorsun ya; seni düşünüyoruz."

"Suçum ne diye sordum size binbaşım?"

"Geçerli olmayan bir izin kâğıdıyla görevinden ayrılman, Dâhiliye Nazırı'nı tahkir etmen, bir yabancı eve zorla girmeye kalkışman. Harp içinde olduğumuzu unutmuşsun sen."

"Bunların hepsi yalan, yalan diyorum size."

"Bu iddiaların doğru olup olmadığını araştırmak bana düşmez!"

"Kime düşer?"

Binbaşı hemen cevap vermedi. Duraladı, bir an pencereden süzülen ışığa baktı, sonra âdeta fısıldadı.

"Kabil olsa da Dâhiliye Nazırı Talât Bey'e sorsan."

Yine sustu, kapıya kadar gitti, nöbetçiye uzaklaşmasını işaret etti, ranzaya oturdu.

"Ne yaptın ona?" diye sordu.

"Bilmem!"

"Muhakkak İttihatçıları kötülemişsindir."

"Belki!"

"Yetti de arttı bile. Neyse yine görüşürüz. Birkaç gün daha bekle; iyi olur inşallah!"

Ragıp atıldı, dışarı çıkmak üzere olan binbaşının her türlü askerlik kurallarını unutarak koluna yapıştı:

"Karım nerede?" diye sordu. "Bari o kurtuldu mu?"

"Sanmam! Silah gücüyle evlenmişsin; nikâhın geçerli sayılmazmış. Bekle dedim ya sana. Divan-ı Harbe verilmeden kurtulursan Allah'ına şükredersin. Bir şeyler yapmaya çalışacağız."

Binbaşı arkasına bakmadan çıktı. Sanki kaçıyordu, bir tehlike vardı, yakalanırsa, geleceğinin hiç de aydınlık olmayacağına inanıyordu.

Ragıp için sabretmekten başka bir şey kalmamıştı bu suretle.

İki gün sonra binbaşı,

"İşler iyi gidiyor." diye geldi.

"Karımdan ne haber binbaşım?"

"Orasını bilmem; aile işlerine karışmam ben. Hem ne endişe ediyorsun? Eşin ağabeylerinin yanında olduktan sonra ne zarar gelir?"

"Çok!"

"Kadın seni seviyorsa, kadın sana inanıyorsa hiç bir şey yapamazlar."

"Acaba?"

"Şimdi beni dinle, belki seni Divan-ı Harbe vermeyecekler. Kumandanla görüştüm, bir çaresine bakacak. Kurtulursan şayet, cepheye gönderirler. Şartları da şu olabilir, İstanbul'da hiç oyalanmayacaksın, savaş bitinceye kadar da geri dönmeyeceksin. Razı mısın?"

Ragıp ne söyleyeceğini şaşırdı. Sevinmesi mi, hayır demesi mi gerektiğini bir türlü kestiremedi.

"Ben" dedi "Filistin'deydim; çölü aştık. Sonra Çanakkale'ye geldik, orada da dövüştük. Askerlikte verilen emrin tartışılmayacağını bilenlerdenim. Ama benim İstanbul'da da görevim var, eşimi bulmalıyım, onu endişe duymadan yaşayacağı bir yere götürmeliyim. Aksi olursa rahat edemem. Başka türlü yaşamanın ne değeri var? Niçin savaşıyoruz biz?"

"Bunlar için mi çarpışıyoruz sanıyorsun? Hadi delikanlı, daha fazla söyletme beni. Sana söz veriyorum, gizli de olsa eşinle ilgileneceğim. Bir tehlike hissedersem icabına bakarım."

"Talat Bey'e rağmen, mi?"

"Talat Bey mi? Bir kere yakayı kaptırmış, söz geçiremedikleri de var. İnsanlar beslediklerine günün birinde yaslanmak ihtiyacını duyarlarsa, ayakları yerden kesilir."

"Ne demek bu?"

"Gerisini sen anla delikanlı."

"Bari anneme haber verin; sağ olduğumu, cepheye gitmek zorunda kaldığımı söyleyin."

"Bunu çoktan yaptım."

"Adresini biliyor muydunuz?"

"Buldurttum."

"Binbaşım siz, nasıl söyleyeyim, siz bir..."

"Konuşma! İyiliğimden, merhametimden bahsedeceksin değil mi? Bana teşekkür de edeceksin. Değer mi? Kimbilir; zaman zaman benim de ne iblisliğim tutmuştur? Hepimiz insanız; bilerek, bilmeyerek nice kötülükler yapmışızdır. Nedense seninle ilgilendim. Evvelâ hikâyen pek karışık geldi, buraya atılışının sebebini bile anlaya-

madım. Araştırdım, öğrendim. Biraz da yardımım dokunsun dedim. Belki de merak."

Binbaşı, pencereden süzülen ışığın önüne geldi, onu örttü, odayı kararttı. Yine de Ragıp, binbaşının bıyıklarını burduğunu, gözlerini yarı kapadığını gördü. Bu bir mutluluğun değil, bir karamsarlığın, bir huzursuzluğun, hatta bir kinin ifadesiydi.

"Ben de cepheye gidebilsem," diye fısıldadı binbaşı. "Çanakkale'de savaş bitti, düşmanın kaçışının bile farkına varamamışlar. Ama başka cephelerde kan gövdeyi götürüyor. Doğu'da, Irak'ta, hattâ Filistin'de. Sonumuz, kemirecek bir dilim ekmeğin peşinde koşmaksa eğer, şimdiden şu toprağı kazıp içine girelim daha iyi."

"Binbaşım, sizinle beraber çarpışmak isterdim."

"Nerede o günler? Bırakmıyorlar. İstanbul'da kalmaya mahkûm ettiler sanki beni. Kaderim bir yığın asker kaçağı, soyguncu ve ölenlerin sırtına basıp mal mülk edinenlerle uğraşmakmış meğerse! Vagonlar boş gidiyor, dolu geliyor. Asker de cephede erzak bekliyor. Enver'lerin, Talat'ların sırtından geçinenler gizli vurucu kuvvet diye burada keyif üstüne keyif çatıyorlar. Senin Şadan'la Şadi de bunlardan. Çok konuştum değil mi? Neyse ki nöbetçiyi savdım."

Yorulmuş gibi yutkundu, pencerenin önünden uzaklaştı, kapıya doğru yürüdü, birden durdu.

"Az kaldı unutuyordum," dedi "Burada seni tanıyan birisi var. Aylardan beri boş yere göz hapsinde tutuyoruz. Mahkeme bile suçlu görmedi. Yarın bir imkânını bulursam gönderirim, konuşursunuz."

Ragıp'ın, "Kim bu adam?" diye sormasına vakit kalmadı, binbaşı hemen çıktı, büyük bir gürültüyle kapıyı, kapadı.

Ragıp neden sonra nöbetçinin ayak seslerini işitti. Bu ayak sesleri ona bir saatin rakkası gibi geldi. Sanki durmuş, tekrar çalıştırılmış bir saat vardı dışarıda, şimdi pandülü gidip geliyordu. Donmuş zaman, nöbetçinin ayak sesleriyle başlamıştı. Dinledi hep; zamanın ilerlediğini, bir yere doğru uzandığını böylece izledi.

Uykusunda bile omuzunda silâhı, adımlarını aynı açıklıkta atan, durmadan gidip gelen bir yığın asker gördü. Tökezlemelerini istemedi. "Durmasınlar, uyumasınlar." diye sayıkladı.

Sabah olup kahvaltısını yaparken kapı açıldı, binbaşı bir adamı kolundan tutup içeri soktu.

"Konuşun," dedi "Çok uzun sürmesin; ben gelip alırım. Fazla ses çıkarmayın."

Dışarıdan ayak sesleri gelmiyordu, binbaşı ise kapıyı kapayıp gitmişti.

Ragıp evvelâ şaşırdı, karşısında Ahmet'in babası Hüseyin Bey duruyordu.

"Oğlum," diyordu, "Burada mı buluşacaktık seninle?"

Ragıp'ın şaşkınlığı kısa bir süre sonra sevince döndü. Yıllardan beri böylesine ümitli, böylesine geçmişi unuttuğu bir gün başlangıcı yaşadığını hatırlamıyordu. Bugünün başlangıcı, bir an sürse bile ona yetmişti.

Hemen Hüseyin Bey'in elini öptü,

"Benim yüzümden buralara atıldınız değil mi?" diye sordu.

"Kim demiş?"

"Herkes böyle söylüyor, ben de böyle sanıyorum."

"Sen olmasan da beni günün birinde yakalayacaklardı. İttihatçıları beğenmemek az tehlike mi? Bırakalım bu lâfları; sen nasılsın?"

"Nasıl olayım amca bey? Her işim yüzüstü kaldı. Artık kendimi affedemez oldum. Ahmet'e hak veresim geliyor, ben korkağın biriyim!"

Hüseyin Bey içini çekti. Beli kamburlaşmıştı, dizleri titrer olmuştu. Güçlükle fısıldadı:

"Ahmet'çik! Zavallı oğlum! Yaşıyor mu?"

"Evet!"

"Nerede?"

"Evinde!"

"Niçin?"

"Yaralı da!"

"Nesi var?"

"Ayağı!"

"Kestiler mi?"

"Kestiler!"

"Başka?"

"Başka! O kadar. Çanakkale'den İstanbul'a dönüşte ilk defa onunla karşılaştım, konuştuk. Ne diyeyim? Hepsi bu..."

"Sana inanayım mı?"

"İnanın!"

Hüseyin Bey oturdu. Aklına nereden geldiyse belki de Ahmet'i unutabilmek için,

"İttihatçılar vatanlarını severler!" dedi. Sonra ekledi,

"Yalnız nasıl sevileceğini bilmezler. Bunun için de tırmalayıp durur-lar."

Ragıp'ın sevinci kayboluyordu. O, Hüseyin Beyle başka türlü konuşmak istiyordu. Fakat Hüseyin Bey, başladığını bitirmek niyetindeydi. Ragıp'a vakit bırakmadan devam etti.

"1908 meşrutiyetinin ilânından sonra İttihatçılar bence en kolayını seçtiler. Eski kurumları, hatta eski iktidarın kaynaklarını ortadan kaldırıp yerine yenilerini koyacakları yerde, var olanı devam ettirip bu var olanı kendileri yararına kullandılar. Bir iyi niyetin peşinde görünmelerine rağmen eylemciliği seçtiler, yapacaklarını olmayan devlet gücüyle gerçekleştirmeye çalıştılar. Ben böyle görüyorum, sen nasıl görüyorsun bilmem?"

Ragıp istemeyerek cevap verdi,

"Bu hususları sizinle şimdiye kadar hiç görüşmemiştik."

"Kısa bir zaman sonra devlet gücünün yetmeyeceğini anlayınca her uçan kuştan hile sezmeye başlayıp eski komiteciliklerine döndüler; kendi içlerindeki vurucu gücü büsbütün körüklediler. Buna bir nev'i ateş üzerinde oturmak derler, işte sonunda olan oldu."

Ragıp, konuşmanın konusunu değiştirmek istedi,

"Amcabey" dedi "Nasıl tutukladılar sizi, anlatır mısınız?"

"Oraya da sıra gelecek, senin durumunu da görüşeceğiz, hattâ Ahmetçiğimin de."

"Benim burada olduğumu kimden öğrendiniz?"

"Binbaşıdan."

"Aramızdaki yakınlığı nereden biliyordu?"

"Araştırmıştır, senin de, benim de geçmişimize kadar uzanmıştır. Ahmet'in arkadaşı olduğunu, Feride'yi eve getirdiğini öğrenmiştir."

"Acaba bize niçin yardım ediyor dersiniz?"

"Bunalan insanların çırpınışı bu. Eminim ki, rüyasında bile mahkûmlar, kaçaklar, elleri kelepçeliler, kurşuna dizilenleri görür. Boğar insanı bu hayat, o zaman hiç değilse ayakta iken biraz rüyadan sıyrılayım der. Geçen gün gözümün önünde eli kelepçeli bir erin üzerine yürüdü; bir tokatta yıktı adamı yere. Sonra bir başkasının akan burnunu mendilini çıkarıp sildi."

Hüseyin Bey ayağa kalktı. Pencereden gelen ışık onu da çizgi çizgi yapmıştı. Elleriyle beraber beyaz sakalı da titriyordu. Yere yıkılacak gibi bir hali vardı. Yine de konuşmak ihtiyacını duyduğu belli oluyordu:

"Hiç kimseden korkmuyorum. Ölümü gözlüyorum. Babamdan kalan büyük bir servet vardı. Hepsini harcadım; kim ihtiyaç duyduysa, kime yardım gerektiyse verdim. Hele eşim öldükten sonra büsbütün kesemi açtım. Hastalara ilâç taşıdım, doktor arayanlar bana koştu. Evlenenin, ölüsü olanın yanındaydım. Niçin yaptım bunları biliyor musun? İçimi yenebilmek için. Ahmet'imi daha iyi yetiştirmek isterdim, olmadı. Tahsilini bile yarıda bıraktı. Şimdi ise bir ayağı yok diyorsun. Onun da bana ihtiyacı var; gitmeliyim, bağrıma basmalıyım, avutmalıyım. Biliyorum, bunun için de ölümü düşünmemek, yaşamak gerek."

"Salıverecekler mi sizi?"

"Umuyorum. İttihatçıların aleyhinde konuşma diyecekler, söz isteyecekler. Yapar mıyım dersiniz? Belki Ahmet'imin hatırı için susacağım, kabuğuma çekileceğim. Hâlbuki eskiden önüme gelene anlatırdım; İttihatçıların tutumunu beğenmediğimi söylerdim. Sonra Feride Hanım kızım geldi yanıma. Günün birinde izini buldular; evvelâ beni ortadan kaldırdılar, sonra onu kaçırdılar. Öyle değil mi?"

"Evet."

"Şuna inan ki oğlum; ben vatan haini değilim. Dünyanın en büyük nimetini verseler, vatanımla asla değişmem. Başını ağrıttım galiba; ben artık gideyim oğlum. Binbaşının dediğine göre, İstanbul'a dönmeyeceğine dair söz verirsen seni cepheye göndereceklermiş. Buna hemen razı ol. Cephedeki düşman kurşunları, şu kokuşmuş İstanbul'dan bin kat iyidir."

Ragıp inlercesine sordu:

"Feride ne olacak?"

"Şimdiye kadar ne olduysa. Ben o kızı yakından tanıdım. Kumaşı çok saf. Senden başkasına yâr olmaz."

"Ya başına bir felâket gelirse, ya kendini öldürürse?"

"Bunu o zaman düşünürsün. Bana göre bugün için en iyi çare geri dönmen."

Sanki bir deniz kenarındaydılar, sanki güneş tepelerindeydi. Denizin ruh okşayışına karşılık sıcak kavuruyordu onları.

Ragıp,

"Hem terliyorum, hem de üşüyorum." dedi.

"Evet oğlum. Oda soğuk, mevsim kış, ama içimiz yanıyor. Çelişkilerle dolu bir çevre var etrafımızda. Talat Bey yemezmiş, ama yediriyor. Hattâ hırsızlara göz yumuyor. Niçin bunlara katlanıyor? Etrafındakileri bırakabilmek için. Birşeyler yapabilmek için çırpınıp durdular bunca zaman, çırpındıkça saplandılar. Evvelâ bu devletin yalnız olduğunu, kimseden yardım gelmeyeceğini anlamak istemediler. Rusya doğuya el atmıştı, İngilizler Musul petrollerine göz dikmişti. İtalya, Libya ve Adalardan sonra Anadolu'dan pay çıkarmak sevdasındaydı. Fransa, Suriye'de geziniyordu, hattâ Adana'ya kadar uzanmak niyetindeydi. Devlet maaş veremiyordu. Bu durumda ne yapmaları gerektiğini bulup çıkartamadılar. Sonunda ellerine fırsat geçmişken en kötüsünü seçtiler; Alman boyunduruğuna giriverdiler. Hâlbuki İngilizler Almanlarla beraber olmamamız şartıyla büyük imkânlar tanıyacaklardı bize. Düşünebiliyor musun? Bir Alman amirali, Türk Bayrağı altında, Yavuz adını verdiğimiz Alman gemisiyle Boğaz'dan çıkıp Karadeniz'de Rus limanlarını bombalıyor! Sonra da başta Harbiye Nazırı olmak üzere hiç kimse biz böyle emir vermedik diyor. Utanıyor insan, yerin dibine geçiyor. Cemal Paşa'yı Filistin'e yolcu ettikten sonra şu anda memleketi iki kişi yönetiyor; Enver Paşa'yla Talat Bey. Gerileri kukla! Padişah da, sadrazam da. Cemal Paşa da Filistin'de hüküm sürüyor! Bu devlet nasıl kurtulacak acaba?"

Hüseyin Bey yorulmuştu; kendisini büyük bir sabırla dinleyen Ragıp'a bile bakmadan ayağını sürüyerek kapıya doğru yürüdü. Çıkarken sadece,

"Allahaısmarladık," dedi. "Belki yine görüşürüz."

Ragıp bir daha Hüseyin Bey'i görmedi. Üç gün sonra binbaşı gelince sordu:

"Hüseyin Bey nasıl binbaşım?"

"Azat ettiler; evine döndü."

"Niçin bana uğramadı?"

"Hastalanmış. Sedyeyle götürdüler. Merak etme iyileşir. Ne yapacaksın; elden daha fazlası gelmiyor. İnsanlar doğuyor, insanlar yaşlanıyor, insanlar hastalanıyor. Sonunda da ölüyorlar. Hep böyle oluyor; sen bunun adını nasıl korsan koy."

"Yoksa Hüseyin Bey öldü mü?"

"İnan ki yaşıyor! Ama ne fark eder? Evindeki hayat, buradakinden daha korkunç olacak belki de..."

"Bunun için mi ona oğlunun sakat olarak İstanbul'a döndüğünü söylemediniz?"

"Evet!"

Binbaşı dolaşmaya başladı; bir şey söyleyecekmiş de unutmuş gibi bir hâli vardı. Sonunda,

"Sen de yarın gidiyorsun!" dedi.

"Nereye?"

"Kıtana!"

"Çanakkale'ye mi?"

"Hayır, doğuya! Çanakkale'de düşman mı kaldı? Seddülbahir'i de boşaltmışlar."

"Yolda öğrenirsin! Yalnız evvelce de değindiğim gibi bir daha, izinli de olsan, İstanbul'a dönmek yok."

"Niçin?"

"Bilmiyormuş gibi sorma. Aksini yaparsan şayet; seni bu sefer hiç kimse kurtaramaz."

"Feride ne olacak? Annem, Musa Ağalar ne yapacak?"

Binbaşı soludu, odanın içinde birkaç tur attı. Sonunda,

"Canımı sıkıyorsun," dedi. "Bazen soruyorum kendi kendime, bu işe burnumu soktuğum iyi mi oldu diye? Ne yapalım; başladık bir kere. Şimdi beni iyi dinle. Yarın bir subayla bir çavuş geçici bir görevle doğuya gidecekler. Sen de onlara katılacaksın."

"Bir nevi mevcutlu olarak değil mi?"

"Nasıl kabul edersen? Buna arkadaşlık de, sürgün de, yardım de. Buradan doğrudan doğruya Haydarpaşa garına götürecekler seni; asla başka yere uğramak yok. İşte hepsi bu kadar. Kumandan da selâm söyledi; sakın bir çılgınlık yapmaya kalkışmasın dedi. Anladın mı teğmenim? Sen bir yere doğru gidiyorsun, memleket de bir yere doğru gidiyor! Bakalım biz nereye gideceğiz?"

Binbaşı hâlâ soluyordu, âdeta nefessiz kalmış gibiydi. O da bekleyen adamdı; yine de beklediğinin gelmesini istemiyordu. Bu yüzden değil saatlerin, dakikaların bile birbirinin üzerine devrilmesine tahammülü yoktu. Dişlerini sıkıyordu o anda binbaşı; soluması geçmiş de gözlerine kin bürümüştü sanki.

"Nöbetçi!" diye bağırdı "Hey nöbetçi!"

Biraz sonra dışarıdan ayak sesleri gelmeye başladı; bir asker belirdi kapının önünde:

"Buyurun kumandanım!" dedi.

Binbaşı yine dişlerini gıcırdattı ve yine bağırdı:

"Uyuyor musun ulan? Seni ayağımın altına alır, ezerim. Gözünü dört aç; gözünü patlatırım!"

Nöbetçi dimdik durdu sadece. O zaman binbaşı, kime söylediği belli olmadan haykırdı:

"Biliyor musun, memlekette en fazla ihtiyaç duyulan silâhlarla birlikte en gözde askerlerimiz, Almanların Doğu Avrupa'daki savaşlarına gönderiliyor."

Sonra geri döndü; Ragıp'a dahi bakmadan çıkıp gitti.

Belki de onun hıncı nöbetçiye değildi. Hedefini bulamıyan bir kurşun gibi başkasını yaralıyordu böylece.

Ertesi sabah bir üsteğmenle bir çavuş hücreye geldiği zaman Ragıp hiç sesini çıkarmadı; sadece gelenlere katıldı.

Haydarpaşa garından tren hareket ederken Ragıp gün lerce bekleyişin içinde sadece İstanbul'u gördüğünü anladı.

İstanbul hasta bir adamın kalbi gibi çarpıyordu. Yorgun ve derinden. Neredeyse durdu, duracaktı.

O, tam bir buçuk ay sonra, 24 Ocak 1916 tarihinde böylece İstanbul'u arkasında bırakıp yine uzaklaşıyordu.

Doğu

Ne yedi, ne içti, nasıl yaşadı? Kışın karına, yazın sıcağına nasıl dayandı? Aylarca, bu hayatı nasıl sürdürebildi? Düşündükçe şaşıyor, kendi gücüne kendisi de inanmak istemiyordu.

Yolda, karlara bata çıka ilerlerlerken Erzurum'un düştüğünü öğrenmişlerdi. Anladıkları kadarıyla Ruslar durmadan saldırıyor, Türklere son darbeyi vurmaya çalışıyordu.

Ulukışla'dan itibaren yaya gidiyorlardı. Varla yok arası bir yol uzanıyordu önlerinde.

Bir yaralı kafilesine rastladıkları zaman, başlarındaki subay,

"16 Şubat'ta Erzurum elden gitti!" demişti.

Şaşkınlıkla sormuşlardı ona,

"Sonra?"

"Sonrası ne olsun? Geç kaldınız! Katılacağınız birliği bile bulacağınız şüpheli!"

Tekrarlamışlardı, çaresiz kalmışçasına tekrarlamışlar di,

"Sonra? Daha nereler gitti elden?"

"Grandük Nikola ordusu durmadan ilerliyor. 13 Ocak'ta Pasinler kazası düşmüş. Azap Köyü civarında ordumuz bozuldu. Bu suretle Erzurum'un kapıları açıldı. Bir ay sonra da Erzurum korkunç akıbetine uğradı. Belki de karşınıza bir Rus birliği çıkıverir. Dikkat edin."

Yaralı kafilesi fazla oyalanmamış, kar yığınlarına gömülerek uzaklaşmıştı.

Subay, bezgin ve umutsuzdu. "Dikkat edin" derken belki de gerçek dışı konuşuyordu.

Ruslar, bu kadar yakınlarında olabilir miydi? Hâlbuki onlar, şu

bir avuç subay ve er, Bayburt'a varacaklardı. Böyle emir almışlardı; orada birliklerini arayacaklardı.

Daha günlerce yolları vardı. Ruslar karşılarına dikilirlerse ne yapacaklardı?

Ragıp titredi; yine aklına esaret gelmişti. Bir kurşunla karlara gömülmek, esir olmaktan çok daha iyiydi.

Birden önlerinde birtakım karartılar görünce hepsi yere yattı. Sonra kafile başkanı üsteğmen başını uzatıp "Bizimkiler!" dedi.

Morarmış ellerini uğuşturarak ayağa kalktılar, biraz ilerlerinde bir tabur kadar Türk askeri vardı. Koşarak yaklaştılar.

Taburun en arkasından giden bir küçük zabit döndü, Ragıp'a baktı, gülümseyerek,

"Sen de mi buradasın teğmenim?" diye sordu.

"Gayret Remzi, sen misin?"

"Nasıl da bildin teğmenim? Sefa geldin."

O anda Ragıp kendini mutlu hissetmeye başladı. Bir tanıdık yüz vardı karşısında. Eğer Ruslar gelirlerse daha güçlü dayanacaklarını sanıyordu.

"Ruslardan bir haber var mı?" diye sordu.

"Yok!"

"Erzurum'u aldıktan sonra buralara kadar sarkabiiirlermiş!"

"Sanmam teğmenim. Erzurum'dan öteye gitmezler; bir süre beklerler!"

"Nereden biliyorsun?"

"Hiç! İçime öyle doğuyor. Sonra bizimkiler de armut devşirmiyor ya? Sana bu haberi veren ödleğin biriymiş!"

Gayret Remzi'nin Tabur Kumandanı üsteğmenle konuşmaya başlamıştı.

Ragıp'a öyle geliyordu ki, hepsi de bu buluşmadan memnun kalmışlardı.

Gayret Remzi;

"Bir ay kadar oldu yola çıkalı, dedi, Ulukışla'dan sonra karlara gömüle gömüle yaya gidiyoruz. Bayburt'a ulaşmaya daha on onbeş günümüz var sanırım."

Ragıp,

"Biz de Bayburt'a gidiyoruz!" dedi.

"Buna sevindim teğmenim! Bakarsın ordu, kolordu, tümen, alay derken beraber bir bölüğe düşmüşüz."

"Çok iyi olur!"

"Buna da sevindim teğmenim! Demek bana kızmıyorsun?"

"Hayır! Niçin kızayım?"

"Hani ben münasebetsiz herifin birisiyimdir de."

"Sen mert bir adamsın Gayret Remzi!"

Gayret Remzi; bir süre konuşmadı, sadece nemli gözlerini ıslak eldivenleriyle kurulamaya çalıştı.

"Ağlıyor musun teğmenim? Şu kar, hep gözlerimi sulandırır. Hadi yürüyelim bize bakıp duruyorlar."

Rüzgâr da bir kamçı gibi yüzlerinde şaklıyordu sanki. Etraf bembeyazdı. Yürürken bazen ayak bileklerine kadar kara gömülüyorlardı. Kimbilir varacakları menzil nerede, ne kadar uzaktaydı? İşte onlar böylece Bayburt'a gidecekler, Ruslarla savaşa katılacaklardı.

* * *

Gayret Remzi, elini tuttu Ragıp'ın,

"Sen iyice güçlenmişsin teğmenim!" dedi.

"Niçin?"

"Bunca gün yol yürüdük, karlara battık çıktık, soğuktan morardık, menzilleri bulamayıp ortalık yerde kaldık; yine de dayandın. Üstelik karlara gömülmüş, silinmeye yüz tutmuş köylerin önünden geçerken başını bile çevirip bakmadan. Az iş mi bu?"

Ragıp, Gayret Remzi'yi okşadı; içinden sevmek geldi onu. İnsanları sevmek, gönülden inanmak ne güzel, ne olumlu bir histi. Gülümsemeye çalışırken,

"Daha da güçleneceğim," dedi, "Yalnız şu önümde giden iki asker olmasa!"

Gayret Remzi baktı ve sordu,

"Ne varmış onlarda?"

"Ne olsun? Biri onaltı yaşından fazla değil, diğeri de elliden aşağı değil!"

"Anladım! Ara yerdeki yaşta olanlar nerede diye soracaksın!"

"Evet! Ne oldu onlara?"

"Sen benden daha iyi bilirsin; eridiler. Çanakkale'de, Filistin'de, Irak'ta, Sarıkamış'ta, şimdi de Galiçya'da. Geri kalanları da şuraya

buraya serpildi, ya da vaktinden evvel çöktü. Belki de senin üzüntün, ileride ondört yaş ile altmış yaşı yan yana göreceğinden ileri geliyor! Ben sana bir şey söyleyeyim mi teğmenim; biz Üçüncü Ordu'yu takviye etmeye gidiyoruz. Çanakkale'deyken beni Onuncu Tümen emrine almışlardı. Tümeni işte böyle tabur tabur doğuya yolcu ettiler. Çok yakında savaşa katılacağız. Bu yüzden fazla düşünmeye değmez. Biz şimdi boş yere çukur doldurmamaya bakalım."

Karşıda karla kaplı dağlar vardı. Onların ise ayakları şişmiş, yüzleri morarmıştı. Tabur, yolda dökülenler yüzünden yarıya inmişti. Yine de savaşacaklardı. Şimdiden top seslerini duyar gibiydiler.

Gayret Remzi sordu,

"Söylemedin teğmenim, ben de üstüne düşmedim. Şimdi sırası geldi; sen niye buralardasın?"

"Askerlik bu; sen doğuda ne arıyorsan ben de onu arıyorum."

"Yok canım! Yine benden uzaklaşıyorsun teğmenim! Şu yanındaki üsteğmenle çavuş neci? Biri olmazsa, diğeri gözünü senden ayırmıyor! Sürdüler mi yoksa seni?"

"Farzet ki öyle; ne çıkar?"

"Karın yüzünden mi?"

"Evet!"

"Kaç istersen!"

"Nasıl?"'

"Ben onları bir yere kıstırırım!"

Ragıp, hırsla Remzi'ye baktı; bir an için tiksindi ondan, sonra âdeta bağırdı:

"Aklını başına topla Remzi! Beni niçin bu kadar küçültüyorsun?"

"Ne yapacaksın öyleyse?"

"Savaşacağım!"

"Sonra?"

"Orasını bilemiyorum. Benim bir görevim var; bunu hepsinden üstün tutuyorum. Savaşı sevmediğim halde, düşmanı bu toprakları çiğner gördükçe, savaşmaktan başka çare olmadığına inanıyorum."

Ragıp soludu, Remzi bir kar çukuruna girip çıktı; bir süre Ragıp'ı unutmuş gibi yürüdü. Sonra döndü, durdu, "Ben hâlâ adam olamayacağım!" dedi.

"Niçin?"

"Senin yerinde olsam, sanki başka türlü yaparmışım gibi konuşu-

yorum değil mi? Yalnız bir farkımız var; ben dönüşte bana kötülük edenlerin canına okurum. Sen ise..."

"Ben ise?"

"Belki unutursun, ya da kendini unutmaya zorlarsın. İnşallah sonunda kavşursun ona. Hadi teğmenim; bekçilerin dik dik bakmaya başladılar geride kaldık galiba."

Yine karlar, yine karlı tepeler vardı önlerinde. Yürüdüler, çok az konuştular.

Böylece Ragıp, İstanbul'dan ayrılışından birbuçuk ay sonra Bayburt'a vardı. Tümeni güçlükle buldular. Tümen Komutanı durmadan ellerini oynatıyordu.

"Hemen görevinizin başına geçin." dedi onlara.

Sonra Ragıp'a bakıp

"Seni de bu taburun emrine verdim," diye ekledi. "Durumunu biliyorsun, ona göre davran. Canının yanmasını istemezsin değil mi?"

Üçüncü Ordu, Trabzon Bayburt Kop Dağı hattına çekilmişti. Ordu birlikleri Fırat'ı gözleyen tepelerde tutunmaya çalışıyordu.

Cepheye giderlerken Remzi,

"Dediğim çıktı," dedi, "Beraberiz teğmenim."

"Hem de aynı bölükteyiz."

Günlerce yürüdüler yine. Şimdi önlerinde Fırat vardı, kuzeyden güneye doğru akmaya çalışıyordu; yer yer buz tutmuştu.

Bir köy vardı orada; bırakılmış, kimsesiz bir köy. Damlar karlarla kaplıydı. Bir köpek, uluyup duruyordu. Rüzgâr vurdukça, bir evin duvarında asılı kalmış bir leğen tıkırdıyordu.

Binbaşı:

"Burada konaklayacağız." dedi. "Gece yarısı Masat Dağı'na doğru yürüyeceğiz. Ruslar ilerimizde, dikkat etmek gerek. Bize verilen görev, biraz daha doğuya kaymaktır. Size güveniyorum."

Bir köy evine sığındılar. Karşılarında çökmüş bir ocak vardı, önlerinde boş bir beşik duruyordu. Dışarıda nöbetçiler karlarla boğuşurken, yıkık evin yıkık kapısını kapamaya çalıştılar.

Köşede birkaç odun buldu Remzi, ocağa koydu, yaktı. Etrafı koyu bir duman kapladı; onlar yine de ısınacakları için sevindiler.

Beşiği okşadı Remzi, salladı da; neredeyse önünde diz çöküp ninni söyleyecekti.

On subay, üç küçük subaydılar. Bir onbaşıyla bir asker onlara hizmet için içeri girmişti.

Binbaşı yere bağdaş kurup oturmuştu; somurtuyor, konuşmuyordu. Birkaç subay kaputlarına iyice sarınmış, diğerleri de terlemiş gibi düğmelerini çözmüştü.

İçeri giren onbaşı etrafına bakındıktan sonra Ragıp'ın önünde durdu,

"Teğmenim, beni ne çabuk unuttun?" diye sordu.

"Kâzım! Manav Kâzım sen misin?"

"Evet teğmenim! Kaderin cilvesine bak!"

"Teğmenim deme bana. Ben senin mahalle arkadaşın Ragıp'ım."

Ragıp, Kâzım'ı bir kenara çekti,

"Anlat!" dedi.

"Ne anlatayım?"

"Burada ne arıyorsun?"

"Siz yoldayken tabura katıldım. Uzaktan gördüm seni. Konuşmak için bir fırsatını kolladım."

"Daha evvel neredeydin?"

"Sorma. Savaştım. Bir süre de ikmal işlerinde çalıştım, fakat sonuna kadar dayanamadım."

"Niçin?"

Manav Kâzım dertliydi, bir yerinden yaralıydı. Ürkerek etrafına bakındıktan sonra,

"Bu herifler, düşmandan daha insafsız!" dedi.

"Herifler dediğin kim?"

"Müteahhitlerle yardakçıları!"

"Ne yapıyorlar?"

"Anlaşıyorlar! Gelen erzakın çoğu yarı yoldan geri dönüyor. Sonra yeni parti malmış gibi tekrar gönderiyorlar. Cephelerde de açlıktan kıvranan asker, karnını doyurabilmek için çareler arıyor."

"Sen bunları görünce ne yaptın?"

"Dayanamayıp şikâyete kalkışınca hapse attılar. Sonunda da sürdüler. İşte yine cephedeyim, hem de karşında. Biliyor musun teğmenim, şey Ragıp; bana da Mehmetçik diyorlar. Vallahi yalan. Asıl Mehmetçikler onlar, dışarıdakiler, karlara gömülenler düşman kurşununa göğüs gerenler, olmayanı olduranlar. Benim gibi manavdan Mehmetçik çıkmaz."

"Kendine iftira etme."

"Doğrusu bu. Neyse. Sana bir şey sorabilir miyim?"

"Elbette!"

"Bizimkiler nasıl? Gördün mü onları hiç?"

Ragıp hemen cevap vermedi. İstanbul'da, çamaşır leğeninin başında bir kadın vardı, bir yıl evvel Ragıp'a nefretle bakmıştı. Çocukları etrafında dolanıyor, yiyecek bir şeyler arıyorlardı.

"Karın beni görmek bile istemiyor!" dedi.

"Niçin?"

"Senin askere alınışına sebep olduğum için."

"Kadın aklı işte; aldırma. Sanki beni savaşın sonuna kadar manav dükkânında bırakacaklarını mı sanıyormuş?"

"Bilmem! Yalnız çok üzgün. Yaşayabilmek için hayatı tırnaklarıyla kazıyor."

"Ne demek bu teğmenim?"

"Yani yaşıyorlar. Ama binbir güçlükle."

"Ah kahpe felek! Bizi nereden aldı, nerelere attı. Bu da geçer elbet. Bakarsın günün birinde çocuklarımın yanına varmışım, çilingir sofrasını kurdurmuşum, iki tek atmışım. O zaman keyifler tamam. Olur mu dersin?"

"Niçin olmasın?"

İkisi de yalan söylüyordu, ikisi de dönüş yollarının karanlık olduğunu seziyordu. Sanki arkalarındaki köprülerin hepsi atılmıştı. Önlerindeki yol ise bir uçurumla bitiyordu.

"Köprüleri elbette yeniden yaparız!" dedi Ragıp.

"Anlamadım! Önemi yok! Şeyi soracaktım senden, Feride'yi!"

"Evlendim onunla!"

"Oldu mu, sahi mi?"

"Zorla! Fakat ben Çanakkale'deyken kaçırdılar!"

"Ne yaptın?"

"Hiç!"

"Beğenmedim bunu!"

Gayret Remzi sokuldu yanlarına,

"Uzattın teğmenim," dedi, "Dinlenmelisin."

"Sana Kâzım'ı tanıtayım. Mahalle arkadaşım Manav Kâzım.

"Desene ikiyken üç olduk. Bir onbaşı bir küçük zabit, bir de teğmen! Masanın ayağını tamamlamak için bir paşaya ihtiyacımız var."

Fazla konuşmadılar, oldukları yere uzanıp uyumaya çalıştılar. Çeşitli rüyalar, çeşitli hayaller peşindeydi hepsi. Gece yarısı kalktılar, yola koyuldular.

Gecenin sessizliğini karlar büsbütün artırıyordu. Gayret Remzi,

"Meşrutiyet Marşını biliyor musun teğmenini?" diye sordu.

"Biliyorum! Nereden aklına geldi?"

"Okuyayım da bir kere daha dinle."

Okumadı da söyledi; tüfeğini omuzuna asmıştı, dalgın bir hali vardı, eski dinçliğini, atılganlığını kaybetmiş gibiydi.

"Otuz üç yıl ne saadet, ne de gün görmüştük!
Çaresiz boynu bükülmüş çocuğa dönmüştük.
Düşmanı ağlatacak hale gelip sönmüş idik.
Baba evlâdını evlât anasını buldu bugün
Budur işte bu, bize doğrusu bayramla düğün."

Puslu birgün başlıyordu; şu tepelerde, şu karlarla kaplı ülkede vakit ne kadar geçerse geçsin güneş canlanamayacak, dirilemeyecekti sanki.

Ragıp Sarıkamış'ı, Allahuekber dağlarını düşündü. Bir yıl kadar evvel orada, karlara gömülerek, donarak, düşman kurşunlarıyla delik deşik olarak onbinlerce vatan evlâdı ölmüştü.

Sarıkamış elden gitmişti ama, onlar şimdi Bayburt'ta aynen karlara gömülerek düşmana doğru ilerliyordu.

Çok yakınlarında olmalıydı Ruslar. Ragıp görmeden hissediyordu. Bu suretle ilk kurşunu bekliyordu. Kimin tarafından atılırsa atılsın ilk kurşun önemliydi.

Öncüler, kılavuzlar, "Ruslar daha ilerdeler." diyordu. Ve asker soğuktan yürüyemez hale geliyordu.

Etraflarını gereği kadar seçemiyorlardı. Üstelik karın beyazlığı gözlerini kamaştırıyordu.

Birden, derinden bir ses işittiler:

"Ahmet Çavuş, buraya gelin!"

Duraladılar, etrafa bakınıp sesin geldiği tarafa yöneldiler. Başka bir ses takip etti bu sesi.

"Ahmet Çavuş! Mehmet Çavuş! Buraya gelin!"

Yabancı, Ermeni şivesine benzeyen bir sesti. Karların üzerinden seke seke yaklaşıyordu onlara sanki.

Gayret Remzi,

"Bir tuzak bu!" dedi.

"Tuzak mı?"

"Hiç hoşuma gitmiyor! Galiba biz, bir yerlere saplandık."

Toparlanmalarına vakit kalmadı; Ragıp'ın beklediği ilk kurşun yerine kurşunlar yağmaya başladı üzerlerine.

Yere kapaklandılar, karların içine. Bölük komutanı, "Ateş!" diye bağırdı.

Elleri, ayakları donmuştu, silâh kullanmakta güçlük çekiyorlardı. Yine de vurmaya çalışıyorlardı.

Karın kalınlığı belki de bir buçuk metreydi. Hâlâ da yağıyordu; hem de lapa lapa.

Dayanamıyorlardı. Açlıktan ziyade susuzluk hissederek tepelerinden saldıran, önlerine dikilen Ruslara karşı koymaya çalışıyorlardı.

Akşama kadar direndiler; nedense yardım gelmiyordu. Yollar kesilmiş, geriyle olan irtibatları kalmamıştı.

Soğuktan donanlar gittikçe artıyordu. Karların üzerindeki şehit kanlarını yine karlar örtüyor, gizliyordu.

Gayret Remzi Ragıp'ın yanına sokuldu.

"Teğmenim sen geri çekilmeye bak." dedi.

"Niçin?"

"Hastasın galiba! Her tarafın morarmış. Kâzım Onbaşıyla şu tepenin ardını tuttun mu belki bölüğü kurtarırsın. Yüzbaşı görünürlerde yok."

"Sen ne yapacaksın?"

"Sizin çekilmenizi desteklerim. İki manga yeter bana."

"Çukur mu doldurmak niyetin?"

"Kaderde varsa!"

"Olmasın! Senin yaşamanı istiyorum Remzi!"

Acı acı güldü Gayret Remzi. Sonra bir avuç karla yüzünü yıkarken "Korkma," diye ekledi; "Bir çaresine bakarız elbette."

Yine de Ragıp onda bir bezginlik, bir başka yönden sona varma isteği sezdi.

Manav Kâzım, Ragıp'ı kolundan çekti, Remzi ise onlara sadece yattığı yerden el salladı. Sonra yanındaki askerlerle birlikte atışa başladı.

Diğer bölükler de çekiliyorlardı; geri kalanların desteği altında kendilerine bir yol açamaya çalışıyorlardı.

Gayret Remzi'nin "Şu tepenin ardı" dediği bir kar yığınından başka bir şey değildi. Sürünerek, âdeta karları delerek oraya varmaya çalıştılar.

Kısa bir süre Remzi'nin "Gayret!" diye bağırdığını duydular. Sonra kurşunlar arkalarından karlara gömülürken geri dönüp baktılar. Gördükleri manzara korkunçtu; onları yeniden savaşa sokacak kadar insafsızdı.

Kazak süvarileri belirmişti. Geride kalan, kardan başını kaldırıp ayağa kalkmaya çalışan Türk askerlerinin başını bir kılıç darbesiyle gövdesinden ayırıyorlardı. Gövdesiz baş yuvarlanıyor, karlara gömülüyordu.

Ragıp,

"Geri dönelim!" diye bağırdı; Kâzım onun ileri atılmasını hemen engelledi:

"Ne yapıyorsun Ragıp? Sen de başını gövdenden ayırtmak mı istiyorsun?"

"Nasıl bırakacağız onları?"

"Yanındakileri düşün, beni düşün!"

"Ya Gayret Remzi ne olacak?"

"Kendi istedi!"

Ragıp hiç sakınmadan ayağa kalktı, karlı dürbününün camlarını temizledi, baktı.

Görüyordu, Gayret Remzi'yi de seçiyordu. Gayret Remzi tüfeğini bırakmıştı. Bir şehidin yanına doğru sürünüyordu. Varınca, şehidin kanlarını yüzüne sürdü, sırtüstü uzandı. Ölü taklidi yapıyordu.

Kazak askerleri tepesine dikildiği zaman Gayret Remzi yerinden bile kıpırdamadı.

Kazaklar, Remzi'yi kılıçlarıyla dürtüp uzaklaştılar.

"Gidelim." dedi Kâzım.

"Kazaklar bize varmadan buradan uzaklaşalım."

"Hayır! Beni rahat bırak; Gayret Remzi'nin sonunu öğrenmek istiyorum. O, sonra derdi hep. Bir başlangıcın mutlu sonu olmasını is-

terdi, bunun özlemini çekerdi. Onun kişisel sonu çok acı oldu. Bizim sonumuzu düşünebiliyor musun Kâzım?"

Kâzım, vaktiyle manav dükkânında yazları domates, kabak, patlıcan satardı. Kış gelince her tarafı açık dükkânının bir kaç yerini hasırla kapatır, ön tarafa lahana, pırasa dizerdi. Muz satmazdı; mahallede muz alıcısı pek bulunmazdı.

Manav Kâzım akşamları sofrasının başında çocukları etrafında dönüp dolaşırken rakısını yudumlar, günün yorgunluğunu gidermeye çalışır, mutlu olurdu. Bütün yaşantısı buydu Manav Kâzım'ın. Şimdi ise karlara gömülmüştü, mahalle arkadaşı Teğmen Ragıp'ı durdurmaya, hattâ avutmaya çalışıyordu.

Nereden gelmişler, nereye gideceklerdi? O sonu, Manav Kâzım hiç göremiyordu.

"Yat Allah'ını seversen teğmenim; hiç değilse boy hedefi olma şu kâfirlere."

"Hayır! Görmek istiyorum. Remzi ölü taklidi yapıp Kazaklardan kurtuldu. Bundan sonra ne olacak acaba?"

"Kazaklar buraya doğru geliyor mu?"

"Sanmıyorum. Rus piyadeleri gözüktü. Bizim yüzbaşı da esir düşmüş. Nedense daha fazla saldırmayı düşünmüyorlar. Belki yoruldular, belki de çekiniyorlar bizden, bir oyuna düşeceklerini sanıyorlar."

Ragıp yeniden baktı. Akşamın loşluğuna rağmen görmeye çalıştı. Güçlükle seçebildi.

Şimdi Remzi, dizlerinin üzerine doğrulmuş, ellerini havaya kaldırmıştı, Rus piyadeleri Yüzbaşı'nın ayağındaki vidala çizmeleri çıkartıyor. Gayret Remzi'yi ise dipçikle vura vura götürüyorlardı. Gayret Remzi böylece bölüğünü kurtarmış, fakat esir olmuştu.

O zaman Ragıp, inlercesine fısıldadı:

"Remzi bizden ayrılırken nedense ölümü düşünmüştü. Şimdi ise ölümden daha korkuncunu seçti. İlk düşüncesinden neden vazgeçti acaba?"

Sonra Çanakkale hatırına geldi Ragıp'ın; orada siperlerden siperlere koşan bir Gayret Remzi vardı. Her çareye başvurur, her güçlüğün altından kalkardı.

Evet Remzi bir fedakârlık yapmıştı, bölüğün geri kalan kısmını kurtarmıştı. Fakat esir olması mı gerekti? Dizlerinin üzerine doğrularak ellerini havaya mı kaldırmalıydı?

Ragıp haykırdı,

"Niçin ölmedin Gayret Remzi? Niçin ölmedin?"

Silâh sesleri durmuştu artık. Gece iyice çöküyordu etrafa. Ragıp ise yığılırcasına oturmuştu Kâzım'ın yanına. Durmadan yalvarıyordu:

"Tanrım! Beni esir etme kimseye!"

Bunu istemişti hep. Gayret Remzi'nin sonunu belki bir daha öğrenemeyecekse de, esir oluşunu hiç aklından çıkaramayacağını biliyordu.

* * *

Doğu karanlık, doğu boşluklarla doluydu. Gündüzleri bile karın beyazlığına rağmen simsiyahtı doğu. Toprağa damlayan sular yağmurun değil, gözyaşlarınındı.

Ragıp orada, aylar geçtikçe can çekişen bir vatanın son nefesini vermemek için direnişini çok yakından seyretti.

Silâh yoktu, elbise yoktru, erzak, cephane yoktu. Unutulmuş, fakat her hatırlanışta kanı emilmiş topraklardı buraları.

İnanmak istemiyordu, çöküntünün altında değil, üstünde bile kalmaya tahammülü yoktu.

Ne Filistin, ne Çanakkale'ydi doğu. Kaybedilenlerin yanında kazanılanlar hiç kalıyordu.

Üçüncü Ordu'yu desteklemek için güneyde İkinci Ordu'nun kuruluşu, Mustafa Kemal'in Onaltıncı Kolordu'nun başında bu orduya katılışı haberi onlara biraz ümit vermişse de 1916 yılı bu ümidi aydınlığa kavuşturacak gibi geçmiyordu.

Karların erimeye başladığı, yağmurların sel yataklarını taşırdığı sıralarda 18 Nisan'da Trabzon düştü. Canları pahasına korumaya çalıştıkları Bayburt, 18 Temmuz'da Ruslara teslim oldu. Beş gün sonra Gümüşhane, dört gün sonra da Erzincan elden gitti.

Hep kan aktı; Mehmetçikler, oraya, o topraklara gömülüp kaldılar. Geldikleri yer gibi, gömülüp kaldıkları yer de bilinmiyordu artık onların...

Daha da kötüleri olabilirdi. Mustafa Kemal Onaltıncı Kolordu'nun başında birçok kanlı savaşlar verdikten sonra Rusların Diyarbakır'a girmesini önlemiş, Üçüncü Ordu'yu sarılmaktan kurtardığı gibi karşı taarruza geçip 6 Ağustos'ta Bitlis ve Muş'u geri almıştı.

Bu haber onlara ulaştığı zaman Ragıp, çocuklar gibi sevinmişti. Yanından ayırmadığı Onbaşı Kâzım'ı kucaklıyor,

"Paşa olmuş," diyordu: "Mustafa Kemal Paşa! Ne yapacağını, nasıl yapılması gerektiğini biliyor. Onun gibisi var mı? Gösterin bana."

Hep geri çekilmişlerdi. Cephe gerisinde bir şaşkınlık, bir ne yapacağını bilmemezlik vardı. Askerin bir kısmı kaçıyordu. Hastalıktan kıvrananları, yaralıları taşıyacak kimse kolay kolay bulunamıyordu.

Rus süvarilerini hep yakınlarında görüyorlardı. Dere yataklarında kendilerine yol aramaya çalışırlarken kayboluşları, bir köyden geçerken yaşlı kadınların ellerini açıp, "Bizi bırakıp nereye gidiyorsunuz?" diye yalvarışları asla unutulamazdı.

O gün binbaşı, "Vur!" diye bağırmıştı Onbaşı Kâzım'a. O da kaçan bir askeri vurmuştu. Şimdi ellerini uzatıp Ragıp'a gösteriyordu.

"Kanlandı! Kanlandı!"

Ağlıyorlardı karşılıklı, kendilerine değil, vurulan askere, daha onun gibi binlercesine.

Vurulan askerin koynunda, "Karını öldürdüler." diye annesinin yazdırdığı bir mektupla bir somun çıkmıştı.

Kâzım hâlâ ağlıyordu:

"Bu eller kanlandı, kanlandı!"

8 Ağustos'ta, Fırat kenarından Kemah'tan, Karadeniz sahiline kadar uzanan bir hat üzerinde tutunabildikleri zaman, gömleklerinin terden vücutlarına yapıştığını, hattâ eriyip lime lime olduğunu ancak fark edebildiler.

Bir ağaç gölgesine sığınan Ragıp'ın ayaklarını yıkadı Kâzım! "Yapma!" dedikçe Ragıp "Bırak, içimden geldi." diye boynunu büküyordu Onbaşı. Sonra gülümseyerek soruyordu:

"Yaralanmadık bile! Ölmeyeceğiz değil mi?"

Kâzım unutmak istiyordu; vurduğu askeri, karısını, çocuklarını unutmak istiyordu.

"Feride acaba ne yapıyor?" diye sordu bir aralık.

"Kim?"

"Feride dedim!"

"Unuttum!"

"Ben de bizimkileri."

İkisi de yalan söylüyordu birbirlerine. Daha doğrusu yaşamak için, tutunabilmek için unutmanın gerekli olduğuna inanıyorlardı.

Karavana borusu cansız çalıyordu. Önlerine konan yine bir tas bulanık su olacaktı. Asker buna, güçlükle sakladığı ekmeğini banacak, karnını doyuracaktı.

Yine de Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Paşa birlikleri toparlamak, intizama sokmak için çalışıyordu. Fakat yeterli değildi. Görüyorlardı; açlık, hastalık, inanmamazlık, savaşlardan ziyade askeri yıpratıyordu.

Kasım başlarında Ruslar birliklerini otuz kilometre kadar geri çektikleri zaman karakış yüzünü göstermişti. O zaman bir emir geldi, kışı geçirmek üzere Türk birlikleri de geri çekilecekti.

Şimdi nereye gittiklerini bilmeden, sırtlarını Ruslar'a çevirmişler, yürüyorlardı.

Kâzım durmadan titriyordu; diğer erler de onun gibiydi. Üstlerinde hâlâ yazlık elbiseler vardı. Askerin çoğunda değil kundura, çarık bile yoktu. Ayaklarını paçavralarla sarmışlardı.

Ragıp'ın sırtında, Çanakkale'den beraberinde getirdiği kaput vardı. Sarınmıştı ona. Başına kalın bir bez dolamış, delinmiş yün eldivenlerini ellerine geçirmişti. Artık tıraş olmuyordu; sakalı bir hayli uzamıştı. Göz altlarının mosmor olduğunu, avurtlarının çöktüğünü biliyordu.

Ragıp, Kâzım'ı çağırdı,

"Giy!" dedi.

"Neyi?"

"Kaputumu!"

"Öteki askerler ne olacak?"

"Sana ne?"

Kâzım başını çevirdi, uzaklaştı. Bu, Kâzım'ın isyanıydı; başkalarına duyduğu hıncın acısını kendisinden çıkarıyordu.

Hepsi yaya yürüyorlardı. Yollarda sayılamayacak kadar çok at, deve ve öküz ölülerine rastlıyorlardı.

Bir kenara büzülüp kalmış askerlerin "Bizi de götürün" dercesine uzanan ellerini görmemek için başlarını çeviriyorlardı.

O askerler, orada kalacak, sonunda donup bu dünyadan göç edeceklerdi. Bu bir çöküştü; gıcırtısı tâ uzaklardan duyuluyordu artık.

Bir köye sığındıkları zaman Tümen Levazım Müdürü önlerinden geçen yaşlı bir köylüyü çevirdi:

"Bana at ve öküz bul!" dedi.

"Yok!"

"Parasıyla."

"Yok!"

"Niçin?"

"Aldılar hepsini; bir yıl oluyor. Bir kâğıt sıkıştırdılar elime. Kime gittimse beş para bile vermedi bu kâğıda."

"O zaman sen ne yaptın?"

"Yırttım kâğıdı, parçalarını ocakta yaktım. Helâl olsun vatanıma."

Köylünün elinde bir sopa vardı, ona dayanarak yürüyordu, sırtı kamburlaşmıştı. Kapısı açık duran ahıra doğru yürürken bu sefer Ragıp önüne geçti,

"Nereye?" diye sordu.

"Ahıra gidiyorum!"

"Niçin? Hani hayvanların yoktu?"

"Yok olmakla?"

"Öyleyse ahırda ne işin var? Evin ne güne duruyor?"

"Asker barınsın dedik. Dökülüyor bu asker, bitmiş, erimiş! Kendi vatanında erimiş. Biz nasıl olsa bir süre daha dayanırız."

"Biz dediğin kim?"

"Avradım! Başkası kalmadık! Oğlanların hepsi gitti. Torunları da hastalık aldı götürdü."

Hastalık yalnız yaşlı köylünün torunlarını götürmüyordu. Kâzım, gün kararmaya başlarken bölükten beş kişiyi köyün mezarlığına gömdürmüştü. Kimbilir yarın sabah kaç kişi yeniden bu yolculuğa çıkacaktı?

Köyün minaresi yıkılmış, caminin bir kısmı çökmüştü. Bölükte subay olarak sadece Ragıp kalmıştı. Üç çavuş'la Kâzım Onbaşı onun en yakın yardımcılarıydı.

Hepsi camide kalıyordu, yan yana, hattâ üst üste... Asker durmadan öksürürken çavuşun birisi Ragıp'ın önüne bir mangal getirmişti; içi kor doluydu.

"Askerlerime götür, onlar ısınsın!"

"Yetmez ki teğmenim!"

"Yettiği kadar. Uzaklaş yanımdan çavuş!"

"Siz ne olacaksınız teğmenim?"

Ragıp sözü değiştirdi:

"Kaçan var mı bölükten?" diye sordu.

"Üç er noksan."

"Tabura bildir. Hadi git çavuş, beni yalnız bırak."

Günlük tayın üçte bire inmişti, ölenlerle kaçanların hissesini geri kalanlar kapışıyordu. İtişip kakışıyorlar, sonra yine bir sessizlik kaplıyordu etrafı.

Alay emir subayı camiye girdiği zaman asker bitlenen sırtını kaşıyor, bir taraftan da uyumaya çalışıyordu.

"Teğmen Ragıp nerede?"

Onbaşı Kâzım yol gösterdi emir subayına.

"Merhaba!" dedi emir subayı.

"Merhaba!"

"Nasılsın?"

"Gördüğün gibi."

"Müjdemi ver."

"Nedir o?"

"Üsteğmen oldun!"

"Ne yapmışım ki?"

"İstemiyor musun?"

"Bir mektup getirseydin bunun yerine daha çok sevinirdim. Kimin aklına gelmiş? Bütün ulaşımın felce uğradığı bir orduda rütbeler böylesine vaktinden evvel nasıl dağılıyor?"

"Allah belânı versin," dedi emir subayı. "Şu yedeklere de yaranılmaz ki! Seni görmüşler; tek başına bölüğünü çekip çevirmişsin. Az fire vererek buralara kadar gelmişsin; mükâfatlandırmışlar. Gözüne, dizine dursun."

Homurdanarak gitti emir subayı. Onbaşı Kâzım elini uzatmışken vaz geçti, sadece:

"Arkadaşım," dedi "Sen nasıl düşünürsen düşün, ben sevindim bu işe. Rütben üsteğmen olunca hiç değilse başımıza başka bir bölük komutanı gelmeyecek."

"Gelirse ne olur?"

"Hiç! Yine de seni komutan görmek istiyorum. Biz adam olamadık; manavlıktan öte elimizden bir iş gelmez. Şu okumuş adam benim arkadaşımdı, üstelik komutanım da oldu demek hoşuma gidiyor doğrusu, kendime pay çıkartıyorum."

Ragıp başını çevirdi, uyumak istedi. Yorgunluktan kıpırdayacak

hâli bile yoktu. Kaputuna iyice sarıldığı halde üşüyor, uyku bir türlü ona yaklaşmak istemiyordu.

"Kâzım!" dedi.

"Buyur."

"Biliyor musun; masasında telgraf makinası vardı onun."

"Kimin?"

"Dâhiliye Nazır'ı Talat Bey'in."

"Nereden çıkardın bunu durup dururken?"

"Beynimin içine çakılmış! Şimdi iyice görüyorum; bana bakarken bile bir gözünün ucuyla telgraf makinasını seyreder gibiydi. Onu her an özlüyordu, sanki arada bir okşarcasına elini o makinaya götürüyordu. İşte her şey o anda bitti. Okşanan bir makina sonucu doğuya geldim."

"Anlamadım ama; pişman mısın?"

"Hayır!"

"Uyu öyleyse! Yarın kimbilir neler olacak?"

Ragıp uyuyamıyordu; hep gerilere dönüyor, bu gerilere dönüş, nedense Talat Bey'in üzerinde toplanıyordu.

"Kalın bilekleri vardı onun. Bakışları şeytancaydı. Gülümsediği zaman bu şeytanlık kayboluyor gibiydi. Hayır, bakışları pusuya yatmış, avını gözleyen bir avcıya benziyordu."

"Neler söylüyorsun sen?"

"Neler mi? Hiç! Sayıklıyorum belki de. Biz ölmüşüz. Şimdi bir yığın böcek etlerimizi didikliyor; yakında iskelet haline geleceğiz. O zaman Talat, Enver, Cemal ne yapacaklar acaba?"

Kâzım artık Ragıp'ı dinlemiyordu. Çok üşüyordu, çeneleri durmadan birbirine vuruyordu, arada bir kesik kesik de öksürüyordu.

Kış geceleri, böyle bir caminin çatısı altında çok insafsız geçecekti. Bu camiyi onarmaları, barınır hale getirmeleri gerekti.

Ragıp ayağa fırladı, kaputunu çıkardı.

"Giy şunu!" dedi.

"Hayır!"

"Emrediyorum! Uzan şuraya; istersen üstünü de örterim. Isınmaya çalış. Karını düşün, çocuklarını düşün, ne yaparsan yap, ısın."

Kâzım artık diretemiyordu kaputu giydi, olduğu yere kıvrıldı.

Şimdi de Ragıp kendi kendine sordu:

"Acaba Gayret Remzi, ölümden kaçıp esirliği seçmekle en iyisini mi yaptı?"

Karar vermek, bu davranışı değerlendirmek istiyordu. Yine de bağırdı:

"Hayır ben esir olmak istemiyorum!"

Uyumaya çalışan askerler başlarını kaldırıp kumandanlarına baktılar.

Caminin ortasında, çatılmış tüfeklerin arasında titrek bir ışık yanıyordu. Ragıp ise şimdi sekercesine dolaşmaya, hattâ unutmaya çalışıyordu.

* * *

1916 yılı Aralık ayının son günleriydi. Kâzım'ı bir arabaya koyup yaşamak için direnen diğer hastalarla beraber götürürlerken Ragıp, Mustafa Kemal Paşa'nın İkinci Ordu Komutan Vekilliğine getirildiği haberini aldı.

Kâzım ayrılırken,

"Görüşemeyiz belki" diye fısıldadı. "İstanbul'a dönersen şayet, sana ne kadar kızarlarsa kızsınlar karımla çocuklarımı yine gör! Onlara ne söyleyeceğini bilirsin."

"Hayır; sen gör, sen konuş!"

Kâzım, son defa elini sallamaya çalıştı:

"Keşke yeniden domates satıp akşamları iki tek atabilseydim." dedi.

Uzaklaşmıştı araba. Karlı yolda sallanarak gidiyordu. Ragıp onları, köşeyi dönünce bir daha göremedi. O zaman, hâlâ yaşadığına şaştı. Nedense Ahmet'i aradı. Gözlerinin önüne masa üzerinde duran bir el bombası ile bir çift koltuk değneği geldi.

Koltuk değneği ile yürümeyi düşündü, inledi. El bombasını fırlatıp atmayı hayalinde denedi, yapamadı. O zaman bir arkadaş aradı, Kâzım'dan sonra bir arkadaş.

Bembeyazdı etraf, bomboş, kendisi de böyleydi şimdi. Tek başına karlar üzerinde geziniyordu sanki.

Tabur karargâhına koştu. Birkaç subay oturmuşlar, kumandanları tartışıyorlar, Mustafa Kemal'den bahsediyorlardı.

"Hiç kimse onu benim kadar tanıyamaz!" diye bağırdı.

Bir teğmen,

"Nereden biliyorsun üsteğmenim?" diye sordu.

"Yanındaydım, beraber savaştık."

"Onunla yine çalışmak ister miydin?"

"Elbette! İkinci Ordu karargâhı neredeymiş şimdi?"

"Sekerat Köyünde diyorlar!"

Sekerat Köyü neredeydi? Buraya kaç kilometre çekerdi? Kimsenin pek bildiği yoktu. Yalnız ne kadar uzak olursa olsun dağ, kar, tipi demez, izin verirlerse şayet, Ragıp onun yanına varırdı.

Ama dileği olmadı, Mustafa Kemal'i göremedi. Bekledi, hep bekledi. Zaten bütün ordu bekliyordu. 1917 yılı baharı gelince Ruslar yeniden saldıracaklar, onlar ise savunabilmek için çareler arayacaklardı.

Kışın dondurucu ayazı kaybolmaya başladığı sıralarda bazı tepeler üzerinde Ruslar görününce, ilk haber "Geliyorlar!" oldu.

Fakat tabiat kış uykusundan uyandığı sıralarda bile bu "Geliyorlar!" sözü, "Geldiler'e" dönüşmedi.

Hâlâ cephelerde bir canlılık yoktu. Onlar ne kadar beklerse beklesinler, sanki Ruslar oldukları yerde oturup kalmışlardı. Hâlbuki daha evvel aldıkları bilgilere göre Rus Ordusu Başkumandanı Grandük Nikola, kış boyunca büyük hazırlıklara girişmişti. İkmal işlerini kuvvetlendirmek için Sarıkamış - Erzurum ile Gümüşhane - Trabzon arasında sahra demiryolu yaptırmış, ayrıca Iğdır - Beyazıt - Karakilise demiryolunu da tamamlatmıştı. Ruslar bu suretle yiyecek, giyecek ve cephane sıkıntısı da çekmiyorlardı.

Onlar ise sadece kışın altında ezilmemek için direnmişlerdi. Hâlâ ikmal yolları yok denecek kadar az, cephane ve yiyecekleri ise bir ordunun ihtiyacından çok aşağıdaydı. Birileri bindikleri dalı kesmiş, ağacın köküne baltayı indirmişti. Bu, vermeden almanın çabası sonucuydu. Hâlâ, "Rus'lar neredeyse gelir" diyenler vardı. Bazılar; ise "Niye geç kaldılar?" diye soruyordu.

Sonunda anlaşıldı; Rusya'da ihtilâl çıkmıştı; Rus Ordusu dağılmak üzereydi.

Şimdi genç subaylar,

"Öyleyse biz saldıralım, Rusları büsbütün dağıtalım!" diye bağırıyordu.

Hâlbuki Sarıkamış'ta onbinlerce kişiyi telef etmekten çekinmeyen Enver Paşa, artık taarruz emrini vermiyordu.

Üçüncü Ordu sadece soluk alıyordu. İkinci ve Üçüncü Ordu'ların katılmasıyla bir "Kafkas Orduları Grubu" kurulacağı, başına da İzzet Paşa'nın getirileceği haberi duyulduğu zaman bile onlar bu soluklarını kesememişlerdi.

O gün üç haber birden almıştı Ragıp. Annesinden gelen, nasılsa eline geçen mektubu parmakları arasında tutarken, sanki bu üç haberin birbiriyle ilişkisi varmış gibi değerlendirmeye çalışıyordu.

"Sait Halim Paşa istifa etmiş, onun yerine paşalık ünvanıyla Talat Bey Sadrazam olmuş!"

"Rusya'yı şimdi 'Kerenski' isimli bir avukat yönetiyormuş."

"Onbaşı Kâzım'ı hastahaneden taburcu edip İstanbul'a göndermişler."

Demek Kâzım, eğer müşteri bulursa bir süre daha özlemini çektiği domateslerini satacak, şayet eline geçerse akşamları rakısını içebilecekti. Talat Paşa olan Talat Bey de belki telgraf makinasını Sadaret odasına taşıtacaktı. Ne biçim bir insan olduğu onlarca bilinmeyen Kerenski ise Çar'ın devrilmesinden sonra Rusya'yı yönetme gücünü nasıl bulacaktı?

Ragıp, Kâzım için sevindi. Talat Paşa için üzüldü. Kerenski için de şaşırdı. Sonra annesinin mektubunu okudu:

Hüsniye Hanım, ancak birkaç satırlık mektup yazdırmıştı. "Biz iyiyiz oğlum, sen de iyi ol." diyordu.

Alay doktoru sokuldu yanına,

"Senin Kâzım'ın şansı varmış!" dedi.

"Öyle!"

"Biz şu kadit askeri hastahaneye göndermek imkânını bulamayıp burada ameliyat etmeye kalksak ölüyor, etmesek ölüyor, bir çaresini sağlayıp hastahaneye yolcu etsek bu sefer yolda ölüyor. Biliyor musun, yeniden lekeli humma görünmeye başladı. Dikkat et!"

Doktoru kolundan yakaladı Ragıp,

"Sarıkamış yenilgisinde sen yine burada mıydın?" diye sordu.

"Evet!"

"Anlatsana."

"Neyi?"

"Herkes başka türlü söylüyor. Onbinlerini kaybeden bu Üçüncü Ordu'da hâlâ bulunanlar, gözlerinin önünden geçen faciayı hafızalarına yanlış yerleştirmişe benziyorlar. Ayrıntılarını kimse bilmiyor."

"Ben de öyle! Ayrıca geçmişle uğraşmak, o günleri anmak hiç istemem."

Doktor uzaklaşırken geri döndü, onun da Sarıkamış'ın ötesinde unutamadıkları olmalıydı.

"Sen Çanakkale'de çarpıştın değil mi?" diye sordu.

"Evet!"

"Öyleyse bilemezsin!"

"Neyi?"

"Ben o sıralarda kısa bir süre için İstanbul'a gelmiştim. Şayet İngilizler İstanbul'a varırlarsa hükümet bütün şehri yakmaya kararlıydı."

"Nasıl?"

"Polis karakollarında bile tenekelerle gaz duruyordu. Patlayıcı maddeler, bombalar hazırlanmıştı."

"Peki halk ne olacaktı? Yanan şehirle birlikte onlar da mı yanacaktı?"

"Belki de."

"Bütün o camiler, Ayasofya, diğer sanat eserleri, yalılar ve sonra ahşap mahalle evleri, hepsi mi?"

"Sanırım!"

"Hükümet dediğin kim ki?"

"Senin benden daha iyi bilmen gerek! Buraya niçin geldiğini düşün!"

Alayda herkes Ragıp'ın durumunu biliyordu. Alay komutanının tek endişesi, Ragıp'ın birdenbire ortadan kaybolmasıydı. Bu karışık anlarda dahi develer, atlar, hattâ insanlar ölmüş hiç önemi yoktu da, bir Ragıp'ın kaybolması ortalığı altüst edebilir, alay komutanı divan-ı harbe bile gidebilirdi.

"Ölürsem ne olur doktor?" diye sordu.

"Ölünü bulurlarsa, ben de rapor verirsem mesele yok."

"Onbaşı Kâzım'ın hastalığı ne idi?"

"Verem!"

"Yaşayacak mı?"

"Hastahaneden İstanbul'a kadar geçen süre içinde yola dayanırsa, İstanbul'da da iyi bakılırsa belki kurtulur!"

"Yazık! Onu kaybetmek hiç istemezdim. Herkes gidiyor, şu veya bu şekilde uzaklaşıyor benden."

"Sen kendine bak, tifüs olmamaya çalış!"

Ragıp, o gün yeniden bit muayenesi yaptırdı.

Ne kadar tedbir alınırsa alınsın avuç avuç bit çıkıyordu askerin üzerinden.

Ragıp'ın da yakasında bir tane bit geziniyordu. Yakalıyamadı onu; bu hayvanlar gözden uzak kalacak yerleri çok iyi biliyorlardı.

Ertesi sabah yüksek ateşle kıvranan üç askeri doktor alıp götürdü. Ragıp onları bir daha göremedi.

Yolculuk

O GÜN, annesinin hayalini gözlerinin önüne getirmeye çalıştı; bir türlü gerektiği gibi canlandıramadı. Sonra Feride'yi düşündü; evinin önünden geçerken attığı karanfilleri hatırladığı halde söylediği türküyü bulamadı. Yanında Ahmet olsa "Neydi o?" diye soracaktı. Şarkı, *"Seni de bana..."* diye başlıyordu, fakat sonunu bir türlü çıkartamıyordu.

Yorgunluktan olacaktı, daha doğrusu üzüntüdendi. Olayları tekrar yaşamak istemiyordu; onlar öylesine korkunçtu ki, yeniden hatırlanırsa insan yaşama gücünü kaybederdi.

Akşam yemeği için bir tas çorba getiren ere sordu,

"Kaç yaşındasın?"

"Onbeş efendim!"

Son günlerde bölüğünü bir takımla takviye etmişlerdi. Bu er, o takımla gelenlerin arasındaydı.

Hemen dışarı fırladı, nöbetçiyi yakaladı, sarstı onu, bağırdı:

"Sen kaç yaşındasın?"

"Ellibeş galiba Üsteğmenim!"

İşte korktuğu başına geliyordu. Bu iki askerin arasında kırk yıl vardı. Yerine oturduğu zaman Gayret Remzi'yi aradı, özledi onu "Acaba bıyıkları var mıydı?" diye sordu kendi kendine. Çıkartamadı; Gayret Remzi'nin değil bıyığını, gözlerinin rengini bile bilemiyordu.

"İnşallah Kâzım ölmemiştir!" diye düşündü. Sonra terlediğini hissetti. Elini alnına götürdüğü zaman ateşi olduğunu anladı.

Başı da ağrıyordu; olduğu yere uzandı. Hâlbuki bölüğü dolaşma-

sı, askerlerinin durumunu yakından görmesi gerekiyordu. Yapamadı. Böylece uyuyakaldı.

Gözlerini açtığı zaman başucunda doktor vardı. Biraz geride duran onbeş yaşındaki er ağlıyor, ellibeşlik asker ise onu avutmaya çalışıyordu.

"Ne oldu bana?" diye sordu.

Doktor,

"Seni revire götüreceğiz!" dedi.

"Niçin?"

"Hastasın da ondan."

"Üşütmüşüm! Başımın ağrısı geçse kalkarım hemen."

Doktor,

"Hayır!" dedi.

"Gitmem!"

"Gideceksin. Çünkü... "

"Çünkü?"

"Tifüse yakalanmışsın!"

"Üşüyorum ben. Örtün üzerimi, yeter..."

Fazla bir şey söyleyemedi; durmadan titriyordu, içinden kusmak geliyordu...

Alay revirinde arasıra gözlerini açtığı zaman onbeş yaşındaki eri başucunda gördü hep.

Sonra günler geçti, bir sabah vakti, kulaklarına bir dua sesi çarptı. Yarı baygın baktı sesin geldiği tarafa.

Onbeş yaşındaki erle, ellibeşlik asker diz çökmüşler, ellerini havaya kaldırmışlardı; yalvarıyorlardı Tanrı'larına. Kendileri için değil Üsteğmenleri içindi bu yalvarış.

Duaları bitince, "Ölmese!" dedi onbeş yaşındaki er.

"Sus oğlum Mustafa! Duyacak."

"Duymaz dede! Kendinde değil."

"Olsun! Ben yokken de sen hep dua et. Öğrettiğim gibi, Allah'ım sana sığındık de, yardımını esirgemez o!"

"Kaç gün oldu Üsteğmen'im yatalı?"

"İkinci hafta bitmek üzere."

"Bir ateşi düşse, iyileşir o zaman değil mi?"

"Doktor öyle söyledi."

Ellibeşlik asker gitti. Ömrünün baharındaki ise bekledi üsteğmenini. Sıhhiye erleri onu, Ragıp'ın başucundan söküp atamadılar.

Ragıp doğrulmaya çalışarak sordu:

"Deden miydi?"

"Evet Üsteğmenim."

"Niçin benden sakladınız?"

"Kendisi istemedi. Dede ile torunun askerde beraber ne işi var? diye sorup durdu."

"Doğru! Ne işi var? Neden çıktınız karşıma?"

"Sen uyu üsteğmenim, keyfine bak; ben yanından hiç ayrılmam. Kederlenme ne olur?"

Ragıp'ın gözleri, istemediği halde kapandı. Yine karanlığa gömüldü.

Bir ses, "Dede ile torun!" diye bağırıyordu. Bu sesin arkasından da Mustafa'nın yalvarmasını duyuyordu:

"Ben yanındayım, ben yanındayım!"

Kurtulmak istiyordu, hayata dönmek, ne olursa olsun yaşamak istiyordu.

Ne tuhaf; Feride için değil, annesi için değil, belki kendisi için de değil, sadece baş ucundan ayrılmayan şu küçük Mustafa için, onu daha fazla ağlatmamak için yaşamak istiyordu.

"Oğlum ol Mustafa, oğlum ol!"

"Oğlunum Üsteğmenim, oğlunum!"

Mustafa da bir yerlere sığınmak çabasındaydı. Gün geçtikçe Ragıp'a daha fazla yaslanıyordu.

"Ölmeyeceğim! Ölmeyeceğim!"

"Ben yanındayım kumandanım, hep yanındayım!"

Yine karanlık âlemler, yine boşluklar vardı uykusunda. Günlerin hasıl geçtiğini bir türlü kestiremiyordu.

Üçüncü haftanın sabahında gözlerini açtığı zaman başucunda doktoru gördü; nabzını sayıyordu.

"Kurtuldun Üsteğmen Ragıp; bir mucize oldu!"

"Ne dedin doktor? Duyamıyorum!"

Doktor yüksek sesle konuştu.

"Bu kadarına şükret. Bundan sonra güç işiteceksin."

"Mustafa nerede?"

"Dedesine müjde vermeye gitti!"

"Savaş ne oldu?"

"Savaş mı? Olduğu yerde duruyor. Sakın yerinden kıpırdamaya kalkışma."

"Anlamak istiyorum. Daha çökmedik mi?"

"Dinlen dedim sana. Ayağa kalkacak duruma gelince hava değişikliği vereceğim sana."

"İstanbul'a mı göndereceksin?"

"Hayır. Buralarda bir yerde, bir ay oyalanırsın."

"Niçin?"

"Korkutmuşsun! Gözden uzak olmanı istemiyorlar. Alay Kumandanı böyle emretti."

Doktor söylenerek uzaklaştı. O zaman Ragıp, nerede, hangi ayda, hattâ günde olduğunu araştırdı; bir türlü bulup çıkartamadı.

* * *

1917 yılının Ekim ayında Bolşevik ihtilâli Rusya'da başlayıp Kerenski kaçınca Kafkaslar'da durum büsbütün değişti.

18 Aralık 1917'de Erzincan'da Ruslarla mütareke yapıldığı sırada Ragıp, savaşın doğuda bittiğini sandı.

Artık küçük Mustafa yanından hiç ayrılmıyordu. Yavaş sesle konuşanlar olunca Ragıp "Ne diyorlar?" diye soruyordu. Mustafa da ona âdeta tercümanlık yapıyordu.

Diğer cephelerden gerektiği gibi haber alamıyorlardı. Onlar ise doğuda, âdeta oldukları yerde elleri kolları bağlıymış gibi bekliyorlardı.

O gün Filistin'den gelen bir subay,

"9 Aralık'ta Kudüs düştü, bu suretle Filistin elden çıktı." dedi.

Ragıp âdeta bağırdı,

"Nasıl oldu, nasıl oldu?"

"Basbayağı!"

"Anlat! Ben de oralarda bulunmuştum!"

"1916 yılının 27 Temmuz'unda yapılan ikinci Kanal seferinde İngilizlere yine yenilince işin sonu anlaşılmıştı zaten."

"Birincisini ben bilirim; ben yaşadım onu."

"Arap isyanı da patlak vermişti. Şerif Hüseyin İngiliz altınlarıyla oynuyordu. 16 Aralık 1916'da El-Ariş'i boşalttık. Gazze önünde üç

savaş yaptık. Sonunda bu yılın 9 Kasım'ında da Gazze gitti. İşte sonunda da Kudüs."

1918 yılı Şubat ayının son günleriydi. Kış yine etrafta bütün şiddetiyle hükmünü yürütüyordu. Alay âdeta boşalmıştı. Gidenlerin yerine çok az kimse gelmişti. Önüne oturdukları ocağın alevleri yüzlerinde geziniyordu.

Filistin'den gelen subay,

"Oradaki savaşlar buradakinden daha şiddetliydi." dedi.

"Ne biliyorsun?"

"Hiç değilse sizi arkanızdan vuran yoktu. Aylardan beri de dinleniyorsunuz."

"Neye yarar?"

Bu soruya çoğu zaten cevap veremiyordu.

11 Mart 1917'de Bağdat'ın elden gittiği haberini aldıkları zaman içlerinden bir tanesi "Neye yarar?" diye soruvermişti. Bu garip, hattâ ters bir sualdi. Belki de bir isyan edişti. Bağdat geri alınsaydı şayet yine aynı subay "Neye yarar?" diyecekti.

Filistin'den gelen subay lâfı değiştirmek için,

"Burada hastalıktan ölen çok oldu mu?" diye sordu.

"Epice!"

"1916 yılı Nisan'ında 6. Ordu Kumandanı Alman Golç Paşa Bağdat'ta tifüsten ölmüştü de yerine Halil Paşa geçmişti; Enver Paşa'nın amcası. Şimdi elimizde Irak cephesinde sadece Musul kalmış."

Bir yüzbaşı,

"Bizim Üçüncü Ordunun eski kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa da tifüsten ölmüş." dedi.

Hepsi Ragıp'a baktılar. O, kulaklarını gösterirken,

"Ben yaşıyorum!" dedi.

"Evet sen yaşıyorsun! Mustafa gibi de bir bastonun var."

Irak'ta, Filistin'de, hattâ Kafkas cephelerinde olup biteni hiç birisi gerektiği gibi bilmiyordu. Birçoğu bilmek de istemiyordu. Gördükleri kadarıyla çember daralıyordu.

Hepsi ayağa kalktı, sanki bir yerden emir almışlar gibi ellerini ocağa uzattılar, sonra dışarıdaki fırtınanın sesini dinlediler.

Kapının dibinde Mustafa oturuyordu. Uyukluyordu bu gencecik asker, arada bir kendini toparlamaya çalışıyor, üsteğmenini gözlü-

yordu. Alay Kumandanı içeri girdiği zaman Mustafa güçlükle ayağa kalkabilmişti.

Alay kumandanı,

"Üsteğmen Ragıp!" dedi "Sana bir haberim var."

"Buyurun efendim!"

"Adana'ya gideceksin!"

"Adana'ya mı? Niçin acaba?"

"Yarın konuşuruz! Hemen hazırlan."'

Alay Komutanının söylediği, söyleyeceği bu kadardı o gece. Ertesi sabah bağırarak emrini bildirdi Ragıp'a.

"Adana'ya gideceksin!"

"Evet efendim."

"İstasyonda ne vakit geleceği bilinmeyen bir treni karşılıyacaksın."

"Anladım efendim."

"Adana'da Kurmay Binbaşı Bahriyeli Münir Bey'i bulursan işin kolaylaşır!"

"Treni karşılayıp ne yapacağım?"

"Kafkas İslâm Ordusu kurulmuş. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa bu ordunun başına geçmiş. Bizden bir subay ve birkaç er istediler. Seni uygun buldum. Adana'ya gelecek kafileye sen de katılacaksın! Azerbaycan'ı, daha doğrusu bütün doğuyu ele geçireceksiniz! Oraların idaresini elinize alacaksınız! Anladın mı?"

"Yanlış işitmiyorsam anladım efendim."

"Hayırlı olsun!"

Ragıp hemen geri dönüp Alay Kumandanının yanından çıkamadı. Duraladı, yutkundu, hattâ etrafına bakındı. Sonra,

"Bu, sizin emriniz mi?" diye sordu.

"Öyle kabul et."

"Ya inancınız?"

"Üsteğmen Ragıp bilmen gerek, askerlikte kumandanlara sual sorulmaz."

"Ya treni kaçırırsam?"

"Kaçırmazsın! Tren sizleri almadan Adana'dan hareket etmez. İsteyerek kaçırırsan bu da senin sonun olur."

"Niçin sonum oluyor?"

"Sana sual sorma dedim, Üsteğmen Ragıp!"

Alay Komutanının istediği gibi oldu; bir manga askerle yola çıktıkları zaman hâlâ etrafta kar vardı. Küçük Mustafa da yanındaydı Ragıp'ın.

Anlamaya çalışıyordu, düşünüyordu, yine de bulup çıkartamıyordu. Nedendi bu? Parçalanmış, perişan, savaşmaktan yürüyecek dermanı kalmamış, hastalıktan kırılmış bir ordu kalıntısının Kafkaslar'da işi ne idi? Böyle güçlü bir ordu varsa şayet, kendi topraklarını, öz vatanını kurtarmalıydı bir an evvel.

Sonra kendisi! Kim, bu kadar subayın arasından Ragıp'ı çıkarmış, bu orduya katmıştı? Bunu zaten ömrünün sonuna kadar öğrenemeyecekti.

Elini kulağına götürdü,

"Ne diyorsun Mustafa?" diye sordu.

"Hiç üsteğmenim! Yol yürümekle bitermiş de!"

Toroslar'dan geçerken Mustafa'nın endişeleri artıyordu. Çünkü o da nereye, niçin gideceklerini bilmiyordu. Yine de Ragıp'ın yanından ayrılmak niyetinde değildi.

Toroslar'ın tüneli açılmış, fakat içerisinin duvarı örülmemişti. Ufak vagonlara binmişlerdi.

Vaktiyle buralardan geçişini düşündü Ragıp; dağları aşmışlardı. Yağmur yağmış iliklerine kadar ıslanmışlardı. O zaman Ahmet vardı yanında. Düşünceleri yer yer birbirinden kopan, sonra bir noktada birleşen iki arkadaştı onlar. Şimdi ise bir Mustafa, onbeş yaşında bir çocuk yanıbaşında duruyordu. Bağırarak sordu:

"Dedeni özlemiyecek misin?"

"Sen varsın ya üsteğmenim!"

"Yetmem!"

"Olsun! Dedem bekler."

"Nerede?"

"Bilmem!"

"Baban yok mu?"

Ragıp artık sadece başını çevirdi. Mustafa'nın söylediklerinde gerçeği aradı.

Adana'ya varınca istasyon civarından ayrılmadılar. İstanbul'dan gelecek treni sordular, kimse bir şey bilmiyordu.

Binbaşı Münir Bey'le karşılaşınca sevindi Ragıp. Birkaç subay daha vardı, onlar da treni bekliyorlardı.

Sonunda İstanbul'dan gelenler gözüktü. Oldukça küçük bir kafileydi. Onlar da nereye gittiklerini pek bilmiyorlardı.

Ragıp, Nuri Paşa'yı aradı; onun daha evvel yola çıktığını öğrendi. Dağlar aşacak, Bakü'yü ele geçirecek, doğuyu avucunun içinde tutacak ordu neredeydi? Kimsenin haberi yoktu. Gidecekler, bir yerde Nuri Paşa'ya yetişeceklerdi. Bu gelenler, ordunun ikmal işleriyle, geri hizmetiyle uğraşacak kimseler olmalıydı.

Adana'dan trenle hareket ettikleri zaman Ragıp otuz yaşlarında zeki, sevimli, sivil bir zatın yanına düştü. Adam:

"Sefa geldiniz!" dedi.

"Sefa bulduk."

"Adım Esat!"

"Benimki de Ragıp!"

Kısa zamanda ahbap oldular. Ragıp merakını yenemeyip sordu. Zaten Esat Bey de konuşmaya hazırdı; gülümseyerek bu maceranın Adana'ya kadar olan kısmını kısaca anlattı.

"Ben Harbiye Nezaretinin levazım işleriyle görevli üçüncü şubesinde çalıştım. Bir gün Seryaver Kâzım Bey, Merkez Komutanı Nevzat Bey'i görmemi söyledi, gittim. Sebebini bilmiyorsam da tevkif edilmek endişesi doğdu içime. Hâlbuki İttihat ve Terakki'ye bir hayli hizmetim dokunmuştu. İyi mi yapmıştım, kötü mü yapmıştım, bu konuyu tartışacak değilim şimdi. Merkez Komutanının karşısındaki odaya soktular beni, içeride on kadar subay vardı. Biraz sonra elliye çıktı bu miktar. Kimse buraya niçin geldiğini bilmiyordu; herkes birbirine bakınıyordu. Merakımız gittikçe artmaktayken kapı açıldı; ferik elbisesi giymiş Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa karşımıza dikildi. Sakallıydı, gençti, kendinden emin görünüyordu. Hemen konuştu. 'Ben,' dedi 'Nuri Paşa, sizin komutanınız. Zat-ı Hazreti Padişahînin emirleriyle Kafkas İslâm Ordusu Kumandanlığına tayin edildim. Hilâfet namına yabancı memleketlere, gideceğiz. Rakı içen, kumar oynayan, emrime karşı gelen, kötülük yapmaya kalkışan çıkarsa hiç acımadan canını yakarım. İçinizde Esat Bey diye birisi varmış, o vezne müdürümdür. Haydar Bey denen birisi de muhasebecim olacak. Paramız bol, asla sıkıntı çekmeyeceğiz. Şimdi Esat Bey ile Haydar Bey Maliye'ye gidip bize ayrılan parayı alacak, Teşkilât-ı Mahsusa'nın Nuruosmaniye'deki binasının bir odasında saklayacaklar. Her gün gidip Seryaver Kâzım Bey'den hareket edecekleri günü soracak-

lar.' Nuri Paşa'nın bizimle olan konuşması bittiğinden selâm verip Haydar Bey'le birlikte oradan ayrıldık. Maliye'de veznedar Mehmet Bey'e uğradık. Bir odada yerden tavana kadar sıralanmış yirmi iki sandık içinde kâğıt paralar vardı. 250.000 lira olduğunu söylediler, mecburen saymadan teslim aldık. Maliye Nezareti Beyazıt'tadır, bilirsin. Bir çavuş bulduk, güçlükle sandıkları bir arabaya yükledik, Nuruosmaniye'de *Tanin* matbaasının karşısındaki Teşkilât-ı Mahsusa'nın kâgir binasına taşındık. Kapıda filintalı, tabancalı muhafızlar dolaşıyordu. Bir odaya yığdılar sandıkları, kapıda kilit bile yoktu. Bizi âdeta kovaladılar. Meğerse paralar Teşkilât-ı Mahsusa'nınmış, ben de çete olmuşum, haberim yokmuş."

Ragıp işitebilmek için eğilmiş, kulağını eliyle tutmuştu. Esat Bey sözünü kesip sordu:

"Ne var? Sağır mısın yoksa?"

"Evet!"

"Yanında top patladı da ondan mı?"

"Hayır; tifüsten!"

"Ya! Ne yapalım; savaşta olur böyle şeyler, aldırma. Sağ kaldığına şükret."

Ragıp,

"Devam et," dedi. "Hikâyen hoşuma gitti Esat Bey."

"Nerede kalmıştık? Neyse, bir tarafından bulup çıkartırım. Sözün kısası bundan sonra biz her gün her biri binlik iki torba altını da Nuri Paşa'ya verilmek üzere Maliye'den alıp Teşkilât-ı Mahsusa'ya taşıdık. Bize erzak da verdiler, aylığımız iki katına çıktı, birini altın olarak ödediler. Anneme erzak alması için sipariş mazbatası imzaladılar. Yine de annemin çete olmama tahammülü yoktu; dövünüp duruyordu. Fakat elden ne gelirdi? Nasıl cayardım? Bir kurşunla deviriverirlerdi beni yere. Ordu dışından özel beslenen başka bir orduydu içine katıldığım. Sonunda hareket günümüzü bildirdiler. Sabahın sekizinde Kartal rıhtımından bir römorköre binip Haydarpaşa'ya geldik. Kafkasya yolcularının treni sağdan en son hattaydı. Paraları sandıklar içinde bir vagona yerleştirdik. Bana bir emireri de verdiler. Arkadaki vagona da asker yığdılar. İçimizde Teşkilât-ı Mahsusa'dan onbeş kişi vardı. Ayrıca; Binbaşı Tevfik Bey, Manastırlı Bahattin Bey, Bulgar Sadık Bey, harita subayı Osman Bey de aramıza katılmıştı. Nuri Paşa maiyetiyle beraber önden gitmişti; onu hiç gö-

remedik. Tren onbirde kalktı. Yarı kömür, yarı odunla ofluya pufluya yola koyulduk. Eskişehir, Konya derken işte Adana'ya geldik. Şimdi de seninle yan yanayım. Ne dersin bu işlere Ragıp Bey?"

Ragıp'ın o anda söyleyecek bir sözü yoktu. Artık önünü hiç göremez olmuştu. Sadece gidiyordu işte; tren gibi ofluya pufluya gidiyorlardı. Bu yol elbet bir yerde bitecekti. O bitecek noktaya varamadan belki de yere yığılıp kalacaklardı.

Kendisinin bu yolculuktaki, daha doğrusu "Kafkas İslâm Ordusu"ndaki yerini gereğince hâlâ anlayamamıştı. Muhafız mıydı, savaşçı mıydı, seyirci miydi? Bir türlü bulup çıkartamıyordu.

Halep'e vardıkları zaman tekrar geçmiş günleri hatırladı, buradan Şam'a gidişleri gözlerinin önünde canlandı. Büyük Cemal Paşa'yı görür gibi oldu.

Şehirde pek de değişiklik yoktu. Yalnız sokaklarda, özellikle isyasyonun önünde on kuruş gümüş para karşılığında ekmek satıyorlardı.

Merkez Komutanı onları misafirhaneye götürünce bir paravananın arkasına yataklarını kurdular. Sonra gezmeye başladılar. Bu bir nev'i ne yapacağını, ne yapması gerektiğini kestiremeyen insanların sağa sola yalpa vuruşuydu.

Halep halkı keyfinde, eğlencesindeydi. Onlar da bu eğlenceye daldılar. Ragıp, Esat Bey'le beraberdi.

Şehbender bahçesinde gezindiler, gümüş para verip bir okka portakal aldılar. Sokak ortasında beyaz baklava yiyip ağızlarını mendilleriyle sildiler.

Baron Oteli'ne gittiler. Aşağıdaki bahçeye bir sahne kurmuşlardı; saz çalıyordu. Sarıklı, cepkenli, beyaz sakallı birtakım adamlar rakılarını yudumluyorlar, nargilelerini fokurdatıyorlardı.

Esat Bey,

"İstanbul'da halk camilere yığılmış durmadan dua ediyor!" dedi.

Ragıp güçlükle duydu, safca sordu,

"Buradakiler ne yapıyor?"

Arkalarındaki masada onlara sırtını dönmüş bir adam âdeta bağırdı:

"İngilizler'in gelmesini bekliyorlar!"

Şaşmadılar, adamın yüzünü görmek bile istemediler.

Şimdi sahneye bir kadın çıkmıştı. Simsiyah gözleri, siyah kaşları

vardı. Yarı çıplaktı, vücudunun bir kısmını tüllerle örtmüştü. Durmadan göbek atıyordu.

"Dahilek ya Habibi!"

"Ah"lar, "Of"lar durmadan birbirini kovalıyordu. Gülmek, eğlenmek yerine ağlamak istiyorlardı. Esat Bey, sık sık:

"Ben çete olmuşum da haberim yokmuş!" diye söyleniyordu.

"Olmasaydın Esat Bey!"

"Elimde mi? Sen niye katıldın aramıza."

Dışarı çıktıkları zaman kapıda bir boyacı duruyordu. Ragıp,

"Ayakkabılarımızı boyatalım." dedi.

"Boyatalım!"

Boyacıya mavi baskılı yirmibeş kuruş verdiler. Boyacı, "Varak!" diye parayı itti, sonra bir gümüş para çıkartıp gösterdi. İki kuruş gümüş para verip yakalarını güç kurtardılar.

Ragıp, misafirhaneye giderlerken,

"Halep'te ne yapacağız, niçin oyalanıyoruz?" diye sordu. Esat Bey bu soruya cevap bile vermedi.

Misafirhanede sanki beraber karar veriyorlarmış gibi içlerinden bir tanesi,

"Hemen yola çıkmalıyız." dedi.

"Niçin?"

"Yağmur mevsimidir; oyalanırsak, yağmur dinse bile çöl bir hafta süreyle geçit vermezmiş!"

"Ne ile nereye gideceğiz?"

"Trenle Telyül Haluş'e gideriz."

"Sonra?"

"Emir bekleriz."

Telyül Haluş'de istasyonun karşısındaki sette çadır kurup konakladılar. Tulumbadan su çekip yıkanıyorlar, uzaklardan güçlükle seçilen aşiret çadırlarına bakıyorlardı.

Her akşam yağmur yağıyordu. Fırtına ağaçları sarsıyor, gök gürültüsü beyinlerinin içinde akisler yapıyordu.

Sabahları sanki gece yağmur yağmamış, gök gürlememiş, fırtına çıkmamış gibi her taraf kuru ve sessiz oluyordu.

Esat Bey tırnaklarıyla oynuyor, gülümsemeye çalışıyordu. Konuşmak istiyorlardı birbirleriyle. Belki birisi annesini, ötekisi de karısı Feride'yi anlatmak niyetindeydi. Yine de yorulmuş gibi susuyorlardı.

Yalnız her ikisi de bu yolculuk nerede biterse bitsin nefesleri tükenecekti artık. Bu tükenen nefeslere yeniden can verebilmek için taze kan gerekecekti. Bu taze kanı kim akıtacaktı, seve seve bu aşıyı kim sağlayacaktı? Aranılan kan, toprağa dökülen kan değildi.

"Mustafa!" diye seslendi Ragıp.

"Buyur üsteğmenim!"

"Sonumuz ne olacak?"

"Sen daha iyi bilirsin kumandanım."

"Senin akıtacak kanın var mı?"

"Elbette!"

"Nereye dökmek istersin bu kanı?"

"Neresi olursa!"

"Niçin?"

"Vatanım için!"

"Sakla onu, akıtma. Belki lâzım olacak günün birinde."

"Saklarım üsteğmenim."

Şu harap istasyon, şu yabancı kokan topraklar, şu yerle gökün birbirleriyle sanki kavgalıymış gibi duruşları insanın göğsünü bir burguyla oyuyordu. Ragıp dayanamadı, sordu:

"Mustafa, dedeni aramıyor musun?"

"Arıyorum üsteğmenim!"

"Dönüşte kavuşursun elbette ona."

"Pek sanmam kumandanım, dedem o zamana kadar ölür."

"Niçin?"

"Yaşamak istemiyordu, hiç istemiyordu. Ben bilirim."

Bir atlı yaklaştı onlara, eğildi, selâm verdi:

"Sizi Şeyh Abdülaziz öğle yemeğine bekliyor!" dedi.

Üzerinde cübbe ve kefiye vardı atlının, Arap'tan ziyade Kürt'e benziyordu.

Esat Bey, Haydar Bey ve Harita Subayı Osman Bey hazırlandılar. Ragıp,

"Ben gitmeyeceğim." dedi.

Sonra gelen haberciye sordu:

"Nuri Paşa'yı gördünüz mü? Geçti mi buralardan?"

"Evet, Nuri Paşa şimdi Musul'dan da ötelere gitti."

"Nereden biliyorsun?"

"Biz karşıdan karşıya ateş yakıp haberleşiriz."

"Ne ikram edeceksiniz konuklarınıza?"

"Kuzu kızartmalı bulgur pilâvı. Sizler kaşıkla yersiniz, biz elimizle."

"Burada vaktinizi nasıl geçirirsiniz?"

"Kakula içeriz. Kemençe çalıp oynarız."

"Ununuz, ekmeğiniz var mı?"

"Elbette. Buraları hep otlak. Buğday bire elli verir."

"Artar mı?"

"Artar mı?"

"Kalanını ne yaparsınız?"

"Hiç!"

Haberci sıkılmıştı. Esat Bey'in, hediye olarak götüreceği şeker, kuru üzüm, şam fıstığı ve kahveyi bir hayvana yüklettiğini görünce gülümsedi.

Ragıp hıncını alamamış gibi haberciye bağırdı:

"Biz gidince arkamızdan kimin gelmesini istersiniz?"

Haberci de bağırdı ona:

"Kim gelirse gelsin!"

Biliyordu, bocalıyordu; sarhoş gibi sağa sola yalpa vuruyordu. Bundan sonra belki de tökezleyecekti. Ama kararlıydı; ne olursa olsun dayanacaktı.

"Mustafa!" dedi.

"Buyurun Üsteğmenim!"

"Eğer ben günün birinde esir olursam; hiç acımadan vur beni."

"Yapamam efendim."

"Ne dedin?"

"Peki efendim; vururum. Sonra da kendimi öldürürüm."

Şam'dan zorlukla gelip Nuri Paşa'ya yetişmek için hemen yola çıkan Kurmay Tevfik Bey'in önlerinden heyecanla geçtiğini görünce Ragıp gülümsedi.

"İyi yolculuklar." dedi. "Bari bu gece yağmur yağmasa."

O gece de yağmur yağdı, durmamacasına; seller götürdü ortalığı. Sonra sabahleyin çıkan güneş hepsini kuruttu, geri kalanı da toprak emdi.

Nihayet yağmurlar dindi, on beş gün sonra tekrar yola koyuldular. Nusaybin'e gitmelerine dair Musul'dan emir gelmişti.

Yolda nişancılığını göstermek için Bulgar Sadık durmadan kuş

avladı. Vurucu olduğunu, İttihatçılığını böylece ispatlamak istiyordu sanki. Her silâh patlayışta Esat Bey irkiliyor, Ragıp başını çeviriyordu.

Bir an geldi ki Ragıp dayanamadı. Mustafa'nın elinden silâhını aldı; bir dala konmuş irice bir kuşu bir atışta düşürdü. Bulgar Sadık irkildi, gözlerini iri iri açarak sordu.

"Kim vurdu bunu?"

"Ben!"

"Yaa! Demek keskin nişancısın?

"Neye yarar?"

"Niçin vurdun öyleyse?"

"Seni susturmak için!"

"Bana bak, benimle şaka edilmez, sağım solum yoktur."

İlerliyorlardı. Nusaybin, Demirkapı derken Musul'u uzaktan gördüler. Dicle ilerde çamur gibi akıyordu.

Misafirhanede küplerden damla damla sızan sudan güçlükle bir bardak içtiler. Küpler, Dicle'nin çamurlu suyunu süzüyordu.

Esat Bey,

"Eğer Bulgar Sadık Bey olmasa canımız sıkılacaktı." dedi.

"Evet. Musul'da yan sokaklar daracık. Evler yüksek duvarlarla kaplı, âdeta kale gibi. Diyorlar ki duvarların arkasında büyük bahçeler varmış, havuzlardaki fıskiyelerden sular fışkırırmış. Buradakiler de kendi âlemlerinde. Hâlbuki zannıma göre savaş Musul'un kapılarına gelip dayandı."

"Sen neler söylüyorsun yahu," dedi Esat Bey, "Galiba kulağın gittikçe ağırlaşıyor."

Musul'da bulunan bir subay sokuldu yanlarına.

"Sizin orduya Halil Paşa'nın Altıncı Ordu'sundan et, eyer, erzak, silâh götürüyoruz." dedi. "Siz son kafilesiniz. Yanınıza binek ve yük hayvanları alın. Aşçı da sağlayın. İşittiğime göre epeyce paranız varmış. Sıkıntı çekmezsiniz."

"Nuri Paşa nerede?"

"Buradan geçeli çok oldu, her uğradığı yerde, karşısına kim çıkarsa çıksın nişan ve hediye dağıtıyor."

"İngilizler ne yapıyor?"

"6 Kasım'da, aşağı yukarı altı ay evvel Tikrit'i aldılar. Bu suretle Bağdat'ın yüzotuz kilometre kuzeyine geçtiler. Musul'a da ikiyüz

kilometre kadar yaklaştılar. Bizim 18. Kolordu, Fethiye mevzilerine çekilmiş bulunuyor."

"Yani?"

"Anla birader! Altıncı Orduda kala kala bir kolordu kaldı. O da şu anda sizin 'Kafkas İslâm Ordusu'na yardım etmekle meşgul."

"Halil Paşa dediğiniz, Enver Paşa'nın amcası olan Halil Paşa mı?"

"Evet o! Attığını vurur ha!"

"Bulgar Sadık gibi mi?"

Subay homurdanarak uzaklaştı; giderken de,

"Sağır kerata," diyordu, "lâf anlatacağım diye az kaldı gırtlağımı paralayacaktım."

Musul'da çok oyalanmadılar. Akşamüstüne doğru yola çıkıp köprüyü geçtiler, mezarlıkların yanında çadırlarını kurdular.

Mezar taşlarının dile gelmesini istiyorlardı, konuşsunlar, geçmişi anlatsınlar diye. Bir sessizlik vardı ortalıkta; bu sessizlik davul çalınsa, bağırılsa, haykırılsa bile giderilemezdi.

Gün doğsun, gece bitsin; bu sessizlik uçup gitsin diye beklediler. Gerçekten de güneş onların ümidini boşa çıkarmadı. Hele ortalık iyice ısınınca içlerine geçici de olsa bir sıcaklık geldi.

Kürre kazasını geçmişlerdi. Nehrin üzerinde küçük bir ada vardı; orada da insanlar yaşıyordu. Kendi dertleri, kendi arzularıyla başbaşaydılar. Balıklar sıçrıyordu suların üzerinden, gelin, bizleri yiyin, doyun der gibiydiler.

Erbil'e ertesi sabah hareket ettiler. Erbil kale içindeydi. Kale kapısının önünde Yavuz Sultan Selim kılıklı bir adam duruyordu; başında sarık, belinde hançer vardı. Bıyıkları aşağıya doğru sarkıktı.

Adam göğsündeki nişanı gösterdi,

"Bana bunu Nuri Paşa taktı." dedi. "Hadi izin verdim size; oyalanmayın, geçin."

Ertesi gün yollarda yabani kiraz ağaçları gördüler. Dere yataklarından geçip bir ormana vardıkları zaman Rusların vaktiyle açtıkları bir yolla karşılaştılar.

Şimdi de döne döne çıkıyorlardı; tek sıra olmuşlardı. Yan tarafları uçurumdu, aşağıdan bir şelâlenin uğultusu geliyordu.

Bir hayli sonra burunlarına ekmek kokuları çarpmaya başladı. Yeni yapılmış bir arnavut kaldırımına raslayınca, kılavuzluk yapan jandarma eri,

"Revandiz'e geldik," dedi. "İki gün sonra İran topraklarındayız."

Önlerinde otuz kadar darağacı duruyordu. Aşağıda yanmış, yarı yarıya çökmüş evler görünüyordu.

Yataklarını darağaçlarının önüne kurdular, gecenin ne getireceğine aldırmadan hemen uyudular.

İki gün sonra Pisova'ya vardıkları zaman Ragıp,

"Ben hâlâ Kafkas İslâm Ordusu'nu arıyorum." dedi.

Esat Bey, Ragıp'a cevap vermedi. Rusların bıraktığı yemek artıklarına bakıyordu. Karasinekler üşüşmüştü etrafa. Çok geçmeden onlara da saldırdı bu sinekler; hayvanlar huysuzlaşmaya, çifte atmaya başladı.

Esat Bey:

"Böyle gidemeyiz." dedi.

"Ne yapalım? Dayanabildiğimiz kadar dayanacağız."

"Sinekler yüzümüzü gözümüzü şişirir, atlar da sırtlarından aşağıya yuvarlarlar bizi."

"Yüzümüzü, ellerimizi saralım. İstersen hayvanları da yedekte çekeriz."

"Peki şu askerler ne olacak? Baksana hallerine!"

Ragıp başını çevirdi; yeni görüyormuş gibi baktı askerlere. Hepsi tam teçhizatlıydı; baltası, kazması, sırtçantası, tüfeğiyle bunca yolu yaya tepmişti.

Bir unutulmuş vardı yine ortada. Hem de bu unutmayı, unutmaması gereken Ragıp gibi birisi yapıyordu...

Mustafa'ya baktı. Mustafa daha da ufalmış gibi geldi ona:

"Mustafa nasılsın?"

"İyiyim Üsteğmenim!"

"Yorulmadın mı?"

"Biraz efendim."

"Mustafa, onbeş yaşının baharında kim saldı seni bu yollara?"

"Ne diyeyim kumandanım? Sen daha iyi bilirsin!"

"Benim atıma bineceksin bundan sonra. Ayaklarım uyuştu; biraz yaya gitmek istiyorum."

"Olabilemez efendim! Ben doğduğumdan bu yana hep yaya yürümüşümdür efendim."

İran hududu ilerdeydi. Tepede "Savuşbınak" vardı. Hudut taşı oradaydı.

Yanlarından, çifte atarak bir yığın merkep geçiyordu. Sürücüsü, anlamadıkları bir dille hayvanlara durmadan bağırıyordu.

Esat Bey,

"Ben bu işi şimdi hallederim." dedi.

"Ne yapacaksın?"

"Şu eşekleri satın alacağım."

"Kafile Komutanı Binbaşı Arif Bey'e danışmadan mı?"

"Danışmadan! Veznedarım; para bende. Asmaz ya!"

Esat Bey, sürücüyü kolundan çekti, kesesini çıkardı, içindeki gümüş paraları gösterdi. Konuşmadan anlaştılar. Beheri doksan kuruştan bütün merkepleri satın aldı Esat Bey.

Şimdi kervan daha çok acayipleşmişti. Atlar katırlar ve bir de eşekler vardı; dizi dizi.

Askerler bacaklarını sarkıtarak eğersiz merkeplerin üzerine binmişlerdi. Eşekler anırıyor, atlar kişniyor, katırlar âdeta böğürüyorlardı.

"Her geçen gün biraz daha uzaklaşıyoruz." dedi Ragıp.

"Nereden?"

"Hiç!"

"Elini kulağından çek de konuş benimle."

"Duymuyorum. Keşke gözlerim de seçmeseydi. Düşünmeseydim."

"O zaman altındakinden ne farkın kalırdı senin?"

"Ne dedin?"

"Altındakinden dedim."

Binap, Acemsi, Serdari yoluyla ilerliyorlardı. Urmiye gölünün doğu kıyısını takip ediyorlardı. Sonunda Tebriz'e vardılar.

Tebriz'de Şah'ın Veliaht'ı oturuyordu.

Çarşının bir köşesinde kalpaklı Ruslar, öteki köşesinde Ermeniler duruyordu. Geçerken onlara hiç dostane bakmıyorlardı.

Ramazan ayıydı. 1918 yılının Temmuzu Tebriz'de oldukça sıcak geçiyordu. Bir adam, sırtını bir duvara dayamış, Kur'an okuyor, öteki tarafta başka bir adam çaydanlığının başında çay demliyordu.

Evvelâ konsoloshaneye uğradılar. Siyasî kısım konsolosluğun bir odasına yerleşmişti; başka yer yoktu.

"Nerede kalacağız?" diye sordu Esat Bey.

"Kimse bilmiyor."

Salib-i Ahmer, onlara kazakhaneyi gösterdi. Onlar da iki katlı kazakhaneye yerleşiverdiler. Aşçı hemen kazanlarını kurup fasulye ile etli pilâv ve üzüm hoşafı pişirdi. Yemekten başka düşünceleri yoktu sanki. Durmadan karınları acıkıyor, hemen sofranın başına çöküyorlar, yiyiyorlardı.

Bayram tebriki için Veliaht'ın sarayına gittikleri zaman bile çay ve pastaları hiç çekinmeden midelerine attılar, önlerine konan nargileleri fokurdattılar. Nargileler marpuçlu değildi, çubukluydu; çubuğun uzunluğu kırk santim kadar vardı.

İran Veliahtı onlara Farsça

"İran'a geldiğiniz için bahtiyarım; Türklerle İranlılar ezelden beri dosttur." dedi.

İttihad-ı İslâm Komitesi Başkanı Akabillûri Bey ise onları komitenin merkezine götürüp duvarda yan yana duran Sultan Reşat'la İran Veliahtının resimlerini gösterdi.

Kazakhaneye dönünce Ali İhsan Paşa'nın Tebriz'e geleceğini öğrendiler. Etrafta bir telâş hüküm sürüyordu,

"Yürüyün, diyorlardı, Ali İhsan Paşa'yı karşılayacağız."

"Ya bizim Nuri Paşa neredeymiş?"

"Gence'de; karargâhını orada kurmuş."

Ali İhsan Paşa bir padişah azametiyle göründü. Önünde mızraklı süvariler vardı. Kendisi bir otomobile binmişti.

İran Veliahtı Hüseyin, Belediye Reisi, Ermeni Patriği karşı çıkmışlardı. Yollara halılar sermişlerdi.

Ali İhsan Paşa, Veliahtın elini sıktıktan sonra konuşmaya başladı:

"Şunu asla aklınızdan çıkarmayınız ki, komitecilik yapanın, Türk Ordusu'na hiyanet edenin hiç acımadan kafasını koparırım."

Sonra Ermeni Patriği'ne döndü, âdeta bağırdı:

"İnsanlığa hizmet edin; sizin göreviniz bu. Entrika çevirirseniz, patrikliğinize bakmaz, sizi de sallandırırım. Ben şimdi 6'ncı Ordu'dan 2'nci Ordu'ya gidiyorum. Ama yerim asla boş kalmayacaktır. Artık buralarda Ruslar yoktur, Türkler vardır. Türkler, Gürcülere yardım edecektir. Bu topraklarda ne Alman, ne İngiliz, ne de Rus kalacaktır. Bolşevikler de temizlenecektir. Yakında Bakü'yü ele geçireceğiz."

Esat Bey de, Ragıp da şaşıyordu; çünkü hâlâ Tebriz'de Rus, Al-

man, hattâ İngiliz askerleri dolaşıyordu. Görünürlerde hiç İran askeri yoktu.

Geri dönerlerken bir subay yanlarına sokuldu,

"Ali İhsan Paşa'nın yaverinden öğrendim." dedi; "Sultan Reşat ölmüş, yerine Veliaht Vahdettin Efendi padişah olmuş."

Yine yolculuk başlayacaktı; bunu hissediyorlardı. Şark Orduları Grubu Kumandanlığına getirilen Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın şimdiden Tebriz sokaklarında bile rüzgârı esmeye başlamıştı.

Batum'da 3'ncü Ordu Kumandanı Yanyalı Mehmet Paşa bulunuyordu. Kars'ta 9'ncu Ordu Kumandanı Şevki Paşa vardı.

Gence'de Kafkas İslâm Orduları Kumandanı Nuri Paşa hazırlık yapmakla meşguldu. Bir Kolordu'dan ibaret kalan 6'ncı Ordu ise Irak'ta İngilizler'le çarpışıyordu. Bütün bu orduların başına ise Halil Paşa geçiyordu.

Umdukları gibi de çıktı, yol hazırlıkları yaparlarken Esat Bey,

"Ben asker değilim," dedi, "Ama gerekirse çarpışırım. Ne yapalım?"

Ve yine yola koyuldular. Hava sıcaktı, etrafta tuzlu, hattâ yer yer ekşi bir koku vardı. Yolda Ragıp

"Üçüncü Ordu, benim ordumdu." dedi, "Demek Batum'a kadar gitmiş!"

Ruslar, Urmiye Gölünün kuzeyinde üs kurmuşlardı. Bolşevik İhtilâli olunca herşeyi olduğu gibi bırakıp kaçmışlardı.

Erzak yığınlarına rastlıyorlardı. Konserveler, şekerler, battaniyeler yerlere serilmiş gibiydi.

Köyler bomboştu. Karşılarına çıkan kedilerin gözleri cam gibi parlıyordu. Kılavuzları,

"Kolera olduğu için kimse kalmadı buralarda." dedi.

İçinde ilerledikleri orman bitince ağaçlar seyrekleşmeye başladı. Sonra bir çöl serildi önlerine. Ayakları bir karış kuma batıyordu. Bir ev vardı tepede, bir Türk bayrağı dalgalanıyordu.

"Menzile geldik." dedi kılavuz.

Konakladılar. Menzil kumandanı sarhoş bir yüzbaşıydı. Gece gündüz içiyor olmalıydı.

"Burada içmezsin de ne yaparsın?" diye sordu.

Hepsine bir ağırlık çökmüştü; kimsenin canı konuşmak dahi istemiyordu. Menzil komutanı ise durmadan anlatıyordu.

"Bakü'ye yaklaşıyorsunuz. Savaşacaksınız, hem de kimlerle? İngilizler var, Ermeniler var, Ruslar var. Ordu Bakü'yü sarmıştır bile. Siz neden geç kaldınız? Gitmeseniz de olurdu."

Gülüyordu, hem de katılırcasına. Sonra parmaklarıyla saymaya başladı.

"Erzincan Trabzon, Erzurum, Van, Ardahan, Sarıkamış, Batum; hep geri aldık buralarını. Ruslar bırakıp gitti. Rusya'da şimdi kan gövdeyi götürüyormuş. Kars'ta da. Ermeniler teslim olunca Kafkasya'nın yolları sanki bize açılıverdi. Gümrü'nün de alındığını herhalde duymuşsunuzdur. Nahcıvan da işgal edilip Ermeniler geri atıldı. Haberiniz yok mu bunlardan? Siz uyurgezer misiniz ne?"

Yüzbaşı uzaklaştı, ilerde bir askere küfretti, sonra geri dönüp sordu:

"Suriye'den, Irak'tan ne haber?"

"İyi değil herhalde?"

"Burada da işlerin iyi gideceğini mi sanıyorsunuz? Aklınıza şaşarım. Buraları kaynıyor. Kim kiminledir; bilen varsa çıksın karşıma. Ben de geberip gitmemi bekliyorum zaten."

Bu sefer de öksürdü. Gıcık tutmuş gibi, nefessiz kalırcasına öksürdü. Mosmor olmuştu. Başını kaldırıp sulanan gözlerini elinin tersiyle kurulamaya çalışırken,

"Havadan oluyor," dedi, "Belki biraz da içkiden. Dinleyin beni, Güney Kafkasya'da Gürcüler bir hükümet kurdu, merkezi Tiflis. Almanlar Gürcü hükümeti üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışıyorlarmış. Ayrıca Ermeni hükümetini de kazanma çabasındaymışlar. Ermenilerle Gürcülerin arası ise hiç iyi değil. General Von Kreş oralarda durmadan dolaşıyormuş."

Ragıp,

"Yeter yüzbaşım," dedi. "Daha fazlasını anlatma. Görüyorum ki bir hayli yorgunsun."

"Yavaş ol üsteğmenim, sözümü kesme, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ne diyeceksin? Onların merkezi de Gence'de. Diyorlar ki, Nuri Paşa'nız Bakü'yü alırsa Azerbaycanlılar merkezlerini Bakü'ye taşıyacaklarmış. Daha neler de neler. Hadi yolunuz açık olsun. Önünüze Ermeniler çıkarsa sakının, gözünüzün yaşına bakmazlar."

Yüzbaşı homurdanarak uzaklaştı, yine askere küfretti, cebinden bir şişe çıkartıp içti, gözden kayboldu.

* * *

O gece, Ragıp'la Esat Bey'in beraber geçirdikleri son gece oldu. Ertesi gün, bir emir çavuşu geldi menzile; yolda kaybolanları arıyordu. Ayrıca koynunda Nuri Paşa'nın bir emri vardı, silâhlı birliklerin, muhafız dahi olsalar, bulundukları kafileyi bırakıp vakit geçirmeden Bakü önlerine gelmeleri bildiriliyordu.

"Ayrılıyoruz" dedi Ragıp, "Hakkını helâl et Esat Bey. Seni kolay kolay unutamayacağım, çok alışmıştım, yalnızlığımı gidermiştin, yardım elini esirgememiştin."

Esat Bey cevap vermedi, başını çevirdi. Gözleri sulanırken,

"Git" dedi, "Tanrı hepimizin yardımcısı olsun."

Bir daha Esat Bey'le karşılaşmadı. İşte böylece bir yolculukta başlayan dostluk, aynı yolculuğun sonu gelmeden bitmişti. Daha doğrusu kesilmiş, anılarda yaşar olmuştu.

Yolda bir süre hep bunları düşündü Ragıp. Ümitsiz, heyecansız, hattâ duygudan uzaktı. Küçük Mustafa ona sual sorup oyalamaya çalışıyordu. Ragıp duymuyordu.

Bakü önlerine geldiği zaman top sesleri işitti. Ragıp'ın bir manga askeri vardı, kime başvuracağını da bilmiyordu. Bunu uzun süre araştırmaya lüzum kalmadı:

"Gel buraya." diye bağırdı birisi. Daha doğrusu Mustafa dürttü Ragıp'ı. Döndü, baktı, bir paşayla karşılaştı. Selâm verdi, bekledi. Paşa sordu:

"Kimim ben?"

"Bilmiyorum efendim."

"Bana Halil derler. Kaytaranın, sırt çevirenin canına okurum. Niye oyalanıyorsun buralarda?"

"Anlamadım efendim."

"Sağır mısın?"

"İşitmiyorum paşam!"

Halil Paşa koltuğunun altındaki tabancasını dirseğiyle dürttü, belindekini eliyle yokladı, sonra omuzundaki tüfeği düzeltirken bağırdı:

"Kim gönderdi seni? Allah belâsını versin! Burada keyif çataca-

ğını mı sanıyorsun? Nuri Paşa'yı bul. O, senin canına okusun! Şu askerlerin haline bak, bunlarla savaşılacağına inanıyor musun? Bakü'yü Ermeniler, İngilizler, Ruslar koruyor. Hepsi içiçe. Ben, Şark Orduları Grubu Kumandanıyım. Asla gerilemek yok."

Ragıp uzaklaştı. Kulakları çınlıyordu. Yorgun ve üzgün olduğu zamanlarda bu çınlamayı ömrü boyunca duyacaktı. Böyle anlarda büsbütün duymaz oluyordu.

İşte yeni bir savaşa böylece itildi Ragıp. Bir tabura katılmıştı. Top gülleleri tepesinde uçuşurken, küçük Mustafa yanında ilerliyordu.

15 Eylül sabahı Bakü yanıyordu. İngiliz uçakları akaryakıt depolarını tutuşturmuşlardı. İngiliz kuvvetleri gemilere binmişler, Hazar Denizi'nde kuzeye doğru uzaklaşıyorlardı. Bakü'yü ele geçirmişlerdi.

Ragıp şehrin sokaklarında ilerlerken birdenbire durdu. Önünde kesilmiş başlardan bir kule gördü.

"Kim bunlar, kim diyorum?"

Cılız bir ses, bir duvar dibine sinmiş yaşlı bir adam kendine has şivesiyle cevap verdi ona.

"Türkler! Yerli halk! Ermeniler yaptı. Ben yaşıyorum ama, görüyorsun."

Orada kadınlar da vardı; soyulmuş memeleri kesilmişti. Çocuklar ayaklarından damlara asılmıştı.

Sanki sırf bunları görmek için bunca yolu tepmişti Ragıp. İnançla inançsızlığın birleştiği bir çizgi üzerindeydi. Adımını ne tarafa atarsa orada kalacaktı.

Hep ölü görüyordu; kadın, erkek, çocuk, yaşlı, genç, hepsi yollara serilmişti. Yuvarlanmış kelleler de duruyordu ayaklarının dibinde.

Burası, Hazar Denizi kıyısıydı. "Yılanlı Ada" ilerdeydi. Denizden tuz ve iyot kokusu yerine yanık kokusu geliyordu.

Yerlere kapanmış bazı adamlara da rastladı. Bir çöp kutusunun başındaydılar, sineklerin üşüştüğü artıkları karıştırıyorlardı. Bu insanlar, ne yanan şehre, ne üst üste yığılmış kellelere, ne de memeleri kesilmiş kadınlara aldırıyordu...

Açlık ve hastalık savaşın son izleriydi bu şehirde. İnsanlar birbirini yiyordu; niçin, neden olduğunu bulup çı karmak hiç de kolay değildi.

Ragıp, ellerini havaya kaldırdı, bakışlarını göğe dikti. Bu olup

biteni birisine göstermek istiyor, "Niçin?" sorusuna oradan cevap bekliyordu sanki.

İşte o sırada bir kurşun vınladı. Ragıp, yanındaki askerlerin doğrulduğunu, kurşunun geldiği yere ateş açmaya başladıklarını sezer gibi oldu. Sonra sendeledi, dizlerinin üzerine çöktü ve bütün âlemi karardı...

* * *

Gözlerini açtığı zaman Mustafa'yı yine başucunda gördü. Zaten her gözünü açışta Mustafa'yı yanında bulmuştu. Göğsü sargı içindeydi. Galiba çok yorulmuştu. Günlerce olup bitenleri öğrenmek istememişti. Ona da kimse bir şey söylememişti. Nihayet o sabah dayanamayıp Mustafa'ya sordu:

"Kim vurdu beni?"

"Ermeniler kumandanım!"

"Şimdi neredeyiz?"

"Bir Azeri'nin evinde."

"Esir olmadım değil mi?"

"Hayır!"

"Niçin hastanede değilim? Ordu Bakü'yü almadı mıydı?"

"Almıştı ama çekildi."

"Kaç gün sonra?"

Mustafa parmaklarıyla saydı, bir tarih bulup söyleyemedi; sadece "Çökmüşüz!" dedi.

"Çökmüş müyüz? Büsbütün mü? Kim dedi?"

Ragıp, yerinden doğrulmak istedi; fakat bir sancı göğsüne saplandı, tekrar yattığı yere yığılıverdi.

Uykusunda sayıklıyordu; yine de söylediklerini duyuyor, ya da düşündüklerini duydum sanıyordu.

"Bunca cephane, bunca asker ne olacak şimdi? Nuri'ler, Halil'ler nerelerde? Kim dedi çökmüşüz diye? Götürün beni geldiğim yere götürün! Elbette bir çaresi vardır!"

O günün akşamı odaya Azerbaycanlı yaşlı bir kadın girdi. Mustafa biraz geri çekildi:

"Benim evlâdım; evli misin?" diye sordu kadın.

"Değilim!"

"Değil misin?"

"Evliyim, evliyim! Neden soruyorsun? Niçin beni bırakıp gittiler? Geldiğim yere dönmek istiyorum."

Kadın zorla, hattâ üzüntüyle konuştu:

"Osmanlı yenilmiş! Savaşı bırakmış. Sen kal bizim aramızda. Kimbilir geldiğin yer ne haldedir? Nasıl tepersin bunca yolu? Kıtanı bile bulamazsın! Seni unuttular, senin gibi daha birçoklarını da unuttular. Hastane diye kullanılan konakta doktor bile kalmamıştı. Biz topladık sizleri. Bu küçük oğlan çok sadık sana, o olmasaydı, belki de yaşayamazdın."

Ragıp merakını yenemiyordu; bu sefer kadına sordu:

"Kaç günden beri yataktayım? Aradan ne kadar zaman geçti?"

"Günü gününe bilemem menim evlâdım."

"Bir hafta mı, iki hafta mı?"

"Daha fazla!"

"Hangi, aydayız şimdi?"

"Kasım'ın sonlarında."

"Enver'ler, Talât'lar, Cemaller ne olmuş?"

"Derler ki kaçmışlar!"

"Nereye?"

"Bilemem menim evlâdım!"

"Türk askerleri ne oldu?"

"Çekildiler dedik ya evlâdım. Yavaş yavaş memleketlerine dönüyorlarmış."

"Kim var şimdi Bakü'de?"

"Yine İngilizlerle Beyaz Ruslar!"

"Rus'un beyazı da nereden çıktı?"

"Kızılı olduğu için! Yani Bolşevikler. Onlar da gelir; tekrar kan gövdeyi götürür. Yine de sen kal aramızda. Ordumuza katıl; bize yardım et."

Ragıp hesap etmeye çalıştı; iki buçuk aya yakın bir zaman geçmişti yaralandığından bu yana.

"Yaram çok mu ağırdı?" diye sordu.

"Hiç kendini bilmedin! Ölümün köşesinden dönmüşsün."

"Neremden yaralıyım?"

"Kurşunu göğsünden güç çıkarmışlar! Kalbinin üzerinden. Çok kan kaybetmişsin."

Ragıp daha fazla sormadı. Odaya yaşlı bir adam girdiği zaman sadece onun yüzüne baktı.

Adam,

"Sizi iyi gördüğüm için memnunum." dedi.

"Kimsiniz?"

"Bir Azeri, bu evin sahibi!"

"O kadar mı?"

"Değil! Özgürlük isteyen bir toplumun insanıyım ben. Ama istemek yetmiyor; çünkü yetersiziz. Daha doğrusu gücümüz az. Onun için kim elini uzatırsa ona sarılmaya çalışıyoruz. Feth Ali Han idaresindeki millî hükümetimiz çırpınıyor. Sözde İngilizler Azerbeycan'ın istiklâlini tanıyacaklarmış. Ben buna da inanmıyorum. Karım gibi de düşünmüyorum; yolunu bulursan dön vatanına. Kıtana demeyeceğim!"

"Bana yardım eder misin?"

"Elimizden gelirse elbette."

Adam yorgundu, adam üzgündü, günlerce uyumamış da olabilirdi; ayakta duracak hali bile yoktu. Odadan çıkarken,

"Kim kime yardım edecek?" diye söylendi.

Sonra, durdu, geri döndü,

"Sünnî ve Şiî diye ikiye ayrılmışız," dedi, "Kendi kendimize bile destek olamıyoruz. Biz kuzeydekiler başka, güneydekiler başka... Cemiyet-i İslâmiye'yi kurmamız yetmedi, yetmeyecek de. Yine de dayanacağız, Osmanlı'ya yazık oldu."

Adam odadan çıktı. Yaşlı kadın da arkasından gitti.

Ragıp'ın bulunduğu oda hiç de fakir bir eve benzemiyordu. Yattığı yatak yumuşak, yastığı kuş tüyüydü. Duvarda birkaç tablo vardı. Konsolun üzerinde gümüş takımlar duruyordu. Yere oldukça kıymetli iki halı serilmişti.

Mustafa, Ragıp'ın yanına sokuldu,

"Bu adamı ilk defa gördüm kumandanım." dedi.

"Ya kadını?"

"O da seyrek uğrardı. Sizin uyanmanızı istemez, ayaklarının ucuna basardı. Doktor geldiği zamanlarda bile kapının önünde durur, içeri girmezdi. Çok iyi insan bunlar."

"Sen nerede kalıyorsun?"

"Burada. Geceleri yatağınızın yanına bir şilte seriyorum."

"Adamın ne iş yaptığını biliyor musun Mustafa?"

"Tüccarmış galiba."

Ragıp düşündü

"Hatırlıyorum," diye fısıldadı, "Hep yanımda yatıyordu. Gelen doktoru da gözümün önüne getirebiliyorum şimdi. Neyse hepsi geçti. Hazırlan, gidiyoruz."

"Nereye Üsteğmenim?"

"Vatanımıza, geldiğimiz yere. Orada bizi bekleyenler var. Seni köyüne gönderirim."

"Ben köyüme gidemem kumandanım!"

"Niçin?"

"Dedem, Üsteğmeninden ayrılma demişti ya bana. O okumuştur, sana bir şeyler öğretir; bizim gibi cahil kalmazsın diye eklemişti. Sen neredeysen ben de oradayım efendim."

"Acaba? İyi düşün Mustafa!"

"Düşündüm kumandanım."

Ragıp ilk defa ayağa kalktı; kendi kendine yürümeye çalıştı. Başı dönüyordu; başaramadı. Mustafa'ya tutundu.

Üç gün sonra iki sivil elbiseyle iki sahte pasaport getirdi ev sahibi onlara. Tren biletlerini uzatırken,

"Yolunuz açık olsun!" dedi.

Şimdi dönüş başlamıştı. Ne olursa olsun artık İstanbul'a varacak, çökenlerin üzerinde gezinecekti. Mustafa'yı da yanından ayırmayacaktı. Belki de Mustafa'nın ondan değil, onun Mustafa'dan öğrenecekleri vardı. Evvelâ on altı yaşına rağmen şu küçük askerin hâlâ ayakta nasıl durabildiğini araştıracaktı.

Dönüş

MUSTAFA ona "Çökmüşüz!" demişti. Ya da buna benzer bir söz söylemişti. Şimdi bütün yol boyunca bu sözü değerlendirmeye çalışıyordu.

Mustafa hep yanındaydı; yine de onu gerektiği gibi anlayamıyordu. Çökenle küçük Mustafa arasında ilişki kurmanın içindeydi.

Ragıp gibi trende sivil elbise giymiş bir subay daha vardı. Birbirlerinin ilk bakışta kimliklerini anlayıvermişlerdi.

"Türk subayı mısın?"

"Değilim!"

"Ben de değilim!"

Sivil elbiseli subay Ragıp'ın yanına oturdu.

"Niye geç kaldın?" diye sordu.

"Efendim?"

"Hasta mısın?"

"Evet!"

"Esir mi olmuştun?"

"Hayır, vurdular beni!"

"Bakü'de mi?"

"Evet!"

Ragıp bir oyuna düşmekten korkuyordu. Hem bu yüzden konuşmak istemiyor, hem de soğuktan konuşacak gücü kendinde bulamıyordu. Yanındaki ise anlatmak ihtiyacıyla yanıyor olmalıydı.

Tren ağır ilerliyordu. Geçtikleri yerleri kar kaplamıştı.

"Niye kıtana katılmıyorsun?"

"Kıtam yok benim!"

"Ağır mı işitiyorsun?"

"Evet!"

Adam yutkundu, paltosunun cebinden bir avuç leblebi çıkarıp,

"Ye!" dedi.

"İstemez!"

"Anlarlarsa çevirirler yolda seni!"

"Pasaportum var."

"Kim yutar? Benden korkma; söylemem kimseye. Yine de bir Türk birliğine sığınsan iyi olur. Henüz Türk askerleri büsbütün çekilmedi Kafkasya'dan."

"İstanbul'a gideceğim yorgunum; konuşacak hiç gücüm yok seninle."

Adam konuşmakta direniyordu. Öyle ki, Ragıp'ın söylediklerine aldırmadan sordu:

"Bakü tekrar ne vakit geçti İngilizlerin eline?"

"Bilmem!

"Tam 17 Kasım'da, aşağı yukarı iki aycık bizde kaldı. Sen bu zaman içinde ne yaptın?"

"Dedim ya, yaralandım."

"Kendini bilmemecesine mi?"

"Kendimi bilmemecesine!"

"Kim yaşattı seni? Şu küçük oğlan mı, yoksa başkaları mı?"

"Konuşmak istemiyorum; sus artık. Adını bile söyleme bana! Maksadını da öğrenmeye niyetli değilim. Beni rahat bırak."

Adam hırsını alamamacasına âdeta haykırdı:

"Dinle; senin olup bitenden hiç haberin yok. Şam elden gitti, Halep de, Bulgarlar da, Almanlar da teslim oldu. Talat Paşa çekilmek zorunda kalınca, Ahmet İzzet Paşa sadrazam oldu. Bahriye Nazırı Rauf Bey, Mondros'da İngilizlerle mütareke imzaladı. İki gün sonra da İttihatçıların üç başı soluğu yurt dışında almışlar. Gözünü aç; İngilizler, Bakü'yü tekrar ele geçirmeden dört gün evvel de savaş gemileriyle İstanbul'a gelmişler."

"İstanbul'a mı gelmişler?"

"Ne sandın? Silâhlarımız elimizden alındı, ordular dağıtıldı. Mondros bir ölüm fermanıdır biz Türkler için. Sen hâlâ uyu!"

Adam yerinden fırladı, soğuğa aldırmadan göğsünü açtı, başındaki kalpağı fırlattı, olanca hiddetiyle bağırdı.

"İşte durmadan uyuyor bu herif, benim gibileri de geziniyor. Elbette memleketin sonu böyle olur. Başka türlü olsaydı şaşardım. Gelin, görün halimizi!"

Sanki çıldırmıştı; bağırdıkça kendini kaybediyordu. Tükürükler saçılıyordu ağzından.

Tiflis'e geliyorlardı, tren büsbütün yavaşlamıştı. Kompartımanda oturan kimliği bilinmeyen yolcular, başlarını önlerine eğmişlerdi. Küçük Mustafa ayağa kalkmış, gözlerini Ragıp'a dikmişti.

"Otur!" dedi Ragıp adama.

"Oturmak mı? Otura otura bu hale geldik biz! Sen de gezin, uyuma."

"Otur diyorum sana; bir mesele çıkarma."

"İstanbul'a gidemem diye korkuyorsun değil mi? Gidemeyeceksin! İstasyona varır varmaz seni yakalattıracağım. Belki de bizim askerlerden evvel, Ermeniler, Gürcüler, bilmem kimler üşüşür tepene. Her yeri geri alacaklar bizden; Batum'muş, Kars'mış, Ardahan'mış, elde kalır mı sanıyorsun ahmak? Erzurum bile gider. Anadolu'da da yaşayamazsın. Görürsün, dediydi dersin. İstanbul'a gidecekmiş bir de."

Ragıp yerinden fırladı, adamın güçlükle yakasına yapıştı,

"Kimsin sen?" diye sordu.

"Kim miyim?"

"Evet kimsin?"

"Gör öyleyse, gör de öğren!"

Yana taranmış saçlarını kaldırdı, şakağının hizasındaki bir kurşun yarasını gösterdi:

"Anladın mı? Kurşun hâlâ içerde. İstanbul Boğazında ise İngiliz gemileri dolaşıyor. Ben de Bakü, Gence, Erivan, Tiflis, hattâ Batum demiyor durmadan geziyorum. Beynimdekini bir çıkarabilsem. Bir bıçak sokup çıkarıverseler onu oradan, belki geldiğim yere döneceğim. Bir bölüğüm vardı, sonra taburum oldu. Bir kurşun işimi bitirdi. Tüküresim geliyor."

"Ne yapmak niyetindesin öyleyse? Açıkça söyle bana!"

Adam, bu sefer katılırcasına güldü,

"Çok aptalsın!" dedi. "Ben deliyim, ben kaçağım. Bir kaçak, bir deli ne yaparsa, onu yapacağım. Gelip yakalamalarını bekliyorum. Kimsenin aldırdığı yok."

Olduğu yere çöktü, bu sefer ağlıyordu. "İngiliz gemileri, Mondros, vatanım!" diyordu. Ağız dolusu küfürler savuruyordu.

Tiftis'te adam hemen trenden atladı, bir askere işaret elti, Ragıp'ın bulunduğu vagonu gösterdi.

Ragıp'la Mustafa'yı yakaladıkları zaman adam, trene binmiş, tren ise Batum'a doğru yola koyulmuştu.

* * *

Deliydi o, daha doğrusu delirtmişlerdi onu. Fakat hafızası hâlâ çalışıyordu. Şuursuz yolculuğu içinde işittiklerini bile tarih sırasını bozmadan başkalarına anlatabiliyordu.

Ragıp, Batum'dan Trabzon'a giderken vapurda nedense o Tiflis yolcusunu düşünüyordu.

1919 yılının Ocak ayıydı. Terhis olmuşlardı. Kafkasya'dan Türk orduları tamamen çekilmişti, mütareke şartları zorlanmış, Osmanlı İmparatorluğu bir kere daha boyun eğmişti. Artık şimdi enkaz üzerinde oturmaya çalışan bir devlet vardı.

İşte Ragıp böylece kendi kendisine de yenilerek İstanbul'a dönüyordu. Tiflis'te sadece gözaltında tutulmuştu. Artık onun nazarında zaman bile değerini kaybetmişti,

İstanbul'dan ne bir haber, ne de bir nefes gelmişti ona. O da İstanbul'a ne bir haber, ne bir nefes ulaştırmıştı.

Şimdi dostlarına, annesine bile bağlılık duygularından uzak olduğunu, Feride'ye karşı tutkusunun gelip geçici bir hevesten öteye geçmediğini sanıyordu. Bu düşüncesi, bir nev'i kendisini suçlamasıydı.

Olmuş ve olacakları artık hiç kestiremiyordu.

"Yine de esir olmadım Mustafa!" diyordu.

Çökmüşüz'ü, Çöktürttüler'e çevirmişti Ragıp. Çökülenin altında Feride, annesi, Ahmet, Sütçü Musa'lar büsbütün ezilmiş olabilirlerdi. Vapurda tekrar Mustafa'ya sordu:

"Memleketine gitmeyecek misin?"

"Hayır!"

"İstersen seni Trabzon'da bırakayım."

"Hayır!"

"İstanbul'da ne bulacağını sanıyorsun?"

"Olsun. Senin yanında kalacağım ben üsteğmenim."

"Beni taşıyabilecek misin?"

Mustafa bu sorunun manasını anlayamadı. Bu yüzden cevap veremedi, Ragıp da üstelemedi. Gerçekte Mustafa'ların bundan sonra taşıyacağı yük, Ragıp'ın kendisi değildi. Bir yığın Ragıp'ları ve bir de çöken enkazı kaldıracaktı Mustafa'lar. Mustafa'lar bunu başarabilecekler miydi? Ragıp, Mustafa'yı karşısına oturttu. Tane tane, kısaca, hiç çekinmeden hayatını anlattı ona.

"Dinle Mustafa. Beni pek az tanıyorsun, yine de bağlısın. Benim İstanbul'da bir karım var; ağabeyleri kaçırdı onu. Yıllardan beri karımın yüzünü göremedim, en ufak bir haber alamadım. Bu kadarla bitmiyor, bir annem var, dostlarım, komşularım var. Hepsini yüzüstü bıraktım. Şimdi onları göreceğim; kimbilir nasıl bulacağım onları? Yeniden karımı arayacağım; nerede, bilemiyorum. Keşke hiç birisini bulamasaydım da çökmeseydik. Bu hepsinden acı geldi bana. Çölde bunun için mi Kanal'a kadar gittim? Bunun için mi Conk Bayırı'nda, Anafartalar'da, Arıburnu'nda Mustafa Kemâl'in yanında bulundum? Bitmedi. Doğu'da kar demeden, kış demeden geleceği bekledim. Sonra Kafkasya çıktı önümüze. Tifüsten kalkmış bir hastayı, ne yapması gerektiğini söylemeden Bakü'ye kadar gönderdiler. Böylece dört yıl geçti, belki daha fazla. Biliyor musun, benim en büyük şansım, Bakû sokaklarında Ermeni kurşunuyla yaralanmış olmamdır."

Mustafa hayretle Ragıp'a baktı, sadece,

"Anlayamadım efendim." dedi.

"Anlayamadım mı? Eğer, yaralanmasaydım, eğer aylarca kendimi bilmeden yatmasaydım çökeni yakından takip edecektim, hiç değilse hemen duyacaktım. Bu ise beni büsbütün yıkacaktı; insan bir felâketin geleceğini önceden hisseder, hattâ sezebilir. Yine de içindeki bir ümit, bu geleceğin gerçekleşmemesi yönüne doğru iter o insanı. Bu hâl, insanın kendisini avutmasıdır! Ben de öyleydim. Aşı boyalı evde, Musa'ların bahçesinde, Feride'yle konuşurken Darülfünûn'da okurken bu korkunç geleceği görüyor, yine de unutmaya çalışıyordum. Yavuz'la, Midilli'ye Türk Bayrakları çekildiği gün, düşüncelerimi ayaklarımın dibinde gördüm. İyi ki Tiflis'te yakaladılar bizi; yoksa seninle şurada konuşacak gücüm bile kalmayacaktı. İstanbul'a sadece cesedimi götürürdün. Dinlenmek, hattâ düşünmek imkânını buldum. Şimdi anlıyorum ki, biz yeniden doğmalıyız. Bunun için de sana sordum, taşıyabilecek misin diye?"

Mustafa, Ragıp'ı anlamadı; fakat sabırla dinledi. Onun özelliği

dinlemek, sabretmek, beklemekti. Üsteğmeni ona çok şeyler söyleyecekti; o da dinleyecekti ve günün birinde elbette anlayacaktı.

Hâlbuki Ragıp artık sabırsızlanıyordu. Belki söylediklerini kendisi de iyice duyabilmek için yüksek sesle konuşuyordu. Bu yüzden âdeta bağırıyordu.

"Senin karşında bir üsteğmen yok artık. Karısını elinden kaçırmış sarsak bir adam var. Ona yardım edeceksin?"

"Edeceğim kumandanım."

"Hayır, bir daha kumandanım demeyeceksin bana. Tekrarla."

"Bir daha kumandanım demeyeceğim kumandanım."

"Bu kadarla bitmiyor. Ahmet ne oldu, babası Hüseyin Bey ne yapıyor? Manav Kâzım acaba yaşıyor mu? Yüzbaşı Arif'in annesi, Üsteğmen Eşref'in eşi ne âlemde? Sonra annem, Sütçü Musa'lar! İşte hepsini beraber arayıp beraber bulmaya çalışacağız. Yanımda olacaksın. Öyle ki, dedenin, annenin, köyünün ne olduğunu öğrenmene hiç yardımım dokunmadan benimle beraber dolaşacaksın. Dön Mustafa, vakit varken dön. Sıla, ne olursa olsun, ezik bir şehrin kopuk insanları yanında çok daha iyidir. Hattâ orada ocağın tütmese bile küllerinin önünde, yeni ocağını nasıl kuracağını düşünebilirsin."

"Sizinle geleceğim kumandanım."

Artık konuşmadılar. Trabzon'dan bir takaya binip dalgalarla pençeleşirken de, İstanbul Boğazı'ndan içeri girerlerken de Mustafa sorulmadan hiç ağzını açmadı.

İşte orada, görüyordu... Gerçekle karşı karşıyaydı. Dolmabahçe'nin önünde dev gibi savaş gemileri birer kara lekeymişçesine sallanıyordu.

Bekçi Gaffar Ağa seferberlik sırasında istemeye istemeye tokmağını davuluna vurarak bağırmıştı "Savaş var!" diye. Sonra kulaktan kulağa İttihatçıların lâfları dolaşmaya başlamıştı; İran, Hint, Fas, Cezayir, Trablus, Tunus, Mısır, Bingazi bizim olacak diye. Kafkas memleketleri, Türkistan, bütün Hazar Denizi çevresi hep ele geçecekti.

Şimdi ise şurada, çırpınan şu denizin üzerinde toplarını şehre çevirmiş düşman savaş gemileri duruyordu. Hayalle gerçek arasındaki korkunç uçurumdu bu.

Takada sivil giyinmiş iki kişi daha vardı. O ana kadar Ragıp'la hiç ilgilenmemişlerdi. Ragıp da kendi düşüncelerinin ötesine uzanmak istememiş, onlara sokulmamıştı.

Bir tanesi Ragıp'ın omuzuna dokundu, âdeta hırsla sordu.

"Gemileri mi seyrediyorsun?"

"Evet. Çok acı duyuyorum."

"Acı mı? Harp vergisi almak için dükkânlara girip havyar, çocuk bezleri, kadın çamaşırları bile toplayan, ufak bir sent dahi vermeden elini kolunu sallayıp gidenler için ne duymalıydın? 'Tekâlif-i Harbiye'* miydi bunun adı? Hangisi daha acı acaba?"

Bütün yol boyunca yanındaki arkadaşlarıyla birkaç kelimeden fazla konuşmayan adam âdeta coşmuştu.

"Savaştın değil mi?"

"Evet!"

"Ne için?"

"Anlamadım!"

"Şu gemileri görmek için mi?"

"Elbette değil."

"Başka ne göreceğini sanıyordun? Bir vagonun bir seferini 2.500 liraya kadar satanlar çıktı. Belki 15 kuruşa mal olan şeker 300 kuruşa, bir teneke gaz 30 liraya sürüldü. Bu paraları halkın cebinden alıp yiyenlerle yediriciler paylaştılar. Kimse malına, mülküne sahip olamadı. Yapanlara da yaptıranlara da hükümet göz yumdu. Böylece yaşayabileceklerini, tutunabileceklerini sandılar. Şimdi ne olacak diye soracaksın bana? Cevabını vereyim; herhalde elimizi kolumuzu sallayıp gezinecek değiliz."

"Kimsiniz siz?"

"En az senin kadar yaralı bir vatandaş!"

"Mustafa Kemal'i tanıyor musunuz?"

"Niçin sordun?"

"Ona dayanmak istiyorum, onu bulmak istiyorum. O, benim Çanakkale'de kumandanımdı."

"Ben de onu bulmak için bu takaya bindim."

"Kendisi İstanbul'da mı?"

"Evet!"

Adam sırtını döndü; ne yatan savaş gemilerine, ne Dolmabahçe Sarayı'na, ne de minarelere bakmak istiyordu. Artık konuşmak niyetinde de değildi.

---

* Tekâlif-i Harbiye: Savaş vergileri.

Takanın Rizeli kaptanı demir atıp, "Buraya kadar" deyince, indirilen sandala güçlükle binip karaya ayak bastılar.

Takadaki yolcu Ragıp'ın önünde durdu, fısıldadı:

"Birgün başın sıkışır, bir yere gitmek, birilerine katılmak istersen Şehremini'ndeki Recep'in kahvesine uğra, takadaki adam diye ara beni. Hadi şimdi yolun açık olsun."

Uzaklaştılar. Ragıp önde, Mustafa biraz gerisinde yürüyorlardı. 1919 yılının Şubat'ıydı. İstanbul'da kuru bir ayaz vardı. Salıpazarı'nda soğuğa rağmen bir kalabalıkla karşılaştılar.

Biraz daha yaklaşınca, birtakım yabancı şivelerin birbirine karıştığını, ellerde Fransız ve Yunan bayraklarının sallandığını gördüler. "Yaşa" diye bağırıyorlardı. Sonra hep birden alkış tutuyorlardı.

Sahilde beyaz bir at duruyordu. İki asker bu atın dizginlerini yakalamıştı. Bir Fransız generali vardı orada. Askerler selâma geçmişlerdi. "Yaşa!" sesleri etrafı çınlatırcasına yükselmişti.

"Yaşa, General Franche! Çok yaşa! Konstantinopolun fatihi! Sefa geldin. İstanbul senin, Bizansı yeniden kur."

Mustafa diz çökmüştü, Ragıp şaşkındı. Onlarla beraber başları önlerine eğik bir yığın insan daha vardı orada. O insanların ağızları kilitlenmiş gibiydi. Gözleri donuk, nefesleri hırıltılıydı.

"Kim bu adam kumandanım, kim bu adam?"

"Bir generalmiş, Fransız generali."

"Ne istiyor, ne işi var burada?"

"Şu denizde yatan savaş gemilerinin ne işi varsa, onun da o kadar işi var İstanbul'da Mustafa."

Şimdi etrafa çiçekler serpiliyordu. General Franche ise kır atına binmiş ilerliyordu. Göğsü şişkindi. Alkışlayanlara gülümseyerek bakıp el sallıyor, bir köşeye sinmiş Türkleri kinle seyrediyordu.

Bir yumruk yedi Ragıp; sendeledi. Bozuk bir Türkçe ile birisi haykırdı ona:

"İşgal Orduları Başkumandanı General Franche Depre'ye selâm ver. Yoksa canına okuruz."

O zaman Ragıp ağladı, aylardan beri ilk defa ağladı.

"Beni buradan götür Mustafa." diye inledi.

"Nereye kumandanım?"

"Evvela sırtımdaki şu elbiseyi sivil bir elbiseyle değiştirebileceğim bir yere."

"Bilmem ki?"

Fransız generali yavaş yavaş ilerliyordu. Onda bir Roma İmparatorunun davranışı vardı. İki asker hâlâ atının dizginlerini çekiyordu.

O, böylece bağırtılar, çiçek yağmurları, sallanan Fransız ve Yunan bayrakları arasında Fransız Konsolosluğu'na kadar gidecekti.

Mustafa'nın sırtında bir çıkın, Ragıp'ın elinde ise küçük bir tahta bavul vardı. Onlar da bu yükleriyle bir yere gideceklerdi.

Artık hiçbir şey seyretmek ve işitmek istemiyorlardı. Mustafa, ömründe ilk defa gördüğü bu şehre gelmiş olduğuna bile pişmandı.

"Seninle buraya geleceğime komutanım, sen benimle köyüme gelseymişsin. Ne olursa olsun yaşardık orada kumandanım."

"Nasıl?"

"Bizi itip kakmazlardı. Yabancı bayrağı görmezdik. Şu gemilere bakıp içimiz kararmazdı! Padişah nerede acaba?"

"Padişah mı?"

"He ya! O, kurtaramaz mı memleketi? Ne güne durur?"

"Padişah arkanda kaldı Mustafa! Dönüp bakma bir daha ona."

"Keşke sana yumruk atanı orada gebertiverseydim."

"Neye yarardı? Geride daha onun gibileri pek çok; saymakla tükenmez."

Karaköy'e gelmişlerdi. Önünde yabancı bayrak sallanmayan bir dükkândan bir kat sivil elbise aldı Ragıp, hemen oracıkta giydi. Asker elbiselerini başka bir torbaya koydular, onu da Mustafa yüklendi. Mustafa'nın asker olup olmadığı kılığından belli değildi. Ayağında yarım bir çarık, başında tülbent sarılmış bir fes vardı.

"Mustafa üşüyor musun?"

"Hayır efendim."

"Belinden palaskanı çıkar."

"Olur efendim."

"Şu köprüyü, şu arabaları, şu insanları, şu düdük çalan vapurları görüyor musun Mustafa?"

"Görebiliyorum efendim."

"Şimdi annemi bulacağız. Sen orada kalırsın. Ben eşimi aramaya giderim. Sonrasını düşünemiyorum Mustafa."

"Ben de seninle hep beraberim efendim."

"Yolumuz bir hayli uzak. Yorulacaksın çocuğum. Ama başka çaremiz yok. Gel benimle."

Artık konuşmadılar, soğuğa aldırmadan, çeneleri birbirine vursa dahi oyalanmadan yürüdüler.

Sevinçten haykıranlarla sinmişler vardı etraflarında. İstanbul'u öyle bir hava kaplamıştı ki, eziyordu insanı sanki. Esas, görünüşün altındaki gerçekti; bunu her ikisi de seziyordu.

Savaştan bu yana Ragıp'ın İstanbul'a üçüncü gelişiydi. Bir Filistin dönüşü, bir Çanakkale dönüşü, şimdi de bir çöküntü sonrası dönüşü.

"İttihatçılara ölüm!" diye bağırdı birisi.

"Yaşasın Hürriyetçiler!"

Ragıp'ın kulakları çınlıyordu. Öyle ki, ağır işiten kulakları fısıltıya bile tahammül edemiyordu.

"Keşke büsbütün sağır olsalardı Mustafa."

"Kim efendim?"

"Kulaklarım."

Yaşasın Hürriyetçiler diye bağıranın yanına iki kişi sokuldu. Bir tanesi,

"Ne dedin?" diye sordu.

"Ben birşey demedim, arkadaşım dedi."

"Ne dedi?"

"İttihatçılara ölüm!" dedi.

"Niçin?"

"Memleketi soydular da onun için."

"Hürriyetçiler ne yapacak?"

"Kurtaracak".

"Nasıl?"

"Görürsün."

"Görmeye lüzum yok, şimdiden belli. Aciz ve zavallısınız siz. Mütareke şartlarını düşmanlara çiğneten de sizsiniz. Kabinede ne yapacağınızı bilemeyip şaşkın şaşkın olup bitene seyirci kalan da sizsiniz. Bir de devlet yöneteceksiniz öyle mi? Asıl keseyi siz dolduracaksınız."

"Hadi ordan. Bizim Damat Ferit Paşa'mız var. Yakında sadrazam olacak, İttihatçıların hepsi ipte sallanacak. Şimdiden Bekir Ağa Bölüğü İttihatçılarla doldu. Defol karşımdan eşkiya suratlı herif."

Bir tabanca patladı. Bir adam yere yığıldı. İniltiler yükseldi, koşuşmalar başladı. Bir polis memuru şaşkın şaşkın düdük çalıp etrafına bakındı. Sonra bir yığın kalabalık toplandı, kümelendi.

Vakit öğlen miydi, ikindi miydi? Farkında bile değillerdi. Yalnız Yeni Cami'de ezan okunuyordu. Müezzin patlayan tabancadan, yığılan kalabalıktan habersiz görünüyordu.

Her ikisi de koşmaya başladı, sanki anlaşmışlardı. Nefesleri tükenircesine kaçıyorlardı.

"Yetiş Mustafa."

"Geldim kumandanım."

"Mahallemiz daha çok ilerde. Ama inşallah orada böyle tabancalar patlamaz."

"İnşallah efendim."

Nefes nefese Beyazıt'a vardılar. Sonra aşağıya doğru indiler. Birtakım sokaklara sapıp çıktılar. Sonunda, "Burası!" dedi Ragıp.

Mahalle sessizdi, mahalle loştu, hattâ mahalle cansızdı. Bir evin önünde durmuşlardı. Kafesleri inik bir evdi. Vaktiyle bir genç kız *"İkimizi bir odaya koysalar"* diye türkü söyleyip o kafesin arkasından sokağa al bir gül ya da al bir karanfil atardı.

"Sizin ev mi burası kumandanım?"

"Hayır, bizimki daha ilerde."

"Öyleyse neden durduk?"

"Şey. Bilmem, yoruldum herhalde."

İstemeyerek yürüdü, bütün geçmiş ayaklarının altındaydı şimdi. Ezmemek için ayaklarının ucuna bastı.

Sütçü Musa'ların bahçe kapısı ardına kadar açıktı. İçeri girdi,

"Anne!" dedi. Duyan olmadı onu, tekrar tekrar seslendi:

"Anne! Anne!"

Sonra bir takunya sesi geldi ve birisi yığılıverdi önüne. Kucakladı annesini, odaya götürdü, sedire yatırdı.

Oda loştu. Bir köşede sinmişcesine Sütçü Musa'nın karısı Hasibe Hanım oturuyordu.

"Sen mi geldin Ragıp Bey oğlum?"

"Ben geldim."

"Biz de seni öldü sandıktı. Mevlüdünü bile okuttuktu. Bu ikinci aldanışımız."

"Musa Ağa nerede?"

"Öldü."

"Niçin?"

"Açlıktan. Bir de İsa'm".

"Ne olmuş?"

"O da ölmüş. Beklemekten yorulduk. Benim de elim ayağım tutmaz oldu."

Ragıp geri döndü, köşedeki sandalyeyi aradı. Sandalye olduğu yerde duruyordu, yalnız üzerinde İsa'nın fesi ve pabuçları yoktu.

Hüsniye Hanım uzandığı sedirden kıpırdanmaya başlamıştı. Ragıp, annesinin önünde diz çöktü. Kadın inledi,

"Evlâdım" dedi. Sonra ağladı.

"Yaşıyordun demek ki. Biz ise ne kadar sabırsızmışız? Allahıma çok şükür."

Ragıp annesini güçlükle işitiyordu. Üzerine doğru eğilmişti, titriyordu. Oda, sokaktan da soğuktu. Ne bir ot, ne bir ocak vardı.

"Üşüyor musunuz?"

"Üşüyoruz!"

"Öyleyse?"

"Ne yapalım?"

Mustafa çıkınları yere koymuştu; olan biteni hayretle seyrediyordu. Şu küçücük odada, eşya diye bir şey olmayan odada demek ki üsteğmeni yaşamıştı. Öyleyse üsteğmeni de fakirdi onun. Öyle anlaşılıyordu ki, insan kumandan olmakla zengin olmuyordu. Kumandanının annesi kendi annesinden farksızdı, evi de kendi evinden farksızdı. Geride ne kalıyordu? Bir okumuşluk! Okumuşluğun değeri olmamalı mıydı acaba?

"Kumandanım!"

"Söyle Mustafa!"

"Emret."

"Şey! Ne diyeyim? Bari şu odayı ısıtıver, sevaptır."

Mustafa canlandı; bir hamlede hem Hüsniye Hanımın, hem de Hasibe Hanımın ellerini öpüp dışarı fırladı. Bahçede ne bulduysa getirdi, hatta tahta perdenin bir parçasını söktü.

"Benim bavulu da parçala!"

"Olur kumandanım."

Saç soba evvelâ nazlı, biraz sonra gürüldeyerek yanmaya başladı. Gün kararıyordu. Sobadan taşan alevler yeri kıpkırmızıya boyamaya başlamıştı. Hiç birisi konuşmuyordu. Sadece birbirlerini seyretmeye çalışıyorlardı.

"Lâmba!" dedi Mustafa.

"Mutfakta duruyor oğlum. Ama gazı yoktur."

Ragıp ayılır gibi oldu, elini cebine attı, bir miktar para çıkardı:

"Al bunları Mustafa. Bakkal bu yolun altındadır. Gaz bulamazsan mum, mum bulamazsan çıra al. Yiyecek birşeyler de sağla. Çabuk gel."

"Hemen kumandanım!"

İşte gün batıyordu. Bundan sonra sabah çok geç olacaktı. Soğuk, karanlık, kasvetli bir gece geçecekti. Dayanabilirlerse şayet o güne kavuşacaklardı. Günün ne getireceğini bilmeseler bile güneşin ilk ışıkları onlara yaşama gücü sağlayacaktı.

Kapı ve pencere aralıklarından içeriye soğuk, insafsızca girmesine rağmen oda yine de ısınıyordu.

Camı kırık pencereye takılmış bir yastık parçası karşıda kara bir leke gibi duruyordu. Perdeler lif lif, kopuk kopuktu. Yerdeki kilim delinmiş, âdeta parçalanmıştı. İstanbul'un kenar mahallelerindeki bir evin savaş sonrası görüntüsüydü bu. Kimbilir bu ev gibi daha niceleri vardı?

Annesi uzandığı kerevetten doğrulmuştu. Ragıp'a yanına gelmesini işaret ediyordu. Çökmüş, ezilmiş, hayatını yitirmiş bir kadındı artık Hüsniye Hanım. Hâlbuki vaktiyle o, çamaşır yıkardı, oğluna bakardı. Sonra da aşı boyalı eve gelin getirmek için Feride'yi istemeye gitmişti.

Hasibe Hanım da Hüsniye Hanım gibiydi. Hem de daha çökük, daha bitikti. Dizlerinin üzerindeki örtü kaymıştı. Önünde duran oturağa acı acı bakıyordu. Hâlbuki vaktiyle Hasibe Hanım göğüslerini hoplata hoplata sağa sola koşar, gerektiğinde süt sağar, insanlara yardım ederdi. Feride'yle Ragıp'ı Yedikle Bostanlarında buluşturmuştu. Bu da yetmemiş gibi her türlü tehlikeyi göze alarak Haydarpaşa Garı'na kadar getirmişti Feride'yi. Ama şimdi şu köşede külçe gibi, Musa Ağa'sız, hattâ İsa'sız bir Hasibe Hanım vardı.

Hüsniye Hanımın dudakları güçlükle kıpırdadı:

"Oğlum neden sokulmuyorsun yanıma? Bunca yıl nerelerdeydin? Esir mi düşmüştün? Eğer bugün gelmeseydin, biz yarına sağ çıkmazdık. Mahalleden çok kimse göç etti, kalanlar da kendi derdine düştü. Başa gelen çekilemiyor artık."

Ragıp sadece annesinin elini tuttu, öptü ve okşadı. Hiç konuşacak hali yoktu; sadece uyumak ve düşünmek istiyordu. Yine de sordu:

"Feride'den bir haber var mı anne?"

"Feride mi?"

"Evet."

"Yok. Onu da mı aramadın yoksa?"

"Evet, hiç arayamadım."

"Niçin?"

"Savaş! Cepheler! İnsanlar! Ölenler! Hastalıklar! Sürenler ve sürülenler! Yıkanlar ve yıktırmamaya çalışanlar! İşte hepsi bu! Kendimi bile arayamadım zaman zaman. Nerede olduğumu, nasıl yaşadığımı da bilemedim. Anlatması, anlaması güç. Hayaline bile sığmaz belki de bunlar senin. Bizi unuttular, biz de farkına varmadan unuttuk. Küçük bir tahta parçası gibiydik, bir selin önünden akıp gittik."

"Ara onu, bul onu! Bizi bırak da bul. Neyle karşılaşırsan; nasıl karşılaşırsan karşılaş, kabul et onu, bağrına bas."

"Bir şey mi biliyorsun?"

"Hayır!"

"Ahmet'i gördün mü?"

"Hayır!"

"Kâzım ne yapıyor, Manav Kâzım."

"Cephe dönüşü, trende ölmüş, cenazesini getirdiler."

"Karısı, çocukları?"

"Hiç sokulma yanlarına. Seni görürlerse yüzünü gözünü tırmalayacaklarmış. Sebebini biliyorsun."

"Hep ben öyle mi?"

"Evet, hep sen! Ama benim için değil."

Öptü o zaman annesini; porsumuş yanağından. Hüsniye Hanımın gözlerinden yaşlar boşanıyordu, yine de mutluydu. Ne kadar acıkırsa acıksın, karnı ne kadar guruldarsa guruldasın, ne kadar güçlükle nefes alırsa alsın oğlu yanındaydı, ona yetiyordu. İsa'sız bir Hasibe Hanımın o andaki hislerini bile düşünecek halde değildi Ragıp'ın annesi.

"Sen niye ben konuşurken kulağını ağzıma dayıyorsun?"

"Güç işitiyorum da."

"Niçin?"

"Top seslerinden."

"Başka bir sebebi yok ya?"

"Yok."

Mustafa dört mum yakmıştı. Odada şimdi dalgalanan ışıklar vardı. Ayrıca Mustafa yere Ragıp'ın kaputunu sermiş, üzerine tulum peynirini, taş gibi olmuş iki ekmek koymuştu. Saç sobanın üzerinde bir çaydanlık kaynıyordu.

"Kim bu çocuk?"

"Mustafa!"

"Hangi Mustafa?"

"Bizim Mustafa! Benimle geldi, benden öğrenecekleri varmış. Hâlbuki şu anda o bildiklerini bize öğretmeye çalışıyor. Mustafa hep yanımızda kalacak."

"Kalsın."

"Bir yerlere gitmezsek şayet, bizi buralardan sürmezlerse eğer, Feride'yi bulup getireceğim. Nasıl geçineceğiz bilmem ama, yine de yaşamaya çalışacağız. Sonra..."

"Sonra?"

"Bu iş burada bitmedi anne. Eminim beni yeniden çağıracaklar. Ya da ben gideceğim. Hem de bu sefer koşa koşa, sevine sevine. Artık kaybedecek hiçbir şeyimiz kalmadı. Aksine kazanacaklarımız olacak."

"Biz ne yapacağız?"

"Yaşarsanız yine bekleyeceksiniz anne."

"Anneler hep bekleyegelmiştir değil mi oğlum? Yaşarsak eğer..."

Mustafa ayakta duruyordu. On altısında Mustafa heybetliydi o anda, hem de çok heybetliydi. Bir iş başarmış olmanın sevinci içinde, görüp işittiklerinin kederi dudaklarındaydı. Eliyle yeri gösteriyordu, "Buyurun." diyordu.

Oda artık ılıktı. Ragıp annesini elinden tutmuştu, Mustafa, Hasibe Hanım'ı kucaklamıştı.

* * *

Ertesi sabah Ragıp Aksaray'daydı. Mustafa'yla beraber köşkün önünde duruyordu. Köşkün bütün kapı ve pencereleri kapalıydı. Pancurlar tamamen indirilmişti. Bahçede hiç kimse görünmüyordu. Kudurmuşçasına saldıran köpek bile yoktu ortalıkta. Ağaçların yaprakları dökülmüş, çiçekler solmuştu. Feride'nin önünde sürüklendiği ahırlar bile boş gözüküyordu. Tabancasını çekip Ragıp'ı sokağa fırlatan koruyucu "Kahraman" görünürlerde hiç yoktu.

Ragıp,

"Ben burada, Çanakkale'den getirdiğim tayınlarımı bırakıp gitmiştim." dedi.

"Niçin efendim?"

"Feride'yi de sürükleyip götürmüşlerdi."

"Kimler efendim?"

"Ağabeyleri."

"Şimdi ne yapacaksınız?"

"Ne mi yapacağım?"

"Ben emrinize hazırım efendim."

Acaba Mustafa'nın bir eşi olsaydı, eşini ağabeyleri kendisine vermeselerdi ne yapardı? Bunu Ragıp, Mustafa'ya sormadı. Geri döndü, ilerde bir kahve vardı. İki kişi domino oynuyordu. Bir polis pencerenin önünde yolu gözlüyordu, kahveci ise bir köşede pinekliyordu.

Mustafa, geride durdu. Ragıp, kahvecinin omzuna dokundu.

"Size birşey soracağım."

"Sor."

"Şu karşıdaki konak?"

"Ne olmuş?"

"İçindekiler nereye gittiler acaba?"

"İttihatçılar mı?"

"Evet."

"Polise sor."

"Sen söyle, yardım et bana."

"Sen kimsin?"

"Ben mi? O adamların kızkardeşi benim karımdı. Cepheden yeni döndüm. Karımı arıyorum."

"Sen ölmedin miydi?"

"Hayır."

"Çok yazık."

Kahveci, Ragıp'a yer gösterdi. Ragıp oturdu. O anda herşeyin ötesinde Feride'yi, üç saatlik eşini ne kadar çok sevdiğini anladı. Feride bunca yıl çile çekmişti, kahvecinin dediği gibi ona yazık olmuştu. Ahmet'i dinlemeliydi; Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in peşinde koşacağına, şu konağa bir bomba atmalıydı.

"Bomba gerekti." diye fısıldadı.

"Ne dedin?"

"Sen ne dedin?"

"Bana kalırsa uzaklaş buradan."

"Niçin?"

"İttihatçıları topluyorlar."

"Ben İttihatçı değilim." .

"Ya! Şimdi anladım."

Kahveci düşündü, başını kaşıdı, sonra polisin onlara baktığını görünce,

"Sana yardım edemeyeceğim." dedi.

"Niçin?"

"Ne olursa olsun İttihatçılarla başımın derde girmesini istemem."

"İttihatçıları topladıklarını söyledin."

"Bakarsın günün birinde diriliverirler. Bu adamların şakaya gelir tarafı yoktur."

"Bari Şadan ile Şadi'nin evde olup olmadıklarını, karımın yanlarında bulunup bulunmadıklarını söyle."

"Polis burada yolu gözlediğine, köşe başında da bir sivilin bulunduğuna göre, daha yakalanmasalar gerek. Hepsi bu kadar. Gerisini polisle hallet."

Polis, yanlarına sokuldu. İri yarı bir adamdı, pala bıyıkları vardı, Ragıp'ı tepeden aşağıya süzdü,

"Ne istiyorsun?" diye sordu.

"Hiç. Yani şu karşıdaki konağa girmeme izin verin."

"Ne yapacaksın? Onlardan mısın yoksa?"

"Öyle olsa buralarda gözükür müydüm?"

"Tehlikeli iş bu. Ne arayacaksın o konakta?"

"Karımı."

"Karını mı? Deli misin sen?"

"Hayır, aklım başımda. Karım Şadan'la Şadi'nin kızkardeşidir. Zorla aldılar elimden. Cepheden yeni geldim, yıllarca çarpıştım. Şu anda karımın hayatta olup olmadığını bile bilemiyorum."

"Kahveci ne diyor?"

"Bir şey söylemiyor."

Polis, kahveciye döndü.

"Anlat!" dedi.

Kahveci kekeledi, konuşmamak için çareler aradı. Sonra,

"Pek fazla birşey bilmiyorum." dedi.

"Ne biliyorsan söyle."

"Şey! Ahmet İzzet Paşa'dan sonra sadrazam olan Tevfik Paşa, İttihatçılara pek aman vermiyorsa da, hele yakında sadrazam olacağı söylenen Hürriyetçilerin başı Damat Ferit Paşa İttihatçıların canına büsbütün okumaya çalışacaksa da bakarsınız günün birinde..."

"Geveleme anlat."

"Efendim! Meclis-i Mebusan feshedildikten, Gazi Ahmet Muhtar Paşa gibi büyüklerimiz öldükten, İngilizlerin borusu İstanbul'da büsbütün ötmeye başladıktan, hele geleceğimizi hiç kimse bilemedikten sonra ağzımı büsbütün kilitlemem gerek..."

"Bunlardan bana ne ulan? Şimdi seni yaka paça götürürüm buradan... Bu adamın karısı konakta mı, değil mi? Yaşıyor mu, yaşamıyor mu?"

"Konakta, konakta olmasına ama!..."

"Aması ne?"

"Söylentilere bakılırsa galiba başka birisiyle evlendirdiler onu..."

"Ne dedin?"

"Damat cepheye gidip ölmüş, deniyordu. Kadın da uzun süre dul kalmasın diye yeni bir damat aranıyordu... Malum ya kapalı kapılar arkasında da olsa mahallede böyle şeyler duyulur. Karım söylüyordu. Gerisini bilemem..."

Ragıp âdeta haykırdı,

"Konuştuklarınızı işitiyorum. Bana yardım edin Polis bey, her ne olursa olsun şu konağı basalım..."

Polis memuru Ragıp'ın önüne geçti; âdeta göğüsledi onu.

"Olmaz." dedi. "İttihatçılar yavaş yavaş toplanıyor orada; hepsini birden ele geçirmek istiyoruz. Talat, Enver, Cemal kaçmışlarsa da en tehlikelilerden bir tanesi, Halil Paşa henüz İstanbul'da. Onun ne yapacağı bilinmez! Buraya gelebilir. Bunun için bekleyeceksin; birkaç gün oyalan bakalım."

Ragıp'ın hâlâ göğsündeki kurşun yarası sızlıyordu. Kulaklarında ise sanki vapur düdükleri ötüyordu.

Bir elini göğsüne, bir elini kulağına götürdü,

"Beni bu kahvede bekle Mustafa." dedi. Sonra dışarı fırladı, koşmaya başladı...

Artık işittiklerini de, olacakları da değerlendirmeye çalışmıyordu. Mantığı tamamen durmuştu. Ona zaman zaman yol gösteren, bazı

olayların içine katılmayı önleyen, hattâ korkaklığa kadar sürükleyen mantığı tamamen felce uğramıştı...

Bir fayton görünce sevindi, "Çek!" dedi. Arabanın daha hızlı gitmesini, âdeta uçmasını istiyordu.

Arabacı, bu deliye dönmüş adama nereye gideceğini bile soramamıştı. Onun:

"Hayvanları kırbaçla!" diye haykırmasına aldırmamazlık edemiyordu.

"Daha hızlı, daha hızlı!"

"Yeter beyim, çatlayacaklar!"

"Çatlasınlar, öldürürüm seni, oyalanma."

Tabancasını çıkarmıştı, elinde oynuyordu.

"Yapma beyim. Polis görecek. Düşman devriye askerleri görecek."

"Görsünler, yürü!"

Beyazıt'a gelmişlerdi. Harbiye Nezaretinin önünden geçiyorlardı. Halk, ağzından köpük saçan hayvanlara hayretle bakıyor, bir polis memuru yuvarlanacakmış gibi giden arabayı şaşkınlıkla seyrediyordu.

"Nereye gideceğiz beyim?"

"Dur!"

Ragıp farkında olmadan elindeki tabancayı cebine soktu, arabadan aşağıya atladı, koştu, sonra askerce selâm verip, "Paşam!" diye haykırdı.

Mustafa Kemal'i görmüştü. Ancak o zaman gideceği yeri geçtiğini anlamıştı. Şimdi onun karşısında sallanmamaya çalışarak duruyordu...

Mustafa Kemal Ragıp'ı tanıdı. Hattâ bu rastlantıya sevindi bile.

"Çocuk! Ne arıyorsun burada?"

"Paşam! Bizi sen kurtaracaksın, senden başkasını göremem."

"Biz dediğin kim çocuk?"

"Bu vatan!"

"Burası yeri değil."

"Anlıyorum paşam! Sizi nerede bulabilirim?"

"Pera Palas'a gel. Orada kalıyorum."

Mustafa Kemal'in yaveri biraz gerisinde duruyordu. Her ikisi de Harbiye Nezaretinden çıkmış olmalıydılar. Kaputlarının yakasını kaldırmışlardı.

"Paşam!"

"Üşüyeceksin çocuk. Seni gördüğüme sevindim, Pera Palas'a gel, konuşalım."

"Trabzon'dan takayla dönerken bir adam bana Şehremini'ndeki Recep'in kahvesinden bahsetti."

"Sırası gelince oraya da gidersin. Hoşçakal çocuk! Kendine iyi bak."

Mustafa Kemal uzaklaştı. Ragıp onu, kısa bir süre, ağzında ağızlığı, elinde kamçısıyla Çanakkale'de siperlerden sipere dolaşırken görür gibi oldu...

İnandı, sevindi, cesareti ve gücü yenilendi. Arabaya tekrar binerken bu sefer daha yumuşak seslendi:

"Çek."

"Nereye beyim?"

"Nereye mi? Geri dön. Süleymaniye'ye!"

Ahmet'lerin evinin önünde arabayı durdurttu;

"Bekle beni!" dedi.

Sokak kapısının ipini çekti, merdivenleri koşarak çıktı. Odaya girdiği zaman Ahmet eski köşesinde oturuyordu. Sanki aradan yıllar geçmemişti. Ahmet'in yine bir yüzü kırış kırış, et parçalarıyla kaplıydı. Ağzı çarpıktı. Koltuk değneği yanında duruyordu. Babası Hüseyin Efendi, elindeki bir tas çorbayı kaşıkla oğluna içirmeye çalışıyordu. Adamın elleri titriyordu; çorbalar yere dökülüyordu.

"Ben geldim!"

"Oğlum Ragıp! Demek hayattasın? Hamdolsun bize!"

"Ahmet, sende bir bomba vardı; nerede o?"

"Ne yapacaksın oğlum Ragıp?"

"Şu anda gerekli, yerini gösterin bana. Aşağıda araba bekliyor, hemen Aksaray'a dönmeliyim."

Ahmet anladı, Ahmet doğruldu, elini koltuk değneğine attı,

"Beraber gidelim." dedi.

"Hayır! Kendi işimi kendim bitireceğim!"

"Öyleyse bombanın yerini söylemem."

"Tartışacak vaktim yok seninle."

"Beni de al yanına. Bu günahı ben temizlemeliyim. Belki de sen son anda cayarsın."

"Caymam! Kararlıyım bu sefer!"

Ahmet, babasına baktı; Hüseyin Efendi çorba tasını yere bıraktı, sendeleyerek yürüdü, ilerde serili duran bir yatağın üzerine çöktü, yüzünü elleriyle kapadı. Bu onun ömrünün son günlerinin kararsız son anlarıydı. Belki de kaybedeceğiyle kazanılacak olanı bile bilmek istemiyordu. Yaşamanın boşluğu içinde sallanıyordu.

Her geçen gün gözünün önünde bir parça daha ölen oğlunun birden ölümünü işitmek, ya da böylesine dirilişini görmek onu sevindirecekti. Sadece,

"Gidin ve beni düşünmeyin!" dedi.

Bomba eski yerindeydi; masanın üzerinde, gazete kâğıtlarının altında.

Ahmet umulmayan bir süratle koltuk değneklerinden birini yakaladı, sıçradı, bombayı kaptı.

"Ben atarsam, ben ölürsem, ya da ben yakalanırsam ne çıkar? Ne kaybederim? Ama sen yaşadığına göre, bir şarapnel yüzünde korkunç yaralar açmadığına göre hâlâ ümitlisin. Kazanıp kazanamamak şansın eşit. İndir beni aşağıya."

Ragıp, ağzından süzülen salyalara aldırmadan Ahmet'i omuzladı. Sırtındaki insan ondan tiksiniyordu, hattâ onu kıskanıyordu; bunu Ragıp gayet iyi biliyordu:

Ama kendisi Ahmet'e karşı en ufak bir kin bile beslemiyordu, aksine acıyordu ona.

Arabaya Ahmet'i kendi eliyle yerleştirdiği zaman,

"Geri dönsen iyi edersin." dedi.

"Hayır! Bin sen de."

"Yapmamalısın bunu; iyi düşün."

"Bin, hemen gidelim. Yoksa bombayı burada patlatırım. Ben yaşıyor muyum sanıyordun? Şimdi dirildim."

Yolda araba hep sallandı durdu. Bu sefer, sanki Ragıp'ın heyecanı yatışmış, âdeta uykusu gelmişti.

Ahmet dürttü onu, Ragıp güçlükle işitti:

"Feride hâlâ konakta mıymış?"

"Evet!"

"Daha kaç kişi varmış içerde?

"Bilmiyorum!"

"Sen bir ahmaksın! Bunca yıl neredeydin, neden karını bir daha aramadın?"

"Aramadım mı? Bu imkânı verdiler mi bana?"

"Boyun eğdin değil mi?"

"Evet! Savaştığım toprak karımdan daha kıymetli idi."

Aksaray'a gelip konağın önünde araba durduğu zaman Ragıp, "Burası!" dedi.

"İndir beni."

"Ver bombayı bana."

"Hayır."

"Şunu unutma ki, bu bomba Feride'yi ölü veya diri ellerinden almak, bir de malûm iki kişi için atılacak. Başka bir hedefi yok."

"Var veya yok. Beni rahat bırak artık."

Ahmet, Ragıp'ın elini istemeyerek tuttu; arabadan aşağıya indi, koltuk değneğini fırlattı.

"Ver arabacının parasını da hemen gitsin. Sen de bir kenara sin. Sonra eve dalarsın."

Ahmet bombayı sıkı sıkı kavramıştı. Kimseye vermek niyetinde değildi.

Arabacı şaşkın, atları sürüp uzaklaştı. Mustafa karşı köşede duruyordu. Polis memuru kahveden çıkmıştı. Köşe başındaki sivil memur ise birkaç adım atmıştı.

O zaman bir patlama duyuldu. Âdeta yer sarsıldı. Tahta parçaları havada uçuştu. Ahmet daha fazla ayakta tutunamadı, sırtüstü yuvarlandı. Çarpık dudaklarında bir gülümseme vardı. Gözleri cam gibi parlıyordu.

"Bana omuz ver Mustafa!"

"Bin üsteğmenim! Ben de arkadan geliyorum."

Ragıp parmaklıkların üzerine çıkıp bahçeye atladığı zaman tabancası elindeydi. Bir çarığı yarı yolda kalmış Mustafa ise arkasından koşuyordu.

Bahçede koşuşanlar vardı, arka duvara sıçrayıp kaçmaya çalışanlar vardı. Polis düdükleri gittikçe sıklaşıyordu. Evin bir kısmı da yanıyordu; galiba bir soba devrilmişti. Çöken tahtalar arasından dumanlar çıkıyordu. Şadan ile Şadi, Kahraman'la köpeklerini de önlerine katmışlar, ahırın damına çıkıp, arka tarafa atlamaya çalışıyorlardı.

Ragıp bunların hiçbirisine aldırmıyor, sadece bağırıyordu.

"Feride, neredesin? Feride!"

Evvelâ ona cevap veren olmadı, sonra yolunun üzerine, haremlik

tarafından bir kadın çıktı. Saçı dağılmış, kaşları yanmıştı kadının; titriyordu. Yine de korkudan sapsarı kesilmiş bir erkek çocuğunu bağrına basmıştı.

"Ragıp!"

"Feride!"

"Geldin mi?"

Kurtulmuştu belki de kadın. Yine de inanamıyor olmalıydı. Etrafına bakınıyordu; birilerinin gelip bileğinden yakalamasını, sürükleyerek götürmesini bekliyordu sanki.

"Feride kim bu çocuk?"

"Oğlumuz"

"Oğlumuz mu?"

"Evet. İlk günümüzün, ilk evlilik anımızın hatırası. O kurtardı beni; her evlendirmeye kalkışlarında oğlumuza bir kalkan gibi sarıldım."

"Evli değilsin demek?"

"Hayır! Seninim! Hep bekledim seni!"

Hani aşı boyalı bir ev vardı o mahallede, hani aşı boyalı o eve bir gölge gibi süzülüp giren bir kadın vardı bir zamanlar, o kadın işte bunca yılın ağırlığını taşıyarak, duygularından hiç birşey kaybetmeden Ragıp'ın karşısında duruyordu şu anda.

Sonra bir evin penceresinden, bir kafes arkasından al güller, ya da al karanfiller düşmemeye başlamıştı sokağa. Bir şarkıyı işitmez olmuştu mahalleli. Bunlar hep yılların gerisinde kalmıştı. Şimdi Ragıp'ın ağır işiten kulaklarında, "Ne olursa olsun bekledim ben seni Ragıp" diyen bir ses dolaşıyordu.

"Bekledin! Evet, başardın bunu."

"Karınım ben senin Ragıp! Bırakma bir daha. Nereye istersen oraya götür. Allahıma çok yalvardım; yaşaman için, yaşamamız için. Biliyordum, gelecektin."

Ragıp konuşamıyordu oğlunu bile sevemiyordu. Sadece şu haliyle, şu amansız direnme gücünün son anını yaşayan haliyle karşısındaki kadını seyretmeye çalışıyordu. Bir de ezberletilmiş gibi "Oğlum" diye durmadan tekrarlıyordu. Gözleri yaşarıyordu. Bir evladı vardı onun.

Ancak polis memuru omuzuna dokununca gerçeği görebildi, "İlişme bize!" diye haykırdı.

Biraz geriden Mustafa'nın sesi işitildi.

"Üsteğmenime kim el uzatırsa öldürürüm."

Polis memuru elini bıyıklarına attı. Geri dönerken,

"Hemen kaybolun buradan," dedi. "Kimse görmeden savuşun, saklanın, Allah belânızı versin."

O zaman Ragıp Feride'yle oğluna sarıldı.

"Evsiz ve barksısız," dedi. "Yine de beraberiz. Bir de Mustafa'mız var. Belki de uzun süre çökenlerin üzerinde yürüyeceğiz. Sen de beni yalnız bırakma Feride. Üstelik bir de desteğimiz oldu; oğlumuz. Gidenlerin yerini tutacak o."

Sonra sürükledi onları; nereye, nasıl götüreceğini bilmeden sürükledi.

Gerilerde kimler kalmamıştı ki? Evvelâ çökmüş bir vatan vardı. Sonra Yüzbaşı Arif'in annesi vardı. Üsteğmen Eşref'in eşi duruyordu. Gayret Remzi görünürlerde yoktu. Onu çölden çekip çıkartan Zehra kimbilir ne âlemdeydi? Bursalı Osman ne yapıyordu? Bunlar gibi birçokları, yüzlercesi, binlercesi ellerini göğe kaldırmışlar, günün doğmasını bekleyeceklerdi.

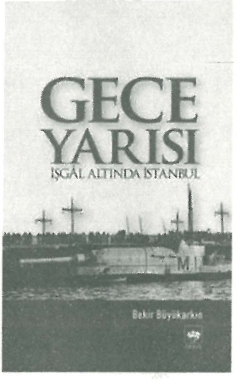
SON

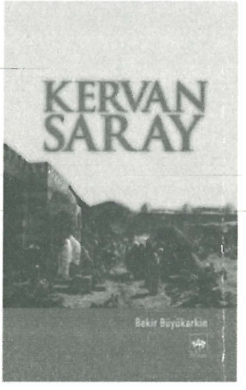
Vaniköy
16 Aralık 1975

Bekir Büyükarkın'ın Romanlarından Bazıları

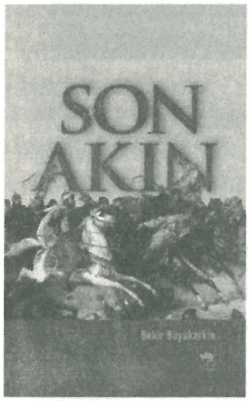

ÇADIRLARIN
KIRBACI
BEKİR BÜYÜKARKIN

BEKİR BÜYÜKARKIN
KUTLU DAĞ
OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞU

SON
AKIN
Bekir Büyükarkın

BEKİR BÜYÜKARKIN
SULARIN GÖLGESİNDE
KURDOĞLU MUSLUHİTTİN REİS'İN MACERALARI